శ్రీభగవద్రామానుజాచార్యవిరచితంబగు

శ్రీభాష్యమునందు

జన్మాద్యధికరణాదిప్రథమపాదము.

శ్రీసుదర్శనభట్టార్యవిరచితంబగు

శ్రుతప్రదీపిక

యనువ్యాఖ్యతోను

విషయవాక్యదీపికతోను

కూర్పఁబడి

శ్రీపరవస్తు శ్రీనివాసజగన్నాథస్వామియయ్యంగార్య

వారలుగారిచేతఁబరిష్కరింపఁబడి

ముద్రాపయింపఁబడినది

VIZAGAPATAM
Publisher Mahamahopadhyaya Sree paravastu
Venkata Rangachary ilayyavaralu Garu
Printer D. Guranna
Arsha Press 1892

జన్మాద్యధికరణమ్

సం॥ కింపున స్తద్బ్రహ్మ, యజ్జిజ్ఞాస్య ముక్తమిత్యత్రాహ —

జన్మాద్యస్య యతః॥౨॥

జన్మాదీతి సృష్టిస్థితిప్రళయమ్. తద్గుణసంవిజ్ఞానో బహువ్రీహిః. అస్య, అచిన్త్యవివిధవిచిత్రరచనస్య నియతదేశకాలఫలభోగబ్రహ్మాదిస్తమ్బపర్యన్తక్షేత్రజ్ఞమిశ్రస్య జగతః. యతః, యస్మాత్ సర్వేశ్వరాత్ నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపాత్ సత్యసంకల్పాత్ జ్ఞానానన్ద్యేక...

---

౧ అనన్తరసంగతి మాహ॥ కింపునరితి. ప్రకృతే [illegible] తత్త్వాన్తరత్వాన పూర్వస్మిన్ జిజ్ఞాస్యముక్తం [illegible] కింలక్షణక మిత్య [illegible] అగ్నిస్సర్వా దేవతాః, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, బ్రాహ్మణో [illegible] [illegible] ఇత్యాది మగ్నిన్ద్రాదీనా ప్రత్యేకం [illegible] [illegible] [illegible] వాక్యానాం [illegible] [illegible] [illegible] నిరతిశయబృహ [illegible] జిజ్ఞాస్యమితి యతో వా ఇమాని భూతాని [illegible] [illegible] ఇతి సూత్ర [illegible]

సూత్ర [illegible] [illegible]

[illegible] జన్మాదీతి ఏకవచనతాత్పర్య [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ప్రాపక [illegible] [illegible] [illegible] బహువ్రీహి [illegible] జన్మనో [illegible] [illegible] [illegible] వదినిపత్య [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] జిజ్ఞాస్య [illegible] సూత్ర [illegible] [illegible] [illegible] జగద్వి [illegible] మాహ॥ అచిన్త్యే [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] విచిత్రమ్ [illegible] విచిత్రమి మాహ॥ నియతే [illegible] [illegible] యస్మాదితి॥ [illegible] [illegible] [illegible] ప్రాపక [illegible] [illegible] ప్రాపక [illegible] [illegible] ప్రాప్య [illegible] ప్రాపకత [illegible] [illegible] మాహ॥ సర్వేశ్వరాది [illegible] జ్ఞానానన్ద [illegible] ప్రాప్య [illegible] పరస్మాదితిద ప్రా

[illegible] సర్వశక్తేః [illegible]
[illegible] సృష్టిస్థితిప్రళయాః ప్రవర్తన్తే, తత్ బ్ర[illegible]

[illegible] భృగుర్వై వారుణిః। వరుణం పితరముపససార। అధీహి భగ[illegible]

[illegible] అన్యత్సర్వం [illegible]

[illegible] ప్రత్యనీకేతి॥ [illegible] స్వరూపా[illegible]॥ [illegible]

[illegible] సత్యేతి॥ [illegible]

[illegible]

విద్యారణ్య[illegible]-

అతిగుహ్య[illegible] [illegible]।
[illegible]॥
[illegible] ప్రణమ్య [illegible]।
[illegible] ప్రకాశ్యతే॥ ౨॥
[illegible] విద్యా [illegible]।
[illegible] సాఫల్యం [illegible] ॥ ౩॥

బ్రహ్మ[illegible] — యతో వా ఇమాని భూతాని జా[illegible]
[illegible]తాని జీవన్తి, యత్ప్రయన్త్యభిసంవిశన్తి, తద్విజిజ్ఞా[illegible]
[illegible]బ్రహ్మ[illegible]యతే.

3. తత్ర సంశయః [illegible]

[illegible]

3. [illegible]

[illegible]

[illegible]

యతో వా [illegible]

[illegible]

[illegible] అతః [illegible]

జన్మాద్యధికరణమ్.

[illegible] శక్యతే, న వేతి. కిం ప్రాప్తమ్. న శక్యమితి. న తావజ్జన్మాదయో విశేషణత్వేన బ్రహ్మ లక్షయన్తి. అనేకవిశేషణ వ్యావృత్తే బ్రహ్మణ్యనేకత్వ ప్రసక్తేః. విశేషణానాం హి వ్యావర్తకత్వమ్. నను దేవదత్తః శ్యామో యువా లోహితాక్షస్సమపరిమాణ ఇత్యత్రాపి విశేషణబహుత్వేఽప్యేక ఏవ దేవదత్తః ప్రతీయతే, ఏవమత్రాప్యేకమేవ బ్రహ్మ భవతి. నైవమ్. తత్ర ప్రమాణాన్తరేణైక్యప్రతీతే రేకస్మిన్నేవ విశేషణానా ముపసంహారః. అన్యథా తత్రాపి వ్యావర్తకత్వేనానేక

న శక్యమితి॥ జన్మాదీనాం బ్రహ్మలక్షణత్వం విశేషణతయా [illegible] వేతి వికల్ప [illegible] ప్రథమం దూషయతి॥ న తావదితి॥ [illegible]॥ అనేకేతి॥ అనేకత్వ ప్రసక్తే [illegible]॥ విశేషణానాం హీతి॥ [illegible] చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ఉపసంహార [illegible] అన్యథా [illegible]

బ్రహ్మలక్షణత్వమేవాస్య వాక్యస్య [illegible], [illegible] స్తారక [illegible] ఇత్యు [illegible] దేవదత్త [illegible] కేదార [illegible] ముక్తం స్యాత్, తద్వదితి [illegible].

నను ఈశ్వరస్య [illegible] తథా [illegible] సాధారణ [illegible] ప్రతిపాదక [illegible] జన్మాదికారణత్వేన [illegible] ఉచ్యతే [illegible] స్వ [illegible] [illegible] ప్రతీయేత. [illegible] ఘట [illegible] స్వ [illegible] లక్ష్యమాణే [illegible] [illegible] సర్వ [illegible] [illegible] విఘాతే [illegible] [illegible] సూత్ర [illegible] [illegible] [illegible] ప్రతిపాద [illegible] [illegible] ముక్త [illegible] [illegible] విశ్లేష [illegible] ముక్త [illegible] [illegible] [illegible] లక్షణం [illegible] [illegible] ఏవ [illegible] వ్యాఖ్యేయమ్.

అత్రోచ్యతే ఇతి పక్షమీమాంసా [illegible] ప్రతిపాదితా. [illegible] అనువాదస్య ప్రాపక వాక్య [illegible] [illegible] ప్రాపక వాక్య [illegible] [illegible] ప్రతిపాదనాత్. [illegible] [illegible] ఇతి పదద్వయం [illegible] వ్యాఖ్యేయమ్. సచ [illegible] [illegible] అథాతో [illegible] సూత్రే [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible].

త్వ ముపగ్రాహ్యమ్. అత్ర త్వన్యేనైవ విశేషణేన లక్షయిష్యత్వాత్ బ్రహ్మణః పరిణామాన్తరే శైత్య మనవగత మితి వ్యావర్తకభేదేన బ్రహ్మబహుత్వ మవర్జనీయమ్. బ్రహ్మైకత్వాదత్రాప్యైక్యం ప్రతీయత ఇతి చేన్న. అజ్ఞాత గోవ్యక్తేః జిజ్ఞాసోః పురుషస్య ఖణ్డో ముణ్డః పూర్ణశృఙ్గో గౌ రిత్యుక్తే గోపదైక్యేఽపి ఖణ్డత్వాదివ్యావర్తకభేదేన గోవ్యక్తిబహుత్వప్రతీతేః బ్రహ్మవ్యక్తయోఽపి బహ్వ్యస్స్యుః. అత ఏవ లక్షయిష్యమాణ వస్త్వన్యేషాం విశేషణానాం సంభూయ లక్షణత్వ మనుపపన్నమ్—న్యాయ్యతుల్యత్వే లక్షయన్తి. ఆకారాన్తరాప్రతిపత్తేః. ఉపలక్షణానా మేకే నాకారేణ ప్రతిపన్నస్య కేనచిదాకారాన్తరేణ ప్రతిపత్తిహేతుత్వం హి దృష్టం యథాఽయం సారసస్స దేవదత్త కేదార ఇత్యాదిషు—ననుచ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి ప్రతిపన్నాకారస్య జగజ్జన్మాదీన్యుపలక్షణాని భవన్తి. న. ఇతరేతరప్రతిపన్నాకారాపేక్షత్వేన ఉభయోర్లక్షణవాక్యయోరన్యోన్యాశ్రయణాత్. అతో నలక్షణతో బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి.

ఏవం ప్రాప్తేఽభిధీయతే—జగత్సృష్టిస్థితి ప్రళయైరుపలక్షణభూ

తానే. పక్షే త్రివమ్యూహా॥ అత్రత్వితి॥ అవర్జనీయమ్. ఏకలక్షణా ద్వితీయమిత్యాదావపి విశేషణభేదాత్ బహుత్వ శఙ్కాప్రసక్తిరితి వస్త్వాదితి భావః. నపరం ప్రత్యక్షప్రత్యక్షధీః, అజ్ఞాతగో ఇత్యాదిజ్ఞానే॥ బ్రహ్మేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ ఏకవచనాన్యపి న పదైక్య మాత్రాదివా వ్యక్త్యైక్యాం, తత్రశాబ్దమైక్యం ప్రత్యక్షాపాదితమితి నశక్యంవక్తుమ్, అప్రత్యక్షవిషయేణాపి ఖణ్డాదినా వ్యావర్తకవిశేష్యబహుత్వప్రతీతిత్యర్థః. ప్రత్యేకంవా సంభూయవాలక్షణత్వమితి వికల్పం మత్వాపూర్వకల్పః ప్రత్యుక్తః, అథ ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ అతఏవేతి॥ ఏకైకస్య విశేషణస్య ప్రత్యక్షవిరోధేసతి వ్యాసేదకత్వేనవ్యుత్పత్తేరిత్యర్థః. అథోప లక్షణపక్షం దూషయతి॥ నాపీతి॥ కథం తృతీయాకార ప్రత్యవేక్షిత్వత్రాహ॥ ఉపలక్షణానామితి దేవదత్తసంబన్ధ్యాకారః, కేదారత్వం ప్రాక్ప్రతీతాకారః సారససంబన్ధ ఉపలక్షణభూత ఇత్యర్థః. తృతీయాకారధీరస్తీతి చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సత్యత్వాదికం విశేషణం చేత్కర్తృత్వ స్యాస్యాత్, ఉపలక్షణం చేత్ తృతీయాకారజ్ఞప్త్యర్థం యతో వా ఇత్యాది వాక్యసాపేక్షత్వాదన్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః. అతస్తదుపసంహారః.

॥ఏవమితి॥ సూత్రకారాభిప్రేతే పూర్వపక్షే ప్రాప్తే, తదభిప్రేత స్సిద్ధాన్త ఉచ్యత ఇత్యర్థః॥ ఉపలక్షణభూతైరితి॥ తటస్థైస్సృష్ట్యాదిభి

త్తైర్బ్రహ్మ ప్రతిపత్తుం శక్యతే. న చోపలక్షణోపలక్ష్యాకారవ్యతిరిక్తాకారాన్తరాప్రతిపత్తేర్బ్రహ్మాప్రతిపత్తిః. ఉపలక్ష్యం హ్యనవధికాతిశయబృహత్, బృంహణం, చ. బృహతేర్ధాతోస్తదర్థత్వాత్. తదుపలక్షణభూతాశ్చ జగజ్జన్మస్థితిలయాః. యతో వేత్యాదిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేన యథాప్రసిద్ధజన్మాదికారణమనూద్యతే. ప్రసిద్ధిశ్చ సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య నిమిత్తోపాదానరూపకారణత్వేన. తదపి సదేవేదమగ్ర ఏకమేవాసీదిత్యుపాదానతాం ప్రతిపాద్యాద్వితీయమిత్యధిష్ఠాత్రన్తరం ప్రతిషిధ్య తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజోఽసృజతేత్యేకస్యైవ ప్రతిపాదనాత్. తస్మాద్యన్మూలా జగజ్జన్మస్థితిలయాః తద్బ్రహ్మేతి జన్మస్థితిలయాః స్వనిమిత్తోపాదానభూతం వస్తు బ్రహ్మేతి లక్షయన్తి. జగన్నిమిత్తోపాదానతా హి సర్వజ్ఞత్వసత్యసఙ్కల్పత్వవిచిత్రశక్తిత్వాద్యాకారబృహత్త్వేన ప్రతిపన్నం బ్రహ్మేతి చ జన్మాదీనాం తథాప్రతిపన్నస్య లక్షణత్వేన నాకారాన్తరాప్రతిపత్తిరూపానుపపత్తిః.

ముక్తమ్. జ్ఞాప్యబహిర్భూతం తద్వ్యవచ్ఛేదకముపలక్షణమ్. తృతీయాకారాప్రతిపత్తిమాశఙ్క్యాహ॥ న చేతి॥ ఉపలక్ష్యాకారమాహ॥ ఉపలక్ష్యమితి॥ కథం నిరతిశయబృహత్త్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ॥ బృహతేరితి॥ మనినన్తస్యేతి శేషః. ఉపలక్షణాకారమాహ॥ తదితి॥ కేదారస్య సారసేనేవ బ్రహ్మణ ఉపలక్షణాకారేణ కస్సంబన్ధ ఇతి, ఉపాదానభూతబ్రహ్మణోఽస్యాస్య నిమిత్తత్వే కామ్యమతిప్రసక్తిశఙ్కాద్వయం పరిహరన్ తృతీయాకారాక్షేపకం వాక్యమప్యవతారయతి॥ యతో వేత్యాదినా। తతః కిమిత్యత్రాహ॥ ప్రసిద్ధిశ్చేతి॥ నిమిత్తోపాదానకారణత్వం పదానామన్వయేన దర్శయతి॥ తదపీతి॥ కేనాకృతిసంబన్ధమాహ॥ తస్మాదితి॥ హేతుహేతుమద్భావసంబన్ధః. అథ తదాక్షిప్తం తృతీయాకారమాహ॥ జగదితి॥ ఉపలక్ష్యం హీత్యాదివాక్యార్థః. నిరతిశయబృహత్త్వముపలక్ష్యమ్. తత్ర కతిపయరూపబ్రహ్మస్వరూపం పూర్వప్రతిపన్నాకారాదిత్యర్థసిద్ధః. దశరథస్య కేదారత్వముపలక్ష్యమ్. కేదారత్వం ప్రతీతం హి ప్రాక్ప్రతీతమ్. న చ దశరథస్య సంబన్ధమాత్రముపలక్ష్యమ్. అతిప్రసఙ్గాత్. ఉపలక్షణాకారమాహ॥ జగదితి॥ ప్రాగుక్తం శఙ్కాద్వయం పరిహరన్ వ్యతిరిక్తాకారాన్తరం చాక్షిపన్ తస్యాక్షేపకం వాక్యం చావతారయతి॥ యతో వేత్యాదినా॥ వివక్షితమాకారాన్తరమాహ॥ జగదితి॥ పూర్వవదన్వయః.

జగజ్జన్మాదీనాం విశేషణతయా లక్షణత్వేఽపి న కశ్చిద్దోషః. లక్షణభూతాన్యపి విశేషణాని స్వవిరోధివ్యావృత్తం వస్తు లక్షయన్తి. అజ్ఞాతస్వరూపే వస్తున్యేకస్మిన్ లిలక్షయిషితే పరస్పరవిరోధ్యనేకవిశేషణలక్షణత్వం న భేదమాపాదయతి. విశేషణానామేకాశ్రయతయా ప్రతీతేరేకస్మిన్నేవోపసంహారాత్. ఖణ్డత్వాదయస్తు విరోధాదేవ గోవ్యక్తిభేదమాపాదయన్తి. అత్ర తు కాలభేదేన జన్మాదీనాం న విరోధః.

యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే ఇత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్నస్య జగజ్జన్మాదికారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనమ్, తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తః. నామాన్తరభజనార్హావస్థా

అథ విశేషణతయా లక్షణత్వముపపాదయతి॥ జగజ్జన్మాదీనామిత్యాదినా॥ జ్ఞా[illegible]స్వరూపం తం తద్ద్వయస్యైకస్య విశేషణమ్. అవాన్తరభేదవిశేషణత్వ[illegible] లక్షణానీతి॥ స్వవిరోధివ్యావృత్తమ్. నియతభిన్నాశ్రయతయా [illegible] వ్యావృత్తమ్. [illegible] విశేషణత్వ[illegible] అజ్ఞాతేతి॥ [illegible] ప్రత్యక్షవిషయః దేవదత్తః [illegible] అజ్ఞాతే అప్రత్యక్షే. అప్రత్యక్షేఽపి [illegible] విశేష[illegible] ప్రతీతే [illegible] న ప్రత్యక్షే [illegible] యుక్తం పూర్వపక్షేత[illegible] ప్రతిపత్తవ్యమ్, అప్రత్యక్షేఽపి [illegible] దేవదత్తాదివాక్యేషు విశేషణభేదేఽపి [illegible] ప్రతీతేః [illegible] ఐక్య[illegible] [illegible] ప్రత్యక్షే [illegible] విశేష్యైక్య[illegible] [illegible] విశేషణానామితి॥ [illegible] ఏకాశ్రయ[illegible] [illegible] ప్రతీత్యవిరోధాదిత్యర్థః. [illegible] ఐక్యనిరూపకమ్ [illegible] ఖణ్డేతి. [illegible] అత్ర త్వితి॥ [illegible] కాలభేదాత్ [illegible] జన్మాదీనాం విరోధాభావాత్ [illegible] ఇత్యర్థః.

అథ సత్యాదివాక్యస్య స్వరూపలక్షణపరత్వం ప్రాగుక్తం [illegible] యతో వా ఇత్యాదినా॥ [illegible] ప్రతిపాదకవాక్యం వివక్షితమ్. సకలేతరవ్యావృత్తాభిధానపరత్వమాహ తత్రేతి॥ నిరుపాధికత్వాత్ స్వరూప[illegible] [illegible] వ్యావర్త్యమాహ తేనేతి॥ అచిద్బద్ధయోర్వ్యా

స్త్రగయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానప దంచాస్య సంకుచితజ్ఞానైకాకారముక్తాత్ తేనకదాచిదపి సంకుచిత జ్ఞానత్వేన ముక్తావ్యావృత్తి: అనన్తపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహి తం స్వరూపం సగుణత్వాత్ స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణైశ్చా నన్త్యమ్. తేన పూర్వపదద్వయవ్యావృత్త కోటిద్వయవిలక్షణాః సాతి శయస్వరూపస్వగుణా నిత్యవ్యావృత్తా: విశేషణానాం వ్యావర్త కత్వాత్. తతః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన వాక్యేన జగజ్జన్మాది కారణభూతస్వరూపం బ్రహ్మ సకలేతరవస్తుసజాతీయ మితలక్షణమితి వా క్యార్థప్రత్యయణమ్.

అతస్సకల జగజ్జన్మాదికారణం తదన్యం సర్వజ్ఞం సత్యసంక ల్పం సర్వశక్తి బ్రహ్మలక్షణతః ప్రతిపత్తుం శక్యత ఇతి సిద్ధమ్.

యే త్వనిర్విశేషవస్తు జిజ్ఞాస్యమితి వదన్తి, తన్మతే బ్రహ్మ

వృత్తిత్వం [illegible] నాపాతి॥ జ్ఞానేతి స్వరూపతో [illegible] నిత్యా [illegible] తజ్ఞానైకాకార: [illegible] [illegible] త్వా॥ తేనేతి॥ అనన్తేత్యాది [illegible] పరిచ్ఛేద: [illegible] స్వరూపస్యైవ [illegible] స్వభావప్రకర్షాణాం [illegible] పరిచ్ఛేదవిలక్షణా: [illegible] [illegible] స్వభావప్రకర్షేతి॥ [illegible] త్వాత్, [illegible] వ్యావృత్తి [illegible] [illegible] విశేషణానామితి [illegible] [illegible] సాధారణాకార: [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] నిరవద్య ఇతి॥ [illegible] [illegible] సర్వజ్ఞత్వాదికం కారణత్వోపపన్నమ్.

అస్య సూత్రద్వయస్య పరపక్షసంగతి మాహ॥ యేత్వితి॥ కథమిత్యత్రా

ఊహా, జన్మాద్యస్య యత ఇత్యసంగతం స్యాత్. నిరతిశయబృహత్ బృంహణంచ బ్రహ్మేతి నిర్వచనాత్, తచ్చ బ్రహ్మ జగజ్జన్మాదికారణ మితి వచనాచ్చ. ఏవముత్తరేష్వపి సూత్రేషు సూత్రోదాహృత శ్రుతిగణేషు చ ఈక్షణాద్యన్వయదర్శనాత్ సూత్రాణి సూత్రోదాహృతశ్రుతయశ్చ న తత్ర ప్రమాణమ్. తర్కశ్చ సాధ్యధర్మావ్యభిచారిసాధనధర్మాన్వితవస్తువిషయత్వాన్న నిర్విశేషవస్తుని ప్రమాణమ్. జగజ్జన్మాదిభ్రమో యతస్తద్బ్రహ్మేతి స్వోత్ప్రేక్షాపక్షేऽపి న నిర్విశేషవస్తుసిద్ధిః. భ్రమమూలమజ్ఞానం, అజ్ఞానసాక్షి బ్రహ్మేత్యభ్యుపగమాత్. సాక్షిత్వం హి ప్రకాశైకరసతయైవోచ్యతే. ప్రకాశత్వం తు జడాద్వ్యావర్తకం స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనస్వభావేన భవతి. తథా సతి సవిశేషత్వమ్. తదభావే ప్రకాశతైవ న స్యాత్. తుచ్ఛతైవ స్యాత్.

జగజ్జన్మాదికారణం బ్రహ్మ వేదాన్తవేద్య మిత్యుక్తమ్, తదయుక్తమ్, తద్ధి న వాక్య ప్రతిపాద్యమ్, అనుమానేనసిద్ధేరిత్యాశ

వ.॥ నిరతిశయేతి॥ బృహతి బృంహయతి బృహత్త్వాద్బృంహణత్వాచ్చేతి శ్రుతిస్మృతీ అభిప్రేతే. ఉత్తరసూత్రాణామపి తథాత్వమాహ॥ ఏవమితి॥ తర్కశ్చేతి॥ తర్కశబ్దోऽనుమానపరోऽనుగ్రాహకన్యాయపరో వా. పరపక్షేऽపి నిర్విశేషత్వాసిద్ధిమాహ॥ జగదితి॥ స్వోత్ప్రేక్షాపక్షే మృత్పిణ్డాదిదృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికవిషయశ్రుతీనాం, నిష్పరతన్త్రయథాకటకముకుటేత్యాదిస్మృతీనాం, జన్మాదిపరిణామప్రత్యాయిసూత్రాణాంచ, వివర్తాననుగుణత్వాదితి భావః. నిర్విశేషాసిద్ధిముపపాదయతి॥ భ్రమేతి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ సాక్షిత్వమిత్యాది॥ వ్యవహారయోగ్యతాపాదనమేవ స్వభావః. ధర్మిస్వరూపమ్॥—

అథానన్తరసంగతిమాహ॥ జగజ్జన్మాదీతి॥ వాక్యేతి॥ సామాన్యశబ్దవేద్యత్వేऽపి విశిష్టశబ్దవిశేషరూపవేదాన్తవాక్యస్యాసిద్ధిరితి భావః. నిమిత్తస్య మితేతదనువాదస్యోపాదానస్య విధినాశాస్త్రైకయాథార్థ్యాన్నానుమానం నిరసనీయమితి చేత్, నిమిత్తమనుపదత ఆగమస్య ప్రాపకానుమానసాపేక్షత్వేన తద్విరుద్ధోపాదానతాప్రతిపాదనాసంభవాత్. న చాగమవిరోధానానుమితత్యపదయః. కర్త్రాద్యభావధర్మిగ్రాహకానుమానస్య తద్గతోపాదానత్వాదిధర్మవిధాయకాగమాపేక్షత్వేన బలీయస్త్వాత్. ఆగమాపేక్షవిశేషానుమానస్య

భాష్యమ్

శాస్త్రయోనిత్వాత్.

శాస్త్రం యస్య యోనిః, కారణం ప్రమాణం, తచ్ఛాస్త్రయోని. తస్య భావ శ్శాస్త్రయోనిత్వమ్. తస్మాత్. బ్రహ్మజ్ఞానకారణత్వాత్ శాస్త్రస్య, తద్యోనిత్వం బ్రహ్మణః. అత్యన్తాతీన్ద్రియత్వేన ప్రత్యక్షాదిప్రమాణావిషయతయా బ్రహ్మణ శ్శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాత్ ఉక్తస్వరూపం బ్రహ్మ యతో వా ఇమాని భూతానీత్యాది వాక్యం బోధయత్యేవేత్యర్థః.

ననుశాస్త్రయోనిత్వం బ్రహ్మణో న సమ్భవతి. ప్రమాణాన్తరవేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః. అప్రాప్తేతు శాస్త్రమర్థవత్.

కింతర్హి తత్ర ప్రమాణమ్। న తావత్ ప్రత్యక్షమ్. తద్ధిద్వివిధమ్, ఇన్ద్రియసంభవం యోగసమ్భవం చేతి. ఇన్ద్రియసమ్భవంచ బాహ్యసమ్భవ మాన్తర సమ్భవం చేతి ద్విధా. బాహ్యేన్ద్రియాణి విద్యమానసంనికర్షయోగ్యస్వవిషయ బోధజననానీతి న సర్వార్థ సాక్షాత్కారతన్ని

ద్విశాఖపదయోః. ఆగమాపేక్షత్వేన ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధస్యాగమస్యైవ బాధః. యథా గ్రావాణః ప్లవన్త ఇత్యాదేః ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య తేన బాధః. అతోఽత్రాపి వాదాం బాధ ఇతి శాస్త్రైకయోనిత్వ పరిహారాయారమ్భః. నచానుమానోక్తాగమానుగ్రాహకతయేతి యుక్తమ్. అనుమానస్య సిద్ధాన్తే స్వరసత్వే, తర్హి సిద్ధాన్త పరిశోధనమానత్వసిద్ధిరిత్యభ్యుపగమ్యతే. అతోఽధికరణమారభ్యతేయమ్.

సూత్రముపాదత్తే॥ శాస్త్రయోనిత్వాత్॥ వ్యాచష్టే॥ శాస్త్రమితి॥ కారణశబ్దస్యోత్పత్తికారణపరత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ ప్రమాణమితి. కారణపర్యాయ శబ్దస్యార్థం మానవాచిత్వ మత్రేత్యాహ॥ బ్రహ్మజ్ఞానేతి॥ పక్షాద్యుక్తస్య సాధ్యస్యాయం దర్శయన్ సాధ్య విశిష్టత్వశఙ్కాపరిహార నార్థమాహ॥ అత్యన్తేతి॥ స్వరూపస్య లిఙ్గస్య చేన్ద్రియాణాం సంబన్ధాభావాదత్యన్తాతీన్ద్రియత్వే నాతీన్ద్రియత్వమ్. ఇతరావిషయత్వం విషయతేతి సాధ్యావిశిష్టతేత్యర్థః. పూర్వసూత్రే సాధ్యత్వేనా ప్రతిపాద్యం త్వదర్థాభిప్రాయః.

పూర్వపక్షయతి॥ నన్వితి॥ మానాన్తరవేద్యత్వే కథం శాస్త్రవేద్యత్వమిత్యత్రాహ॥ అప్రాప్త ఇతి॥ అనుభవసిద్ధగ్రాహకత్వేన జ్ఞాతార్థజ్ఞాపకత్వే బోధనానుపపత్తి స్సుతరాం ప్రతీతా.

సిద్ధాన్త్యేకదేశీ వదతి॥ కింతర్హీతి॥ సన్నికర్షేతి విద్యమానకాలసంనికర్షవిషయగ్రహణయోగ్యత్వం స్వభావసన్నికర్షః. స్వశక్త్యా

ర్మాణసమర్థపురుషవిశేషవిషయబోధజననాని. నాప్యాన్తరమ్. ఆత్మసుఖదుఃఖాదివ్యతిరిక్తబహిర్విషయేషు తస్య బాహ్యేన్ద్రియానపేక్షప్రవృత్త్యనుపపత్తేః. నాపియోగజన్యమ్. భావనాప్రకర్షపర్యన్తజన్మనస్తస్య విశదావభాసత్వేఽపి పూర్వానుభూతవిషయస్మృతిమాత్రత్వాన్న ప్రామాణ్యమితి కుతః ప్రత్యక్షతా. తదతిరిక్తవిషయత్వే కారణాభావాత్. తథాసతి తస్య భ్రమరూపతా. నాప్యనుమానం విశేషతో దృష్టం సామాన్యతో దృష్టం వా. అతీన్ద్రియే వస్తుని సమ్బన్ధావధారణవిరహాన్న విశేషతో దృష్టమ్. సమస్తవస్తుసాక్షాత్కార తన్నిర్మాణసమర్థపురుషవిశేషనియతం సామాన్యతో దృష్టమపి న లిఙ్గముపలభ్యతే. నను చ జగతః కార్యత్వం తదుపాదానోపకరణ సమ్ప్రదాన ప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకత్వవ్యాప్తమ్. అచేతనారబ్ధత్వం జగతశ్చైకచేతనాధీనత్వేన వ్యాప్తమ్. సర్వం హి ఘటాదికార్యం తదుపాదానోపకరణసమ్ప్రదానప్రయోజనాభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. అచేతనారబ్ధమరోగం స్వశరీరమేకచేతనాధీనం చ. సావయవత్వేన జగతః కార్యత్వమ్. ఉచ్యతే. కిమిదమేకచేతనాధీనత్వమ్. న తావత్తదాయత్తోత్పత్తిస్థితికత్వమ్. దృష్టాన్తో హి సాధ్యవికలస్స్యాత్. న హ్యరోగం స్వశరీరమేకచేతనాయత్తోత్పత్తిస్థితి. తచ్ఛరీరస్య భోక్తౄణాం భార్యాదిసర్వచేతనానామదృష్టజన్యత్వాత్తదుత్పత్తిస్థిత్యోః. కించ శరీరావయవినస్సావయవ

సచతురాఽకం ప్రతి శబ్దాద్యన్వాసః॥ నాన్తర్యాఽ॥ అనుభూతానధికవిషయత్వ దూషణమాహ॥ భావనేతి॥ అధికవిషయత్వం దూషయతి॥ తదతిరిక్తేతి॥ కరణమిన్ద్రియసంబన్ధః. తత్సద్భావేఽపి దూషణమాహ॥ తథేతి॥ నాపీతి॥ స్పష్టమ్॥ సిద్ధాన్త్యేకదేశినం మీమాంసకం పూర్వపక్ష్యేకదేశీ నోదయతి॥ నను చేతి॥ సంప్రదానం ఫలం. ప్రయోజనం వినియోగః. ఏకకర్తృకత్వే హేత్వన్తరమాహ॥ అచేతనేతి॥ ఉభయత్ర దృష్టాన్తమాహ॥ సర్వం హీతి॥ ప్రథమహేత్వసిద్ధిం పరిహరతి॥ సావయవేతి॥ పూర్వపక్ష్యేకదేశిమతం సిద్ధాన్త్యేకదేశీ దూషయతి॥ ఉచ్యత ఇత్యాదినా॥ కిమిదమితి. తదాయత్తత్వముత్పత్తిస్థిత్యోః ప్రవృత్తౌ వా. ఉత్పత్తిస్థిత్యోస్తదధీనత్వే దృష్టాన్తస్సాధ్యవికల ఇతి సిద్ధాన్త్యేకదేశినా దూషణముక్తమ్. స్థితిం పృథగ్దూషయతి॥ కించేతి॥ ప్రా

సమవేతతారూపాస్థితి రవయవసంశ్లేషవిశ్లేషవ్యతిరేకేణ నచేత
నమపేక్షతే. ప్రాణనలక్షణా తు స్థితిః పక్షత్వాభిమతేక్షితిజలధి
మహీధరాదౌ న సమ్భవతీతి పక్షసపక్షానుగతామేకరూపాం స్థితిం
నోపలభామహే. తదాయత్తప్రవృత్తిత్వం తదధీనత్వమితిచేత్, అ
నేకచేతనసాధ్యేషు గురుతరరథశిలా మహీరుహాదిషు వ్యభిచారః చే
తనమాత్రాధీనత్వే సిద్ధసాధ్యతా. కించ, ఉభయవాదిసిద్ధానాం జీ
వానామేవ లాఘవేన కర్తృత్వాభ్యుపగమో యుక్తః. నచ జీవానాము
పాదానాద్యనభిజ్ఞతయా కర్తృత్వాసమ్భవః సర్వేషామేవ చే
తనానాం పృథివ్యాద్యుపాదానయాగాద్యుపకరణసాక్షాత్కారసా
మర్థ్యాత్. యద్యపీదానీం పృథివ్యాదయో యాగాదయశ్చ ప్రత్యక్షమీక్ష్య
న్తే. ఉపకరణభూతయాగాదిశక్తిరూపాపూర్వాదిశబ్దవాచ్యాదృ
ష్టసాక్షాత్కారాభావేపి చేతనానాం న కర్తృత్వానుపపత్తిః. త
త్సాక్షాత్కారానపేక్షణాత్కార్యారమ్భస్య. శక్తిమత్తాసాక్షా
త్కారః హి కార్యారమ్భోపయోగీ. శక్తేస్తు జ్ఞానమాత్రమేవోపయు
జ్యతే. న సాక్షాత్కారః. నహి కులాలాదయః కార్యోపకరణభూ
తదణ్డచక్రాదివత్తచ్ఛక్తిమపి సాక్షాత్కృత్య ఘటమణికాదికార్య
మారభన్తే. ఇహాపి చ చేతనానామాగమావగతయాగాదిశక్తివిశే
షాణాం కార్యారమ్భో నానుపపన్నః. కించ యచ్ఛక్యక్రియం శక్యోపాదా
నాదివిజ్ఞానం చ, తదేవ తదభిజ్ఞకర్తృకం దృష్టమ్. మహీమహీధర
మహార్ణవాదిత్వశక్యక్రియమశక్యోపాదానాదివిజ్ఞానం చేతి న చేతనక
ర్తృకమ్. అతో ఘటమణికాదిసజాతీయశక్యక్రియశక్యోపాదానాది
విజ్ఞానవస్తుగతమేవ కార్యత్వం బుద్ధిమత్కర్తృపూర్వకత్వసా

జనం పఞ్చవృత్తిప్రాణవత్త్వమ్॥ తదాయత్తేతి॥ వ్యభిచారః. అచేతనారబ్ధత్వ
హేతోరిత్యర్థః. కార్యత్వహేతోస్సిద్ధసాధ్యతామాహ॥ చేతనేతి॥ కించేతి॥ స్ఫుట
మ్. కార్యత్వహేతోస్సోపాధికత్వమాహ॥ కించేతి॥ మహీత్యాది నా సాధనా
వ్యాపకత్వం, అతఇత్యాదినా సాధ్యసమవ్యాప్తిరుచ్యతే. అయం కరణాభిమతక
ర్తృత్వవ్యావృత్త్యర్థం బుద్ధిమత్కర్తృశబ్దః. సకర్తృకత్వసాధకస్యసోపా
ధికత్వకథనాత్సావయవత్వస్యాపి తత్ఫలితమ్. కృతిసాధ్యత్వరూపకార్య

ఘటనే ప్రభవతి. కిఞ్చ ఘటాది కార్యమనీశ్వరేణాల్పజ్ఞానశక్తినా సశరీరేణ పరిగ్రహవతాఽనాప్తకామేన నిర్మితం దృష్టమితి తథావిధమేవ చేతనం కర్తారం సాధయన్నయం కార్యత్వహేతుస్సిసాధయిషితపురుష సార్వజ్ఞ్య సర్వైశ్వర్యాది విపరీత సాధనాద్విరుద్ధస్స్యాత్. నచైతావతా సర్వానుమానోచ్ఛేదప్రసఙ్గః. లిఙ్గిని ప్రమాణాన్తర గోచరే లిఙ్గబలోపస్థాపితా విపరీతవిశేషాస్తత్ప్రమాణ ప్రతిహతగతయో నివర్తన్తే. ఇహతు సకలేతర ప్రమాణావిషయే లిఙ్గిని నిఖిలనియామకచతురేఽన్వయవ్యతిరేకావగతావినాభావనియమాధర్మాస్సర్వ ఏవ విశేషేణ ప్రసజ్యన్తే. నివర్తకప్రమాణాభావాత్తథైవావతిష్ఠన్తే. అత ఆగమాదృతే కథమీశ్వరస్సిధ్యతి.

అత్రాహుః. సావయవత్వాదేవ జగతః కార్యత్వం నప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యతే. భవన్తి చ ప్రయోగాః. వివాదాధ్యాసితం భూభూధరాది, కార్యం, సావయవత్వాత్, ఘటాదివత్. తథా. వివాదాధ్యాసితమవని జలధిమహీధరాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి క్రియావత్త్వాత్, ఘటవత్. తనుభువనాది, కార్యం, మహత్త్వే సతి మూర్తత్వాత్, ఘటవదితి. సావయవేషు ద్రవ్యేష్విదమేవ క్రియతే నేతరదితి కార్యత్వస్య నియామకం సావయవత్వాతిరేకిరూపాన్తరం

త్వే సక్రియత్వాదికం ప్రయోజకమితి. కార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వమాహ. కించేతి॥ స్పష్టమ్.

అతస్సిద్ధసాధ్యత్వ సోపాధికత్వ విరుద్ధత్వైస్సిద్ధాన్త్యేకదేశిమతం సాక్షాత్పూర్వపక్షిణా దూషయన్తీత్యాహ॥ అత్రాహురితి॥ స్వరూపాసిద్ధిశఙ్కాం వ్యుదస్యతి॥ సావయవత్వాదితి॥ కథమశక్యత్వమిత్యత్రాహ॥ భవన్తి॥ మహత్త్వే సక్రియావత్త్వ మూర్తత్వాభ్యాం చానుభావ్యాన్యత్రి॥ న తత్ర సిద్ధసాధ్యతా. కార్యత్వం హి కృతిసాధ్యత్వమభిప్రేతమ్. న చ తత్ సకర్తృకత్వే సాధ్యావిశిష్టతా. ఉపాదానాద్యభిజ్ఞసమర్థకర్తృకత్వస్య సాధ్యత్వాత్. ఉపాధిం వ్యుదస్యతి॥ సావయవేష్వితి॥ సావయవత్వమితరహేతుద్వయోపలక్ష

నోపలభామహే. కార్యత్వప్రతినియతం శక్యక్రియత్వం శక్యోపాదా
నాదివిజ్ఞానత్వం చోపలభ్యత ఇతి చేత్, న. కార్యత్వేనానుమితేపి వి
షయే జ్ఞానశక్తి కార్యానుమేయే ఇత్యన్యతోపి సావయవత్వా
దినా కార్యత్వం జ్ఞాతమితి తే చ ప్రతిపన్నే ఏవేతి న కశ్చిద్విశే
షః. తథాహి- ఘటమణికాదిషు కృతేషు కార్యదర్శనానుమి
తకర్తృగత తన్నిర్మాణశక్తి జ్ఞానః పురుషో దృష్టపూ
ర్వం విచిత్రసన్నివేశం నరేన్ద్రభవన మాలోక్యావయవ సన్నివేశ
విశేషేణ తస్య కార్యత్వం నిశ్చిత్య తదానీమేవ తత్కర్తృజ్ఞాన శక్తి
వైచిత్ర్యమనుమినోతి. ఏతస్తు భువనాదేః కార్యత్వే సత్యపి సర్వసా
క్షాత్కార తన్నిర్మాణాదినిపుణః కశ్చిత్పురుషవిశేషస్సాధ్యత్వేన.
కించ- సర్వచేతనానాం ధర్మాధర్మనిమిత్తేపి సుఖదుఃఖోపభోగే చేత
నానధిష్ఠితయోస్తయోరచేతనయోః ఫలహేతుత్వానుపపత్తేః సర్వశ
క్త్యాదిగుణః సర్వఫలప్రదానచతురః కశ్చిదాక్షేప్యః- వర్ధకినానధిష్ఠిత
స్య వాస్యాదేరచేతనస్య దేశకాలాద్యపేక్షపరిహార సన్నిధానేపి యూ
పాదినిర్మాణసాధనత్వాదర్శనాత్- బీజాఙ్కురాదేః పక్షాన్త
ర్భావేణ తైర్వ్యభిచారాపాదనం శ్రోత్రియవేద్యతామనభిజ్ఞ
తావిజృమ్భితమ్- తత ఏవ సుఖాదిభి ర్వ్యభిచారవచనమపి తథైవ-
న చ లాఘవేనోభయవాది సమ్ప్రతిపన్న క్షేత్రజ్ఞానామేవ ఈదృశా
ధిష్ఠాతృత్వ కల్పనం యుక్తమ్- తేషాం సూక్ష్మవ్యవహిత విప్రకృష్టద

ణమ్- శఙ్కతే॥ కార్యత్వేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ సపక్ష ఇవ పక్షేప్యనుమేయో
జ్ఞానశక్తి ఇత్యర్థః- తద్వివృణోతి॥ తథాహీతి॥ అకర్తృకత్వశక్యక్రియత్వాదిక
ముపాధిః, ఉతకర్తుః, ప్రథమే సాధ్యసమవ్యాప్తిః, ద్వితీయే సాధనావ్యాపక
త్వమిత్యర్థః- సిద్ధసాధనతాం వ్యుదస్యన్ననుమానాన్తరమాహ॥ కించేతి॥ ధ
ర్మాధర్మాస్వ సాక్షాత్కారిచేతనాధిష్ఠితావేవ కార్యకరౌ, అచేతనత్వాత్,
వాసీవదిత్యనుమానశరీరమ్- అస్య వ్యభిచారం పరిహరతి॥ బీజేతి॥ ఫలతః కార
ణే సుఖాదౌ తత్కారణే మనసి చ వ్యభిచారం పరిహరతి॥ తత ఏవేతి॥ లాఘవమా
శఙ్క్యాహ॥ న చేతి॥ న లాఘవాదశక్తస్య కార్యకరత్వప్రాప్తిర్యుక్తా, ఏకేనాధి
యః ఇష్టావ్యాది ప్రసక్త్యాపత్తిభావః- శక్తిమత్సాక్షాత్కారవానేవ ఇత్యపి నిగద్య
మ్- సూక్ష్మవ్యవహితాద్యదర్శనాదాహ॥ న హి శక్తిమన్తః పరమాణవో జీవసా

ర్థనాశక్తి నిశ్చయాత్- దర్శనానుగుణ్యేనైవ హి సర్వత్ర కల్పనా- నచ తథా బ్రహ్మాదీశ్వరస్యాశక్తినిశ్చయోऽస్తి- అతః ప్రమాణాన్తరతోऽనతిసిద్ధస్యానుపపత్తిః- సమర్థకర్తృపూర్వకత్వనియతకార్యత్వహేతునాసిద్ధ్యన్ స్వాభావికసర్వార్థసాక్షాత్కార తన్నియమనశక్తి సమ్పన్న ఏవ సిధ్యతి. యత్తునైశ్వర్యా ద్యాగపాదనేనధర్మవిశేషవిపరీత సాధనత్వముద్భావితం, తదనుమానవృత్తానభిజ్ఞత్వనిబన్ధనమ్. సపక్షే సమ్యగ్దృష్టానాం సర్వేషాం కార్యస్యహేతుభూతానామిష్టధర్మాణాంలిఙ్గస్యప్రాప్తిః-

ఏతముక్తం భవతి- కేనచిత్ కిఞ్చిత్ క్రియమాణం స్వోత్పత్తయే కర్తృస్వనిర్మాణసామర్థ్యం స్వోపాదానోపకరణజ్ఞానఞ్చాపేక్షతే. నత్వన్యాసామర్థ్యమన్యజ్ఞానఞ్చ హేతుత్వాభావాత్. స్వనిర్మాణసామర్థ్యస్వోపాదానోపకరణజ్ఞానాభ్యామేవ స్వోత్పత్తావుపపన్నాయాం సమ్బన్ధితయా దర్శనమాత్రేణాకిఞ్చిత్కరస్యార్థాన్తరజ్ఞానాదేర్హేతుత్వకల్పనాయోగాదితి. కిఞ్చ, క్రియమాణవస్తువ్యతిరిక్తార్థజ్ఞానాదికం కిం సర్వవిషయం క్రియోపయోగి, ఉతకతిపయవిషయమ్- నతావత్సర్వవిషయమ్. నహి కులాలాదిః క్రియమాణవ్యతిరిక్తం కిమపి న జానాతి. నాపి కతిపయవిషయమ్. సర్వేషు కర్తృషు తత్తద్దక్షాహేశక్త్యనియమేన సర్వేషామజ్ఞానాదీనాం వ్యభిచారాత్- అతః కార్యత్వస్యాసాధకానామనీశ్వరత్వాదీనాంలిఙ్గత్వప్రాప్తిరితి నవిపరీతసాధనత్వమ్. కులాలాదీనాం దణ్డచక్రాద్యధిష్ఠానం శరీరద్వారేణైవదృష్టమితి జగదుపాదానోపకరణాధిష్ఠా

ష్టాతృకార్యాః- ఈశ్వరేతథానుపపత్తిరిత్యాహ॥ నచేతి॥ అవాన్తరాగమానాదీశ్వరసిద్ధిం నిగమయతి॥ అతఇతి॥ పక్షధర్మతాఫలం జీవాన్యత్వమాహ। సమర్థేతి॥ కర్మకృతత్వే జ్ఞానాదిపరిచ్ఛిన్నత్వం స్యాదితిహ్యాహానాయస్వాభావికశబ్దః- అథకార్యత్వహేతోర్విరుద్ధత్వం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్వత్యానా।

సపక్షేదృష్టత్వాద్ధేతుత్వం నకల్ప్యమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సత్యేవభావాభావహేతుత్వం, తదభావాన్నైరపేక్ష్యః- తదేవ వికల్ప్య దూషయతి॥ కించేతి॥ శరీరం కార్యోపయోగీతి శఙ్కతే॥ కులాలాదీనామితి॥ అథ ఇత్యాది॥ మనసః

ననీశ్వరస్యాశరీరస్యానుపపన్నమితి చేత్, న. సంకల్పమాత్రేణైవ పరశరీరగతభూతవేతాళగరళాద్యపగమవినాశదర్శనాత్. కథమశరీరస్య పరప్రవర్తనరూపస్సంకల్ప ఇతి చేత్. న శరీరాపేక్షస్సంకల్పః శరీరస్య సంకల్పహేతుత్వాభావాత్. మన ఏవ హి సంకల్పహేతుః. తదభ్యుపగతమీశ్వరేఽపి. కార్యత్వేనైవ జ్ఞానశక్తిమత్త్వవన్మనసోఽపి ప్రాప్తత్వాత్. మానసస్సంకల్పస్సశరీరస్యైవ, సశరీరస్యైవ సమనస్కత్వాదితి చేత్. న. మనసో నిత్యత్వేన దేహాపగమే మనసస్సద్భావేనానైకాన్త్యాత్. అతో విచిత్రావయవసంనివేశవిశేషతనుభువనాదికార్యనిర్మాణే పుణ్యపాపపరవశః పరిమితశక్తిజ్ఞానః క్షేత్రజ్ఞేతరప్రభవతీతి నిఖిలభువననిర్మాణచతురోఽచిన్త్యాపరిమితజ్ఞానశక్త్యైశ్వర్యోఽశరీరస్సంకల్పమాత్రసాధనపరినిష్పన్నానన్తవిస్తారవిచిత్రరచనప్రపఞ్చః పురుషవిశేష ఈశ్వరోఽనుమానేనైవ సిధ్యతి.

అతః ప్రమాణాన్తరావసేయత్వాద్బ్రహ్మణః నైతద్వాక్యం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయతి. కిఞ్చాత్యన్తభిన్నయోరేవ మృద్ద్రవ్యకులాలయోరుపాదాననిమిత్తత్వదర్శనేన ఆకాశాదేర్నిరవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వానుపపత్త్యా చ నైకమేవ బ్రహ్మ కృత్స్నస్య జగతో నిమిత్తముపాదానం చ ప్రతిపాదయితుం శక్నోతీతి.

ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః. యథోక్తలక్షణం బ్రహ్మ జన్మాదివాక్యం బోధయత్యేవ. కుతః. శాస్త్రైకప్రమాణకత్వాద్ బ్రహ్మణః.

కార్యకరత్వే దేహాపేక్షావ్యాప్తిః. ప్రతిబన్ధ్యపరిహారోఽప్యప్రతిహతోఽశరీర ఇత్యాది పదద్వయేన స్పష్టః. న చ ప్రకృతేఽవశ్యం మనసి, మహాతన్త్రే జీవస్య రూపోపలమ్భే చక్షుషి, సావయవస్యైవ కార్యారమ్భకత్వం పరమాణౌ యథార్థత్వం, తథానేకవ్యాప్తిభఙ్గపరిహారాయైకవ్యాప్తిభఙ్గో న్యాయ్యః. లోకసాధనమనస్త్వప్రయుక్తం దేహాపేక్షాయా కార్యకృత్త్వమితి భావః ॥

శాస్త్రస్య నిమిత్తోపాదానైక్య గగనాదిసృష్టిప్రకృతివిషయాధిక్యమాశఙ్క్య తత్ర బాధితవిషయత్వమాహ ॥ కించేత్యాదినా ॥

రాద్ధాన్తమారభతే ॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి ॥ విశేషవిరోధాద్యపయుక్తం విత

యదుక్తం సావయవత్వాదినా కార్యం సర్వం జగత్, కార్యఞ్చ తదుచితకర్త్రాదివిశేషపూర్వకం దృష్టమితి నిఖిలజగన్నిర్మాణ తదుపాదానోపకరణవేదనచతురః కశ్చిదనుమేయ ఇతి. తదయుక్తమ్. మహీమహార్ణవాదీనాం కార్యత్వేఽప్యేకదైవైకేన నిర్మితా ఇత్యత్ర ప్రమాణాభావాత్. నచైకస్య ఘటస్యేవ సర్వేషామేకం కార్యత్వమ్. యేనైకదైవైకః కర్తా స్యాత్. పృథగ్భూతేషు కార్యేషు కాలభేద కర్తృభేదదర్శనేన కర్త్రైక్యనియమాదర్శనాత్. నచ క్షేత్రజ్ఞానాం విచిత్రజగన్నిర్మాణాశక్త్యా కార్యత్వబలేన తదతిరిక్తకల్పనాయామనేకకల్పనానుపపత్తేశ్చైకః కర్తా భవితుమర్హతీతి. క్షేత్రజ్ఞానామేవోపచితపుణ్యవిశేషాణాం శక్తివైచిత్ర్యదర్శనేన తేషామేవాతిశయితాదృష్టసంభావనయా చ తత్తద్విలక్షణకార్యహేతుత్వసంభవాత్ తదతిరిక్తాదృష్టపురుషకల్పనానుపపత్తేః. నచ యుగపత్ సర్వోత్పత్తిః సర్వోచ్ఛిత్తిశ్చ ప్రమాణపదవీమధిరోహతః- అదర్శనాత్- క్రమేణైవోత్పత్తివినాశదర్శనాచ్చ. కార్యత్వేన సర్వోత్పత్తివినాశయోః కల్ప్యమానయోర్దర్శనానుగుణ్యేన కల్పనాయాం విరోధాభావాచ్చ. అతో బుద్ధిమదేకకర్తృకత్వే సాధ్యే కార్యత్వస్యానైకాన్త్యం, పక్షస్యాప్రసిద్ధవిశేషణత్వం, సాధ్యవికలతా చ దృష్టాన్తస్య- సర్వనిర్మాణచతురస్యాపరస్యాప్రసిద్ధేః- బుద్ధిమత్కర్తృకత్వమాత్రే సా

---

* తదతిరిక్తస్యేతి-

సపక్షే కర్త్రైకత్వయయమానాం॥ పృథగితి॥ పృథగ్భూతేషు ఘటాదిషు- కర్త్రైక్య వ్యాప్త్యసంభవాదిదమ్- నియమాదర్శనాదిత్యన్వయః ఇత్యధ్యాహారః. పక్షధర్మత్వ లాఘవసహకృతాభ్యాం కేవలైక్యే కర్త్రైక్యం సాధ్యతామిత్యత ఆహ॥ నచేతి॥ కుత ఇత్యత ఆహ॥ క్షేత్రేతి॥ ఉపచితేత్యాది సపక్షవిషయమ్- పక్షధర్మతయా పుణ్యాతిశయః- విలక్షణకార్యహేతుత్వాన్యథానుపపత్త్యా ఇత్యర్థః- యుగపత్సర్వోత్పత్తివినాశే సతి కర్త్రైక్యం నతు సంభవేదిత్యత ఆహ॥ నచేతి॥ ఇదానీం హేత్వాభాసం సంహరదానీమిత్యత ఆహ॥ కార్యత్వేనేతి॥ విరోధాభావాత్- వ్యాప్తివిరోధాభావాత్- తర్కాభావాత్ అనుమానదూషణమాహ॥ అత ఇతి॥ ఏకకర్తృత్వం సర్వజ్ఞసర్వశక్తి కర్తృత్వం కర్తృమాత్రం వా సాధ్యమితి వికల్పం హృద్యే ప్రథమే ఉదైకాన్త్యముక్తమ్- ద్వితీయం దూషయతి॥ పక్షస్యేతి॥ సర్వనిర్మాణచతురస్య ఇత్యస్యోపాదానాద్యపి కల్ప్యత్వప్రాయేణ ద్వితీయదోషోఽయమితి

ద్ధ్యసిద్ధసాధనతా- సార్వజ్ఞ్యసర్వశక్తియుక్తస్యైకస్య చిదేకస్య సాధకమిదం కార్యత్వం కిం యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్, ఉత క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతమ్. యుగపదుత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వే కార్యత్వస్యాసిద్ధతా. క్రమేణోత్పద్యమానసర్వవస్తుగతత్వేఽనేకకర్తృకత్వసాధనాద్విరుద్ధతా. అత్రాప్యేకకర్తృకత్వసాధనే ప్రత్యక్షానుమానవిరోధశ్శాస్త్రవిరోధశ్చ- కుమ్భకారో జాయతే రథకారో జాయత ఇత్యాదిశ్రవణాత్ - అపిచ, సర్వేషాం కార్యాణాం శరీరాదీనాం సత్త్వాదిగుణకార్యరూపసుఖాద్యన్వయదర్శనేన సత్త్వాదిమూలత్వమవశ్యాశ్రయణీయమ్. కార్యవైచిత్ర్యహేతుభూతాః కారణగతా విశేషాస్సత్త్వాదయః తేషాం కార్యాణాం చ సత్త్వాదిమూలత్వాపాదనం తద్యుక్తపురుషాన్తఃకరణవికారద్వారేణ- పురుషస్య చ తద్యోగః కర్మమూల ఇతి కార్యవిశేషారమ్భాయైవ జ్ఞానశక్తివతః కర్తుః కర్మసంబన్ధః కార్యహేతుత్వేనైవావశ్యాశ్రయణీయః. జ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యస్య చ కర్మమూలత్వాత్. ఇచ్ఛాయాః కార్యారమ్భహేతుత్వేపి విషయవిశేషవిశేషితాయాస్సత్త్వాదిమూలత్వేన కర్మసంబన్ధోఽవర్జనీయః అతః క్షేత్రజ్ఞాప

మిత్యవగమ్యతే- తృతీయందూషయతి॥ బుద్ధిమదితి॥ వేదాన్తినాహిద్వారకర్తృకత్వాభ్యుపగమాత్సిద్ధసాధ్యతోక్తిర్యుక్తా- ముఖాన్తరేణదూషయతి॥ సార్వజ్ఞ్యేతి॥ యుగపదుత్పత్తిలక్షణం క్రమేణోత్పత్తిలక్షణంవేత్యర్థః- అత్రాపి-గోపురాదిసపక్షేపి విచిత్రకార్యత్వాదనేకకర్తృకమిత్యనుమానవిరోధః- కుమ్భకార ఇత్యాగమాత్తోపాదానమ్- కుమ్భరథయోరేకకర్తృకత్వేతత్ప్రత్యక్షస్య ధనుక్తేరనర్థక్యాత్స్వత్యర్థః విశేషవిరోధమాహ॥ అపిచేతి॥ సుఖాద్యన్వయః సుఖాదిహేతుత్వావస్థాన్వయః- సత్త్వాదిమూలత్వమ్- సత్త్వాదిగుణకార్యత్వాపాదానత్వమ్- కేసత్త్వాదయ ఇత్యత్రాహ॥ కార్యేతి॥ కారణశబ్దో నిమిత్తోపాదానపరః- తతఃకిమిత్యత్రాహ॥ తేషామితి॥ తద్గుణకోపాదానం తద్గుణకకర్త్రధిష్ఠితి నిర్గుణస్య ప్రధానయన్తృత్వాది శాస్త్రసిద్ధమితిభావః- తతఃకిమిత్యత్రాహ॥ పురుషస్యేతి॥ సపక్షేసవాదృష్టానాం కార్యారమ్భసుపరయోగినాం ప్రాప్తిరిత్యతత్పరిహృతమ్॥ జ్ఞానశక్తివదితి॥ ముఖాన్తరేణ కర్మసంబన్ధమాహ॥ జ్ఞానశక్తేతి॥ సజ్ఞానశక్తివైచిత్ర్యం కుతః- అపిత్విచ్ఛావశాదిత్యత్రాహ॥ ఇచ్ఛాయా ఇతి॥ విషయవిశేషస్సత్త్వాదిః. ఉక్తదూషణాత్సాధ్యాసిద్ధిముపా॥ అత ఇతి॥

సకర్తృకః- న తద్విలక్షణః కశ్చిదనుమానాత్ప్రతీతి.

భవన్తి చ ప్రయోగాః. తనుభువనాది క్షేత్రజ్ఞకర్తృకమ్. కార్యత్వాద్ఘటవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి. ప్రయోజనశూన్యత్వాత్. ముక్తాత్మవత్. ఈశ్వరః కర్తా న భవతి. అశరీరత్వాత్తద్వదేవ. న చ క్షేత్రజ్ఞానాం స్వశరీరాధిష్ఠానే వ్యభిచారః. తత్రాప్యనాదిసూక్ష్మశరీరస్య సద్భావాత్. విమతివిషయః కాలో న లోకశూన్యః. కాలత్వాద్వర్తమానకాలవదితి.

అపి చ కిమీశ్వరస్సశరీరోఽశరీరో వా కార్యం కరోతి. న తావదశరీరః. అశరీరస్య కర్తృత్వానుపలబ్ధేః. మానసాన్యపి కార్యాణి సశరీరస్యైవ భవన్తి. మనసో నిత్యత్వేఽప్యశరీరేషు ముక్తేషు తత్కార్యాదర్శనాత్. నాపి సశరీరః. వికల్పాసహత్వాత్. తచ్ఛరీరం కిం నిత్యమ్. ఉతానిత్యమ్. న తావన్నిత్యమ్. సావయవస్య తస్య నిత్యత్వే జగతోఽపి తత్త్వాద్విరోధాదీశ్వరాసిద్ధేః. నాప్యనిత్యమ్. తద్వ్యతిరిక్తస్య తస్య హేతోస్తదానీమభావాత్. స్వయమేవ హేతురితి చేత్, న. అశరీరస్య తదయోగాత్. అన్యేన శరీరేణ సశరీర ఇతి చేత్, న. అనవస్థానాత్. స కిం సవ్యాపారో నిర్వ్యాపారో వా. అశరీరత్వాదేవ న సవ్యాపారః. నాపి నిర్వ్యాపారః కార్యం కరోతి. ముక్తాత్మవత్. కార్యం జగదిచ్ఛామాత్రవ్యాపారకర్తృకమిత్య

ప్రతీతికాలానాహ భవన్తి చేతి॥ కార్యత్వహేతుః క్షేత్రజ్ఞకర్తృకత్వం కర్తృత్వే సాపేక్షత్వ సశరీరత్వమ్ అశరీరత్వే చాకర్తృకత్వం చ ప్రసజ్యేత్ ఇత్యర్థః. ప్రథమమనుమానంవా. చరమస్య వ్యభిచారమాశఙ్క్యాహ॥ న చేతి॥ అనాదేః ప్రవాహానాదేః. అధిష్ఠానం ప్రథమసంబన్ధశ్చేత్తత్పూర్వం పూర్వవిశిష్టస్యైవేతి న దోషః, ప్రేరణం చేదీశాన పేక్షత్వం దేహత్వప్రయుక్తం స్వపరనిర్వాహానయోగ్యతాభావః. మనశ్శరీరం చ స్వపరవిషయ జ్ఞానోత్పత్త్యయథా హేతుః, తద్వదితి॥ విమతేతి॥ కాలత్వే సలోకత్వ మన్యథా న కాలత్వం స్యాదిత్యర్థః.

ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపి చేతి॥ అశరీరస్య మనసా కర్తృత్వం స్యాదిత్యత్రాహ॥ మానసానీతి॥ స్పష్టమ్. తచ్ఛరీరహేతోశ్శరీరాన్తరస్యేత్యర్థః. అనవస్థానాదితి॥ ప్రామాణికత్వాదిష్టం చేత్తర్హి స్వశక్త్యా సాధ్యతాభావః. స్పష్టమ్. స కిమితి॥ అకార్యద్వయమపి దృష్టాన్తో ముక్తాత్మా. ఇచ్ఛాధికేవ హేతుత్వం దూషితమ్. ఇచ్ఛామాత్ర హేతుత్వం దూష్యతే॥ కార్యమితి॥ మాత్రేచా

ఖ్యమానేపక్షస్యాప్రసిద్ధిరేవ బాధ్యా, దృష్టాన్తస్య చ సాధ్యహీనతా.

అతో దర్శనాదృష్టేశ్వరానుమానం దర్శనానుగుణ్యేన రాహతమితి శాస్త్రైకప్రమాణకః పరబ్రహ్మభూతః సర్వేశ్వరః పురుషోత్తమః. శాస్త్రం తు సకలేతరప్రమాణపరిదృష్టసమస్తవస్తువిసజాతీయం సార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాదిమిశ్రానవధికాతిశయాపరిమితోదారగుణసాగరం నిఖిలహేయప్రత్యనీకస్వరూపం ప్రతిపాదయతీతి న ప్రమాణాన్తరావసితవస్తుసాధర్మ్యప్రయుక్తదోషగన్ధప్రసఙ్గః.

యత్తు నిమిత్తోపాదానయోరైక్యం, మృదాదిభిరనవయవద్రవ్యస్య కార్యత్వం చానుపలబ్ధమశక్యప్రతిపాదనమిత్యుక్తం, తదప్యవిరుద్ధమితి ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ ఇత్యత్ర ప్రతిపాదయిష్యతే.

అతః ప్రమాణాన్తరాగోచరత్వేన శాస్త్రైకవిషయత్వాత్ యతో వా ఇమాని భూతాని ఇతి వాక్యముక్తలక్షణం బ్రహ్మ ప్ర[illegible]మ్.

యద్యపి ప్రమాణాన్తరాగోచరం బ్రహ్మ, తథాఽపి బ్రహ్మ

సత్త్వే తస్య లక్షణతో[illegible]దాసః.

అనుమానదూషణముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అదృష్టేశ్వరే [illegible] నిర్ణయాయ [illegible]॥ శాస్త్రం తు ఇతి॥ శాస్త్రైకత్వ [illegible] ప్రసక్తిం [illegible]

మానాన్తరబాధితా[illegible] శాస్త్రైకప్రతిపాదనత్వ [illegible] హరతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥

అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥ అతః-సాధకబాధకాభావాదిత్యర్థః.

[illegible]

త్తినివృత్తిపరత్వాభావేన సిద్ధరూపం బ్రహ్మ న శాస్త్రం ప్రతిపాదయతీత్యాశఙ్క్యాహ—

తత్తు సమన్వయాత్ - ||౪||

తుశబ్దః ప్రసక్తాశఙ్కానివృత్త్యర్థః. తత్, శాస్త్రప్రమాణకత్వం, బ్రహ్మణస్సంభవత్యేవ. కుతః-సమన్వయాత్ - పరమపురుషార్థతయాఽన్వయస్సమన్వయః. పరమపురుషార్థభూతస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయాత్. ఏవమేవ సమన్వితో హ్యుపనిషదః పదసముదాయః-యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోఽసృజత, బ్రహ్మ వా ఇదమేకమేవాగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీత్, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యేవమాదిః.

౨. న చ వ్యుత్పత్తిసిద్ధపరినిష్పన్నవస్తుప్రతిపాదనసమర్థానాం

---

౧ అప్రతిపన్నస్య పురుషార్థత్వాపురుషార్థత్వాకారయోగాత్ ప్రతిపత్తిర్న [illegible] ప్రాప్తమ్. అతశ్శాస్త్రతా [illegible] ప్రాప్తమ్. అజ్ఞాతే వ్యప్రయోజనే [illegible] ప్రాప్తమితి శఙ్కతే. [illegible] ప్రయోజనమ్- తదుపాయప్రవృత్తినివృత్తిబోధనద్వారా శాస్త్రస్య సప్రయోజనత్వం [illegible] సిద్ధరూపార్థాభావన [illegible] శాస్త్రం [illegible] ప్రమితిం జనయతీతి [illegible] ఇత్యర్థః||

తత్తు సమన్వయాత్ - [illegible] పరం పృథగ్వ్యాఖ్యాతమ్|| [illegible] సంభవత్యేవేతి [illegible] ఉపరి [illegible] సంగ్రహీతం [illegible] పరమితి|| [illegible] ఏవమితి|| [illegible] సదేవేతి|| [illegible] భాగవతనయాచ్చ [illegible] సత్యమితి|| [illegible] అనన్త ఇతి||

౨. ఏవం పురుషార్థత్వపర్యోగినోఽర్థః ప్రతిపన్నః, న చ [illegible]

పదసముదాయానామఖిలజగదుత్పత్తిస్థితివినాశహేతుభూతాశేషదోషప్రత్యనీకాపరిమితోదారగుణసాగరానవధికాతిశయానన్దస్వరూపే బ్రహ్మణి సమన్వితానాం ప్రవృత్తినివృత్తిరూపప్రయోజనవిరహాదన్యపరత్వమ్- స్వవిషయావబోధపర్యవసాయిత్వాత్సర్వప్రమాణానామ్- నచ ప్రయోజనానుగుణా ప్రమాణప్రవృత్తిః- ప్రయోజనం హి ప్రమాణానుగుణమ్- నచ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయరహితః ప్రయోజనశూన్యత్వమ్- పురుషార్థాన్వయప్రతీతేః- తథా, స్వరూపపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతో, నాయం సర్ప, ఇత్యాదిషు హర్షభయనివృత్తిరూపప్రయోజనవత్త్వం దృష్టమ్-

3. అత్రాహ- న వేదాన్తవాక్యాని బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి, ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణశ్శాస్త్రస్యానర్థక్యాత్- యద్యపిప్రత్య

తాత్పర్యభూమిరిత్యత్రాహ। నచేతి॥ అఖిలేత్యాది నానావిధాబాధితార్థ ఉక్తః। ఉత్పత్తిసిద్ధశబ్దానప్యుత్పత్త్యభావాత్ పుమర్థత్వాప్రతిపాదకత్వాద్వ్యుదస్త- ప్రవృత్తినివృత్తిరూపత్వాభావాదితి చేత్తన్నేత్యర్థః। అన్యపరత్వం తాత్పర్యాభావః- అప్రామాణ్యమిత్యర్థః। కథమిత్యపేక్షాయాం తం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా తన్నివృత్తిః, ఉత ప్రవృత్త్యాద్యన్వయః ప్రామాణ్యవ్యాపకపుమర్థత్వవ్యాపక ఇతి తన్నివృత్త్యా పుమర్థనివృత్త్యా ప్రామాణ్యనివృత్తిరితి వికల్పం మత్వా ప్రథమో నేత్యుక్తమ్- తత్ర హేతుమాహ। స్వవిషయేతి॥ నహి ప్రవృత్తినివృత్త్యోర్జ్ఞానపర్యవసానమిత్యర్థః। ద్వితీయే తు ప్రవృత్తినివృత్త్యోః పుమర్థవ్యాపకత్వముపేత్య పుమర్థస్యాపి ప్రామాణ్యవ్యాపకత్వం నేత్యాహ॥ నచేతి॥ చకారో వ్యాపకద్వయనిషేధం సముచ్చినోతి- యథా ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయో న మానత్వవ్యాపకః, తథా పుమర్థత్వం చేతి- ప్రత్యక్షాదిషు తథా భావేఽపి ప్రమితిమర్థపర్యవసాయిత్వం మానత్వవ్యాపకమిత్యభిప్రాయేణ తద్విశేష్య ప్రయోజనస్య న ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యత్వమిత్యాహ। నచేతి॥ ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవిరహిణ ఇతి॥ వాక్యస్యేత్యర్థః। చకారో వ్యాప్యనిషేధద్వయసముచ్చయార్థః- హేతుమాహ॥ పురుషేతి॥ ఇదం సదృశవిషయమ్- బ్రహ్మణస్తథాత్వాయ ప్రతీతిరిత్యర్థః।- యథా మానత్వం ప్రవృత్తినివృత్త్యన్వయవ్యాప్యం తథా పుమర్థత్వం చేతి చార్థః।- తాత్పర్యసిద్ధపరవాక్యేష్వపి పురుషార్థాన్వయం దర్శయతి॥ తథేతి॥ ఇదం చ పక్షాన్తరమ్- ఏవముత్తరయోజనాయాం సంశేషార్థ ఉక్తః।-

3. అథ తాత్పర్యం వక్తుం పూర్వపక్షం దర్శయితుం ప్రశ్నపూర్వకమ్ అత్రాహేతి॥ అత్ర తావదేతన్నైర్యాదిత్యాది। ప్రతిజ్ఞార్థముపపాదయతి॥ ప్రవృత్తీతి॥ ప్రామాణ్యమానానాం స్వవిషయబోధపర్యవసానం మానవిశేషేష్వప్యపస్థాపయతి॥ యద్యపీతి॥

స్త్వాదీని వస్తుయాథాత్మ్యావబోధే పర్యవస్యన్తి, తథాపి శాస్త్రం ప్రయోజనపర్యవసాయ్యేవ. నహి లోకవేదయోః ప్రయోజనరహితస్య కస్యచిదపి వాక్యస్య ప్రయోగ ఉపలబ్ధచరః. నచ కించిత్ ప్రయోజనమనుద్దిశ్య వాక్యప్రయోగః, శ్రవణం వా, సంభవతి. తచ్చ ప్రయోజనం ప్రవృత్తినివృత్తిసాధ్యేష్టానిష్టప్రాప్తిపరిహారాత్మకముపలబ్ధమ్. అర్థార్థీ రాజకులం గచ్ఛేత్, మన్దాగ్నిర్నామ్బు పిబేత్, స్వర్గకామో యజేత, నకలఞ్జం భక్షయేత్, ఇత్యేవమాదిషు. యత్ర పునః సిద్ధవస్తుపరేష్వపి పుత్రస్తే జాతః, నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాదిషు, హర్ష భయనివృత్తిరూప పురుషార్థాన్వయో దృష్ట ఇత్యుక్తం; తత్ర కిం పుత్రజన్మాద్యర్థాత్ పురుషార్థావాప్తిః, ఉత తద్జ్ఞానాదితి వివేచనీయమ్. సతోఽప్యజ్ఞాతస్యార్థస్యాపురుషార్థత్వేన తద్జ్ఞానాదితి చేత్. తర్హ్యసత్యప్యర్థే జ్ఞానాదేవ పురుషార్థసిద్ధ్యతీత్యర్థపరత్వాభావేన ప్రయోజనపర్యవసాయినోఽపి శాస్త్రస్య నార్థసద్భావే ప్రామాణ్యమ్. తస్మాత్ సర్వత్ర ప్రవృత్తినివృత్తిపరత్వేన జ్ఞానపరత్వేన వా ప్రయోజనపర్యవసానమితి కస్యాపి వాక్యస్య పరినిష్పన్నే వస్తుని తాత్పర్యాసంభవాన్న వేదాన్తాః పరినిష్పన్నం బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తి.

౭. అత్ర కశ్చిదాహ. వేదాన్తవాక్యాన్యపి కార్యపరతయైవ బ్రహ్మణి ప్రమాణభావమనుభవన్తి. కథమ్. నిష్ప్రపఞ్చమద్వితీయం జ్ఞానైకరసం బ్రహ్మాహమిత్యవిద్యయా సప్రపఞ్చతయా ప్రతీయమానం నిష్ప్రపఞ్చం కుర్యాదితి, బ్రహ్మణః ప్రపఞ్చప్రవిలయద్వారేణ

నపరమనుపలబ్ధేః, అనుపపత్తేశ్చేత్యాహ॥ నహీతి॥ యత్నసాధ్యార్థాభావః భావనే సిద్ధార్థేఽపి పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం సంభవేదిత్యత ఆహ॥ తచ్చేతి॥ సిద్ధపరస్యాపి తత్పర్యవసానం దృష్టమిత్యాశఙ్క్యానూద్య దూషయితుమనువదతి॥ యత్ర పునరితి॥ స్పష్టమ్. తస్మాదిత్యుపసంహారః.

౭. అథ జగన్మాయావాదినోఽర్థస్య తదాత్మ్యనిష్ప్రపఞ్చీకరణనియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అత్ర కశ్చిదితి॥ కథమ్. కార్యార్థపరస్య సిద్ధబ్రహ్మమానత్వం కథమిత్యర్థః. విధినా బ్రహ్మణః కోఽన్వయ ఇత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మణ ఇతి॥ విషయతయాఽన్వయ ఇత్యర్థః॥ ప్రపఞ్చప్రవిలయమితి॥ సిద్ధస్య సాధ్యత్వమాకారభేదాదితి భావః.

విధివిషయత్వమితి- కోసౌ ద్రష్టృదృశ్యరూప ప్రపఞ్చ ప్రవిలయో ద్వారేణ ప్రత్యఙ్మాత్రైకరస బ్రహ్మాత్మతావిధిః- నద్రష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యేః, న మతేర్మన్తారం మన్వీథా ఇత్యాదిః- ద్రష్టృదృశ్యరూపభేదశూన్యం దృశిమాత్రం బ్రహ్మ కుర్యాదిత్యర్థః- స్వతస్సిద్ధస్యాపి బ్రహ్మణో నిష్ప్రపఞ్చతా రూపేణ కార్యత్వ మవిరుద్ధమితి-

౫. తదయుక్తమ్- నియోగవాక్యార్థవాదినాహి నియోగో, నియోజ్యవిశేషణం, విషయః, కరణ, మితికర్తవ్యతా, ప్రయోక్తా చ వక్తవ్యాః- తత్రహి నియోజ్య విశేషణ మనుపాదేయమ్. తచ్చ నిమిత్తం ఫలమితి ద్విధా. అత్ర కిం నియోజ్యవిశేషణమ్- తచ్చ కిం నిమిత్తం ఫలంవేతి వివేచనీయమ్- బ్రహ్మస్వరూప యాథాత్మ్యమథ వశ్చే న్నియోజ్యవిశేషణం, తర్హి న తన్నిమిత్తమ్-జీవనాదివ త్తస్యాసిద్ధత్వాత్-నిమిత్తత్వేచ తస్య నిత్యత్వే నాపవర్గోత్తరకాలమపి జీవననిమిత్తాగ్నిహోత్రాదివత్ నిత్యతద్విషయానుష్ఠాన ప్రసఙ్గః- నాపిఫలమ్- నైయోగిక ఫలత్వేన స్వర్గాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాత్- తస్మాత్ర నియోగవిషయః బ్రహ్మేతిచేత్. న- తస్య నిత్యత్వేనాభవ్యరూపత్వాత్, అభావార్థత్వాచ్చ. నిష్ప్రపఞ్చం

కోసావిత్యాకాఙ్క్షాయాం ప్రథమోపాత్తస్య కార్యస్యార్థమాహ॥ ద్రష్టృ॥ ఇతి॥ ద్రష్టృత్వనిరాకృతదృశ్యభేద నిష్కళపరివిధః- ప్రపఞ్చప్రవిలయమద్యుక్తం వివృణోతి॥ స్వతఇతి॥

౫. అధికరణ పూర్వపక్షిమాషూం ఖణ్డయతి॥ తదయుక్తమితి॥ కార్యైక్షాన్తిపరయోయాగాదిః- తదుత్పన్నాపూర్వం వక్తుం శక్యమితిభావః- తత్రేషు-అనుపాదేయమ్-ఉపాదేయం విధేయమ్- తస్మాదన్యత్-నిమిత్తం నిమిత్తత్వే తత్త్యాగ॥ అపవర్గోత్తరకాలభావినో నిమిత్తత్వాత్కాలాదౌ కరణాది తన్నిమిత్తం విషయానుష్ఠాన యోగ్యత్వముపలక్ష్యతం స్యాదితి తదానీమపి తదనుష్ఠానప్రసఙ్గ ఇతిభావః- అభవ్యరూపత్వాత్ అసాధ్యరూపత్వాత్- అభావార్థత్వాత్- భావార్థాః కర్మశబ్దాః- క్రియారూపత్వాభావాదిత్యర్థః- సాధ్యత్వం ఫలేప్యస్తీతి తద్వ్యవర్తకం భావార్థత్వమ్- నిష్ప్రపఞ్చత్వాకారేణ సాధ్యత్వ మాశఙ్క్యదూషయతి॥ నిష్ప్రపఞ్చతాయా ఇతి॥ అనిత్యత్వ ప్రసక్తేశ్చ

బ్రహ్మ సాధ్యమితిచేత్. సాధ్యత్వేపి ఫలత్వమేవ; అథావా
ర్థత్వాన్న విధివిషయత్వమ్. సాధ్యత్వంచ తస్య- కింబ్రహ్మణః, ఉ
త ప్రపఞ్చనివృత్తేః- నతావ ద్బ్రహ్మణః సిద్ధత్వాత్, అనిత్యత్వ
ప్రసక్తేశ్చ. అథప్రపఞ్చనివృత్తేః,నతర్హి బ్రహ్మణఃసాధ్యత్వమ్- ప్ర
పఞ్చనివృత్తిరేవ విధివిషయఇతిచేత్, న-తస్యాః ఫలత్వేన విధివిషయ
త్వాయోగాత్. ప్రపఞ్చనివృత్తిరేవహి మోక్షః- సచఫలమ్- అస్య
చ నియోగవిషయత్వే నియోగా త్ప్రపఞ్చ నివృత్తిః, ప్రపఞ్చని
వృత్త్యా నియోగ ఇతీతరేతరాశ్రయత్వమ్- అపిచ, కిం నివర్తనీయః
ప్రపఞ్చో మిథ్యారూపః, సత్యోవా- మిథ్యారూపత్వే జ్ఞాననివర్త్యత్వా
దేవ నియోగేన న కించిత్ ప్రయోజనమ్- నియోగస్తు నివర్తకజ్ఞా
న ముత్పాదయతీ ద్వారేణ ప్రపఞ్చస్య నివర్తక ఇతిచేత్- తత్త్వ వాక్యా
దేవ జాతమితి నియోగేన న ప్రయోజనమ్. వాక్యార్థజ్ఞానాదేవ బ్ర
హ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య మిథ్యాభూతస్య ప్రపఞ్చస్య బాధిత
త్వాత్ సపరికరస్య నియోగ స్యాసిద్ధేశ్చ- ప్రపఞ్చస్య నివర్త్య
త్వే ప్రపఞ్చనివర్తకో నియోగః,కింబ్రహ్మస్వరూపమేవ, ఉత తద్వ్య
తిరిక్తః- యది బ్రహ్మస్వరూపమేవ, నివర్తకస్య నిత్యతయా నివ
ర్త్య ప్రపఞ్చ సద్భావ ఏవ నసంభవతి- నిత్యత్వేన నియోగస్య వి
షయానుష్ఠానసాధ్యత్వంచ నఘటతే- అథబ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తః,
తస్య కృత్స్న ప్రపఞ్చ నివృత్తిరూప విషయానుష్ఠానసాధ్యత్వేన ప్ర
యుక్తావనః ఇత్యాశ్రయాభావా దసిద్ధిః- ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప
విషయానుష్ఠానేనైవ బ్రహ్మస్వరూప వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య నివృత్తే

తి॥ సాధ్యత్వేనతిత్యర్థః॥ నతర్హీతి॥ సాధ్యత్వాభావా న్నవిషయత్వమిత్య
ర్థః॥ అస్యచేతి॥ అస్యేతి నిర్దేశః ఫలవిషయత్వయోః ఫలత్వవిషయత్వయోః సాకాఙ్క్ష
ద్వయార్థ్యవగమా ప్రపఞ్చనివృత్తిః ఫలత్వాన్నియోగసాధ్యా, విషయత్వాన్నసా
ధనమ్- అతో న్యోన్యాశ్రయ ఇత్యర్థః॥ అపిచేత్యాదినా నియోగరూపణమ్-
స్వవాక్యస్థ నిత్యా త్త్వప్రతిపాదక వేదాన్తవాక్యాత్- దూషణాన్తరమాహ॥ వా
క్యార్థేతి॥ పూర్వపక్షేద్వితీయం శిరో దూషయతి॥ ప్రపఞ్చస్యేతి॥ నివర్త్యా
త్వే సత్యత్వేననియోగనివర్త్యత్వ ఇత్యర్థః॥ తస్యేత్యాదినా ప్రయుక్తం దూష
ణం తత్రసంభవతి॥ ప్రపఞ్చేత్యాది॥ ఫలాభావాన్ముఖేననియోగో మోక్షతః-

త్వాత్ న నియోగనిష్పాద్యం మోక్షాఖ్యం ఫలమ్- కించ, ప్రపఞ్చని వృత్తే ర్నియోగకరణస్య ఇతికర్తవ్యతాఽభావాత్, అనుపకృత స్యచ కరణత్వాయోగాత్, నకరణత్వమ్- శమ మితికర్తవ్యతాఽభా వ ఇతిచేత్. ఇత్థమ్-అస్యేతికర్తవ్యతా, భావరూపా, అభావరూపా వా. భావరూపాచకరణశరీరనిష్పత్తి తదనుగ్రహకార్యభేదభిన్నా-ఉభయ విధాపి న సంభవతి- నహి ముద్గరాభిఘాతాదివత్ కృత్స్నస్య ప్రపఞ్చస్య నివర్తకః కోపిదృశ్యతఇతి దృష్టాన్తః సంభవతి- నాపి నిష్పన్నస్య కరణస్య కార్యోత్పత్తావనుగ్రహః సంభవతి- అనుగ్రాహకాంశ స ద్భావేన కృత్స్న ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణ స్వరూపాసిద్ధేః. బ్రహ్మణో ఽద్వితీయత్వ జ్ఞానం ప్రపఞ్చనివృత్తిరూప కరణశరీరం నిష్పాదయతీతిచేత్, తేనైవ ప్రపఞ్చనివృత్తిరూపో మోక్షః సిద్ధఇ తి కరణాది నిష్పాద్య మపశిష్యతఇతి పూర్వమే వోక్తమ్- అభా వరూపత్వే చాఽభావాదేవ న కరణశరీరం నిష్పాదయతి, నాప్య నుగ్రాహకః- అతో నిష్ప్రపఞ్చ బ్రహ్మవిషయో విధి ర్నసంభవతి-

౬. అన్యే త్వాహుః- యద్యపి వేదాన్తవాక్యానాం నపరినిష్ప న్న బ్రహ్మస్వరూపపరతయా ప్రామాణ్యం, తథాపి బ్రహ్మస్వరూ పం సిద్ధ్యత్యేవ. కుతః- ధ్యానవిధి సామర్థ్యాత్. ఏవమేవహి సమా మనన్తి- ఆత్మావా అరే ద్రష్టవ్యః, నిదిధ్యాసితవ్యః- య ఆత్మా అపహతపాప్మాసోఽన్వేష్టవ్యస్స విజిజ్ఞాసితవ్యః, ఆత్మే

గతేతికర్తవ్యతాం దూషయతి॥ కించేత్యాదినా॥ అవఘాతప్రోక్షణవద్దృష్టాఽదా దృష్టార్థేతిచవికల్పోఽభిప్రేతః- దృష్టార్థాభావరూపకరణ శరీరనిష్పాదికాం దూషయతి॥ నహీతి॥ అదృష్టార్థాన్యై నివర్త్యాసత్యత్వ మభిప్రేతమ్॥ నాపీతి॥ స్పష్టమ్- కరణాదీత్యాదిశబ్దా న్నియోగః- అకార్యకరత్వాన్న కరణమిత్య ర్థః- అభావాత్ అప్రామాణికత్వాత్- ఏవంచార్దృష్టార్థాభావరూపేతి క ర్తవ్యతాయాఅప్యమానత్వం పూర్వం గతమితిగమ్యతే- ఉపాదిష్టనియోగని ష్పాదకః నప్రపఞ్చనివృత్తిరితి సిద్ధమిత్యనుక్తిః- ఉపసంహరతి॥ అతఇతి॥ విధి ర్నియోగః-

౭. అథ ధ్యాననియోగవాదం ప్రస్తౌతి॥ అన్యేత్వాహురితి॥ కో విధిః కింవా సామర్థ్యమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ ధీవిశేషవాదినా నిదిధ్యాసన దర్శనశబ్దా॰

త్యేవోపాసీత, ఆత్మానమేవ లోకముపాసీతేతి- అత్ర ధ్యానవిష
యం నియోగస్య విషయభూత ధ్యానం ధ్యేయైకనిరూపణీయమితి ధ్యే
య మాక్షిపతి- స చ ధ్యేయస్స్వవాక్యనిర్దిష్ట ఆత్మా- స కింరూ
ప ఇత్యపేక్షాయాం తత్స్వరూపవిశేష సమర్పణద్వారేణ సత్యం
జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ, దిత్యేవమాది
నాం వాక్యానాం ధ్యానవిధి శేషతయా ప్రామాణ్యమితి విధివిషయ
భూత ధ్యానశరీ తానుప్రవిష్ట బ్రహ్మస్వరూపేపి తాత్పర్య మస్త్యే
వ- అతః ఏకమే వాద్వితీయం,తత్సత్యం స ఆత్మా తత్త్వమసి శ్వే
తకేతో,నేహ నానాస్తి కించ నేత్యాదిభి బ్రహ్మస్వరూప మేకమే
వ సత్యం, తద్వ్యతిరిక్తం సర్వంమిథ్యే త్యవగమ్యతే- ప్రత్యక్షాదిభి
ర్భేదావలమ్బినా చ కర్మశాస్త్రేణ భేదః ప్రతీయతే- భేదాభేద
యోః పరస్పరవిరోధేన త్వనాద్యవిద్యామూలత్వేనాపి భేదప్రతీ
త్యుపపత్తే రభేద ఏవ పరమార్థ ఇతి నిశ్చీయతే- తత్ర బ్రహ్మధ్యానని
యోగేన తత్సాక్షాత్కారఫలేన నిరస్తసమస్తావిద్యాకృతవివిధభేదా
ద్వితీయజ్ఞానైకరసబ్రహ్మభావరూపమోక్షః ప్రాప్యతే.నచ వాక్యాద్వా
క్యార్థజ్ఞానమాత్రేణ బ్రహ్మభావ సిద్ధిః- అనుపలబ్ధేః,వివిధభేదదర్శ
నానువృత్తేశ్చ. తథా చ సతి శ్రవణాది విధాన మనర్థకం
స్యాత్.

౭. అథోచ్యేత- రజ్జురేషా న సర్ప ఇత్యుపదేశేన సర్పభయని
వృత్తిదర్శనాత్ రజ్జుసర్పవత్ బన్ధస్య చ మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞాన

ఆత్మేతి త్యాత్మానమే వేత్యాభ్యాం స్వశరీరః పరమాత్మతాదాత్మ్యప్రతిపాదన
వాక్యద్వయోపాదానమ్- సామర్థ్య మాహ॥ అత్రేతి॥ ధ్యేయ మాక్షిప్య తత్స్వరూ
పం బ్రహ్మేత్య త్రాహ॥ స ధ్యేయ ఇతి॥ సన్నిధ రిత్యన్తః- కారణ వాక్యాదీ
నామపి విధ్యపేక్షిత మానత్వ మాహ॥ సకిమితి॥ భేదగ్రాహి మానవిరోధ మాశ
ఙ్క్యాహ॥ అత ఇతి॥ విషయాకారణాని వక్తవ్య మిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఉపాస
నాప్రయుక్తా, కేమాది రితి కల్పవ్యేతి స్పష్టమ్- ద్వితీయస్యాం పరిహారం
తత్సాక్షాత్కారేతి- వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రోపాయవాదం ప్రత్యక్షవిరోధాభ్యాం
మాశఙ్కతే॥ నచేత్యాదినా॥

౮. అక్షరాక్షరమాశఙ్క్య ౦ ౩॥ అథోచ్యేతేతి॥ రజ్జురిత్యాది॥ స్పష్టమ్- విపరీత

బాధ్యతయా తస్య వాక్యజన్యజ్ఞానేనైవ నివృత్తి ర్యుక్తా. న నియోగే న- నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వం స్యాత్ - స్వర్గాదివత్ - మోక్షస్య నిత్యత్వంహి సర్వవాది సంప్రతిపన్నమ్- కించ- ధర్మాధర్మయోః ఫలహేతుత్వం స్వఫలానుభవానుగుణ శరీరోత్పాదనద్వారేణేతి బ్రహ్మాది స్థావరాన్త చతుర్విధ శరీరసంబన్ధరూప సంసారఫలత్వ మవర్జనీయమ్- తస్మా న్నధర్మసాధ్యో మోక్షః- తథాచశ్రుతిః నహవైసశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయో రపహతి రస్తి అశరీరం వావ సన్తం నప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అశరీరత్వరూపే మోక్షే ధర్మాధర్మసాధ్య ప్రియాప్రియ విరహా శ్రవణాత్ నధర్మసాధ్యమశరీరత్వమితి విజ్ఞాయతే- నచ నియోగవిశేషసాధ్య ఫలపక్షే పతత్ ధ్యాననియోగసాధ్యమశరీరత్వమ్. అశరీరత్వస్య స్వరూపత్వే నాసాధ్యత్వాత్ -యథాహుశ్శ్రుతయః- అశరీరంశరీరేష్వనవస్థేష్వవస్థితమ్మహాన్తంవిభుమాత్మానంమత్వా ధీరోనశోచతి, అప్రాణోహ్యమనాశ్శుభ్రః అసఙ్గోహ్యయంపురుషఇత్యాద్యాః- అతోశరీరత్వరూపో మోక్షో నిత్యఇతినధర్మసాధ్యః. తథాచశ్రుతిః- అన్యత్రధర్మా దన్యత్రాధర్మా దన్యత్రాస్మా త్కృతాకృతాత్. అన్యత్ర భూతా ద్భవ్యాచ్చ యత్తత్పశ్యసి తద్వదేతి- అపిచ, ఉత్పత్తి ప్రాప్తి వికృతి సంస్కృతిరూపేణ చతుర్విధంహి సాధ్యత్వం మోక్షస్య నసంభవతి. నతావ దుత్పాద్యః- మోక్షస్య బ్రహ్మ స్వరూపత్వేన నిత్యత్వాత్- నాపి ప్రాప్యః- ఆత్మస్వరూపత్వేన బ్రహ్మణోనిత్యప్రాప్తత్వాత్- నాపి వికార్యః- దధ్యాదివ దనిత్యత్వ ప్రసఙ్గాదేవ. నాపి సంస్కార్యః- సంస్కారోహి దోషాపనయనేనవా గుణాధానేన వాసాధయతి- న తావ ద్దోషాపనయనేన- నిత్యశుద్ధత్వా ద్బ్రహ్మణః- నా ప్యతిశ

ఫలదత్వ మాహ॥ కించేతి॥ యథా నియోగసాధ్యత్వాభావః ఫలతి, తథావిధ శ్రుతి మాహ॥ తథాచేతి॥ నచేతి॥ నియోగవిశేష సాధ్య ఫలపక్షేవ ప్రాయశ్చిత్తసాధ్య పాపక్షపణవ దిత్యర్థః॥ ధర్మాధర్మ ఫలానన్వయ శ్రవణా దశరీరత్వస్య స్వరూపత్వాచ్చ ధర్మాధర్మ సాధ్యత్వాభావ ఉక్తః॥ తత్ప్రమాణోక్తిం దర్శయతి॥ తథాచేతి॥ కృతాకృతం ప్రారబ్ధాపరిసమాప్తమ్- వర్తమానమిత్యర్థః॥ ముఖాన్తరేణ దూషయతి॥ అపిచేత్యాదినా॥ నిష్కర్షేణ సాధ్యవాదన

యాధానేన. అనాధేయాతిశయస్వరూపత్వాత్. నిత్యనిర్వికారత్వే
న స్వాశ్రయాయాః పరాశ్రయాయాశ్చ క్రియాయా అవిషయతయా న
నిర్ఘర్షణే నాదర్శాదివదపి సంస్కార్యత్వమ్. నచ దేహస్థయా స్నానా
దిక్రియయా ఆత్మా సంస్క్రియతే. కింత్వవిద్యాగృహీత స్తత్స
ఙ్ఘాతోఽహంకర్తా. తత్ఫలానుభవోఽపి తస్యైవ. న చాహం క
ర్తేవాత్మా. తత్సాక్షిత్వాత్. తథాచ మన్త్రవర్ణః తయోరన్యః
పిప్పలం స్వాద్వత్తి అనశ్నన్నన్యో అభిచాకశీతీతి. ఆత్మేన్ద్రియ
మనోయుక్తం భోక్తేత్యాహుర్మనీషిణః, ఏకో దేవస్సర్వభూ
తేషు గూఢస్సర్వవ్యాపీ సర్వభూతాన్తరాత్మా। కర్మాధ్యక్షస్సర్వ
భూతాధివాసస్సాక్షీ చేతా కేవలో నిర్గుణశ్చ, స పర్యగాచ్ఛుక్ర
మకాయమవ్రణమస్నావిరగ్ శుద్ధమపాపవిద్ధమితి చ, అవిద్యా

స్యాఽత్ర పాశ్చ నిఘర్షణమ్. స్వపరాశ్రయ క్రియా స్వాశ్రయక్రియావిష
యత్వం తత్ఫలభాక్త్వ ముక్తమ్. క్రియావిషయత్వాభావేపి సంస్కార్యత్వం
స్యాదిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అవిద్యాగృహీతః కల్పితః. తత్సంఘాతః దేహ
సంఘాతః. ఆత్మైవ తత్ఫలభాక్త్వాత్సంస్క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ తత్ఫలేతి॥ అ
హమర్థ ఏవాత్మేత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ యో యస్య సాక్షీ న హి స స ఇత్య
ర్థః. తయోః అహంకారజ్ఞప్త్యాత్మనోః॥ ఆత్మేన్ద్రియేతి॥ ఆత్మా శరీరమ్.
దేహాదియుక్తశ్చ స్వహమర్థో దేహాదిరహితోఽసఙ్గ ఆత్మేత్యర్థః. శ్రుతిత్రయ

విషయవాక్యదీపికా

తత్ర సమన్వయాత్ — స పర్యగాచ్ఛుక్రమకాయమవ్రణమస్నావి
రగ్ శుద్ధమపాపవిద్ధమ్। కవిర్మనీషీ పరిభూస్స్వయంభూ ర్యాథాతథ్యతో
ఽర్థాన్ వ్యదధాచ్ఛాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః॥ — పరగాత్ పరితో వ్యాప్తవాన్.
శుక్లమిత్యాదౌ లిఙ్గవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః. శుక్లః తేజిష్ఠః. కాయాదివాసనావ్ర
ణరహితః. అతఏవ స్నాయుశూన్యః. శుద్ధః అవిద్యారాగాదిదోషశూన్యః.
అపాపవిద్ధశ్చ. కవిః క్రాన్తదర్శీ. మనీషీ. మనీషా ప్రసవ్యాలోచనరూప
జ్ఞానమ్. పరిభూస్సర్వదేశవ్యాపనశీలః. స్వయంభూః ఉత్పాదకశూన్యః. ఏ
వంభూతః పరమాత్మా, యాథాతథ్యతః యథాతథమ్. యథాపూర్వమ్, స
త్యత్వేనేతి వాఽర్థః. శాశ్వతీభ్యస్సమాభ్యః చిరకాలస్థాయితయా స్వావస్థ
పదార్థవిషయకాన్ పదార్థాన్, వ్యదధాత్. అకార్షీదిత్యర్థః. ఇదంచ
వాక్య మీశావాస్యగతమ్.

గృహీతా తదభావా దాత్మస్వరూపమనాధేయాతిశయం నిత్యశు ద్ధం నిర్వికారం నిరూప్యతే. తస్మా దాత్మస్వరూపత్వేన నసాధ్యో మోక్షః. యద్యేవం, కిం వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియత ఇతిచేత్ - మోక్షప్రతిబన్ధనివృత్తిమాత్రమితి బ్రూమః. తథాచ శ్రుతయః. త్వంహి నః పితా యోఽస్మాక మవిద్యాయాః పరం పారం తారయసీతి, శ్రుతం హ్యేవ మేవ భగవద్దృశేభ్య స్తరతి శోక మాత్మవిదితి, సోఽహం భగవ శ్శోచామి తమ్మా భగవాన్ శోకస్య పారం తారయతు, తస్మై మృదితకషాయాయ తమసః పారం దర్శయతి భగవాన్ సనత్కుమార ఇత్యాద్యాః. తస్మా న్నిత్యస్యైవ మోక్షస్య ప్రతిబన్ధనివృత్తి ర్వాక్యార్థజ్ఞానేన క్రియతే. సనివృత్తి స్తుసాధ్యాపి ప్రధ్వంసాభావరూపా నవినశ్యతి. బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యు మేతీత్యాది వచనం మోక్షస్య వేదనానన్తరభావితాం ప్రతిపాదయ న్నియోగవ్యవధానం ప్రతిరుణద్ధి. నచ విదిక్రియాకర్మత్వేన వా ధ్యానక్రియాకర్మత్వేనవా కార్యానుప్రవేశః. ఉభయకర్మత్వ ప్రతిషేధాత్. అన్యదేవ తద్విదితా దథోఽవిదితాదపి, యేనేదం సర్వం విజానాతితం కేనవిజానీయాదితి, తదేవ బ్రహ్మ

తిపన్నాకారమనువదన్ ధర్మాసాధ్యత్వం నిగమయతి॥ అవిద్యేతి॥ యదిత్యాది॥ స్ఫుటమ్॥ నివృత్తిస్త్వితి॥ నియోగస్య నివృత్తి సాధ్యత్వే నివర్త్యానిత్యత్వమితిభావః। బ్రహ్మేతి॥ శ్రుతిస్వారస్యం విలమ్బసహ మిత్యర్థః. న, తత్ప్రతిరోధ విధిశేషతయాహి బ్రహ్మణి సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ విధిశబ్దో నివృత్తిపక్ష్యేకరణ జ్ఞానవిశేష విధాయ్యేతి. విదితాత్ జ్ఞేయాత్. అవిదితాత్ జ్ఞాతుః. అథశబ్దోఽపి శ్రుతిద్వయమ్. యేనేదమితి శ్రుతి ర్హ్యదాత్మ నో స్తుర ప్రకాశకతయా స్వప్రకాశే దీపాదివ త్స్వకాలీయానపేక్షత్వం దర్శయ

అన్యదేవ తద్విదితా దథో అవిదితాదధి। ఇతి శుశ్రుమ పూర్వేషాం యేన స్తద్వ్యాచచక్షిరే. యే అస్మాకంపూర్వే గురవః ఉపాదిశన్, తద్బ్రహ్మ సర్వాత్మనా విదితాదపి విలక్షణమ్, సర్వాత్మనాఽవిదితాదపి విలక్షణమితి తేషాం వాచం వయం శ్రుతవన్త ఇత్యర్థః.

యద్వాచాఽనభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యతే। తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసతే. వాగాదిభి ర్యత్ప్రకాశ్యం స్వయం వాగిన్ద్రి

త్వం విద్ధి నేదం యదిద ముపాసత ఇతిచ. నచైతావతా శాస్త్రస్య నిర్విషయత్వమ్. అవిద్యాకల్పిత భేదనివృత్తిపరత్వాచ్ఛాస్త్రస్య. న హీదన్తయా బ్రహ్మ విషయీకరోతి శాస్త్రమ్. అపితు అవిషయం ప్రత్యగాత్మస్వరూపం ప్రతిపాదయ దవిద్యాకల్పిత జ్ఞానజ్ఞాతృజ్ఞేయవిభాగం నివర్తయతి. తథాచ శాస్త్రమ్. నదృష్టేర్ద్రష్టారం పశ్యే రిత్యేవ మాది. నచ జ్ఞానాదేవబన్ధనివృత్తిరితి శ్రవణాద్యానర్థక్యమ్. స్వభావప్రవృత్తసకలేతరవికల్పవిముఖీకరణద్వారేణ వాక్యార్థావగతిహేతుత్వాత్తేషామ్. నచ జ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్తిర్నదృష్టేతి వాచ్యమ్. బన్ధస్య మిథ్యారూపత్వేన జ్ఞానోత్తరకాలం స్థిత్యనుపపత్తేః. అతఏవ నశరీరపాతా దూర్ధ్వమేవ బన్ధనివృత్తిరితి వక్తుం యుక్తమ్. నహి మిథ్యారూప సర్పభయనివృత్తిః రజ్జుయాథాత్మ్యజ్ఞానాతిరేకేణ సర్పవినాశ మపేక్షతే. యది శరీరసంబన్ధః పారమార్థికః, తదా హి తద్వినాశాపేక్షా. స తు బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వాన్న పారమార్థికః. యస్య తు బన్ధో న నివృత్తః, తస్య జ్ఞానమేవ నజాతమిత్యవగమ్యతే. జ్ఞానకార్యాదర్శనాత్. తస్మాత్ శరీరస్థితిర్భవతు వా మావా. వాక్యార్థజ్ఞాన సమనన్తరం ముక్త ఏవాసౌ. అతో న ధ్యాననియోగసాధ్యో మోక్ష ఇతి నధ్యానవిధిశేషతయా బ్రహ్మణః సిద్ధిః. అపితు సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ, తత్త్వమసి, అయ మాత్మా బ్రహ్మేతి, తత్పరేష్వేవ

---

౧. తర్హి శాస్త్రం నిర్విషయ మిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ బ్రహ్మణ్యవిదితాద విదితత్వం ప్రతీయత ఇత్యత్రాహ॥ నహీతి॥ స్ఫుటం శాస్త్రవిరోధం పరిహరతి॥ నచేతి॥ స్వభావ ప్రవృత్తేతి॥ అనాది ప్రవృత్తేత్యర్థః. ప్రత్యక్షవిరోధం పరిహరతి॥ నచేతి॥ తర్హి కథం బన్ధానువృత్తిరిత్యత్రాహ॥ యస్యత్వితి॥ తస్మాదితి॥ శరీరస్థితి ప్రధాన ఇత్యర్థః. దగ్ధపటే పటత యావథానేపిహి నివృత్తేవ, బన్ధశ్చేత్తద్వదితి భావః. అత ఇత్యుపసంహారః. తత్పరేణ నిర్ధూపాన్వీ

యః ప్రకాశకంచక్షుః, తదేవ బ్రహ్మేతి జానీహి. యత్స్వేదమితి కీదృశం కాల గో చరతయా ఉపాస్యమానం త్వవిదితతయోపాసకేభ్యో, తద్బ్రహ్మ నభవతి. ప్రాకృతజనోపాస్య జగద్విలక్షణం బ్రహ్మేత్యర్థః. ఇదంచవాక్యం తలవకారోపనిషద్గతమ్.

పదసముదాయేన సిధ్యతీతి

౯ తదయుక్తమ్. వాక్యార్థజ్ఞానమాత్రాత్ బన్ధనివృత్త్యనుపపత్తేః. యద్యపి మిథ్యారూపో బన్ధో జ్ఞానబాధ్యః, తథాపి బన్ధస్యాపరోక్షత్వాత్ నపరోక్షరూపేణ వాక్యార్థజ్ఞానేన స బాధ్యతే. రజ్జ్వాం యదా పరోక్ష సర్పప్రతీతౌ వర్తమానాయాం నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశజనితపరోక్ష సర్పవిపరీత జ్ఞానమాత్రేణ భయానివృత్తి దర్శనాత్. ఆప్తోపదేశస్యతు భయనివృత్తి హేతుత్వం వస్తుయాథాత్మ్యపరోక్షనిమిత్త ప్రవృత్తి హేతుత్వేన. తథాహి. రజ్జు సర్పదర్శనభయాత్ పరావృత్తః పురుషో నాయం సర్పో రజ్జురేషేత్యాప్తోపదేశేన తద్వస్తుయాథాత్మ్య దర్శనే ప్రవృత్తస్తదేవ ప్రత్యక్షేణ దృష్ట్వా భయాన్నివర్తతే. నచశబ్ద ఏవ ప్రత్యక్షజ్ఞానం జనయతీతి వక్తుం యుక్తమ్. తస్యానిన్ద్రియత్వాత్. జ్ఞానసామగ్రీష్విన్ద్రియాణ్యేవ హ్యపరోక్ష సాధనాని. నచాప్యనభిసంహితఫలకర్మానుష్ఠానమృదితకషాయస్య శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిముఖీకృతబాహ్యవిషయస్య పురుషస్య వాక్యమేవాపరోక్షజ్ఞానం జనయతి. నివృత్తప్రతిబన్ధే తత్పరేపి పురుషే జ్ఞానసామగ్రీవిశేషాణామిన్ద్రియాదీనాం స్వవిషయనియమాతిక్రమాసంభవేన తదయోగాత్. నచ ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా. ఇతరేతరాశ్రయత్వాత్. వాక్యార్థజ్ఞానే జాతే తద్విషయధ్యానం, ధ్యానే ని

యాప్రయత్నపరేణ.

౯ అథ ధ్యాననియోగవాదం దూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ మిథ్యాహి ధీబాధ్య ఇత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సర్పవిపరీతజ్ఞానం రజ్జుజ్ఞానమ్. తస్యాప్తోపదేశ జన్యత్వమిత్యత్రాహ॥ ఆప్తేతి॥ అపరోక్షధియైవ నివృత్తిరస్తు, సా చ శబ్దజన్యేత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ వివక్షిత పురుష విశేషస్య సాక్షిత్వత్రాహ॥ నచేతి॥ స్వవిషయశబ్దేన స్వజన్యజ్ఞానముచ్యతే. శబ్దః పరోక్షజ్ఞానమేవ జనయతి, తన్నాతిక్రామతీత్యర్థః. దశమస్త్వమసీతి వచనం శ్రుత్వా దశమోహమితి నిర్ధారితోహమితి వ త్వపరోక్షధీః స్యాత్. సుఖ్యహమితివదాపరోక్ష్యేపి ఘటోయమితి వాక్యవదపరోక్షధీ సామగ్రీ జనకత్వేనాపరోక్ష్య హేతుత్వమితి భావః. ధ్యానస్య వాక్యార్థధీ హేతుతాం దూషయతి॥ నచేతి॥ విషయభేదేన పరిహారమాశఙ్క్యాహ॥ నచేతి॥ ధ్యానస్య వాక్యా

ర్వృత్తేర్వాక్యార్థజ్ఞానమితి. నచ ధ్యానవాక్యార్థజ్ఞానయోర్భిన్న
విషయత్వమ్. తథాసతి ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞానోపాయతా నస్యాత్-
న హ్యన్యధ్యాన మన్యస్మృత్యు ముత్పాదయతి. జ్ఞాతార్థ స్మృతిసంత
తిరూపస్య ధ్యానస్య వాక్యార్థజ్ఞాన పూర్వకత్వ మవర్జనీయమ్
ధ్యేయబ్రహ్మవిషయ జ్ఞానస్య హేత్వన్తరాసంభవాత్- నచ ధ్యాన
మూలం జ్ఞానం వాక్యాన్తరజన్యం, నివర్తకజ్ఞానం తత్త్వమస్యాదివా
క్యజన్య మితియుక్తమ్- ధ్యానమూల మిదం వాక్యాన్తరజన్యం జ్ఞా
నం తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానే నైకవిషయం, భిన్నవిషయం వా-
ఏకవిషయత్వే తదేవేతరేతరాశ్రయత్వమ్- భిన్నవిషయత్వే ధ్యానేన
తదాస్య ఖ్యాపాదనాసంభవః- కించ- ధ్యానస్య ధ్యేయధ్యాత్రా
ద్యనేకపదార్థాపేక్షత్వాన్నిష్ప్రపఞ్చబ్రహ్మాత్మైకత్వ విషయ వా
క్యార్థజ్ఞానోత్పత్తౌ దృష్టద్వారేణ నోపయోగ ఇతి వాక్యార్థజ్ఞా
నమాత్రా దవిద్యానివృత్తిం వదతః శ్రవణమనననిదిధ్యాసనవిధీనా
మానర్థక్యమేవ. యతో వాక్యాదపరోక్షజ్ఞానాసంభవా ద్వాక్యా
ర్థజ్ఞానే నావిద్యానివర్తతే, తతఏవ జీవన్ముక్తిరపి దూరోత్సారి
తా- కాచేయం జీవన్ముక్తిః సశరీరస్యైవ మోక్ష ఇతిచేత్- మా
తామే వన్ధ్యేతివ దసఙ్గతార్థం వచః యతస్సశరీరత్వం బన్ధః,
అశరీరత్వమేవ మోక్ష ఇతి త్వయైవ శ్రుతిభి రుపపాదితమ్- అథస
శరీరత్వప్రతిభాసే వర్తమానే యస్యాయం ప్రతిభాసో మిథ్యేతి ప్ర
త్యయః, తస్య సశరీరత్వనివృత్తిరితి- న- మిథ్యేతి ప్రత్యయేన స
శరీరత్వం నివృత్తం చేత్, కథం సశరీరస్య ముక్తిః- జీవతోపి ముక్త
స్సశరీరత్వ మిథ్యాప్రతిభాస నివృత్తిరేవేతి కోయం జీవన్ముక్తిరితి

ఛా- త్య- ఇత్యా- కథ మిత్యత్రాహ|| జ్ఞాతార్థేతి|| ధ్యాన వాక్యార్థజ్ఞానయో
స్సామగ్రీభేదా దభిన్నవిషయత్వ పరిహార మాశఙ్క్యాహ|| ధ్యానేతి|| వాక్యార్థ
జ్ఞాన సామగ్రీభేద మాశఙ్క్యాహ|| నచేతి|| సప్తమ్|| దృష్టద్వారేణేతి|| అదృష్ట
ద్వారాద నివర్తక సత్యత్వ మితిభావః- సప్తమ్- కాచేయమ్- మిత్యాశఙ్క్యా
ద్యాహేతి పరిహారాయ పరోక్తం శఙ్కతే|| అథేతి|| కిం సశరీరత్వ ప్రతిభాస ని
వృత్తి ర్జీవన్ముక్తిః, ఉత తస్మిన్ సత్యత్వ ప్రతిభాస నివృత్తిరితి వికల్పం
మత్వా ప్రథమం దూషయతి|| మిథ్యేతి|| ద్వితీయం శఙ్కతే|| అథేతి|| దూషయతి

విశేషః- అథ సశరీరత్వ ప్రతిభాసో బాధితో౽పి యస్య ద్విచన్ద్ర జ్ఞానవ దనువర్తతే, స జీవన్ముక్త ఇతిచేత్- న. బ్రహ్మవ్యతిరిక్త సకలవస్తు విషయత్వా ద్బాధకజ్ఞానస్య- కారణభూతావిద్యాకర్మాదిదోష స్సశరీరత్వ ప్రతిభాసేన సహ తేనైవ బాధితఇతి బాధకానువృత్తి ర్నశక్యతే వక్తుమ్. ద్విచన్ద్రాదౌతు తత్ప్రతిభాస హేతుభూత దోషస్య బాధకజ్ఞానభూత చన్ద్రైకత్వజ్ఞానావిషయత్వేనాబాధితత్వాత్ ద్విచన్ద్రప్రతిభాసానువృత్తి ర్యుక్తా- కించ, తస్య తావదేవ చిరం యావన్నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి సద్విద్యానిష్ఠస్య శరీరపాతమాత్ర మపేక్షతే మోక్షఇతి వదన్తీయం శ్రుతిః జీవన్ముక్తిం వారయతి- నైషా జీవన్ముక్తి రాపస్తమ్బేనాపి నిరస్తా- వేదా నిమం లోకమముంచ పరిత్యజ్యాత్మానమన్విచ్ఛేత్ బుద్ధేక్షేమప్రాపణం తచ్ఛాస్త్రై ర్విప్రతిషిద్ధమ్। బుద్ధేచేత్ క్షేమప్రాపణ మిహైవ నదుఃఖ ముపలభేత, ఏతేన పరం వ్యాఖ్యాత మితి. అనేన జ్ఞానమాత్రా న్మోక్షశ్చ నిరస్తః. అత స్సకలభేదనివృత్తిరూపా ముక్తి ర్జీవతో నసంభవతి- తస్మా ద్ధ్యాననియోగేన బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానఫలేనైవ బన్ధనివృత్తిః- నచ నియోగసాధ్యత్వే మోక్షస్యానిత్యత్వప్రసక్తిః- ప్రతిబన్ధనివృత్తి మాత్రస్యైవ సాధ్యత్వాత్- కించ న నియోగేన సాక్షాత్ బన్ధనివృత్తిః క్రియతే- కింతు స్వవిషయజ్ఞానైకరస బ్రహ్మాపరోక్షజ్ఞానేన- నియోగస్తు తదాపరోక్ష్యజ్ఞానంజనయతి. కథం నియోగస్య జ్ఞానోత్పత్తి హేతుత్వ మితి చేత్ కథంవా భవతో౽నభిసంహితఫలానాం కర్మణాం వేదనో

౧॥ పం॥ ద్విచన్ద్రాదౌ బాధకానువృత్తి ర్దృశ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ద్విచన్ద్ర

౨॥ బాధకధర్మో బాధకస్య మిథ్యాత్వగ్రహణం విరుద్ధధర్మ విషయకతయా సాక్, కదధానా త్రైకుమ్య మిత్యర్థః. శ్రుతి స్మృతి విరోధమాహ॥ కించేత్యాదినా॥ విప్రతిషిద్ధం విశేషేణ ప్రతిషిద్ధమ్- బహూనాం బహుశాస్త్రైః- పరం వ్యాఖ్యాతమ్- పరలోకఫల మిత్యర్థః. ఉదాహృత వచన ఫలిత మాహ॥ అనేనేతి॥ జీవన్ముక్తి ప్రయోజన ముపసంహరతి॥ అతఇతి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ తస్మాదితి॥ పరోక్షజ్ఞానస్య పరిహారః స్వసాధ్యపితుల్యత్వాహ॥ నచేతి॥ నివర్త్యాసత్వ అన్ధస్య సత్యత్వం సాధ్య మిత్యాశఙ్క్యాహ॥ కించేతి॥ జ్ఞానసద్వారక ద్వార పరిహారః- స్వమతే శ్రుతిస్వారస్యం దర్శయితుం కథ మిత్యాది

త్పత్తి హేతుత్వమ్ మనోనైర్మల్యద్వారేణేతి చేత్ - మమాపి తథైవ. మమతు నిర్మలే మనసి శాస్త్రేణ జ్ఞాన ముత్పాద్యతే, తవ తు నియోగేన మనసి నిర్మలే జ్ఞానసామగ్రీ వక్తవ్యేతిచేత్, ధ్యాననియోగనిర్మలం మనఏవ సాధనమితి బ్రూమః. కేనావగమ్యత ఇతిచేత్. భవతో వా కర్మభిర్మనో నిర్మలం భవతి, నిర్మలే మనసి శ్రవణమనననిదిధ్యాసనైః కృతేతర విషయ విముఖస్యైవ శాస్త్రం నివర్తకజ్ఞాన ముత్పాదయతీతి కేనావగమ్యతే. వివిదిషన్తి యజ్ఞేన దానేన తపసానాశకేన శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి శ్శాస్త్రైరితిచేత్ - మమాపి శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్యః, బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్, న చక్షుషా గృహ్యతే నాపి వాచా, మనసా తు విశుద్ధేన, హృదా మనీషా మనసాభిక్లృప్త ఇత్యాదిభిశ్శాస్త్రైర్ధ్యాననియోగేన మనోనిర్మలం భవతి, నిర్మలంచ మనో బ్రహ్మపరోక్షజ్ఞానం జనయతీత్యవగమ్యత ఇతి నిరవద్యమ్. నేదం యదిద ముపాసత ఇత్యుపాస్యత్వం ప్రతిషిద్ధ మితిచేత్ - నైవమ్. నాత్ర బ్రహ్మణ ఉపాస్యత్వం ప్రతిషిధ్యతే. అపితు బ్రహ్మణో జగద్వైరూప్యం ప్రతిపాద్యతే. యదిదం జగ దుపాసతే ప్రాణినః, నేదం బ్రహ్మ, తదేవ బ్రహ్మత్వం విద్ధి, యద్వాచా నభ్యుదితం యేన వాగభ్యుద్యత ఇతి వాక్యార్థః. అన్యథా తదేవ బ్రహ్మ త్వం విద్ధీతి విరుధ్యతే, ధ్యానవిధివైయర్థ్యంచ స్యాత్. అతో బ్రహ్మసాక్షాత్కారఫలేన ధ్యాననియోగేనైవాపరమార్థభూతస్య కృత్స్నస్య ద్రష్టృదృశ్యాదిప్రపఞ్చరూప బన్ధస్య నివృత్తిః.

నా ప్రతిబన్ధీముఖేన పరిత్రాయతే. స్పష్టమ్. బ్రహ్మవిదిత్యాదౌ వాక్యజన్యత్వం న స్వారసికమ్. న చక్షుషేత్యాదౌ విశుద్ధమనోజన్యత్వం స్వరసమ్॥ నేదమిత్యాది॥ యదిద మిత్యత్ర ఇదమంశే తాత్పర్య మిత్యర్థః. ఇదం వా అగ్ర ఇత్యాదిష్వేదం శబ్దో జగద్వాచిత్వేన ప్రసిద్ధ ఇతి భావః. అనభ్యుదిత మిత్యుక్తమ్. అతఏవ అన్యదేవ తద్విదితాదితి వాక్య మపి జగద్వైరూప్య పరమితి సిద్ధమ్॥ అన్యథేతి॥ స్వవాక్యవిరోధ ఉక్తః. వాక్యాన్తర విరోధ మాహ॥ ధ్యానవిధీతి॥ నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

౯. యదపి కైశ్చిదుక్తమ్- భేదాభేదయోర్విరోధో నవిద్యత ఇతి- తదయుక్తమ్- నహి శీతోష్ణ తమః ప్రకాశాదివ ద్భేదాభేదా వేక స్మిన్వస్తుని సంగచ్ఛేతే- అథోచ్యేత- సర్వంహి వస్తుజాతం ప్రతీతివ్యవస్థాప్యమ్- సర్వంచ భిన్నాభిన్నం ప్రతీయతే- కారణా త్మనా జాత్యాత్మనా చాభిన్నమ్- కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనాచ భిన్నమ్- ఛాయాతపాదిషు విరోధస్సహానవస్థానలక్షణో భిన్నాభి న్నత్వయోస్తు- కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యోశ్చ తదుభయమప్యు పలభ్యతే- ప్రత్యక్ష ఏక మేవ వస్తు ద్విరూపం ప్రతీయతే- యథా మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి- నచైకరూపం కించి దపి వస్తు లోకే దృష్టచరమ్- నచతృణాదేర్జ్వలనాదివద్భేదో భేదోపమర్దీ దృశ్యత ఇతి న వస్తువిరోధః- మృత్సువర్ణ గోత్వా ద్యాత్మనావస్థితస్యైవ ఘట మకుటఖణ్డ ముణ్డా ద్యాత్మనావా వస్థానాత్- న చాభిన్నస్య భిన్నస్యచ వస్తునోఽభేదో భేదశ్చప రప వాకావఖతీశ్వరాణాం ప్రతీతత్వా దైకరూప్యంచేత్ ప్రతీత త్వాదేవ భిన్నాభిన్నత్వమితి ద్వైరూప్యమ ప్యభ్యుపగమ్యతామ్- న హివిస్ఫారితాక్షః పురుషో ఘటశరావఖణ్డముణ్డాదిషు వస్తుషూప లభ్యమానేషు ఇయంమృ దయంఘటః ఇదం గోత్వ మియం వ్య క్తిరితి వివేక్తుం శక్నోతి. అపితు మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌ రిత్యే వ ప్రత్యేతి- అనువృత్తి బుద్ధి బోధ్యం కారణం జాతిశ్చ, వ్యావృ త్తి బుద్ధి బోధ్యం కార్యం వ్యక్తిశ్చేతి వివినక్తీతిచేత్, నైవమ్- ఏవి

౯ ధ్యానవిరోధఙ్కారాదీ భావన్తరమతం దూషయితు ముపక్రమతే॥ యదపికైశ్చి దినా॥ ప్రథమం ఖండైకం దూషయతి॥ తదయుక్తమిత్యాదినా॥ శీతోష్ణవదాస ఏ విరోధః ప్రతిత్యధీన ఇతిభావః- తత్ర॥ అథోచ్యేతాహ॥ సర్వంచేతి॥ ద్వివిధవి రోధస్థల ద్వైరూప్య మవిరోధోపలభ్యం చాహ॥ ఛాయాత్యాదినా॥ అద్వైరూ పానుపలబ్ధ మాహ॥ నచేతి॥ తృతీయ విరోధాభావ మాహ॥ నచేతి॥ వ్యక్తిగతా కారః జాతిగత త్వాభావఇతి ద్వైరస్య ద్వావ్యర్థ్యత్వ మిత్యత్రాహ॥ నచాభిన్న స్యేతి॥ ప్రతీతత్వమేవ చోపపాదయతి॥ నహీతి॥ మృదయం ఘటఇ త్యాదౌ వ్యక్తి యాంనవేవ సామానాధికరణ్యం భోక్తమ్- అనువృత్తి వ్యావృత్తిభ్యాం వి వేకం శఙ్కతే॥ అనువృత్తీతి॥ పరిహరతి॥ నైవమితి॥ అనుపలబ్ధిం వివృణోతి॥

స్త్రాకా రానుపలబ్ధేః. నహిసుసూక్ష్మమపి సరిక్షమాత్రే రిత వృసువ ర్తమాన మిదంచ వ్యావర్తమానమితి పురోవస్థితే వస్తున్యాకా రభేద ఉపలభ్యతే. యథాసంప్రతిపన్నైకస్య కార్యే విశేషేష్వైకత్వబుద్ధి రుపజాయతే, తత్రైవ సకారణే సహామాన్యే చైకత్వబుద్ధి రవిశిష్టో పజాయతే. ఏవమేవ దేశతః కాలతశ్చాకారతశ్చాత్యన్తవిలక్షణేష్వపి వస్తుషు తదేవేదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా జాయతే. అతో ద్వ్యాత్మకమేవ వస్తు ప్రతీయతఇతి కార్యకారణయో ర్జాతివ్యక్త్యో శ్చాత్యన్తభేదో పపాదనం ప్రతీతిపరాహతమ్.— అథోచ్యేత. మృదయం ఘటః ఖణ్డో గౌరితివ ద్దేవో౽హం మనుష్యో౽హమితి సామానాధికరణ్యా దైక్యప్రతీతే రాత్మశరీర యోరపి భిన్నాభిన్నత్వం స్యాత్. అత ఇదం భేదాభేదోప పాదనం నిజసదనని హిత హుత వహాజ్వాలా౽౽ఘ్రాత మితి— తదిద మనాలో చిత భేదాభేదసాధన సామానాధికరణ్యతదర్థయాథాత్మ్యానబోధవిల సితమ్. తథాహి. అబాధితఏవ ప్రత్యయః సర్వత్రార్థంవ్యవస్థాపయ తి. దేహా ద్యాత్మాభిమానస్తు ఆత్మయాథాత్మ్యగోచరై స్సర్వైః ప్రమాణై ర్బాధ్యమానో రజ్జుసర్పాదిబుద్ధివ న్నాత్మశరీరయో ర భేదం సాధయతి. ఖణ్డో గౌః ముణ్డో గౌరితి సామానాధికరణ్యస్యైన కేనచి త్సర్వచి ద్బాధో దృశ్యతే. తస్మా న్నాతిప్రసజ్గః. అతఏవ జీవో౽పి బ్రహ్మణో నాత్యన్తభిన్నః. అపితుబ్రహ్మాంశత్వేనభిన్నా భిన్నః. త త్రాభేదఏవ స్వాభావికః. భేద స్త్వౌపాధికః. కథ మవగ మ్యత ఇతిచేత్. తత్త్వమసి, నాన్యోతో౽స్తి ద్రష్టా, అయ మా

సహితి॥ ఆకారభే దాంశభేదః. తథా హి కథ ముపలభ్య ఇత్యత్రాహ॥ యథేతి॥ ఏకత్వబుద్ధి రిత్యనే నైకత్వానువిద్ధప్రత్యయం ఉక్తః. సమాధీనియమః, ప్రథ మవిద్దే అభేదధీర్వా, విద్యా విశిష్టాకా రానుపలబ్ధ్యాదేః. ఏవం జాతి వ్యక్త్యో ర్భేదాభేదౌ వుక్తౌ. అథ పిణ్డానాం తావ దుచ్యతే॥ ఏవమేవేతి॥ అత్యన్తభేదః అభేదాపహాభేదః॥ అతేతి॥ దవత్వా ద్యాకార జాత్యనూ దితః. నైక్య ప్ర త్యక్షమితి చోద్యమ్. పరిహారః స్ఫుటః. ఏవం శాస్త్రార్థేషు భేదాభేద ము క్త్వా వైరాగ్యావ్యాఖ్యా ర మాహ॥ అ౽ఏవేతి॥ అంశత్వే న అంశో నానేతి. సూ త్రం స్మారితమ్॥ కథమితి॥ భేదాభేదా అభేదస్య స్వతస్త్వేచ కిం మాన మిత్య ర్థః. స్వాభావికత్వేన ప్రాధాన్యా దభేదపర వాక్యాన్యాహ॥ తత్త్వమితి॥

ర్వా బ్రహ్మేత్యాదిభిః శ్రుతిభిః, బ్రహ్మేమే ద్యావాపృథివీ ఇతి ప్ర
కృత్య బ్రహ్మ దాశా బ్రహ్మ దాసా బ్రహ్మేమే కితవా ఉత। స్త్రీ
పుంసౌ బ్రహ్మణో జాతౌ స్త్రియో బ్రహ్మోత వా పుమానిత్యా
థర్వణికానాం సంహితోపనిషది బ్రహ్మసూక్తే అభేద శ్రవణా
చ్చ, నిత్యో నిత్యానాం చేతన శ్చేతనానామేకో బహూనాం యో
విదధాతి కామాన్, జ్ఞాజ్ఞౌ ద్వావజావీశనీశౌ, క్రియాగుణై
రాత్మగుణైశ్చ తేషాం సంయోగహేతు రపరోఽపి దృష్టః, ప్రధాన
క్షేత్రజ్ఞపతి ర్గుణేశః, సంసారమోక్షస్థితిబన్ధహేతుః, స కా
రణం కరణాధిపాధిపః, తయో రన్యః పిప్పలం స్వాద్వత్త్యనశ్నన్న
న్యో అభిచాకశీతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వ
క్తో న బాహ్యం కించన వేద, ప్రాజ్ఞేనాత్మనాన్వారూఢః, ఉత్స
ర్జన్ యాతి, తమేవం విదిత్వాతి మృత్యుమేతీత్యాదిభి
ర్భేదశ్రవణాచ్చ జీవపరయో ర్భేదాభేదా వవశ్యాశ్రయణీయౌ.
తత్ర బ్రహ్మవేద బ్రహ్మైవ భవతీత్యాదిభి ర్ముక్తదశాయాం జీవ
స్య బ్రహ్మస్వరూపాపత్తి వ్యపదేశాత్, యత్ర త్వస్య సర్వ మా
త్మైవాభూత్ తత్కేన కం పశ్యేదితి తదానీం భేదే నేశ్వరదర్శన
నిషేధా, చ్చాభేదస్సార్వభౌమిక ఇత్యవగమ్యతే. నను సోఽశ్నుతే
సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి సహశ్రుత్యా త
దానీమపి భేదః ప్రతీయతే. వక్ష్యతి చ జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణా
దసన్నిహితత్వాచ్చ, భోగమాత్ర సామ్య లిఙ్గాచ్చేతి. నైతదేవమ్.
నాన్యోఽతోఽస్తి ద్రష్టేత్యాదిశ్రుతిశతై రాత్మభేద ప్రతిషేధాత్, సో
ఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి, సర్వైః కా
మైస్సహ బ్రహ్మాశ్నుతే, సర్వగుణాన్వితం బ్రహ్మాశ్నుత ఇత్యర్థం
భవతి. అన్యథా బ్రహ్మణా సహ తస్య ప్రాధాన్యం బ్రహ్మణః ప్రసజ్యే
త. జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యత్ర ముక్తస్య భేదే వ్యవస్థానే సత్యే

జాశత్యాది మూల్రే విషయ మాహ॥ బ్రహ్మైవేదమితి॥ నానాత్వవదేశం దర్శ
యతి. నిత్యోనిత్యానామితి॥ భేద శ్రావాధికత్వం కథ మిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥
స్వరూపాపత్తివ్యపదేశాదిత్యర్థః॥ ననుచేతి॥ పర చోద్యం భో
గ్య సాహిత్యపరత్వేన భోగసాహిత్య పరతయా పరిహరతి॥ నైతదితి॥

శ్వర్యన్యూనతా ప్రసజ్యేత. అన్యథా సంపద్యావిర్భావ స్స్వేన శబ్దాత్ ఇత్యాదిభి ర్విరోధాత్. తస్మా దభేద ఏవ స్వాభావికః, భేదస్తు జీవానాం పరస్మాత్ బ్రహ్మణః, పరస్పరం చ బుద్ధీన్ద్రియ దేహాద్యుపాధికృతః. యద్యపి బ్రహ్మ నిరవయవం సర్వగతం చ, తథా ప్యాకాశ ఇవ ఘటాదినా బుద్ధ్యాద్యుపాధినా బ్రహ్మణ్యపి భేద స్సంభవత్యేవ. నచ భిన్నే బ్రహ్మణి బుద్ధ్యాద్యుపాధిసంయోగా ద్బ్రహ్మణి భేదశ్చే తీతరేతరాశ్రయత్వమ్. ఉపాధేస్తత్సంయోగస్య చ కర్మకృతత్వాత్, తత్ప్రవాహస్య చానాదిత్వాత్. ఏతదుక్తం భవతి. పూర్వకర్మసంబద్ధాత్ జీవాత్ స్వసంబద్ధ ఏవోపాధి రుత్పద్యతే. తద్యుక్తాత్ తత్కర్మ. ఏవం బీజాఙ్కురన్యాయేన కర్మోపాధిసంబన్ధ స్యానాదిత్వా న్న దోష ఇతి. అతో జీవానాం పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేద ఏవ స్వాభావికః. భేదస్త్వౌపాధికః. ఉపాధీనాం పునః పరస్పరం బ్రహ్మణా చాభేదవత్ భేదోఽపి స్వాభావికః. ఉపాధీనా ముపాధ్యన్తరాభావాత్. తదభ్యుపగమే ఽనవస్థానాచ్చ. అతో జీవకర్మానురూపం బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నస్వభావా ఏవోపాధయ ఉత్పద్యన్త ఇతి.

౧౦ అత్రోచ్యతే. అద్వితీయ సచ్చిదానన్ద బ్రహ్మ ధ్యానవిషయ విధిపరం వేదాన్త వాక్యజాతమితి వేదాన్తవాక్యైరభేదః ప్రతీయతే. భేదావలమ్బిభిః కర్మశాస్త్రైః ప్రత్యక్షాదిభిశ్చ భేదః ప్రతీయతే. భేదాభేదయోః పరస్పరవిరోధాత్ అనాద్యవిద్యామూలతయాపి భేద ప్రతీత్యుపపత్తేర భేద ఏవ పరమార్థ ఇత్యుక్తమ్. తత్ర యదుక్తమ్ భేదాభేదయో రుభయోరపి ప్రతీతిసిద్ధత్వా న్న విరోధ ఇతి. తదయుక్తమ్.

స్యాదేతత్. బ్రహ్మణి ఉపాధి సంబన్ధా జ్జీవేశ్వరవిభాగాభావ మాశఙ్క్య ... యద్యపీతి॥ సత్యమ్॥ స్ఫుటమ్. ఉపాధి తత్సంయోగ తత్కర్మణాం ప్రవాహానాదిత్వా ద్విభాగ ... ఏతదుక్తమితి॥ ఇతి భావః॥ అత ఇతి. ఉపసంహరతి అతో జీవకర్మ ఇతి।

౧౦ భేదాభేదయో ర్వ్యాఖ్యాన [illegible] అత్రోచ్యత ఇతి॥ పూర్వం భేదాభేద ప్రస్తావ సంగతి [illegible] అద్వితీయేతి॥ [illegible] భేదాభేద [illegible]

కస్మాచ్చిత్ కస్యచి ద్వైలక్షణ్యం హి తస్మాత్తస్య భేదః తద్విపరీతత్వం చాభేదః. తయోశ్చ భావాభావ తథాభావరూపయో రేకత్ర కథ మనుపపత్తిః కో విరోధః. కారణాత్మనా జాత్యాత్మనా చాభేదః, కార్యాత్మనా వ్యక్త్యాత్మనా చ భేదః, ఇత్యాకారభేదాదవిరోధ ఇతి చేత్. న. వికల్పాసహత్వాత్. ఆకారభేదాదవిరోధం వదతః కిమేకస్మిన్నాకారే భేదః, ఆకారాన్తరే చాభేద ఇత్యభిప్రాయః, ఉతాకారద్వయయోగి వస్తుగతౌ భేదాభేదావితి. పూర్వస్మిన్ కల్పే వ్యక్తిగతో భేదః, జాతిగతశ్చాభేద ఇతి నైకస్య ద్వ్యాత్మకతా. జాతిర్వ్యక్తిరితి హ్యేకమేవ వస్త్వితి చేత్. తర్హ్యాకారభేదాదవిరోధః పరిత్యక్తః స్యాత్. ఏకస్మింశ్చ విలక్షణత్వ తద్విపర్యయౌ విరుద్ధావిత్యుక్తమ్. ద్వితీయే తు కల్పే అన్యోన్యవిలక్షణ మాకారద్వయ మప్రతిపన్నం చ తదాశ్రయభూతం వస్త్వితి తృతీయాభ్యుపగమః ప్రతియోగినో మన్యోన్యవైలక్షణ్య మేవోపపాదితం స్యాత్. న పున రభేదః. ఆకారద్వయ నిరూహ్యమాణా విరోధం తదాశ్రయభూతే వస్తుని భిన్నాభిన్నత్వ మితి చేత్. స్వస్మా ద్విలక్షణం స్వాశ్రయ మాకారద్వయం కస్మిన్ నిరుద్ధధర్మద్వయ సమావేశ నిర్వాహకం కథం భవేత్. అవిలక్షణం తు కథంతరామ్. ఆకారద్వయ తద్వతోశ్చ ద్వ్యాత్మకత్వాభ్యుపగమే నిర్వాహకాన్తరాపేక్షయా ఽనవస్థా స్యాత్. న చ సంప్రతిపన్నైక్య వ్యక్తిప్రతీతివత్సామాన్యేపి వస్త్వైకరూప్యప్రతీతిరుపజాయతే. యత ఇద మిత్థమితి సర్వత్ర ప్రకారప్రకారితయైవ సర్వ ప్రతీతిః. తత్ర ప్రకారాంశో జాతిః. ప్రకార్యంశో

కస్మాదితి॥ ఆకారభేదా దవిరోధ ముపపాదయతి॥ కారణేతి॥ వికల్ప్య దూషయతి॥ కిమితి॥ ప్రథమే జాతివ్యక్త్యో రేకం భేదః, ఉతాభేదః, ఉత భేదాభేదావితి వికల్ప మభిప్రేత్య ప్రథమం దూషయతి॥ వ్యక్తీతి॥ ద్వితీయ మాశఙ్క్య దూషయతి॥ జాతిరితి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ద్వితీయేత్వితి॥ అత్రచ వికల్పత్రయ మభిప్రేతమ్. తృతీయవస్తునో ప్రతిపన్నత్వ దూషణం వైలక్షణ్య మేవేతి. అన్యథా త్రిత్వాభావాదితి భావః॥ ఆకారద్వయేతి॥ న హ్యగ్నేరౌష్ణ్యాద్యుష్ణత్వేతి తీక్ష్ణత్వావిరోధ నిర్వాహక ఇత్యర్థః. ద్వితీయం దూషయతి॥ అవిలక్షణమితి॥ తృతీయం దూషయతి॥ ఆకారేతి॥ న హి దృష్ట మనుపపన్నం నామ త్యత్రాహ॥ న చేతి॥ స్పష్టమ్. అనేన ప్రథమవికల్పే అభేదధీశ్చ న

వ్యక్తిరితి నైకాకారతా ప్రతీతిః- అతఏవ జీవస్యాపి బ్రహ్మణో భిన్నాభిన్నత్వం న సంభవతి, తస్మా దభేద ప్రత్యనన్యథాసిద్ధ శాస్త్రమూలత్వాదనాద్యవిద్యామూలఏవ భేదప్రత్యయః- నన్వేవం బ్రహ్మణఏవాజ్ఞత్వా, త్తన్మూలాశ్చ జన్మజరామరణాదయో దోషాః, ప్రాదుష్ష్యుః- తతశ్చ యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిత్, ఏష ఆత్మాపహతపాప్మేత్యాదీని శాస్త్రాణి బాధ్యేరన్- నైవమ్-అజ్ఞానాది దోషాణామపరమార్థత్వాత్. భవత స్తూపాధి బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తం వస్త్వన్తర మనభ్యుపగచ్ఛతో బ్రహ్మణ్యే వోపాధిసంసర్గస్తత్కృతాశ్చ జీవత్వాజ్ఞత్వాదయో దోషాః, పరమార్థతఏవ భవేయుః- నహి బ్రహ్మణి నిరవయవే అచ్ఛేద్యే సమ్బధ్యమానా ఉపాధయశ్ఛిత్త్వా భిత్త్వా వా సమ్బధ్యన్తే. అపితు బ్రహ్మస్వరూపే సంయుజ్యతస్మిన్నేవ స్వకార్యాణి కుర్వన్తి- యది మన్యేత, ఉపాధ్యుపహితం బ్రహ్మజీవః, స చాణుపరిమాణః, అణుత్వం చావచ్ఛేదకస్య మన సోఽణుత్వాత్, స చావచ్ఛేదోఽనాదిః, ఏవ ముపాధ్యుపహితేంశే సమ్బధ్యమానా దోషా అనుపహితే పరే బ్రహ్మణి న సమ్బధ్యన్త ఇతి- అయం ప్రష్టవ్యః- కి ముపాధినా చ్ఛిన్నో బ్రహ్మఖణ్డోఽణురూపో జీవః, ఉతాచ్ఛిన్నఏ వాణురూపో పాధిసంయుక్తో బ్రహ్మప్రదేశవిశేషః, ఉతోపాధిసంయుక్తం బ్రహ్మస్వరూపమ్, అథోపాధిసంయుక్తం చేతనాన్తరమ్, అథోపాధిరేవేతి- అచ్ఛేద్యత్వా ద్బ్రహ్మణః ప్రథమః కల్పో న కల్పతే- ఆదిమత్త్వం చ జీవస్య స్యాత్- ఏకస్యసతో ద్వైధీకరణం హి చ్ఛేదనమ్- ద్వితీయేతు కల్పే బ్రహ్మణఏవ ప్రదేశవిశేషే ఉపాధిసంబన్ధాదౌపాధికాస్సర్వే దోషా స్తస్యైవ స్యుః- ఉపాధౌ గచ్ఛత్యుపాధినా స్వసంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశాకర్షణాయోగా దనుక్షణ ముపాధి సంయుక్త బ్రహ్మప్రదేశ భేదాత్ క్షణేక్షణే బన్ధమో

గన్తు- చాత్వన్తర నిరాసః ప్రాగుక్తానుసంధేయః- ఉక్త ముపటీ వ్యాఖ్యా॥ అతఏవేతి॥ స్పష్టమ్- నిరవయవత్వా దచ్ఛేద్యమ్-ఛిత్త్వా ఖణ్డయిత్వా-భిత్త్వా ప్రదేశభేదేన- యదీత్యాది స్పష్టమ్- జీవశర్మణో రుపాధి జీవభావయో శ్చాన్యోన్యాశ్రయ పరిహారాయానాదిశబ్దః- ॥అయ మిత్యాది॥ చతుర్థపఞ్చమయో ప

త్వాప స్యాతామ్- ఆకర్షణే చాచ్ఛిన్నత్వాత్ కృత్స్నస్య బ్రహ్మణ
ఆకర్షణం స్యాత్. నిరంశస్య వ్యాపిన ఆకర్షణం న సమ్భవతీ తిచే
త్- తర్హి ఉపాధిరేవ గచ్ఛతీతి పూర్వోక్త ఏవ దోష స్స్యాత్. అ
చ్ఛిన్న బ్రహ్మప్రదేశేషు సర్వోపాధి సంసర్గే సర్వేషాంచ జీవా
నాం బ్రహ్మణ ప్రదేశత్వైరేక్యేన ప్రతిసన్ధానం స్యాత్. ప్రదే
శభేదాదప్రతిసన్ధానే ఏకస్యాపి స్వోపాధౌ గచ్ఛతి ప్రతిసన్ధానం న
స్యాత్- తృతీయే తు కల్పే బ్రహ్మస్వరూపస్యైవోపాధిసమ్బన్ధేన జీ
వత్వోపాతాత్ తదతిరిక్తానుపహిత బ్రహ్మసిద్ధి స్స్యాత్; సర్వేషు
చ దేహేష్వేక ఏవ జీవస్స్యాత్- తురీయేతు కల్పే బ్రహ్మణో౽
న్య ఏవ జీవ ఇతి జీవభేద స్యోపాధికత్వం పరిత్యక్తం స్యాత్. చరమే
చార్వాకపక్ష ఏవ పరిగృహీత స్స్యాత్- తస్మా దభేదశాస్త్రబలేన
కృత్స్నస్య భేదస్యావిద్యామూలత్వమే వాభ్యుపగన్తవ్యమ్. అతః
ప్రవృత్తినివృత్తి ప్రయోజనపరతయైవ శాస్త్రస్య ప్రామాణ్యేపి ధ్యా
నవిధిశేషతయా వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామా
ణ్య ముపపన్నమితి-

౧౧ తదప్యయుక్తమ్. ధ్యానవిధిశేషత్వేపి వేదాన్తవాక్యానా
మర్థసత్యత్వే ప్రామాణ్యయోగాత్- ఏతదుక్తం భవతి- బ్రహ్మ
స్వరూపగోచరాణి వాక్యాని కిం ధ్యానవిధ్యైకవాక్యతా మాప
న్నాని బ్రహ్మస్వరూపే ప్రామాణ్యం ప్రతిపద్యన్తే, ఉత స్వత
న్త్రాణ్యేవ- ఏకవాక్యత్వే ధ్యానవిధిపరత్వేన బ్రహ్మస్వరూపే తా
త్పర్యం న సమ్భవతి- భిన్నవాక్యత్వే ప్రవృత్తినివృత్తి ప్రయోజనవిరహా
దనవబోధకత్వమేవ- న చ వాచ్యం, ధ్యానం నామ స్మృతిసన్తతిరూపం,

తస్య గత్యభావా చ్ఛక్తౌ- స్పష్టమ్. ॥తృతీయేత్వితి॥ జీవేశ్వరభేదో జీవా
నాం మిథో భేదశ్చ నస్యాతా మిత్యర్థః- స్పష్టం- భేదాభేదదూషణ
ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ స్వమతం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥
౧౧ ధ్యానవిధేయోగపక్షం మీమాంసకాధికరణపూర్వపక్షం దూషయతి॥ తద
ప్యయుక్త మిత్యాదినా॥ నపరం నిష్ప్రపఞ్చీకరణవాద ఏవాస్య విశేషార్థః॥
విధిశేషత్వే కథం ప్రామాణ్యయోగః- స్వాతన్త్ర్యేణ వా ప్రామాణ్యం న స్యాదిత్య
త్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ న చేత్యాది॥ ఏకవాక్యతాం మహావాక్యైకత్వం- ధ్యా

తచ్చ స్వస్వరూపైకనిరూపణీయమితి ధ్యానవిధేః స్వతన్త్రవ్యవిశేషాకా ఙ్క్షాయామ్, ఇదం సర్వం యదయమాత్మా బ్రహ్మ సర్వానుభూః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యాదీని స్వరూపతద్విశేషాదీని సమర్పయన్తి, తేనైకవాక్యతామాపన్నాన్యర్థసద్భావే ప్రమాణమితి ధ్యానవిధేస్స్వర్గవ్యవిశేషాపేక్షత్వేపి నామ బ్రహ్మేత్యాది దృష్టివిధివదనన్యాపేక్షత్వేనార్థవిశేషేణ ధ్యానస్య ప్రవృత్త్యుపపత్తేః ధ్యేయసత్యత్వానపేక్షణాత్.

౧౨. అతో వేదాన్తవాక్యానాం ప్రవృత్తినివృత్తిప్రయోజనవిధురత్వాత్, ధ్యానవిధిశేషత్వేపి ధ్యేయవిశేషస్వరూపసమర్పణమాత్రపర్యవసానాత్, స్వాతన్త్ర్యేపి బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవత్ జ్ఞానమాత్రేణైవ పురుషార్థపర్యన్తతాసిద్ధేః, పరినిష్పన్నవస్తుసత్యతాగోచరత్వాభావాత్ బ్రహ్మణి శాస్త్రప్రమాణకత్వం న సమ్భవతీతి ప్రాప్తమ్.

౧౩. తత్ర ప్రతిపద్యతే (తత్తు సమన్వయాదితి) సమన్వయః సమ్యగన్వయః పురుషార్థతయాఽన్వయ ఇత్యర్థః. పరమపురుషార్థభూతస్యానవధికాతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాన్వయాత్. తత్ శాస్త్రప్రమాణకత్వం సిధ్యత్యేవేత్యర్థః.

౧౪. నిరస్తనిఖిలదోష నిరతిశయానన్దస్వరూపతయా పర

సవిశేషస్య విషయతాసిద్ధి ర్యాదస్తు, నఫలతయేతి, న ప్రథమసూత్రవిరోధః. అన్యత్ స్ఫుటమ్.

౧౨ సార్థసంగ్రహం పూర్వపక్షముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧౩ తత్రేతి॥ ప్రతిపద్యతే ప్రాప్నోతి. సమన్వయశబ్దం విస్తరేణ వ్యాచష్టే॥ సమన్వయ ఇతి॥ అన్వయసమ్యక్త్వమన్వయి సమ్యక్త్వాత్. వాక్యార్థం రూపాజయతి॥ పరమేతి॥ వ్యాఖ్యాతమేతత్.

౧౪ నాయం సర్ప ఇత్యాదివత్ ప్రయోజనపర్యవసానం వదతో మృషావాదినో మతే ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం మీమాంసకపక్షే బ్రహ్మణో సిద్ధిస్సిత్యగుణదోషస్పృష్టప్రకారేణ ప్రామాణ్యముపపాద్యతే. తతః ప్రవృత్తినివృత్తిపరస్య విరహాత్ పురుషార్థస్య యాఽభావాదప్రామాణ్యమితి శఙ్కాయాం స్వస్య స్వశేషాం సర్వదా సర్వత్ర సర్వప్రకారభోగ్యత్వేన దుఃఖాసంభిన్నత్వేన చ బ్రహ్మణః పురుషార్థత్వాత్ ఐక్యం ప్రవృత్తినివృత్త్యోః దుఃఖాత్మకత్వేన పురుషార్థత్వవైకల్యం చాభిప్రేత్యాహ॥ నిరస్తేతి॥ రాజకులవాసీ రాజకులప్ర

మహాత్మ్యం బ్రహ్మబోధయ ద్వేదాన్తవాక్యగణః ప్రవృత్తినివృత్తిపర
తావిరహేణ ప్రయోజన పర్యవసాయీతి బ్రువాణో రాజకులవాసినః
పురుషస్య కౌలేయకకులానుప్రవేశవ త్ప్రయోజనశూన్యతాం బ్రూతే.

౧౫. ఏత దుక్తం భవతి- అనాదికర్మరూపా హ్యవిద్యావేష్టన తి
రోహిత పరావరతత్త్వ యాథాత్మ్య స్వస్వరూపావబోధానాం దే
వాసుర గన్ధర్వ సిద్ధ విద్యాధర కిన్నర కింపురుష యక్ష రాక్షస
పిశాచ మనుజ పశు శకుని సరీసృప వృక్ష గుల్మలతా దూర్వాదీనాం
స్త్రీపున్నపుంసకభేద భిన్నానాం క్షేత్రజ్ఞానాం వ్యవస్థిత ధారక
పోషక భోగ్యవిశేషాణా మాముక్తానాం స్వస్య చావిశేషే ణానుభవస
మ్భవే స్వభూతస్వరూప గుణవిభవ చేష్టితై రనవధికాతిశయానన్దజననం ప
రంబ్రహ్మాస్తీతి బోధయదేవ వాక్యం ప్రయోజన పర్యవసాయి- ప్రవృ
త్తినివృత్తినిష్ఠం తు యావత్పురుషార్థాన్వయబోధం న ప్రయోజనపర్య
వసాయి.

౧౬. ఏవంభూతం బ్రహ్మ కథం ప్రాప్యత ఇత్యపేక్షాయాం బ్ర
హ్మవిదాప్నోతి పరమ్, ఆత్మానమేవ లోక ముపాసీతేతి వేదనాది
శబ్దై రుపాసనం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతయా విధీయతే- యథా స్వ
వేశ్మని నిధి రస్తీతి వాక్యేన నిధిసద్భావం జ్ఞాత్వా తృప్తస్సన్

సూత స్తదన్తరశ్లోకాః కౌలేయకాః శ్వాన శ్శ్వపచవిశేషా శ్శ్వపాకాః.

౧౫ బ్రహ్మణః ప్రథమపురుషార్థత్వాధిక్యం కథం, కథ మానన్దరూపత్వం, క
థం ప్రవృత్తినివృత్త్యోః ప్రయోజన మాన్వయం, స్వరూపపరవాక్యస్య పురుషార్థ ప
ర్యవసానం కుతో దృష్టం, తదా కథం ధ్యానాదివిధి సాఫల్య మిత్యత్రాహ॥
ఏతదుక్తమితి॥ అనాదీతి॥ ప్రతిబన్ధకానాం తత్త్వస్య పురుషార్థత్వజ్ఞానం, న తు త
త్త్వవైకల్యాదితి భావః- జీవానాం గణనం వ్యవస్థిత భోగ్యత్వజ్ఞాపనార్థమ్- స్వరూ
పేతి సర్వప్రకారైస్స్వస్వరూపమ్- తచ్చ స్వవిషయజ్ఞానస్య నిరతిశయానుకూల
తాపాదకత్వం బ్రహ్మణోనుకూలత్వ మిత్యానన్దత్వ మిత్యర్థః॥ ప్రవృత్తీతి॥
సుఖలవసాధనమాత్రత్వా ద్దుఃఖానుషక్తత్వాచ్చ పురుషార్థత్వ వైకల్య మిత్య
ర్థః-

౧౬ ధ్యానవిధ్యానర్థక్యం పరిహరతి॥ ఏవంభూతేతి॥ స్వరూపపరాణాం సుఖ
రూప పరోక్షధీ హేతుతయా పురుషార్థాన్వయః, అపరోక్ష్యహేతుతయా ధ్యానా
దిసాఫల్య మిత్యర్థః- నిదర్శయతి॥ యథేతి॥ నిధి రాజకుమార దృష్టాన్త ద్వ
యం విదధ ద్వ్యధాన కుశయుగళ భోగ్యత్వం బ్రహ్మ ణ్యస్తీతి జ్ఞాపనాయ

పశ్చా త్తదుపాదానేన ప్రయతతే. యథాచ కశ్చి ద్రాజకుమారో బాలక్రీడాసక్తో నరేన్ద్రభవనా న్నిష్క్రాన్తో మార్గా ద్భ్రష్టో నష్ట ఇతి రాజ్ఞా విజ్ఞాత స్స్వయం చాజ్ఞాతపితృకః కేనచి ద్ద్విజవర్యేణ వర్ధితోऽధిగతవేదశాస్త్రః షోడశవర్ష స్సర్వకల్యాణగుణాకర స్తిష్ఠతి, పితా తే సర్వలోకాధిపతి ర్గామ్భీర్యౌదార్య వాత్సల్య సౌశీల్య శౌర్యవీర్య పరాక్రమాదిగుణసంపన్న స్త్వామేవ నష్టం పుత్రం దిదృక్షుః పురవరే తిష్ఠతీతి కేనచి దభియుక్తతమేన ప్రయుక్తం వాక్యం శృణోతి చేత్, తదానీమే వాహం తావత్ జీవతః పుత్రో మత్పితాచ సర్వసమ్పత్సమృద్ధఇతి నిరతిశయ హర్షసమన్వితో భవతి. రాజాచ స్వపుత్రం జీవన్త మరోగ మతిమనోహరదర్శనం విదితసకలవేద్యం శ్రుత్వాऽవాప్తసమస్తపురుషార్థో భవతి, పశ్చా త్తదుపాదానేన ప్రయతతే, పశ్చా త్తాభ్యాం సఙ్గచ్ఛతే చేతి.

౧౬ యత్పునః పరినిష్పన్నవస్తుగోచరస్య వాక్యస్య తజ్జ్ఞానమాత్రేణాపి పురుషార్థపర్యవసానాత్ బాలాతురాద్యుపచ్ఛన్దనవాక్యవ న్నార్థసద్భావే ప్రామాణ్య మితి. త దసత్. అర్థసద్భావాభావే

కృత్స్నస్యాపీతి వాక్యస్య ఏవ మర్థాన్వయో దర్శితః. తద్యథా హిరణ్యనిధిమ్, అవిజ్ఞాతాః కుమారకాః, భగవతోऽహం పుత్రః పైత్ర్యః, మాతా పితా భ్రాతా, ... ఏక ఇన్ద్రియ రాజకర ఐశ్వర్యప్రాప్తేణ సర్వవిధ భోగ్యత్వ జ్ఞాపనాయ ఋషిత్వాది రాజత్వం చేతనేషు పుత్రత్వం భోక్తృం కుశలవ సమాధినా విషయ పారిశుద్ధ్యం, భగవత్సకాశ బహిష్కృతత్వం, కర్మజ్ఞానా ద్యుపాయానన్వయః, అనన్తశక్త్య ద్యుక్తహానిః, ఈశ్వరోऽహ మిత్యాద్యుక్త స్వాతన్త్ర్యాభిమానాశ్చ వివక్షితా బాలక్రీడేత్యాది పదైః. కేనచి దిత్యాదినా ఆచార్యకారః, ఉపదేష్టార ఇతి భోక్తృత్వం భోగ్యత్వంచ, సర్వేత్యాదినా నిరవద్యమయ తయా వాత్సల్య మాధుర్యాది గుణజాతం, పితేత్యాదినా భగవద్గుణాశ్చ సూచితాః. గామ్భీర్యాదయః స్ఫుటాః. దిదృక్షుః సముత్కణ్ఠానుకూలః స ఇతి భావః. రాజా చేతి రాజస్థానే ప్యుపాసకః. భగవతి సర్వవిధభోగ్యత్వ సద్భావాత్. అర్థాన్తర మప్యవిరుద్ధమ్. ప్రాగర్థ స్సమీచీనః శ్రుత్వే త్యుక్తేః. దృష్ట్వేత్యుద్యుక్తే ధ్యానవిశ్వాసైశ్వర్యాంచ సూచితం ప్రయతత ఇత్యంశే సఙ్గచ్ఛేతే చేతి॥
౧౬ యదిత్యాది స్ఫుటమ్. దూషయతి॥ తదసదితి॥ పయః పిబ తిక్తాం వర్తిమ్య

నిశ్చితే జ్ఞాతో వ్యర్థః పురుషార్థాయ నభవతి- బాలాతురాదీనా మప్యర్థసద్భావభ్రాన్త్యా హర్షాద్యుత్పత్తిః. తేషామేవ తస్మిన్నేవ జ్ఞానే విద్యమానే యద్యర్థాభావనిశ్చయో జాయేత, తత స్తదానీమేవ హర్షాదయో నివర్తేరన్- ఔపనిషదేష్వపి వాక్యేషు బ్రహ్మాస్తిత్వ తాత్పర్యాభావనిశ్చయే బ్రహ్మజ్ఞానే సత్యపి పురుషార్థపర్యవసానం నస్యాత్-

౧౮ అతః, యతోవా ఇమానిభూతాని జాయన్త ఇత్యాదివాక్యం నిఖిలజగదేకకారణం నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధం సార్వజ్ఞ్య సత్యసంకల్పత్వాద్యనన్త కల్యాణగుణాకరమనవధికాతిశయానన్దం బ్రహ్మాస్తీతి బోధయతీతిసిద్ధమ్-

తథాచ విప్రలిప్సామూల ప్రవర్తకవాక్యవ ద్విధివాక్యమపి ప్రామాణ్యహీనం స్యాత్- అపౌరుషేయత్వాత్ నేతిచేత్ తత్రాపి తుల్యమితి భావః.

౧౯ ప్రకరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ కారణ వాక్యార్థమాహ॥ జగదితి॥ లక్షణవాక్యస్య శోధకార్థత్వ మభిప్రేత్యాహ॥ నిరస్తేతి॥ కదాచిదనవాప్తత్వం గన్ధశబ్దోక్తమ్- ప్రత్యేక మిత్యర్థః॥

విషయవాక్యటీకా

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్ (౧॥౧॥౫), ప్రకృతిశ్చ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తానుపరోధాత్ (౧॥౪॥౨౩), తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్యః (౨॥౧॥౧౫), సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్తిస్తు త్రివృత్కుర్వత ఉపదేశాత్ (౨॥౪॥౨౦), అనారబ్ధకార్యే ఏవ తు పూర్వే తదవధేః (౪॥౧॥౧౫), వాఙ్మనసి దర్శనాచ్ఛబ్దాచ్చ (౪॥౨॥౧), ఇత్యాదివిషయ వాక్యార్థావగత్యర్థం సర్వవాక్యవ్యాఖ్యానమ్-

౧ —శ్వేతకేతు హారుణేయ ఆస— హ ప్రసిద్ధ్యర్థః. అరుణపుత్ర స్యోద్దాలకస్య పుత్రః శ్వేతకేతునామా బభూవేత్యర్థః.

౨ —తం హ పితోవాచ, శ్వేతకేతో వస బ్రహ్మచర్యం, న వై సోమ్యాస్మత్కులీనోఽననూచ్య బ్రహ్మబన్ధురివ భవతీతి— ఉద్దాలకః పితా ద్వాదశవర్ష మనుపనీత మనధీతినం పుత్రం శ్వేతకేతుం ప్రతి హే సోమపానార్హ శ్వేతకేతో త్వదస్మద్గురోః వస్తవ్యస్థానేషు బ్రహ్మచర్యం కురు- అస్మత్కులప్రసూతః కోఽప్యనధీత్య బ్రహ్మబన్ధురివ నభవతి ఇత్యాహేత్యర్థః. యస్తు స్వయ మబ్రాహ్మణః సన్ బ్రాహ్మణాన్ బన్ధుత్వేన వ్యపదిశతి స బ్రహ్మబన్ధురిత్యుచ్యతే.

త్వం తాత్పర్యాత్ ధర్మబ్రహ్మాభావార్థ సాధారణమ్. శాసిత్యర్థ్యంతు

౨ —సహ ద్వాదశవర్ష ఉపేత్య, చతుర్వింశతివర్షః సర్వాన్ వేదా నధీత్య మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధ ఏయాయ—స శ్వేతకేతు ర్ద్వాదశ వర్షస్సన్ గురు ముపేత్య గురుకులే ద్వాదశవర్షా ణ్యుషిత్వా సర్వాన్వేదా నధీత్య ప్రాథమతి రాత్మానం సాఙ్గవేదాధ్యాయినం మన్యమానః పరిపూర్ణ ఇవ తృణీకృతజగత్త్రయః చతుర్వింశతివర్షః ప్రత్యాగతః.

౪ —తంహ పితోవాచ, శ్వేతకేతో యన్ను సోమ్యేదం మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసి— మహామనా అనూచానమానీ స్తబ్ధోసీ తీదం యత్ తత్త్వ స్యాజ్ఞో ల్యస్య తత్త్వార్థః.

౫ —ఉత తమాదేశ మప్రాక్ష్యో, యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవ,త్యమతం మతమ్, అవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి—అత్ర వ్యాసార్యాః— ఉపక్రమేతావ దుత త మాదేశ మప్రాక్ష్య ఇత్య త్రాదేశశబ్దేన ప్రకాశితాభిధీయతే. అత్ర శ్లోకా వాచా ర్యపాదై రుక్తాః ధామ్నో గ్యేతిచ దాహు దిశతి రుత తమాదేశ మప్రాక్ష్య ఇ త్యత్రోక్తపూర్వ సూత్రపదేం ప్రకటయతి సలోన ప్రకాశిత్వం ఘుణస్త్వః నో తత్ర గ్యన్త్రి తమణాన్యగణి ఘుణిహ నత్కత్వా శాస్త్ర సతమః, స్య త్వాస్య త్వామోపదేశ తపద ముత త మాదేశవా చోపదేశ్యమ్॥౧॥అత్ర బ్రూమః ప్రకాశిత్వం వదతి ఇతి తదా వాక్యస్యోపదేశం,శాస్త్రః సోతిప్రసిద్ధో నహి ప్ర ర ఇహ చాపేక్షితార్థవ్యపత్తః యుక్తో సాధారణ్యాత్ ఘుణగణి తరతే ప్యత్ర వైశిష్ట్యం, శాబ్దత్వం కారకాణాం నను కర్తృతయా కర్తృత్వస్య ప్యసః॥౨॥ఇతి.

ఆదేశశబ్దే నోపదేశ్య ముచ్యతే ప్రకృత్యర్థ ఉపదేశః ప్రత్యయార్థః కర్మత్వమ్. అకర్తరిచ కారకే సంజ్ఞాయామితి కర్తృవ్యతిరిక్త కారకే ఘఞో విహితత్వాత్. ఉపదేశ బ్రహ్మాణి కర్మత్వోపపత్తేః ప్రకాశనే తు బ్రహ్మ నకర్మ అపితు కర్తృ. కర్తృ వ్యతిరిక్త కారకేహి ఘఞ్ ప్రత్యయ స్య విధానమ్ నచ ఇగుపధలక్షణ కప్రత్యయ ఉపపద్యతే. స్థితిదేతి కుణప్ర తిషేధా దాదేశశబ్ద రూపాసిద్ధేః నాపి పచాద్యచ్ప్రత్యయ ఉపపద్యతే. తిథా తిగుపధత్వేన ఇగుపధాత్ క ఇ త్యపవాదసూత్రేణ కప్రత్యయప్రాప్తే రుత్సర్గాభావాత్. అతో ఘఞ్ ప్రత్యయాన్త ఏవాయ మాదేశశబ్దః. నచ ప్రత్యయః కర్తృత్వార్థ ఇతి కర్మార్థకత్వ స్యైవ యుక్తత్వా దుపదేశ్యమే వాదేశ శబ్దో వాచ్యమితి.

అత్రోచ్యతే. ప్రకృత్యర్థ వ్యాసనతే ప్రకాశ ప్రాచుర్యాత్. అన్యథా స్వరసాన్వయాభావాత్. అభిపూర్వో ద్వి దిశతి నిరుక్తప్రయోజనవచనాత్, ఉపపూర్వస్య నిరుక్తప్రయోజనవచనత్వాభావాత్ వ్యాసకారకః. నిరుక్తిప్రయోజనం యస్య తస్యార్థస్య వాచక ఇత్యర్థః. ఏవ మన్యత్రాపి. కించ ఉపదేశ్య

బ్రహ్మణోఽసాధారణమ్. అన్తః ప్రవిష్టః శాస్తా జనానామ్, ఏతస్యవా అక్ష
రస్య ప్రశాసనే గార్గీత్యాదిభి నిరుపాధిక ప్రశాసనస్య బ్రహ్మాసాధారణత్వ
శ్రవణాత్. నిరుపాధి కోపదేశృత్వం బ్రహ్మణ ఇత్యసాధారణ్య మితిచేన్న. ఇ
ష్టప్రాప్త్యనిష్టనివారణ తత్సాధనేషు సాధారణ్యాత్. యద్యప్యవిత సు
ఖదుఃఖనివృత్త్యాది సాక్షాదుపదేశృత్వం స్యాత్, తథాపి సంసారనివృత్తి బ్ర
హ్మ తదుపాసనానా ముపదేశృత్వం సాధారణమ్. ప్రష్టవ్యత్వే ఉప్యుపదేశృ
త్వ మర్థసిద్ధమ్. అత ఉపదేశృత్వకథనే వైయర్థ్యం చ. నను యేనాశ్రుతమి
త్యాది నైకవాక్యత్వాత్ స్వజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానహేతుతావిశిష్ట ముపదేశృత్వ
మసాధారణ మితిచేత్, తథాపి తాదృశ ముపదేశృత్వం ప్రతిజ్ఞావాక్యేన ప్ర
ష్టవ్యత్వే వాక్యార్థసిద్ధమిత్యనపేక్షితోపదేశృత్వ కథనాద పేక్షితం
ప్రకాశిత్వమేవ వాచ్యమితి యుక్తమ్. యేనాశ్రుతమిత్యుపాదానత్వసిద్ధిః
ప్రకాశిత్వేనైవ నిమిత్తత్వం సిద్ధ్యేత్. నిమిత్తాన్తరసతి ఏకవిజ్ఞానాత్స
ర్వవిజ్ఞానం నోపపద్యతే. అతః ప్రతిపాదయిషితవస్తు నోపేక్షితాసాధా
రణాకారవిశిష్టతయైవ ప్రతిపాదన ముచితమ్. తృచ్ ప్రత్యయస్య కరణే ఽప్యు
పన్నత్వాత్. వివక్షాతః కారకాణాం ప్రవృత్తిరితి శాబ్దికన్యాయేన కర్తృత్వ
వకారణాన్తరనైరపేక్ష్యేణ సాధకతమత్వవివక్షయా తథా ప్రయోగ ఉపపద్య
తే. అకర్తరిసూత్రస్య ప్రయోజనం కరణత్వవివక్షయావినా కర్తృత్వసాధు
త్వేన ప్రయోగనివృత్తిః. ఉపదేశపక్షే ప్రకృత్యర్థాసాన్వయస్యం ప్రత్యయాన్వ
యస్య మర్థాన్వాచిత్యం చ. ప్రశాసనపక్షే ప్రత్యయాన్వయస్యాపి ప్రధానభూ
త ప్రకృత్యర్థాన్వయస్య మర్థాన్వితత్వం చేతి వైషమ్యమ్. అతః ప్రశాసనమే
వాదేశశబ్దాభిధేయమితి స్వీకర్తుం యుక్తమితి—

యేనాశ్రుతం శ్రుతంభవతి త్యత్ర కస్మిన్ను భగవో విజ్ఞాతే సర్వమి
దం విజ్ఞాతం భవతి, ఆత్మనిఖల్వరే దృష్టే శ్రుతే మతే విజ్ఞాతే ఇదం సర్వం
విదితం భవతీతి ముణ్డక బృహదారణ్యక వాక్యానుసారేణ యేన శ్రుతేన మ
తేన విజ్ఞాతే నాశ్రుత మమత మవిజ్ఞాతం శ్రుతం మతం విజ్ఞాతం భవతీతి
యేనాశ్రుతమితివాక్య పర్యవసితార్థః. బ్రహ్మస్వరూప సత్తామాత్ర స్యాశ్రు
త శ్రుతత్వాది హేతుత్వాభావాదితి ద్రష్టవ్యమ్. అవస్థావిశిష్టతయా అశ్రు
తం స్వరూపేణ శ్రుతం భవతీత్యర్థః. అత్ర విజ్ఞాతశబ్దో నిదిధ్యాసన ప
రః. శ్రోతవ్యో మన్తవ్యో నిదిధ్యాసితవ్య ఇతి క్రమప్రత్యభిజ్ఞానాదితి ద్రష్టవ్య
మ్. అత్ర యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యనేన కిముపాదానమితి పృష్టం భవతి. ప్రకాశి
త్వాత్యర్థే నాదేశశబ్దేన చాత్మస్వరూపం పృష్టం భవతి. తతశ్చ అత్మ
భూత ముపాదానం కిమితి ప్రశ్నస్యఫలితార్థః. అతఏవ శ్రీవిష్ణుపురాణేఽపి
యన్మయంచ జగద్బ్రహ్మ న్యతశ్చైతచ్చరాచరమితి శ్లోకే యన్మయమి
త్యాత్మస్వరూపం యతశ్చైతచ్చరాచరమిత్యుపాదానంచ పృష్టమ్. అతఏ
వ సన్మూలాః సోమ్యేమాః సర్వాః ప్రజా ఇతివాక్యే సదాయతనా ఇతి ఇత

అనన్యత్వం, సన్మూలాః సత్ప్రతిష్ఠా ఇతి సత ఉపాదానత్వంచ ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. అతఏవాఽథాతోఽహంకారాదేశః, అథాత ఆత్మాదేశ ఇతి, ఆదిత్యో బ్రహ్మేత్యాదేశః, ఉభయ మాదిష్టం భవతి అధ్యాత్మం చాధిదైవతంచ ఇత్యాదావివాదేశశబ్దస్య ఉపదేశార్థకత్వమేవాస్తు న ప్రశాసనార్థకత్వమితిశఙ్కా పరాస్తా. అతో జగదుపాదానభూతం జగదాత్మానం కిం పృష్టవానసీత్యర్థః. అత్ర జ్ఞాతవానసీత్యనుక్త్వా పృష్టవానసీత్యుక్తవత స్తద్విద్ధి ప్రణిపాతేన పరిప్రశ్నేన సేవయా। ఉపదేక్ష్యన్తి తే జ్ఞానం జ్ఞానిన స్తత్త్వదర్శిన ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రణిపాతాది ప్రసన్నాచార్యోపదేశ గమ్యఏవ సోఽర్థః, న ప్రకారాన్తరేణ జ్ఞాతుం శక్య ఇత్యభిప్రాయః.

౬. అన్యజ్ఞానే నాన్యజ్ఞానాసంభవా దేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానాసంభవం మన్వానః శ్చోదయతి—కథంను భగవస్స ఆదేశో భవతీతి—హే భగవః ఈదృశ ఆదేశః కథం భవతీత్యర్థః.

౭. ఉపాదానోపాదేయయో స్తద్భవతీ త్యభిప్రాయేణోత్తర మాహ—యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృన్మయం విజ్ఞాతం స్యాత్—యథా ఉపాదానభూతే మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే తదుపాదేయ ఘటశరావాదికం జ్ఞాతం భవతి తద్వదిత్యర్థః.

౮. నైయాయికరీత్యా అసదేవ ఘటాది మృత్పిణ్డేన ఉత్పద్యతే అతశ్చోపాదానోపాదేయయో ర్భేదాత్ న మృత్పిణ్డే జ్ఞాతే సర్వమృన్మయానాం జ్ఞాతత్వం సంభవతీతి మన్వానం ప్రత్యాహ—వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం మృత్తికేత్యేవ సత్యమ్—ఆరభ్యతే ఆలభ్యతే స్పృశ్యత ఇత్యారమ్భణమ్. కర్మణి ల్యుట్. తథైవ మృద్ద్రవ్యేణ ఘటశరావాదిలక్షణో వికారో ఘటశరావాదినామధేయంచ స్పృశ్యత ఇత్యర్థః. ఆరమ్భణశబ్దస్య పుంనపుంసకలిఙ్గవికారనామధేయవిశేషణత్వేఽపి నపుంసకత్వైకవచనమారమ్భణమితి నపుంసకైకవచననిర్దేశః. మృద్ద్రవ్యేణ వికారనామధేయే కస్మై ప్రయోజనాయ స్పృశ్యేతే ఇత్యత్రాహ॥ వాచేతి॥ ప్రయోజనస్య హేతుత్వవివక్షయా తృతీయా. వాక్పూర్వో హ్యభిలాపక్రియా వాగాది వ్యవహారవదః. తతశ్చ వాక్పూర్వకజలానాది వ్యవహారార్థం మృత్పిణ్డేన నామరూపే స్పృశ్యేతే. మృత్పిణ్డ ఏవ నామరూపభాగ్భవతీత్యర్థః. అత్ర యద్యపి మృత్పిణ్డో మృన్మయాభేద దర్శనం వాచారమ్భణం వికార ఇత్యేతావన్మాత్రేణాపి సిధ్యతి, న నామధేయస్యాపి స్పృశ్యత్వం వక్తవ్యమ్, తథాపి సంజ్ఞాభేదా దుపాదానోపాదేయయో ర్భేదశఙ్కా స్యాత్. తద్వ్యుదాసాయ నామాపి మృద్ద్రవ్యేణ స్పృశ్యత ఇత్యుక్తం భవతీతి ద్రష్టవ్యమ్. కార్యకారణయో రేకద్రవ్యత్వే ప్రమాణ మాహ॥ మృత్తికేత్యేవసత్యమితి॥ మృన్మయం ఘటాదికం మృత్తికేత్యేవ ప్రమాణప్రతిపన్నం నతు భిన్నత్వేనేత్యర్థః.

౯ —యథా సోమ్యైకేన లోహమణినా సర్వం లోహమయం విజ్ఞాతం స్యాద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం లోహ మిత్యేవ సత్యమ్—లోహ

ఈక్షత్యధికరణమ్-

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్॥ ౫॥

యతో వా ఇమానీత్యాది జగత్కారణవాది వాక్యప్రతిపా ద్యం సర్వజ్ఞం సర్వశక్తి సమస్తహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతా నం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమ్- ఇదానీం జగత్కారణవాది వా క్యానా మానుమానిక ప్రధానాది ప్రతిపాదనానర్హతోచ్యతే- ఈక్ష

ఈక్షతేర్నాశబ్దమ్- సంగతిమాహ॥ యత ఇతి॥ ప్రథమద్వితీయయో రుద్దేశలక్షణోక్తిముఖేన శాబ్దీ చార్థీ చాశక్తిః పరిహృతా- బ్రహ్మణః పరి త్యక్త్వాయ తృతీయ చతుర్థయో ర్బహుత్వా సిద్ధ్యర్థం ప్రమాణాన్త రా జ్ఞాతత్వ పురుషార్థత్వే దర్శితే- ఏవం వేదాన్తవాక్యానాం బ్రహ్మణి ప్రామా ణ్యోపాయ పరిత్యక్తా పరికరస్థాపనం కృతమ్, అథ తత్ప్రతిజ్ఞా,ఇతి టీకా సం గతిః- పురుషార్థతయా సమన్వయోపపన్నః, అపురుషార్థ ప్రధానాది ప్రతిపా దకానీతి సమన్వయాక్షేపే ప్రత్యుదాహరణ సంగతి రిత్యర్థః- కారణత్వా నువాది లక్షణవాక్యలక్షితస్యైవ బ్రహ్మత్వ ప్రసిద్ధ్యర్థం తత్ప్రకరణా న్యాని నిరూప్యన్త ఇత్యభిప్రాయేణ యతో వా ఇత్యుక్తమ్- అగతత్వా త్ప్రకరణవాక్య మభిప్రేతమ్॥ జిజ్ఞాస్యమిత్యుక్తమితి॥ పరిత్యక్తా హేతోః ప్రా మాణ్యస్య సమర్థితత్వాదితి భావః- ఇత్యాదినా అధ్యాయాన్తత్వార్థః-

---

మతి సువర్ణపిణ్డ విశేషః-

౧౦ —యథా సోమ్యైకేన నఖనికృన్తనేన సర్వం కార్ష్ణాయసం విజ్ఞా తం స్యా ద్వాచారమ్భణం వికారో నామధేయం కార్ష్ణాయసమిత్యేవ సత్యమ్ — నఖనికృన్తనశబ్దేన కృష్ణాయసపిణ్డో లక్ష్యతే- శిష్టం పూర్వవత్-

౧౧ —ఏవం సోమ్య స ఆదేశో భవతీతి—మయోక్త ఆదేశో మృత్పిణ్డాదిభు ల్య ఇత్యర్థః.

౧౨ ఏవ ముక్తః పుత్ర ఆహ—న వై నూనం భగవన్త స్త ఏత దవే దిషుః, యద్ధ్యేతదవేదిష్యన్ కథం మే నావక్ష్యన్నితి,భగవాం స్త్వేవ మే తద్బ్రవీత్వి తి—భగవన్తః పూజావన్తః మమ గురవః ఏతత్స్వరూపం నజ్ఞాతవన్తః- యద్యేత ద్వస్తుతో జ్ఞాతవన్తః-తర్హి గుణవతే మహ్య ముపగతాయ కిం నావోచ న్నిత్యేవ మవిదితవన్త ఇతి-ఏవ మవాచ్యమపి గురో న్యూనత్వం పున ర్గురుకులం ప్రతి ప్రేషణభయాదుక్త్వా భగవాంస్త దుపదిశత్వితి పితరం ప్రార్థయామాసే త్యర్థః-

౧౩. —తథా సోమ్యేతి హోవాచ—పితా-ఉక్తప్రకారేణ వదానీత్యుక్త్వా నిత్య ర్థః-

౧౪. ప్రతిజ్ఞాతస్య ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానస్య సమర్థనాయ జగతో బ్రహ్మైకకారణతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రవృత్త ఉద్దాలకో,యథా సోమ్య

తే ర్నాశబ్ద మిత్యాదినా.

ఇద మామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- సదేవ సో మ్యేద మగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి తత్తేజో ఽసృజత ఇత్యాది. తత్ర సన్దేహః- కిం సచ్ఛబ్దవాచ్యం జగత్కారణం పరోక్త మానుమానికం ప్రధానమ్, ఉతోక్తలక్షణం బ్రహ్మేతి.

విషయ మాహ॥ ఇదమితి॥ సంశయ మాహ॥ తత్రేతి॥ ఆనుమానికశబ్దేన పూర్వపక్షబీజ సూచనమ్.

పరాభిప్రసారితానాం ఘటశరావోదఞ్చనాదీనాం మృదేకోపాదానతాం ప్రతిపాదయిషుః పూర్వాహ్ణే ఏతద్ఘటశరావాదికం మృత్పిణ్డ ఏవాసీదితి ప్రతిపాదయతి, తథా ప్రతిపాదయతి— సదేవ సో మ్యేద మగ్ర ఆసీదేకమే వాద్వితీయమ్— ఇదం విభక్తనామరూపం బహుత్వావస్థం జగత్ అగ్రే సృష్టేః ప్రాక్ ఏకమేవ అవిభక్తనామరూపతయా ఏకత్వావస్థాపన్నం సత్ అద్వితీయం అధిష్ఠాత్రన్తరశూన్యం చ సదేవాసీదిత్యర్థః. అత్ర సచ్ఛబ్దో మానసంబన్ధయోగ్యత్వలక్షణం సత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తీకృత్య పరమాత్మని వర్తతే. అయం సచ్ఛబ్దో విశేష్యభూత పరమాత్మవాచకోఽపి కారణవిషయత్వోపాదానాత్ కారణత్వోపయిక గుణవిశిష్ట ప్రకృతి పురుషకాలశరీరకం పరమాత్మాన ముపస్థాపయతి. దేవానా మాజ్యపానా మిత్యాదౌ విశేషణా చ్చాజ్యశబ్దస్య వికృతి షుపృషదాజ్యాదిత్వస్య డాకమికన్యాయ సిద్ధత్వాత్. అత్ర సదేవ త్యేవకారేణ వైశేషికాభిమత ముత్పత్తేః ప్రాక్కార్యాసత్త్వం వ్యావర్త్యతే. సదేవ త్యేవకారస్య నైయాయికాభిమతోత్పత్తేః ప్రాక్కాలీన కార్యాసత్త్వవ్యావర్తకత్వం, తద్ధైక ఆహురసదేవేదమగ్ర ఆసీత్ ఇతి అసత్కార్యవాదినిరాకరణ ప్రతిక్షేపకోత్తరవాక్యసందర్భా దవసీయతే. ఏకమేవేత్యేవకారేణ బహుస్యామితి ప్రత్యమాణకార్య బహుత్వావస్థా వ్యుదస్యతే. తదైక్షత తత్తేజో ఽసృజత ఇత్యుత్తరవాక్య సందర్భే సద్బుద్ధి తస్యైవ నిమిత్తత్వక థనాత్ అద్వితీయమిత్యనేన నిమిత్తాన్తరం నిషిధ్యతే. తతశ్చైక మద్వితీయ మితిపదాభ్యా మభిన్ననిమిత్తో పాదానత్వంసిద్ధం భవతి. తతశ్చాయమర్థః- ఇదం బహుత్వావస్థం విభక్తనామరూపం ప్రత్యక్షతయా దృశ్యమానం జగత్ సృష్టేః ప్రాక్ నిమిత్తాన్తరశూన్య మవిభక్తనామరూపతయా ఏకం సచ్ఛబ్దితం బ్రహ్మైవాసీదిత్యర్థః. యద్యపీ దానీమపి జగత్సదేవ, తథా ప్యవిభక్తనామరూప స్వరూపాపత్తేః సృష్టేః ప్రాగితి అగ్రశబ్దస్య నానుపపత్తిః. నచ సచ్ఛబ్దస్య సూక్ష్మప్రకృతి కాల జీవ శరీరక బ్రహ్మపరత్వే సచ్ఛబ్దస్య కారణభూతే జగతి సృష్టేః ప్రాక్ భావాత్ బ్రహ్మత్వసాధకత్వేఽపి సత్తాసంబన్ధసాధకత్వాభావేన సత్కార్యవాదాసక్తత్వం కథమితి వాచ్యమ్- సృష్టేః ప్రాక్ సచ్ఛబ్దిత బ్రహ్మశరీరభూత నైయాయికాభిమతాసత్త్వవ్యావర్తనస్యాప్యర్థసిద్ధ

ద్యాత్- ఏకమేవాద్వితీయమిత్యత్ర ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వే ప్రమాణం న్తః పరప్రయుక్తాన్తః- తస్య బ్రహ్మవ్యతిరిక్త మిథ్యాత్వ పరత్వేనదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదితి కాలప్రాపకేణ పూర్వవాక్యగతపదేన తద్దైక్షత,నామ రూపే వ్యాకరవాణీతిఈక్షణ నామరూపాత్మకప్రపఞ్చ ప్రాపకేణోత్తరేణచ విరోధప్రసక్తాత్- కించ ఇదం శబ్దేదితం సర్వం జగత్, సృష్టేః ప్రాగేకమేవాద్వితీయం సదేవాసీదితి ప్రత్యాఖ్యాతత్వేన సృష్టిప్రాక్కాలే అద్వితీయపదన ద్వితీయాసత్త్వబోధనేపి సృష్ట్యుత్తరకాలం తస్య అసత్త్వ ప్రతిపాదనేన జగతో మిథ్యాత్వాసిద్ధేః-ఘటశరావాదికం సర్వం సృష్టేః ప్రాగద్వితీయం తన్మృత్పిణ్డ ఏవాసీదిత్యుక్త్యా ఘటశరావాదీనాం మిథ్యాత్వప్రతి పాదనాదర్శనాత్-ప్రాగసత్త్వప్రతిపాదనే వ్యనిత్యత్వమాత్రం సిద్ధ్యేన్నతు మిథ్యాత్వమ్- నచ నేహ నానాస్తీతి వాక్యాత్సృష్ట్యుత్తర కాలమప్యసత్త్వ వేదనాన్మిథ్యాత్వ సిద్ధిరితివాచ్యమ్-నస్థానతోపి పరస్యేత్యధికరణే తస్య వాక్యస్య బ్రహ్మగతనానాత్వనిషేధపరతయా సూత్రకారేణ వ్యాఖ్యాతత్వాత్- న వ్వనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వమ్, అనిత్యస్య ధర్మిణః అనిత్యత్వ మసత్యత్వమితి వాచస్పతిప్రోక్తేః, విద్యారణ్యయతినాపి తథైవోక్తత్వాత్, అనాత్మపరమార్థతా ప్రోక్తా తథ్యవగమ్యతే|యత్తు కాలాన్తరేణాపి నాన్యసంజ్ఞామాప్నోతి వై। పరిణామాదిసంభూతాం తద్వస్తునృపతచ్చ కిమితి పరాశరస్మరణాత్,అనిత్యత్వమేవ మిథ్యాత్వమితిచే, త్రిదృశస్యప్రామాణికస్య ప్రత్యక్షవిరుద్ధస్య ప్రపఞ్చమిథ్యాత్వ స్యాస్మాభిర ప్యప్రతిషేధ్యత్వాదిత్యాస్తాం తావత్-

౧౫. సదేవాసీదితి సృష్టిప్రాక్కాలే బ్రహ్మాభేద ప్రతిపాదనముఖేన సత్కార్యవాదముక్త్వా తద్విరోధ్యసత్కార్యవాది వైనాశికాభిమతం వాదారమ్భణమిత్యాదినా ప్రతిక్షిప్తమపి తన్మతేః ప్రతిక్షేప్తుం తన్మత ముపన్యస్యతి— తద్ధైక ఆహు రసదే వేదమగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయమ్— ఇతి-ఇదం జగదగ్రే సృష్టేః ప్రాగసదేవాసీ దిత్యర్థః- నామరూపవిభాగాభావలక్షణస్యైవాసత్త్వస్య సిద్ధాన్తేపి సమ్మతత్వా దాహ॥ ఏకమే వాద్వితీయమితి॥ ప్రాగభావవ్యతిరేకేణ అవస్థాయా వా అవస్థాశ్రయస్యవా కస్యాపి సత్త్వం నాస్తీత్యర్థః- యద్వా అసదేవేత్యత్ర ఇత్యేతత్ సత్పద నాసమస్తం ఛందసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమేవాద్వితీయమితి వాక్యార్థస్య ప్రతిక్షేపకమ్-

౧౬— తస్మా దసత స్సజ్జాయత— సదితి భావప్రధాన నిర్దేశః- సత్త్వమిత్యర్థః- యస్మాత్కాలో దుత్పత్తేః ప్రాగవస్థాశ్రయస్య వ్యభావః,తస్మాద్ధేతో రసతః సత్త్వరూపా ఉత్పత్తి ర్జాయత, అథవచిత్యభావః పర్యవసన్నః- సజ్జాయత ఇత్యత్రాడభావ శ్ఛాన్దసః-

౧౭ కన్నతం ప్రతిక్షిపతి— కుతస్తు ఖలు సోమ్యైవం స్యాదితి హోవాచ కథ మసత స్సజ్జాయేతేతి— కేన ప్రమాణేన అసత ఉత్పత్తిః ప్రతీయతే- తదిదమితి ప్రత్యభిజ్ఞా విరోధేన ప్రమాణ స్యాసమ్భవాదిత్యర్థః- అతః కథ మసతో

ద్రవ్యస్య సత్త్వం భవేత్. అతః అసత స్సత్త్వ ముత్పత్తి ర్నభవతి. అపితు సత ఏవ ద్రవ్యస్య ప్రథమక్షణావచ్ఛిన్నావస్థాన్తరసంబన్ధ ఏవ ఉత్పత్తి రిత్యర్థః.

౧౮ పరపక్షం ప్రతిక్షిప్య స్వమత ముపసంహరతి— సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయం త దైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి త త్తేజో సృజత— తదేత త్సచ్ఛబ్దవాచ్యం పరం బ్రహ్మ విచిత్రానన్తచిదచిన్మిశ్ర స్వష్టిజగద్రూపేణాహం బహుస్యామ్, తదర్థం తేజోబన్నాది సమష్టిరూపేణ ప్రకర్షేణ జాయేయేతి సంకల్ప్య తేజ స్సృష్టవాన్.

౧౯— తత్తేజ ఐక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి త దపో సృజత— అత్రాచేతనస్య తేజఆదే రీక్షితృత్వాసంభవాత్, తేజఆదిశబ్దా స్తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరా ద్రష్టవ్యాః. భాష్యకృతా (౧॥౧॥౮) గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దా దితిసూత్రే తేజః ప్రభృతయోపి శబ్దాః పరమాత్మనఏవ వాచకాః. త త్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి ముఖ్యఏ వేక్షణవ్యపదేశ ఇతిభాషితమ్. తథా(౨॥౩॥౧౪) తదభిధ్యానాదేవతు తల్లిఙ్గా త్సఇతి సూత్రే తత్తేజ ఐక్షత తా ఆప ఐక్షన్తేతి శ్రూయమాణ మీక్షణాది తచ్ఛరీరకస్య పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఉపపద్యత ఇతి భాషితమ్. (౨॥౪॥౧౭) సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే తత్తేజ ఐక్షతేతి తేజశ్శరీరకం పరబ్రహ్మాభిధీయత ఇతి భాషితమ్. నచ తత్తేజ ఐక్షతేత్యత్ర తేజశ్శబ్దస్య తేజశ్శరీరకబ్రహ్మపరత్వే తత్తేజో సృజతేతి వాక్యేపి తేజశ్శబ్దస్య బ్రహ్మపరత్వం స్యాత్. నచేష్టాపత్తిః. బ్రహ్మణః సృజ్యత్వాభావా దితి వాచ్యమ్. తేజశ్శరీరకబ్రహ్మణః కార్యత్వేన సృజ్యత్వేన దోషాభావాత్.

౨౦ తేజసో జలహేతుత్వే ఉపపత్తిం దర్శయతి— తస్మా ద్యత్రక్వచ న శోచతి స్వేదతేవా పురుషః తేజస ఏవ తద ధ్యాపో జాయన్తే— యత్రక్వచన దేశేవా కాలేవా పురుష స్సంతప్యతే ప్రస్విద్యతే త త్తదా తేజస ఏ వాపోధిజాయన్త ఇత్యర్థః.

౨౧— తా ఆప ఐక్షన్త బహ్వ్యస్స్యామ ప్రజాయేమహీతి తా అన్న మసృజన్త— అత్రాన్నశబ్దేన మహాభూతాధికారాత్ పృథివ్యుచ్యతే. సూత్రితం చ(౨॥౩॥౧౩) పృథివీ, (౧౬) అధికారరూప శబ్దాన్తరేభ్య ఇతి. అధికారో మహాభూతాధికారః. రూపం యత్కృష్ణం తదన్నస్యేతి. తైత్తిరీయకే అద్భ్యః పృథివీతి శబ్దాన్తరమ్. ఏతత్సూత్ర మన్యత్ర వ్యాకృతమ్.

౨౨ అపా మన్నహేతుత్వే యుక్తి మాహ— తస్మా ద్యత్రక్వచన వర్షతి తదేవ భూయిష్ఠ మన్నం భవతి— తదేవ తత్రైవే త్యర్థః.

౨౩— అద్భ్య ఏవ తద ధ్యన్నాద్యం జాయతే— తస్మాత్ పృథివ్యేకదేశస్య వ్రీహియవాదిలక్షణ స్యాన్నస్య వృష్టిప్రభవత్వదర్శనా దేవ హేతోః అన్నాద్య మన్నప్రభృతి కృత్స్నమప్యద్భ్య ఏవ జాయత ఇత్యర్థః.

౨౪— తేషాంఖ ల్వేషాం భూతానాం త్రీణ్యేవ బీజాని భవన్తి. అణ్డజం జీ

వత ముద్భిజ్జమితి— అణ్డజ జీవ జోద్భిజ్జశబ్దనిర్దిష్టానా మేతేషాం భూతానాం తేజోఽబన్నాని త్రీణ్యేవ బీజానీత్యర్థః.

౨౫ తద వాపపాదయతి— సేయం దేవ తైక్షత హన్తాహ మిమా స్తిస్రో దేవతా అనేనజీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి తాసాం త్రివృతం త్రివృతమేకైకాంకరవాణీతి— అత్ర (౨॥౪॥౧౭) సంజ్ఞామూర్తిక్లృప్త్యధికరణే భగవతా భాష్యకృతా, సేయం దేవతేత్యాదివాక్య స్యాయమర్థః, ఏవం సచ్ఛబ్దితా పరదేవతా, ఇమా స్తేజోఽబన్నరూపా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేన జీవసమష్టి విశిష్టే నాత్మ నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి దేవాది విచిత్ర సృష్టిం తన్నామధేయానిచ కరవాణి, తత స్తాసామన్యోన్యసంసర్గ మప్రాప్తానామేషాంతేజోఽబన్నానాం విశేషసృష్ట్యసమర్థానాం తత్సామర్థ్యాయ త్రైకైకాం త్రివృతంకరవాణీతిభాషితమ్. (౨॥౧॥౫) అభిమానివ్యపదేశస్తు విశేషానుగతిభ్యా మితిసూత్రే హన్తాహ మిమాస్తిస్రో దేవతాఇతి తేజోఽబన్నాని దేవతాశబ్దేన విశేష్యన్త ఇతి భాషితత్వా దత్ర దేవతాశబ్ద స్యాభిమాని దేవతాపరత్వం వక్తవ్యమ్. తతశ్చేమాస్తిస్రో దేవతాఇత్య స్యాయ మర్థః. సర్వాభిమాని దేవతాధిష్ఠితాని తేజోఽబన్నానీత్యర్థః. తేజోఽబన్నాభిమాని దేవతానాం పరమాత్మవ్యతిరిక్తత్వే ప్రమాణాభావాత్ పరమాత్మనశ్చ సర్వాభిమాని దేవతాత్వసంభవాచ్చ పరమాత్మరూప దేవతా ఇత్యర్థః. పరమాత్మవ్యతిరిక్త దేవతాత్వపగమేపి దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠితత్వమే వార్థః. నచ త త్తేజోఽసృజత తత్తేజ ఐక్షతేత్యాదౌ తేజఆది శబ్దానాం పరమాత్మపరత్వా త్తేజోఽబన్నావస్థ పరమాత్మనాం తదుపహితత్వావస్థాధీన బహుత్వాత్తేషాం ఇమా స్తిస్రో దేవతాఇతి దేవతాశబ్దేన పరామర్శస్తు నతు దేవతాశబ్దస్య తదధిష్ఠిత పరామర్శిత్వమితి వాచ్యమ్. తత్తదవస్థ పరమాత్మనో జీవస్య ప్రవేశాసమ్భవేన ప్రవేశయోగ్య తేజోఽబన్నానామేవ అభేదోపచారేణ తథానయా దేవతాశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యత్వాత్. మహాసిద్ధాన్తే త దైక్షతేతి సర్వజ్ఞత్వమ్ అసృజతేతినిమిత్తత్వం బహుస్యామిత్యుపాదానత్వం తదుభయానుగుణం సర్వశక్తిత్వం సత్యసంకల్పత్వంచ అనేనజీవే నాత్మనానుప్రవిశ్యేతి సర్వాన్తరత్వం చోక్తం భవతి, జీవేనాత్మనేతి జీవశరీరకేణ మయేత్యర్థః, కింహాస భూతాన్ బహూన్ మయాత్మ ఇతివత్, సామానాధికరణ్యస్య తద్విపరీతాకార జీవైక్యాసంభవాత్ యస్యాత్మా శరీరమిత్యాది వచనా త్తదనుప్రవిశ్యత్యేతస్యైవ జీవ స్యానుప్రవేశ స్త్రవణాత్సృష్టి రిత్యాదికర్తృత్వ స్యశరీరిపర్యన్తత్వస్య ముఖ్యతయా ఉపపన్నత్వా చ్చాయమే వార్థ ఇతి వ్యాసార్య రుక్తమ్. నను జీవశరీరకేణమయా ప్రవిశ్య వ్యాకరవాణీత్యుక్తే న సంభవతి వ్యాకరవాణీతి తిఙా కర్తుః తభిహితత్వా నామరూపాధికారవిహిత తృతీయానుపపత్తేః. నచ వ్యాకరణక్రియాకర్తుః తిఙాభిహితత్వేపి ప్రవేశక్రియాకర్తుః తదనభిహితత్వాత్ తృతీయా భవిష్యతీతి వాచ్యమ్. తథాహి మయా భుక్త్వా వ్రజామీత్యపి

ప్రయోగ స్సాధుః స్యాత్. ప్రవిశ క్రియాకర్తు రభిధానేపి భవతిక్రియాకర్తు ర
నభిహితత్వాత్. సాపేక్షమసమర్థవదితి సూత్రే కైయటేన క్త్వాప్రత్యయస్య ప్ర
ధానార్థాభావాత్ పక్త్వౌదనం భుఙ్క్తే దేవదత్తః పక్త్వౌదనం భుజ్యతే దేవద
త్తేనేత్యత్రాపి క్త్వాప్రత్యయేన పాకక్రియా కర్తృకర్మణో రనభిధానాత్
తృతీయా ద్వితీయే కుతో న ప్రాప్నుత ఇత్యాశఙ్క్య వ్యాఖ్యాతపదవాచ్య క్రియా
విశేష్యత్వాత్ ప్రధాన మితరాతు విశేషణత్వాదప్రధానమ్, తత్ర క్రియాసా
ధనయోరపి శక్త్యో స్తద్వారకో గుణప్రధానభావః, తత్ర ప్రధాన క్రియాశ
క్త్యభిధానా గుణక్రియాశక్తి రభిహితవత్ ప్రకాశతే, ప్రధానానురోధాత్, గు
ణానాం ప్రధ క్త్వియుక్త స్వశాస్త్యకమ్బయోగాచ్చ త్యుక్త్వాదితిచే త్స
త్యమ్. మమేత్యస్య స్వరూపేణ తత్పరః. ఆత్మశబ్దః స్వరూపపరః. యద్య
పి జీవశరీరకం స్వరూపం వ్యాకరణకర్తు రనభిద్యతే తథాపి వ్యపదేశివ ద
కస్మిన్, బుద్ధ్యా నానాత్వకల్పనేతి న్యాయేన కల్పితభేద మాదాయ అనభి
హితాధికారవిహిత తృతీయోపపత్తిః. ఘటః స్వేన రూపేణ ఇతర వ్యావృ
త్తిం కరోతీత్యాది ప్రయోగదర్శనాత్. కరోతీతి తిఙా కర్తు రభిహితత్వాత్.
నను తత్ర కరణార్థా తృతీయా, కరణత్వంచ నతిఙాభిహిత మితిచేత్, తర్హి
ప్రకృతేఽపి తథాస్తు. తేనైతస్యాప్యాత్మనః కరణతయానుప్రవేశోపి తదేతత్యధిక
రణ సారావల్యుక్తత్వాయ మేవార్థః. యద్వా ఆరమ్భణాధికరణే (౨॥౧॥౬అ) అ
నేన జీవే నాత్మనా మదాత్మకజీవే నాత్మతయానుప్రవిశ్య ఏత ద్వ్యతిరిక్తనా
మరూపభా క్త్వరవాణీతి భాషితత్వేన జీవశబ్దస్య పరమాత్మపర్యన్తత్వాభావ
స్యాపి దర్శితత్వా త్తదనుసారేణ జీవేనేత్యస్యజీవపరవార్థః. ఆత్మశబ్దస్య
శరీరమర్థః. శరీరభూతే నానేనజీవేనానుప్రవిశ్యనామరూపే వ్యాకరవాణీ
త్యర్థః. ఆత్మశబ్దస్య శరీరవాచిత్వ మభిప్రేత్యైవ మదాత్మకజీవేనేతి భా
షితమ్. ఆత్మతయానుప్రవిశ్యేతి భాష్య స్యాయమర్థః. ఆత్మతయేతి హేతౌ
తృతీయా. హేతుత్వంచ ప్రయోజకత్వేన వివక్షితమ్. ఆత్మత్వార్థ మనుప్రవి
శ్య త్యర్థః. ప్రవిశ్య నియన్తృత్వాభావే ఆత్మత్వాసంభవా చ్ఛరీరానుప్రవి
శ్య సంకల్పయానీతి వదితి. యద్వా అనేన జీవేనాత్మ నానుప్రభూతః పితీయ
మానో మోదమాన స్త్విత్యత్రేవానేన జీవేనాత్మ నానుప్రవిశ్యేత్యత్రాపి జీ
వాత్మనా ఇత్యేవార్థః. అస్మిన్ పక్షే అనేనేతి శబ్దస్య ప్రమాణప్రతిపన్న శ
రీరత్వాదినః మచ్ఛరీరభూతేనే త్యర్థః. అనయోః పక్షయో శ్శరీరానుప్ర
విశ్య పరమైన్యం కలయాని, దేవదత్తేన పక్త్వా భుజ్యత ఇత్యత్రేవ ప్రవిశి
క్రియా ప్రయోజకకర్తా పరమాత్మనా క్రియమాణస్య జీవాత్మనః కరణ
తయా తృతీయాసంభవాత్ తృతీయాయాం నానుపపత్తిః. ఇయాంస్తు విశే
షః. నామరూపవ్యాకరణస్య త్రివృత్కరణ సమానకర్తృకత్వావగమా న్నామ
రూపవ్యాకరణాంశే సాక్షా త్కర్తృత్వమ వ్యక్తి. ప్రవేశేతు సర్వవ్యాకరణస్య
పరమాత్మనః సాక్షా త్కర్తృత్వాసంభవాత్ ప్రయోజక కర్తృత్వమ్. ఏవంచ

ప్రవేశ నామరూపవ్యాకరణయోః సమానకర్తృకత్వ సంభవాత్ క్త్వాప్రత్య
యస్యాపి నానుపపత్తిరితి ద్రష్టవ్యమ్. ఏతే నాస్తిః కరణవిశిష్ట స్యాహమర్థ
త్వం వదన్తః పరే ప్రత్యుక్తాః. బహుస్యామ్, హన్తాహ మిమా ఇతి సంకల్ప
సమయే తస్యాభావాదిత్యాస్తాం తావత్.

౨౬ —సేయం దేవ తేమా స్తిస్రో దేవతా అనేన జీవే నాత్మ నానుప్రవి
శ్య నామరూపే వ్యాకరోత్ తాసాం త్రివృతం త్రివృత మేకైకా మకరోత్—
అత్ర త్రివృత్కరణాధీనత్వాన్నామరూపవ్యాకరణ స్యార్థానుక్రమానురోధన పా
ఠక్రమో బాధ్యతే. తత్ర తేజోబన్నదేవ తాసు ఏకైకాం త్రివృతం కృత్వా నామ
రూపవ్యాకరణ మకరోదిత్యర్థః. అత్ర వ్యాపకస్య పరమాత్మనః స్వరూపేణ
సాపృథక్సిద్ధ సర్వవస్తుప్రవేశస్య సర్వదా సత్త్వేపి స్వశరీరభూతజీవే నా
నుప్రవేశస్య పూర్వ మభావాత్ జీవే నానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరోదిత్య
స్య నానుపపత్తిః. చారస్య రాజశరీరత్వాభావా న్న చారేణానుప్రవిశ్యేతి వా
క్యసామ్యం చ.

౨౭ —యథాతు ఖలు సోమ్యేమాస్తిస్రో దేవతా స్త్రివృత్త్రివృదేకైకా
భవతి తన్మే విజానీహీతి —దేవతాధిష్ఠితానాం తేజోబన్నానాం త్రివృత్కర
ణప్రకారం మే నిగదతః శృణ్విత్యర్థః.

౨౮ వ్యాసార్యైరానన్దమయాధికరణే (౧॥౧॥౬౪) అనుప్రవిశ్య నామరూపే
వ్యాకరవాణీత్యత్ర నామరూపవ్యాకరణ స్యానుప్రవేశపూర్వకత్వమవగమ్యతే. త
త్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదిత్యత్రానుప్రవేశస్య సృష్టిపూర్వకత్వ మవగమ్యతే.
తస్మాత్సమానకర్తృకత్వ మేవ వివక్షితం న పౌర్వాపర్యమపి. అత ఏవహి తస్య
త్వష్టా విదధ ద్రూప మితి సృష్ట్యనుప్రవేశయోః సమానకాలీనత్వమేవ ప్ర
తీయతే. అథవా తత్సృష్ట్వా తదేవానుప్రావిశదితి సృష్ట్యనన్తరత్వేన శ్రూయమాణా
నుప్రవేశః స్థిత్యర్థోఽన్యఏవే త్యుక్తమ్. అత్ర వ్యాపకస్యాపి పరమాత్మనో
న్తర్యామివిగ్రహద్వారా నుప్రవేశ ఉపపద్యత ఇతి కేచిత్. జీవద్వారైవా
నుప్రవేశో నస్వత ఇతి కేచిత్. ప్రతివస్తు తత్తద్వస్తుమాత్రపూర్ణ పరమాత్మ
కార్యకారిత్వాత్ తత్ర ప్రవిష్ట ఇత్యుక్తిరితి కేచిత్.

౨౯ —యదగ్నే రోహితం రూపం తేజస స్తద్రూపమ్— అగ్నేర్యద్రో
హితం స్వరూపం లోహితో భాగో దృశ్యతే తత్త్రివృత్కరణస్య తేజసః స్వ
రూపమ్.

౩౦ — యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్య— అగ్నే ర్యచ్ఛు
క్లం రూపం తదపామ్. ఏవం యదగ్నేః కృష్ణం తత్పృథివ్యా ఇత్యర్థః.

౩౧ అగ్నే స్తేజోబన్నసముదాయరూపత్వే యావత్తేజోబన్నా వస్థానమ
గ్నిరూపే ణోపలబ్ధః ప్రాగ్నే రిత్యత్రాహ— అపాగా దగ్నే రగ్నిత్వమ్
—తేజోబన్నే ష్వగ్న్యవస్థానాత్ సామగ్రీసన్నిధానే అగ్నిత్వావస్థా
పేతా భవతి. అవస్థాన్తరం ప్రాదుర్భవతి.

౨ కిం ప్రాప్తమ్- ప్రధానమితి- కుతః- సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీ దేకమేవేతి, ఇదంశబ్దవాచ్యస్య చేతనభోగ్యభూతస్య సత్త్వర జస్తమోమయస్య వియదాదినానారూపవికారావస్థస్య వస్తునః కారణావస్థాం వదతి- కారణభూతద్రవ్య స్యావస్థాన్తరాపత్తి రేవహి కార్యతా- అతో యద్ద్రవ్యం యత్స్వభావంచ కార్యావస్థం, తత్స్వభావం తదేవ ద్రవ్యం కారణావస్థమ్- సత్త్వాది మయంచ కార్యమితి గుణసామ్యావస్థం ప్రధానమేవ కారణమ్- తదేవోపసంహృతసకలవిశేషం సన్మాత్రమితి, సదేవసోమ్యేదమ గ్ర ఆసీ దేకమే వాద్వితీయమి త్యభిధీయతే- తత ఏవచ కార్యకా రణయో రనన్యత్వమ్- తథా సత్యైకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞాన ప్రతిజ్ఞోపపత్తిః- అన్యథా యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డే నేత్యాది మృత్పిణ్డ తత్కార్య దృష్టాన్తదార్ష్టాన్తికయో ర్వైరూప్యంచేతి జగత్కారణవాది వాక్యేన, మహర్షిణా కపిలేనోక్తం ప్రధానమే వ ప్రతిపాద్యతే- ప్రతిజ్ఞా దృష్టాన్తరూపే ణానుమానవేష మేవ చేదం వాక్యమితి సచ్ఛబ్దవాచ్య మానుమానికమేవ-

---

౨ హేతుమాహ॥ సదేవేతి॥ చేతనభోగ్యభూతస్యేతి॥ చేతనస్య కారణత్వా యోగా * న్నేదం వాచ్యత్వమితి భావః- ప్రధానత్వసిద్ధ్యర్థ మాహ॥ సత్త్వేతి॥ సుఖదుఃఖ మోహాన్వయాత్ సత్త్వాదిమయత్వ మితి భావః- ద్రవ్యైక్యే కార్యత్వ కారణత్వ వ్యవహారః కథ మిత్యత్రాహ॥ వియదాదీతి॥ ఏకత్వబహుత్వ వైషమ్యమి త్యర్థః- అస్యైవ కారణావస్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ కారణభూతేతి॥ తతః కిం ప్రధానత్వసిద్ధయ ఇత్యత్రాహ॥ అతఇతి॥ గుణసామ్యావస్థంచే త్కారణ మేకత్వాది కథ మిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ కదాచి దసత్త్వం నామరూపబహుత్వ గుణవైషమ్య వ్యుదాస ఇత్యర్థః- తతఏవ- త్రిగుణాత్మకస్యైవ సచ్ఛబ్ద వాచ్య త్వాత్- నహివిజాతీయయో రనన్యత్వమితి భావః- అనన్యత్వం కిం ఫలమిత్యత్రా హ॥ తథేతి॥ తథాసతి- అనన్యత్వే సతి- యద్వా ప్రధానకారణత్వే సతి- యుక్త్య న్తరమాహ॥ అన్యథేతి॥ అన్యథా- చేతనకారణత్వే- యద్వా విరూపకారణే దా ర్ష్టాన్తికే సరూపకార్యకారణదృష్టాన్తో నఘటతఇత్యర్థః- పూర్వపక్షము పసంహరతి॥ ఇతీతి॥ మహర్షిణేతి ఋషిం ప్రసూతం కపిలమితి శ్రుతిస్స్మారి తా॥ అనుమానవేషమేవేతి॥ ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయో ర్హేత్వాక్షేపకత్వాదితి భావః-

---

* బ్రహ్మణః కార్యత్వాయోగాత్. ఇతి శ్రీరంగపుస్తకే.

3 ఇత్యేవం ప్రాప్త ఉచ్యతే। ఈక్షతేర్నాశబ్దమితి। యస్మిన్ శబ్ద ఏవ ప్రమాణం న భవతి తదశబ్దమ్। ఆనుమానికమ్। ప్రధానమిత్యర్థః। న తజ్జగత్కారణవాది వాక్య ప్రతిపాద్యమ్। కుతః। ఈక్షతేః। సచ్ఛబ్ద వాచ్యసంబన్ధి వ్యాపారవిశేషాభిధాయిన ఈక్షతే ర్ధాతో శ్శ్రవణాత్, తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి। ఈక్షణక్రియాయోగ శ్చాచేతనే ప్రధానే న సంభవతి। అత ఈదృశేక్షణగుణక శ్చేతనవిశేష స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిః పురుషోత్తమ స్సచ్ఛబ్దాభిధేయః। తథాచ సర్వేష్వేవ సృష్టిప్రకరణే ష్వీక్షాపూర్వికైవ సృష్టిః ప్రతీయతే, స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాన్ లోకా నసృజత, స ఈక్షాంచక్రే స ప్రాణ మసృజతే త్యాదిషు।

---

3 అస్మిన్ పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్ర మవతారయతి॥ ఏవమితి॥ ఈక్షతేరితి॥ అశబ్దస్య కథం శబ్దేన ప్రతిపాదన మిత్యత ఆహ॥ యస్మిన్నితి॥ అభ్యుపేత ఇవ దవధారణం గర్భితమితి భావః। శబ్దైకవేద్యం న చేత్ తత్ర్యం మానాన్తరమిత్యత ఆహ॥ ఆనుమానికమితి॥ పరమాణువ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ ప్రధానమితి॥ సూత్రే నఞర్థం వదన్ వాక్యార్థమాహ॥ న తదితి॥ ధాతోరితి॥ శ్రుతేరితి యుక్తమితి భావః। ఏవముక్తి శ్శబ్దస్వారస్య సూచనార్థే త్యభిప్రాయవతోక్తమ్। తస్మిన్వాక్యే ఈక్షతి రిత్యత ఆహ॥ తదైక్షతేతి॥ ధాత్వర్థోఽపి క్రియా, తద్యోగ శ్చేతి ఇత్యత ఆహ॥ ఈక్షణేతి॥ ఈక్షణక్రియావిశేష నోదిత ఇత్యర్థః। తర్హి కథమిత్యత ఆహ॥ ఈదృశేతి॥ తదైక్షత, బహుస్యామి త్యనయో రర్థమాహ॥ సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తిరితి॥ సతో దేవతా విశేషత్వమాహ॥ పురుషోత్తమ ఇతి॥ తథా చేతి॥ ఈక్షణస్య గౌణత్వే అనేక శ్రుతిస్వారస్య భఙ్గ ఇతి భావః।

౩౨— వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యమ్— అతస్తేజోబన్నాత్మకాగ్న్యాద్యవస్థాలక్షణో వికారో వాగింద్రియ నామధేయం వాచారంభణ వ్యవహారసిద్ధ్యై స్పృశ్యత। అతస్తేజోబన్న స్వరూపాణ్యేవ త్రీణీతి సత్యమిత్యర్థః।

౩౩— యదాదిత్యస్య రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగా దాదిత్యాదాదిత్యత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యం యచ్చంద్రమసో రోహితం రూపం తేజసస్తద్రూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం తదన్నస్యాపాగాచ్చంద్రాచ్చంద్రత్వం వాచారంభణం వికారో నామధేయం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్యం

౪ నను చ కార్యానుగుణేనైవ కారణేన భవితవ్యమ్. సత్యమ్. సర్వకార్యానుగుణ ఏవ సర్వజ్ఞస్సర్వశక్తిస్సత్యసంకల్పః పురుషోత్తమస్స్వాంశభూతచిదచిద్వస్తుశరీరకః. యథాహ. పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ, యస్సర్వజ్ఞస్సర్వవిద్యస్య జ్ఞానమయం తపః, యస్యావ్యక్తం శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీరమ్ ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మేతి. తదేతత్ (౨॥౧॥౪॥) నవిలక్షణత్వాదిత్యాదిషు ప్రతిపాదయిష్యతే. అతస్సృష్టివాక్యాని న ప్రధానప్రతిపాదనయోగ్యానీత్యుచ్యతే. వస్తువిరోధస్తు తత్రైవ పరిహరిష్యతే.

౫ యత్పునరుక్తం, ప్రతిజ్ఞాదృష్టాన్తయోగాదనుమానరూపమేవేదం వాక్యమితి. తదసత్. హేత్వనుపాదానాత్. యేనాశ్రుతం శ్రుతమిత్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానే ప్రతిపిపాదయిషితే, సర్వాత్మనా తదసంభవం మన్వానస్య తత్సంభవమాత్రప్రదర్శనాయ హి దృష్టాన్తోపాదానమ్. ఈక్షత్యాదిశ్రవణాదేవ హ్యనుమానగన్ధాభావోఽవగతః.

---

౪ సత్యమితి కార్యానుగుణ్యమఙ్గీకృతమ్. నతు ప్రధానత్వమ్. నిమిత్తత్వముపాదానత్వం వికారాదీనాం సద్వారకత్వం చాభిప్రేత్యాహ॥ సర్వజ్ఞ ఇత్యాది॥ శరీరద్వారాపి ఘటాద్యాత్మనా పరిణామహేతుకులాలాద్యావర్తకం సర్వశక్తిత్వమ్. అత్ర శ్రుతిం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ కిం శరీరత్వమ్, శరీరత్వే శరీరత్వాధీనదోషాశ్చ కిం న స్యురిత్యత్రాహ॥ తదేతదితి॥ అధికరణద్వయోపాదానముక్తపూర్వశఙ్కాద్వయాహ॥ అత్రేతి॥ అత్ర వాక్యశక్త్యా బాధనిష్కర్షః, తత్ర తు బాహ్యతర్కవిరోధపరిహార ఇత్యర్థః.

౫ యత్పునరిత్యనూదితం పూర్వపక్షహేతుం పరిహరతి॥ తదసదితి॥ ఘటపటాదీనామత్యన్తభేదాదాకారైక్యేనాపి ప్రతిజ్ఞానుపపత్తిమభిప్రేత్య సర్వాత్మనేత్యుక్తమ్. దృష్టాన్తస్య సంభవార్థత్వే నాన్యథాసిద్ధత్వాన్న హేత్వాక్షేపకత్వమిత్యర్థః. అనుమానరూపత్వసంభవార్థత్వయోస్సాధారణ్యేఽపి కో నిర్ణాయక ఇత్యత్రాహ॥ ఈక్షత్యాదీతి॥ శక్త్యా సాధారణ్యస్యాపి నిరస్తత్వాదనుమానగన్ధాభావ ఇత్యుక్తమ్. హేత్వన్తరాణి విశ్వస్య కారణతయా దర్శితాని.

(యుచివిశ్వస్యతా రోహితరూపం తేజసస్స్వరూపం యచ్ఛుక్లం తదపాం యత్కృష్ణం
తదన్నస్యేత్యాగా దివ్యతో విశ్వాత్మత్వం నాపారంభణం వికారో నామధ

అథ స్యాత్- న చేతనగతం ముఖ్య మీక్షణ మిహోచ్య తే- అపితు ప్రధానగతం గౌణ మీక్షణమ్- త త్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేతి గౌణేక్షణ సాహచర్యాత్- భవతి చాచేతనేప్యపి చేతనధర్మోపచారః- యథా వృష్టిం ప్రతీక్షా శ్శాలయః, వర్షేణ బీజం ప్రతి సంజహర్షేతి- అతో గౌణ మీక్షణమితీమా మాశఙ్కా మనుభాష్య పరిహరతి-

గౌణశ్చే న్నాత్మ శబ్దాత్ ॥౬॥

యదుక్తం గౌణేక్షణసాహచర్యా త్సతో ప్యీక్షణవ్యపదేశ స్సర్గని యతపూర్వావస్థాభిప్రాయో గౌణ ఇతి- తన్న- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మేతి సచ్ఛబ్దప్రతిపాదితస్య ఆత్మశబ్దేన వ్యపదేశాత్-

ఏత దుక్తం భవతి- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం, స ఆత్మేతి చేతనాచేతనప్రపఞ్చోద్దేశేన సత ఆత్మత్వోపదేశోఽయం నాచేతనే ప్రధానే సంగచ్ఛత ఇతి- అత స్తేజోబన్నానామపి పరమాత్మ వాత్మేతి తేజఃప్రభృతయోఽపి శబ్దాః పరమాత్మన ఏవ వాచకాః- తథాహి హన్తాహమిమా స్తిస్రో దేవతా అనేనైవ నాత్మనానుప్ర

ఉత్తరసూత్రం ఘటయితు మీక్షతేర్గౌణత్వం శఙ్కతే॥ అథ స్యాదితి॥ తత్తేజ ఇ త్యత్ర స్త్రప్రాయన్యాయో దర్శితః- లోకే శాస్త్రే చ గౌణోక్తిర్దర్శితా దృష్టేతి- శఙ్కాయా అసూత్రత్వా దనుభాష్యేత్యుక్తమ్-

గౌణశ్చే న్నాత్మశబ్దాత్- గౌణత్వ నిర్వాహకం గుణం వదన్ సూత్రం యోజయతి॥ యదుక్తమితి॥

ఆత్మశబ్దోఽపి మృదాత్మక ఇతివ దన్యపర ఇత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సర్వశబ్ద సంకోచోఽభిప్రేతః- గౌణసాహచర్యం హేతు ముపగమ్యోక్తం, స ఏవ నేత్యాహ॥ అత ఇతి॥ అతః- చిదచిదాత్మత్వాత్- కథం వాచకత్వ మిత్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ వస్తుత్వం, తేజస్త్వ మప్త్వం పృథివీత్వం చ- సామాన్యాత్మక

యం త్రీణి రూపాణీత్యేవ సత్య—పూర్వపక్షః॥

౩౪—ఏవం సర్వస్యాపి ప్రపంచస్య త్రివృత్కృతతేజోబన్నరూపస్య సతదర్శ దం ప్రసాధ్య ధాతూనాం సలోహితమజ్జ స్థూలసూక్ష్మస్య దేహస్య త్రివృత్కృత తేజోబన్నాత్మకత్వం ఇంద్రియమనః ప్రాణానాం చ త్రివృత్కృతతేజోబన్నాత్మ కత్వం ప్రదర్శయితుం ప్రస్తౌతి—యథా ఖలు సోమ్య మానుషా ప్రాదేవ । వృ

విశ్వ నామరూపే వ్యాకరవాణీతి పరమాత్మానుప్రవేశాదేవ తేజః ప్రభృతీనాం వస్తుత్వం తత్తన్నామభాక్త్వం చేతి. తత్తేజ ఐక్షత, తా ఆప ఐక్షన్తేత్యపి ముఖ్య ఏవేక్షణవ్యపదేశః. అతః సాహచర్యాదపి తదైక్షతేత్యత్ర గౌణత్వాశఙ్కా దూరోత్సారితేతి సూత్రాభిప్రాయః.

ఇతశ్చ న ప్రధానం సచ్ఛబ్దప్రతిపాద్యమ్.

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్ ॥ ౭॥

ముముక్షో శ్శ్వేతకేతోః తత్త్వమసీతి సదాత్మకత్వానుసన్ధాన ముపదిశ్య, తన్నిష్ఠస్య, తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి శరీరపాతమాత్రాన్తరాయో బ్రహ్మసంపత్తిలక్షణో మోక్ష ఇత్యుపదిశతి. యదిచ ప్రధానమచేతనం కారణ ముపదిశ్యేత, తదా తదాత్మకత్వానుసన్ధానస్య మోక్షసాధనత్వోపదేశో నోపపద్యతే. యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి తథేతః ప్రేత్య భవతీతి తన్నిష్ఠస్యాచేతనసంపత్తిరేవ స్యాత్. నచ మాతాపితృసహస్రేభ్యోపి వత్సలతరం శాస్త్ర మేవంవిధ తాపత్రయాభిహతి హేతుభూతా మచిత్సంపత్తి ముపదిశతి. ప్రధానకారణ వాదినోఽపిహి ప్రధాననిష్ఠస్య మోక్షం నాభ్యుపగచ్ఛన్తి.

ప్రాణ శబ్దా దుత్సారితా. సాహచర్యాద్భావా ద్దూరోత్సారితా.

అనన్త, సూత్ర మవతారయతి॥ఇతశ్చేతి॥ సర్వశబ్ద సంకోచే అనుకూలహేతు శ్చాస్తీతి భావః.

తన్నిష్ఠస్య మోక్షోపదేశాత్— తచ్ఛబ్దార్థమాహ॥సదితి॥ శరీరపాతేతి॥విమోక్ష్య ఇత్యత్ర కస్మాదిత్యాకాఙ్క్షాయా మస్మాచ్ఛరీరాదిత్యాకాఙ్క్షాయా చ్ఛరీరాదిసిద్ధమితి భావః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥యదిచేతి॥ కథమనుపపత్తిరిత్యత్రాహ॥యథేతి॥ అచేతనసంపత్తి స్స్యాం స్వారికమ్. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ నచేతి॥ అముత్ర తపఃకృత్స్నం తదర్థః.

రూపం ప్రాప్య త్రివృత్కృతిర్వృత్తిర్భవతి తస్మాదిహాపీతి— తేజోబన్నాని గుణభుజ్యమానాని గురుపం ప్రాప్య యథా త్రిధా త్రిధా పరిణమం తేతం పరిణా మప్రకారం శృణ్వితి ధర్మః

తెజ— అన్నమశితం త్రేధావిధీయతే— గురుగుణయుక్తం జాఠరాగ్నినాపచ్య మానమన్నం స్థవిష్ఠ మధ్యమాణిష్ఠరూపేణ త్రేధావిభక్తం భవతి

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

హేయత్వావచనాచ్చ ॥౮॥

యది ప్రధానమేవ కారణం సచ్ఛబ్దాభిహితం భవేత్, తదా ముముక్షో శ్శ్వేతకేతో స్తదాత్మకత్వం మోక్షవిరోధిత్వా ద్ధేయత్వే నైవోపదేశ్యం స్యాత్. న చ తత్క్రియతే. ప్రత్యుతోపాదేయత్వే నైవ తత్త్వమసి, తస్య తావదేవ చిరమి త్యుపదిశ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

ప్రతిజ్ఞా విరోధాత్ ॥౯॥

ప్రధానకారణత్వే ప్రతిజ్ఞావిరోధశ్చ భవతి. వాక్యోపక్రమే హ్యేకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాతమ్. తచ్చ కార్యకారణయో

॥ఇతశ్చేతి॥ సదుక్తి ర్గౌణాదాత్మ్యాన్న ప్రధానాయ. కింతు హేయత్వ రూపి తత్వయా సంగతిః.

హేయత్వావచనాచ్చ — సూత్రార్థఫలిత మాహ॥ ప్రత్యుతేతి॥ న హి స్థూలో౽హమితిధీవ న్నిషిధ్యత ఇతి భావః. ఉత్తర హేతుసమాప్త్యర్థ శ్చ శబ్దః.

ఉపక్రమ ప్రాబల్యా దుక్తహేతు దౌర్బల్య శఙ్కాం పరిహరతి — ప్రతిజ్ఞా విరోధాత్ — తద్విరుక్తమే వాస్మ దనుగుణమితి భావః. తదర్థ మాహ॥ ప్రధానేతి॥ కథమిత్యత్రాహ॥ వాక్యేతి॥ తతః కి మిత్యత్రాహ॥ తచ్చేతి॥ తతో౽పి

౩౬— తస్యాయస్థవిష్ఠో ధాతుస్తత్పురీషం భవతి, యో మధ్యమస్తన్మాంసం, యో౽ణిష్ఠ స్తన్మనః — స్థూలాంశః పురీషతా మాపద్యతే, మధ్యమాంశస్తు మాంసతాం, అణిష్ఠాంశస్తు మనస ఆప్యాయకతా మాపద్యతే, మనస ఆహంకారికత్వే నాన్నవికారత్వాభావాదితి భావః॥

౩౭— ఆపః పీతాస్త్రేధా విధీయంతే, తాసాం యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తన్మూత్రం భవతి, యో మధ్యమస్తల్లోహితం, యో౽ణిష్ఠః స ప్రాణః. తేజో౽శితం త్రేధా విధీయతే, తస్య యః స్థవిష్ఠో ధాతుస్తదస్థి భవతి, యో మధ్యమః స మజ్జా, యో౽ణిష్ఠః సా వాక్ — తైలఘృతాదికం తేజశ్శబ్దేన సూచ్యతే. మజ్జా అస్థ్యంతర్గత స్స్నేహరూప ధాతువిశేషః. తైలఘృతాదిః పీతస్సన్ స్థూలాంశో వాగాప్యాయక ఇత్యర్థః. శిష్టం పూర్వవత్.

౩౮— అన్నమయం హి సోమ్య మన ఆపోమయః ప్రాణస్తేజోమయీ వాగితి — ఉక్తరీత్యా మనః ప్రాణవాచా మన్నజలతేజసాం సూక్ష్మాంశాప్యాయితత్వా దన్నమయం ప్రాణో జలమయస్తేజోమయీ వాగిత్యర్థః.

రనన్యత్వేన కారణభూత సద్విజ్ఞానాత్తత్కార్యభూత చేతనాచేతనప్రపఞ్చస్య జ్ఞాతతైవోపపాదనీయమ్. తత్తు ప్రధానకారణత్వే చేతనవర్గస్య ప్రధానకార్యత్వాభావాత్ ప్రధానవిజ్ఞానేన చేతనవర్గవిజ్ఞానాసిద్ధేర్విరుధ్యతే.

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్.

స్వాప్యయాత్ ॥౧౦॥

తదేవ సచ్ఛబ్దవాచ్యం ప్రకృత్యాహ. స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి యత్రైతత్పురుషః స్వపితి నామ సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతి తస్మాదేనం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతీతి. సుషుప్తం జీవం సతా సంపన్నం స్వమపీతః స్వస్మిన్ ప్రలీన ఇతి వ్యపదిశతి. ప్రళయశ్చ స్వకారణే లయః.

---

* మిత్యత్రాహ ॥ తత్రైవ ॥

సుషుప్తౌ లయశ్చ కార్యకారణత్వే బన్ధ ఇతి సోఽనన్తరం సంగతః — స్వాప్యయాత్ — అర్థాన్తరత్వ వ్యావృత్త్యర్థ మాహ తదేవేతి॥ యత్ర యదా. స్వమపీతశబ్దవివరణం స్వస్మిన్ప్రలీన ఇతి. తతః * మిత్యత్రాహ॥ ప్రశ

౭౯— ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానసిద్ధ్యర్థం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య తదుపాదేయత్వం వక్తుం ప్రవృత్తస్తదొబన్నాత్మకసకలాచేతనవర్గస్య తదుపాదేయత్వముక్త్వా చేతనవర్గస్యాపి తదుపాదేయతాం ప్రతిపాదయితుం ప్రస్తౌతి— ఉద్దాలక ఆరుణిః శ్వేతకేతుం పుత్రమువాచ స్వప్నాన్తం మే సోమ్య విజానీహీతి— స్వప్నాన్తం సుషుప్తిం ప్రతిపాదయతో మమ వాక్యాద్విజానీహీతి పితా పుత్రమాహేత్యర్థః।

౮౦— ఏవం శుశ్రూషావధానార్థం ప్రతిజ్ఞాయాహ—యత్రైతత్పురుషస్స్వపితి నామ—యత్ర యదా. నామశబ్దః ప్రసిద్ధౌ. ఏతత్పురుషః. ఏష పురుష ఇత్యర్థః.

౮౧— సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి—తదా తస్మిన్ స్వాపకాలే, సదసత్సోమ్యేతి ప్రకృతేన సతా సంగతో భవతి

౮౨— తస్యైవ సత్సంపత్తిరూపత్వం స్వపితినామ నిర్వచనానుగుణం వివృణోతి— స్వమపీతో భవతీతి— అత్ర స్వశబ్దః స్వాపన్నజీవమాత్రపరః. సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీతి స్థాన ప్రసంగేన సచ్ఛబ్దస్వశబ్దయోరేకవిషయత్వావశ్యంభావాత్ సచ్ఛబ్దస్య చాస్మిన్ ప్రకరణే పరమాత్మవిషయత్వాత్ స్వశబ్దోఽపి తత్పర ఏవ. న స్వజీవసన్నిధ్యా త్పరమాత్మనస్త

న చాచేతనం ప్రధానం చేతనస్య జీవస్య కారణం భవితుమర్హతి- స్వమపీతో భవతి- ఆత్మానమేవ జీవోఽపీతో భవతీత్యర్థః- చిద్వస్తుశరీరకం తదాత్మకం బ్రహ్మైవ జీవశబ్దేనాభిధీయత ఇతి నామరూపవ్యాకరణశ్రుత్యోక్తమ్- తజ్జీవశబ్దాభిధేయం బ్రహ్మ సుషుప్తికాలేపి ప్రళయకాల ఇవ నామరూపపరిష్వఙ్గాభావాత్ కేవలసచ్ఛబ్దాభిధేయమితి, సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతి స్వమపీతో భవతీత్యుచ్యతే- తథా సమానప్రకరణే నామరూపపరిష్వఙ్గాభావేన ప్రాజ్ఞేనైవ పరిష్వఙ్గాత్, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్తో న బాహ్యం కిఞ్చన వేద నాన్తరమిత్యుచ్యతే- అమోక్షా జీవస్య నామరూపపరిష్వఙ్గా దేహి సన్నప్యతిరిక్తవిషయజ్ఞానోదయః సుషుప్తికాలే హి నామరూపే విహాయ సతా సంపరిష్వక్తః పునరపి జాగరదశాయాం నామరూపే పరిష్వజ్య తన్నామరూపో భవతీతి శ్రుత్యన్తరే స్పష్టమభిధీయతే- యదా సుప్తః స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ ప్రాణ ఏవైకధా భవతి, తస్మాద్వా ఆత్మనః ప్రాణా యథాయతనం విప్రతిష్ఠన్తే, తథా, త ఇహ వ్యాఘ్రో వా సింహో వా వృకో వా వరాహో వా దంశో వా మశకో వా యద్యద్భవన్తి తదా భవన్తీతి- తథా సుషుప్తం జీవం, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి వదతి-

యత్పునః॥ సూక్ష్మదశాపత్తిర్లయః- జాగ్రత్ప్రపఞ్చవిశిష్టః పర స్సుషుప్తజీవవిశిష్టే స్వాత్మని లీనః తదవస్థో భవతీత్యర్థః- స్వశబ్దస్యాత్మీయాదిపరత్వవ్యుదాసాయ మచేతనపరత్వవ్యుదాసార్థం చేతనపరత్వే వైశద్యార్థం స్వరూపైక్యశఙ్కావ్యుదాసార్థం చావధారణమితి॥

స్య కథం జీవం ప్రతిస్వత్వమితి చేదుచ్యతే- దేవమనుష్యాది నామరూపాభిమానరాగలోభాద్యనుగుణబహిర్ముఖజ్ఞానప్రసరవజ్జాగరితావస్థజీవవిశిష్ట సద్రూపాత్ దేవమనుష్యాది నామరూపరాగద్వేషలోభమోహాద్యుపాధిరాహిత్యం తదాకారాభిమానరాహిత్యరహితజీవశరీరకస్వస్వాత్మస్వం తథాగత ఇత్యర్థః ఇతి స్వాప్యయాత్ (౧॥౧॥౧౦) ఇతి సూత్రభాష్యే వ్యాఖ్యాతత్వాన్నానుపపత్తిః అత్ర త్వపూర్వస్య ప్రతిలయాకారస్య సకలస్యాపి తద్వచనత ఇతి ద్యోతనాయ- రతే— తస్మాదిదం స్వపితీత్యాచక్షతే స్వం హ్యపీతో భవతి— హియస్మా

తస్మాత్ సచ్ఛబ్దవాచ్యః పరం బ్రహ్మ సర్వజ్ఞః పరమేశ్వరః పురుషోత్తమ ఏవ- తదాహ వృత్తికారః- సతా సోమ్య తదా సంపన్నో భవతీతి సమ్పత్త్యసంపత్తిభ్యామేతదధ్యవసీయతే, ప్రాజ్ఞేనాత్మనా సంపరిష్వక్త ఇతి చాహేతి-

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్-

గతిసామాన్యాత్ ॥౧౧॥

ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీన్నాన్యత్కిఞ్చన మిషత్ స ఈక్షత లోకాన్ను సృజా ఇతి స ఇమాం లోకానసృజత, తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః। ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ, తస్య హ వా ఏతస్య మహతో భూతస్య నిశ్శ్వసితమేతద్యదృగ్వేదో యజుర్వేద ఇత్యాది సృష్టివాక్యానాం యా గతిః, ప్రవృత్తిః, తత్సామాన్యాత్, తత్సమానార్థత్వాదస్య- తేషు చ సర్వేషు సర్వేశ్వరః కారణమవగమ్యతే. తస్మాదత్రాపి సర్వేశ్వర ఏవ కారణమితి నిశ్చీయతే-

ఇతశ్చ న ప్రధానమ్-

శ్రుతత్వాచ్చ ॥౧౨॥

జీవవ్యావృత్తీశ్వరానువృత్తిర్గత్వా దేవతాధికరణసిద్ధ్యర్థాః సన్సర్వజ్ఞాదికర్తాః- వ్యాఖ్యాస్యన్తర వ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ తదాహేతి॥ అసంపత్తి స్వత ఆగమ్యేత్యుక్తో నిర్గమః- అన్యత్రాసంపత్తిర్వా- ఏతత్ బ్రహ్మకారణత్వమ్-

గతిసామాన్యాత్— ఆత్మశబ్దాదిత్యుక్తత్వాత్తద్వ్యాఖ్యానాయాహ॥ ఆత్మేతి॥ తస్య హ వా ఇత్యత్ర చ ఆత్మా వా అరే ద్రష్టవ్య ఇతి శ్రూయతే- సామాన్యమర్థద్వారకమిత్యాహ॥ తదితి॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తేషు చేతి॥

సపర ఉపనిషదన్తరేషు, ఇహాపి త్యాహ— శ్రుతత్వాచ్చ— సార్వ

స్స్వశ్మిన్లీన సూభవతి, తస్మాత్ స్వపితీతి లోకానామదష్టేతి తత్త్వర్థః—యుద్యోగశ్శవ్యాగోయ ఇతి ధాతోర్నిష్పన్న స్స్వపితిశబ్దః, సముష్యశబ్దా వపదాదధికేః, తథాప్యతనాయాదినిర్వచన పదర్థవాదయాప ముపపద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యం- తత్ర జీవస్య పరమాత్మని లయప్రతిపాదనాత్ జీవానన్యాదివకల్పవస్యాపి తదుపాదాయాత్ త్వాత్ జ్ఞాతేనజ్ఞాతత్వముపపాదితం భవతి- అత్రచవక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్

శ్రుతమేవ హ్యస్యా ముపనిషది అస్య సచ్ఛబ్ద వాచ్యస్య ఆత్మత్వేన నామరూపయో ర్వ్యాకర్తృత్వం, సర్వజ్ఞత్వం, సర్వశక్తిత్వం, సర్వాధారత్వ, మపహతపాప్మత్వాదికం, సత్యకామత్వం, సత్య సంకల్పత్వంచ. అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి, సన్మూలాస్సోమ్యేమా స్సర్వాః ప్రజా స్సదాయతనా స్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్య మిదం సర్వం తత్సత్యం స ఆత్మా, యచ్చాస్యేహాస్తి యచ్చ నాస్తి సర్వం తదస్మి న్త్సమాహితం, తస్మిన్ కామా స్సమాహితాః, ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా విజరో

ఖ్య సర్వశక్తిత్వ విషయవాక్య తద్రూప తబలాసిన్యామితి పూర్వమే వోపాత్త. సదాయతనా ఇ త్యాధారత్వమ్. ఉక్తగుణక స్యాత్మత్వం దర్శయతి ఐతదాత్మ్యమితి. సత్యకామత్వం యచ్చేతి. అపహతపాప్మత్వాదిక ముక్త మేష ఆత్మే

౭౭— అస్మిన్న సోమ్య శుంగేనాపో మూలమ న్విచ్ఛాద్భి స్సోమ్య శుంగేన తేజోమూల మన్విచ్ఛ తేజసా సోమ్య శుంగేన సన్మూలమన్విచ్ఛ— శుంగేన. కార్యేణ. కారణం విజానీహీత్యర్థః.

౭౮— సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్స ర్వాః ప్రజాస్స దాయతనాస్స త్ప్రతిష్ఠాః — అత్ర ప్రజాశబ్దేన సజీవం జగన్నిర్దిశ్యతే. సన్మూలాస్స త్ప్రతిష్ఠా ఇతి పదద్వయం సచ్ఛబ్ద వాచ్య బ్రహ్మణో జగదుత్పత్తిలయపరం. ప్రతిష్ఠానిష్ఠా. పర్యవసానం. లయ ఇతి యావత్. సదాయతనా ఇతి సదాధారత్వముచ్యతే. అనేన జగచ్ఛరీరత్వం ఫలితం. తత్కథమితి చేదిత్థం. ఉత్పత్తిలయహేతుత్వవాచిపదద్వయ సమభ్యగతసన్నిధి హేతుత్వవాచినా సదాయతనా ఇతిపదసన్నిధి హేతుధారకత్వం విద్యతి. ఏతస్యావా అక్షరస్య ప్రశాసనే గార్గి ద్యావాపృథివ్యౌ విధృతే తిష్ఠత ఇతి శ్రుతి ధారకత్వస్థితేః ప్రశాసనధారణాధీనత్వావగమాత్ స్వచప్రశాసనస్య అంతః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానామిత్యంతః ప్రవేశ పూర్వకత్వావగమాత్ సర్వ శాఖాప్రత్యయన్యాయేనాంతః ప్రవేశనశాసనధారణా నామన్యతమోక్త్యా వర్తత ఇత్యుక్తేః ఫలితత్వాత్ సదాయతనా ఇత్యనేన ధారకత్వోక్త్యా వశ్యం తః ప్రవిశ్య శాసనపూర్వకధారకత్వలక్షణాత్మత్వస్య ఫలితత్వాజ్జగచ్ఛరీరకత్వం ఫలితం. సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్స త్ప్రతిష్ఠా ఇతి ద్వాభ్యాం సదుపాదానకత్వమ్. సదాయతనా ఇత్యనేన సదంతర్యామికత్వమ్. ఉపాదానోపాదేయ భావస్యైక్యనిష్ఠత్వాత్ప్రకారత్వేనాచిత్సంసృష్ట జీవమూర్తిప్రకారక బ్రహ్మణస్సదుపాదాన కత్వసంభవాత్ప్రకారకత్వేనాపి ప్రజాశరీరకం బ్రహ్మోచ్యతే. సదాయతనా ఇత్యత్రసదంతర్యామికత్వస్య శరీరభూతచిదచిన్నాత్రనిష్ఠత్వేన చిదచిచ్ఛరీరక బ్రహ్మనిష్ఠత్వాభా

విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామః సత్యసఙ్కల్ప ఇతి. తథాచ శ్రుత్యన్తరాణి. న తస్య కశ్చిత్పతిరస్తి లోకే న చేశితా నైవ చ తస్య లిఙ్గమ్, స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః, సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరః। నామాని కృత్వాఽభివదన్ యదాస్తే, అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాగ్ం సర్వాత్మా, విశ్వాత్మానం పరాయణమ్, పతిం విశ్వస్యాత్మేశ్వరమ్, యచ్చ కించిజ్జగత్యస్మిన్ దృశ్యతే శ్రూయతేఽపి వా। అన్తర్బహిశ్చ తత్సర్వం వ్యాప్య నారాయణ స్స్థితః, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని.

---

౧. ఉపాత్తవాక్యానాముక్తార్థపరత్వం ప్రదర్శయితుం శ్రుత్యన్తరైస్సంవాదయతి 'తథా చేతి॥ ఉక్తగుణవైశద్యముక్తగుణజ్ఞాపనంచ కృతం భవతి. నతు సూత్రవిషయతయా శ్రుత్యన్తరోపాదానమ్.

వాస్సదాయతనా ఇతి వాక్యోపక్రమగతసచ్ఛబ్దేన శరీరభూతచేతనాచేతన మూర్తిమదభిధీయతే. తథా సన్మూలాస్సోమ్యేమాః ప్రజా ఇత్యుపాదానత్వ ప్రతిపాదక వాక్యవిశిష్టస్యోపాదానత్వాత్సచ్ఛబ్దేన సూక్ష్మచిదచిద్విశిష్టమేవోచ్యతే. సదాయతనా ఇత్యత్ర విశిష్టస్య సతోన్తర్యామిత్వాసంభవాత్సచ్ఛబ్దేన విశేష్యమాత్రమిహాభిధీయతే.

౨౭. ఏవం సుషుప్తస్సంపత్తిం జీవస్య ప్రదర్శ్య ప్రయాణకాలేపి సత్సంపత్తిం దర్శయతి— అస్య సోమ్య పురుషస్య ప్రయతో వాఙ్మనసి సంపద్యతే మనః ప్రాణే ప్రాణస్తేజసి తేజః పరస్యాం దేవతాయామ్— ప్రయతః మ్రియమాణస్యేత్యర్థః. అత్ర వాఙ్మనసః ప్రకృతిత్వాసంభవాద్వ్యాపారోపరమహేతుభూతసంశ్లేషవిశేష ఏవ వాచో మనసి లయః. మనసః ప్రాణేలయోపి తాదృశ ఏవ. మనసి కరణగ్రామం ప్రాణే మనః పురుషే చ తం సుషిరిమిలయన్ భూతేష్వేనం పరిదత్తమాత్మని ఇత్యుక్తరీత్యా ప్రాణాదివత్సంపన్నో జీవస్సహ తేజశ్శబ్దోపలక్షితేషు భూతేషు సంపన్నో భవతి. తతః పరం సుఖదుఃఖోపభోగాయోగ్య ఇన్ద్రియాయతనజీవానాం భూతసూక్ష్మాణాం పరమాత్మని సంపత్తిర్భవతీత్యర్థః.

౨౮— సయ ఏషోఽణిమా— తాదృశస్సచ్ఛబ్దిత ఏషోఽణిమా అణువద్దుర్విజ్ఞేయః ప్రమాణాంతరాగోచర ఇత్యర్థః.

౨౯— ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వం— ఏష ఆత్మా యస్య ఐతదాత్మ్యం- స్వార్థే ష్యఞ్.

తస్మాజ్జగత్కారణవాది వాక్యం న ప్రధానాదిప్రతిపాదన యోగ్యమ్. అత స్సర్వజ్ఞ స్సర్వశక్తి స్సర్వేశ్వరేశ్వరో నిరస్త నిఖిలదోషగన్ధో ఽనవధికాతిశయాసంఖ్యేయ కల్యాణగుణగణౌఘ మహార్ణవః పురుషోత్తమో నారాయణఏవ నిఖిలజగదేక కారణం జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థితమ్.

అతఏవ నిర్విశేషచిన్మాత్ర బ్రహ్మవాదోపి సూత్రకారేణ అభిప్రేతిత్వా న్నిరస్తో వేదితవ్యః. పారమార్థిక ముఖ్యేక్షణాది గుణయోగి జిజ్ఞాస్యం బ్రహ్మేతి స్థాపనాత్. నిర్విశేషవాదేహి

అతశ్శబ్ద స్యాప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥తస్మాదితి॥ బ్రహ్మణః ప్రతిపాద్యత్వం నిగమయతి॥అత ఇతి॥ నిమిత్తోపాదానభూత స్యైశ్వరత్వ మాహ, సర్వజ్ఞ ఇత్యాదిభిః. శోధకాకారమాహ, నిరస్తేతి. గుణైశ్వర్య పాత్రత్వమాహ త్వేయమ మహార్ణవశబ్దః. పురుషోత్తమనారాయణశబ్దౌ చిదచిద్వైలక్షణ్య తచ్ఛరీరకత్వపరా వనువాదత్వేయస్మారకౌ. జగదాద్యభిహితాకారాయ నిఖిలశబ్దః. సర్వవిధకారణత్వ మేకశబ్దః.

సూత్రాణాం పరపక్షాననుగుణత్వం ప్రాక్సంక్షిప్తం విస్తరేణాహ॥అతఏవేతి॥ వేదితవ్యః. నిరాసః ఫలిత ఇత్యర్థః. ॥పారమార్థికేతి॥అన్యథా ముక్త్యాపారమార్థ్యే జగతఏవ. ప్రధానమేవ బ్రహ్మ స్యాదితి భావః. నాపి తుచ్ఛతా, సాక్షిత్వాదిత్యత్రాహ॥నిర్విశేషేతి॥ వ్యావర్తకాపారమార్థ్యే వ్యా

౪౯— తత్సత్యం— సజీవస్య జగతస్సదాత్మకత్వమేవ సత్యం ప్రామాణికం

౫౦— స ఆత్మా— ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్సచ్ఛబ్దితస్స ఏతస్యాత్మేత్యర్థః

౫౧— తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి— అత్ర త్వంశబ్దో నాభిముఖశ్వేతకేతువాది నామవ్యవసానవృత్త్యైతదంతర్యామి పరమాత్మాభిధీయతే. శరీరవాచిశబ్దానాం శరీరిపర్యంతత్వస్య శాస్త్రైకాధికరణన్యాయసిద్ధత్వాత్సంసారిణశ్శ్వేతకేతోర్నిత్యముక్తేన తచ్ఛబ్దార్థేన సచ్ఛబ్దితబ్రహ్మణా అభేదాసంభవాత్. అత్రచ వక్తవ్యముపనిషత్ప్రకాశికాయాముక్తమ్. తత్రైవద్రష్టవ్యమ్.

౫౨ ఏవముక్తశ్శ్వేతకేతుః సుషుప్తిదశాయాం పరమాత్మని సంపన్నస్సత్త్వా పానంతరం తత ఉత్థాయాగతశ్చేత్ప్రాతశ్శరీరాదుత్థాయాగతస్య స్మృతిగోస్మి గృహాదాగతోస్మీతి ప్రతిసంధానవత్సతి సంపన్నోస్మి సత ఆగతోస్మీతి ప్రతిసంధాన ప్రసంగాన్నైతద్విప్రసంధానీయమితి మన్యమాన ఆహ— భూయ ఏవ భగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి— సమ్యఙ్మాం మనుశాధీత్యర్థః.

౫౩— ఏవం ప్రార్థితః పితా— తథా సోమ్యేతి హోవాచ—

సాక్షిత్వమ ప్యపారమార్థికమ్- "వేదాన్తవేద్యం బ్రహ్మ జిజ్ఞాస్యతయా ప్రతిజ్ఞాతమ్, తచ్చ చేతనమితి, ఈక్షతే ర్నాశబ్దమిత్యాదిభి సూత్రైః ప్రతిపాద్యతే- చేతనత్వంనామ చైతన్యగుణయోగః అత ఈక్షణగుణవిరహిణః ప్రధానతుల్యత్వమేవ-

---

వృత్తి రేవనేతి భావః- సాక్షిత్వం చాపారమార్థికత్వనహి శ్రూయత ఇత్యత్రాహ॥ వేదాన్తేతి॥ ఆరోపితాకారో న తత్త్వవేదకమానవిషయ ఇతి భావః- చేతనత్వ మస్తు, తతః కి మిత్యత్రాహ॥ చేతనత్వమితి॥ న తుల్యత్వం, ప్రకాశ

౫౪—ఇమాస్సోమ్యనద్యః పురస్తాత్ప్రాచ్యస్స్యన్దంతే పశ్చాత్ప్రతీచ్యస్తాస్సముద్రాత్సముద్రమేవాపియంతి సముద్రఏవభవంతి తాయథా తత్రనవిదురియమహమస్మీయమహమస్మీతి, ఏవమేవ ఖలుసోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సతఆగమ్య నవిదుస్సతఆగచ్ఛామహఇతి తఇహవ్యాఘ్రోవాసింహోవావృకోవావరాహోవా కీటోవాపతంగోవా దంశోవామశకోవాయద్యద్భవంతి తదాభవంతి- సయఏషోఽణిమైతదాత్మ్యమిదం సర్వంతత్సత్యం సఆత్మా తత్త్వమసిశ్వేతకేతో ఇతి భూయఏవమాభగవాన్విజ్ఞాపయత్వితి తథాసోమ్యేతిహోవాచ—యథాగంగాద్యానద్యః పూర్వదిక్ప్రస్థితాః ప్రాఙ్ముఖతయాసముద్రంయాంతి పశ్చాద్దిక్ప్రవృత్తాస్సింధ్వాద్యానద్యః ప్రత్యఙ్ముఖతయాసముద్రంయాంతి పునశ్చసముద్రాత్సముద్రంగచ్ఛంతి- సముద్రపర్యంతదశాత్సముద్రమధ్యంగత్వాసముద్రాత్మైకీభూతాస్సత్యః ఇయంగంగాహమస్మీత్యేవం ప్రత్యభిజ్ఞాతుమసమర్థాభవంతి, తథా సుషుప్తౌస్థితా అపిసతఉత్థితాఆగతాఇతిన ప్రత్యభిజ్ఞాతుంసమర్థాః- అపితుప్రాచీనవ్యాఘ్రాదిమాత్రభావమను సంతధతే- యద్యద్భవంతి, ప్రజాః జాగ్రత్కాయాంయద్వ్యాఘ్రాదిత్వం ప్రాప్నువంతి, తత్ వ్యాఘ్రాదిత్వం, ఆభవంతి ఆగత్యభవంతి- సుప్తిస్థానా త్పరమాత్మనఆగత్యయథాపూర్వం వ్యాఘ్రాదిభావమను సన్దధతఇత్యర్థః-

౫౫ అనంతరం మరణదశాయాం జీవస్యనాశాభావః—అస్యసోమ్యమహతో వృక్షస్యమూలేభ్యాహన్యాజ్జీవన్ స్రవేజ్జీవాపేతం వావకిలేదంమ్రియతేనజీవోమ్రియత—ఇతిఖండేనవర్ణ్యతే-

౫౬— యథాసోమ్యపురుషంగంధారేభ్యోఽభినద్ధాక్షమానీయతంతతోఽతిజనే విసృజేత్సయథాతత్రప్రాఙ్వోదఙ్వాధరాఙ్వాప్రధ్మాయీతాభినద్ధాక్షఆనీతోఽభినద్ధాక్షోవిసృష్టః— హేసోమ్యయథాలోకేగంధారేభ్యోజనపదేభ్యః నిబద్ధచక్షుషంకంచిత్పురుషంచోరాగృహీత్వావిజనేవిసృజేయుః- సదిక్ప్రమూఢతయా ప్రాఙ్ముఖోవాఉదఙ్ముఖోవాఅధోముఖో వాఽభినద్ధాక్షఏవతస్కరైరానీతోఽభినద్ధాక్షఏవవిసృష్టః ఇతివిక్రోశేత్-

కిఞ్చ నిర్విశేషప్రకాశమాత్రబ్రహ్మవాదీ తస్య ప్రకాశత్వమపి దురుపపాదమ్. ప్రకాశో హి నామ స్వస్య పరస్య చ వ్యవహారయోగ్యతా మాపాదయన్ వస్తువిశేషః. నిర్విశేషస్య వస్తునస్తదుభయరూపత్వాభావాత్ ఘటాదివ దచిత్త్వమేవ. తదుభయరూపత్వాభావేఽపి తత్సామర్థ్యమస్తీతి చేత్, తన్న. తత్సామర్థ్యంహి తత్సామర్థ్యమేవ. సామర్థ్యగుణయోగే హి నిర్విశేషవాదః పరిత్యక్తస్స్యాత్. అథ శ్రుతిప్రామాణ్యా దయమేకో విశేషోఽభ్యుపగమ్యత ఇతి చేత్, హన్త తర్హి తత ఏవ, సర్వజ్ఞతా, సర్వశక్తిత్వం, సర్వేశ్వరేశ్వరత్వం, సర్వకల్యాణగుణాకరత్వమ్, సకలహేయప్రత్యనీకతేత్యాదయః సర్వేఽభ్యుపగన్తవ్యాః. శక్తిమత్త్వంచ కార్యవిశేషానుగుణత్వమ్. తచ్చ కార్యవిశేషైకనిరూపణీయమ్. కార్యవిశేషస్య నిష్ప్రమాణకత్వే తదేకనిరూపణీయం శక్తిమత్త్వమపి నిష్ప్రమాణకంస్యాత్. కిఞ్చ నిర్విశేషవస్తువాదినో వస్తుత్వమపి నిష్ప్రమాణమ్. ప్రత్యక్షానుమానాగమాస్స్వానుభవాస్సవిశేషగోచరా ఇతి పూర్వమేవోక్తమ్.

నతుల్యత్వమ్, ప్రకాశరూపత్వాదిత్యత్రాహ॥ కిఞ్చేతి॥ తదుభయత్వ మూపగమ్య దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తత్సామర్థ్యంచ నేత్యాహ॥ శక్తిమత్త్వంచేతి॥ దూషణాన్తరమాహ॥ కిఞ్చేతి॥ వస్తుత్వం తుచ్ఛవ్యావృత్తిః.

౫౭— తస్యయథాభినహనం ప్రముచ్య ప్రబ్రూయాదేతాం దిశంగన్ధారా ఏతాం దిశం వ్రజేతి స గ్రామాద్గ్రామం పృచ్ఛన్ పణ్డితో మేధావీ గన్ధారానేవోపసంపద్యేత— యథా కశ్చిత్పురుషః తస్య బంధనం ముక్త్వా ఉత్తరతో గంధారాః ఏతాం దిశం వ్రజేత్యుక్తో గ్రామాద్గ్రామాంతరం పృచ్ఛన్ తైరుపదిష్టమార్గో, మేధావీ శాస్త్రార్థావిస్మరణశీలః, పండితః ఉపదేశగ్రహణసమర్థః మతియుక్తః స్వగ్రామం గంధారానేవ పునరభిసంపద్యేత ఇత్యర్థః.

౫౮— ఏవమేవేహాచార్యవాన్ పురుషో వేద తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి— ఏవమాచార్యేణ బ్రహ్మతత్త్వముపదిష్టః అతస్తదాత్మకతయాఽఽత్మానమనుసంధత్తే తస్యైతదాత్మకత్వానుసంధాననిష్ఠస్య తావదేవ విలంబః యావత్ప్రారబ్ధకర్మావసానేన శరీరాన్న విమోక్ష్యతే. తదనంతరం తు సద్రూపం బ్రహ్మ సంపత్స్యతే. నవిమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య ఇతి పురుషవ్యత్యయశ్ఛాందసః. తస్య తావదేవ చిరమిత్యత్ర

తస్మాద్వివిధ) చేతనాచేతనాత్మకజగద్రూపేణ బహుస్యామితీక్షణక్షమః పురుషోత్తమ ఏవ జిజ్ఞాస్య ఇతి సిద్ధమ్.

ఏవం సందూష్య స్వపక్షం నిగమయతి॥ తస్మాదితి।

తు ఇత్యధ్యాహారః. తస్య మే తావానేవ విలంబః, యావత్కర్మభిర్న విమోక్ష్యే, అతః పరం బ్రహ్మ సంపత్స్యే ఇత్యుపాసకస్యానుసంధానప్రకారోఽనేన వాక్యేనోచ్యత ఇతి వదంతి.

౫౯— తద్ధాస్య విజజ్ఞావితి విజజ్ఞావితి— ఏవం సకృదుపదిష్టః శ్వేతకేతురస్యోద్దాలకస్య వాక్యాత్తద్బ్రహ్మస్వరూపం విజజ్ఞౌ జ్ఞాతవానిత్యర్థః. వ్యాసార్యోక్తరీత్యా ఉపాసితవానితి వార్థః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

విషయః॥ ఆనన్దవల్లీ.

౧— ఆనందమయోఽభ్యాసాత్. పరమతత్త్వహితపురుషార్థప్రతిపాదికానందవల్లీ ప్రస్తూయతే— బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమ్— నిరతిశయబృహత్త్వాశ్రయవస్తూపాసకస్సర్వథ్యేయముత్కృష్టం ప్రాప్నోతీత్యర్థః. ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్ (౪॥౧॥౧) ఇత్యధికరణోక్తన్యాయేన వేదనోపాసనాదిశబ్దానామేకార్థత్వాద్ బ్రహ్మవిదిత్యత్ర విద్ధాతురుపాసనపరః. తత్క్రతున్యాయేన ప్రాప్యస్యైవోపాస్యత్వాద్ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వకథనాత్తస్యైవోపాస్యత్వమితి ద్రష్టవ్యమ్. అత్ర బ్రహ్మ, తద్వేదనం, ప్రాప్తిః, ప్రాప్యం చేతి చతుష్టయముక్తమ్.

౨— కిం తద్బ్రహ్మ కీదృశం తద్వేదనం కీదృశీ ప్రాప్తిః కీదృశం చ ప్రాప్యమిత్యాకాంక్షాయాం మంత్రముఖేన వివరీతుం మంత్రమవతారయతి— తదేషాఽభ్యుక్తా— తద్బ్రహ్మాభిముఖీకృత్య ఏషా ఋగధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేన మంత్రేణ క్రియత ఇత్యర్థః. ఏవ చ మాంత్రవర్ణికమ్ (౧॥౧॥౧౬) సూత్రే భాషితమ్.

౩— సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ। యో వేద నిహితం గుహాయాం పరమే వ్యోమన్। సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ। బ్రహ్మణా విపశ్చితేతి— జన్మాది (౧॥౧॥౨) సూత్రే యతో వా ఇమానీత్యాదికారణవాక్యేన ప్రతిపన్న జగత్కారణస్య బ్రహ్మణస్సకలేతరవ్యావృత్తం స్వరూపమభిధీయతే, సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి. తత్ర సత్యపదం నిరుపాధికసత్తాయోగి బ్రహ్మాహ. తేన వికారాస్పదమచేతనం తత్సంసృష్టశ్చేతనశ్చ వ్యావృత్తౌ. నామాంతరభజనార్హావస్థాంతరయోగేన తయోర్నిరుపాధికసత్తాయోగరహితత్వాత్. జ్ఞానపదం నిత్యాసంకుచితజ్ఞానైకాకారమాహ. తేన కదాచిత్సంకుచితజ్ఞానత్వేన ముక్తా వ్యావృత్తాః. అనంతపదం దేశకాలవస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ. సగుణత్వాత్స్వరూపస్య స్వరూపేణ గుణతశ్చానంత్యమ్. తేన పూర్వపద

త్వంచ వ్యావృత్తకోటిత్వాచ్చ విలక్షణాత్సాంసారికాచ్చ స్వరూపస్వగుణాన్నిత్యాత్యా
వృత్తాః. విశేషణానాం వ్యావర్తకత్వాదితి భాషితమ్. నన్వత్ర జ్ఞానపదస్య
విషయావగాహిజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్, స్వరూపస్యాతాదృశత్వా
జ్జ్ఞానమిత్యస్య జ్ఞానగుణకమిత్యర్థః పర్యవస్యేన్న తు స్వరూపస్య జ్ఞానత్వమ్.
స్వప్రకాశతారూపజ్ఞానత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం చేత్, స్వరూపస్య జ్ఞానత్వ
మాత్రం సిద్ధ్యేన్న తు జ్ఞానగుణకత్వం. న చేష్టాపత్తిః తద్గుణసారత్వాత్తు త
ద్వ్యపదేశః ప్రాజ్ఞవదితి (౨॥౩॥౨౯॥) సూత్రే యథా సత్యం జ్ఞానమితి బ్ర
హ్మణో జ్ఞానగుణసారతావజ్జ్ఞానమితి వ్యపదేశ ఇతి భావ్యం విరుధ్యేతేతి చేత్.
ఉచ్యతే. స్వప్రకాశత్వమేవ ప్రవృత్తినిమిత్తం. తత్ర జ్ఞానతావ్రీయత్వమసం
కోచాత్స్వరూపతో గుణతశ్చ సిధ్యతి. బ్రహ్మశబ్దప్రతీయమానం బృహత్త్వం
యథా స్వరూపతో గుణతశ్చ సిధ్యతి తద్వదితి వ్యాసార్యైరుక్తం. వస్తుతస్తు
జ్ఞానమిత్యస్యాన్తోదాత్తత్వాదర్శ ఆద్యజన్తత్వే సజ్ఞానగుణకత్వమిత్యర్థః.
ప్రజ్ఞానఘనస్వానన్దమయశ్చేతి నిత్యం విజ్ఞానమితి శ్రుత్యన్తరాద్బ్రహ్మణో
జ్ఞానస్వరూపత్వమప్యస్తీతి ద్రష్టవ్యమ్. ఇదమిదం నాన్యత్రేతి పరిచ్ఛేత్తుమశ
క్యత్వం దేశాపరిచ్ఛేదః. ఇదమిదానీం నాన్యదేతి పరిచ్ఛేదానర్హత్వం కాలా
పరిచ్ఛేదః. ఇదమిదం నేతి పరిచ్ఛేదానర్హత్వలక్షణం సర్వవస్తుసామానాధి
కరణ్యార్హత్వం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. యద్వా వస్తుస్వభావతః పరిచ్ఛేదో వస్తు
పరిచ్ఛేదః. యథా తుల్యకాలత్వేఽపి తుల్యపరిమాణత్వేఽపి తత్ర వర్ణః సువర్ణే కే
యోః కలధౌతాదరపకర్షః. తద్రాహిత్యం వస్త్వపరిచ్ఛేదః. సమాభ్యధిక
రాహిత్యనిదానభూతో గుణైస్సర్వతః ప్రకర్షో వస్త్వపరిచ్ఛేద ఇత్యుక్తం
భవతీతి వ్యాసార్యైర్వ్యాఖ్యాతం. నాన్తం గుణానాం గచ్ఛన్తి తేనానన్తోఽయము
చ్యత ఇతి స్మరణాద్గుణానన్త్యమనన్తశబ్దార్థః. అత్ర రూఢివశాద్వర్తా విశే
షనిర్ణయః. న చానన్తపదస్య నారాయణాదివత్ పుల్లింగత్వం స్యాదితి వా
చ్యమ్. ఇష్టాపత్తేః. తస్య ద్వితీయాన్తత్వేన పుల్లింగత్వస్యేష్టత్వాద్ద్వితీ
యాన్తత్వాభావేఽపి రూఢపదనిహితం గుహాయామిత్యత్ర తచ్ఛబ్దాధ్యాహారప్ర
సక్తేః. అనధ్యాహారేణాప్యుపపత్తావధ్యాహారస్యాన్యాయ్యత్వాత్. యద్వా
నన్తపదయోగికార్థస్య త్రివిధపరిచ్ఛేదరాహిత్యస్య నారాయణాదిష్వత్రా
ప్రసక్త్యాత్రిపర్యాప్తికత్వేఽపి వినయాధిః కల్పనీయేత్యుచ్యేత, తదా నపుంసకతేతి.
అత్ర సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యనేన బ్రహ్మశబ్దార్థో వివృతః. స్వాద
యగుహానిహితత్వప్రకారకజ్ఞానప్రతిపాదకేన యో వేద నిహితం గుహాయామి
త్యనేన విద్యాశబ్దార్థ ఉక్తః. పరమే వ్యోమన్ సోఽశ్నుత ఇత్యంశేన ఆప్నోతి శబ్దా
ర్థ ఉక్తః. సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చితేత్యనేన ప్రాప్యముక్తమ్.
కామ్యన్త ఇతి కామాః కల్యాణగుణాః. ముక్తస్య సర్వవిషయవిరక్తస్య తద్వ్యతి
రిక్తకామ్యాన్తరాసంభవాత్. అథ య ఇహాత్మానమనువిద్య వ్రజన్త్యేతాంశ్చ

తాన్ కామానిత్యాదౌ కామశబ్దస్య కల్యాణగుణేష్వపి ప్రయోగాత్. విపశ్చి[illegible] శ్చిత్త్వవిద్యస్యేతి బహువ్రీహిః. నిరుపాధికానన్త్యే నాపంసముదిత సర్వవిషయ జ్ఞానవత్త్వం హి విపశ్చిత్త్వమ్. అయం చ గుణః నిత్యముక్తావ్యావర్తకః. బ్రహ్మణేతి యావద్గుణానాం ఫలదశాయాం ప్రాధాన్యం ప్రతిపాదయితుం బ్రహ్మణా సహేతి నిర్దేశః. సహాయుక్తేఽప్రధానే ఇతి హి పాణినిస్మృతిః. నచ భాగ్యతాయాం గుణాపేక్షయా బ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం దోషాయేతి శక్యమ్. శ్రియం స్వతోప్యుచ్చైర్వయమిహ భణామః [illegible]రితివ త్పరమాత్మాపేక్షయా పితత్కల్యాణగుణానాం భాగ్యతాతి[illegible]యిత్వే నైతాదృశాప్రాధాన్యస్య గుణత్వనదోషత్వాభావాత్. అతఏవహి [illegible]సహాదనం భుక్తే ఇతి వదోభక్తిసాహిత్యపరత్వే బ్రహ్మణోఽప్[illegible]ప్రసంగాత్తపరిత్యజ్యపయసౌదనం భుక్తే ఇతివ ద్భాగ్యసాహిత్య[illegible]త్వమేవ. నచాత్రపక్షే పరబ్రహ్మణోఽప్రాధాన్యం దోషాయేతి, భాగ్యసాహిత్యపక్షఏవ భగవతాభాష్యకృతా సమాశ్రితః. నను తేషామృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థేతి జైమినినా అర్థవశాధీనపాదవ్యవస్థావత్త్వస్య ఋగ్లక్షణత్వోక్తత్వాత్సహార్థస్య పాదాంతరస్థస్య బ్రహ్మణేతి పాదా[illegible]న్వయోన సంభవతి. తతశ్చ బ్రహ్మణేతి న సహార్థయోగే తృతీయా. అపితు ఇ[illegible]భూతలక్షణే తృతీయా. సహార్థస్య చ యుగపదిత్యర్థః. సర్వాన్ కామాన్యుగపదనుభవతి బ్రహ్మణా బ్రహ్మభూత ఇతి యావత్. అతఏవ స్మర్యతే. సోశ్నుతే సకలాన్ కామానక్రమేణ సురర్షభః। విదితో బ్రహ్మరూపేణ జీవన్ముక్తో న సంశయ ఇత్యుపబృంహితమితి చేన్న. తేషామృగ్యత్రార్థవశేన పాదవ్యవస్థేత్యస్య ఉపలక్షణమాత్రత్వాత్. ఉపలక్షణత్వపక్షమభ్యుపగమ్యైవ తద్వ్యాఖ్యాతృభిరర్థవశేన వా వృత్తవశేన వా పాదవ్యవస్థేతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్. అభియుక్తానాం మంత్రప్రసిద్ధివిషయత్వం మంత్రత్వమితి వదభియుక్తానామృక్త్వప్రసిద్ధివిషయత్వమేవ ఋక్త్వమ్. తతశ్చ పాదాన్తస్థస్యాపి పాదాన్తరస్థపదాన్వయోయుక్తః. బ్రహ్మణేత్యస్య ఇత్థంభూతలక్షణత్వేఽప్యయోగేన బ్రహ్మభూత ఇత్యర్థోఽపి న సంభవతి. శ్వేతచ్ఛత్రేణ రాజేత్యాదౌ తథా అదర్శనాత్. త్వదుక్తస్మృతివచనస్య [illegible] ప్రతి వక్తృత్వ దాహృత[illegible] భావ్యత్వముక్తపదార్థః. ఇతి శఙ్కామన్త్రసమాప్తిర్వ్యాఖ్యాతనాశరః.

౮—సత్యం జ్ఞానమనన్తమిత్యుక్తం వస్త్వపరిచ్ఛిన్నలక్షణమానన్త్యం సర్వోపాదానత్వ సర్వాన్తరత్వముఖేన ప్రపంచయతి— తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సంభూతః— తస్మాదిత్యనేన బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి వ్యవహితబ్రాహ్మణోక్తం పరామృశ్యతే. ఏతస్మాదితి సత్యం జ్ఞానమిత్య వ్యవహితమంత్రోక్తం పరామృశ్యతే. తతశ్చ మంత్రబ్రాహ్మణాభ్యాముక్తాదేతస్మాదాత్మన ఆకాశః సృష్ట ఇత్యర్థః.

౯— ఆకాశాద్వాయుః। వాయోరగ్నిః। అగ్నేరాపః। అద్భ్యః పృథివీ— పృ

తత్తత్ర ఐతరేయోపనిషది తేజః ప్రభృతిషు ఈక్షణాది శ్రవణాదాకాశాద్యాతేజోఽద్భ్యః శబ్దాస్తత్తచ్ఛరీరక పరమాత్మపరా ఇతి తథా తస్యాభావ్యాహా (౨। ౩। ౨౫) త్యధికరణే స్థితమ్.

౬— పృథివ్యా ఓషధయః। ఓషధీభ్యోఽన్నమ్। అన్నాత్పురుషః—పురుషశ్శరీరమిత్యర్థః. శిష్టం స్పష్టం.

౭— స వా ఏష పురుషోఽన్నరసమయః— అయం దేహోఽన్నరసస్య పరిణామః. అన్నమశితం త్రేధా విధీయతే [illegible] విష్ఠా భవతి యో మధ్యమస్తన్మాంసమితి [illegible] జాఠరాగ్నా పచ్యమానాన్న సారాంశనిర్వర్తితమాంసాది మయ[illegible]చ్ఛరీరస్యేతి భావః.

౮— తస్యేదమేవ [illegible] అయం దక్షిణః పక్షః। అయముత్తరః పక్షః। అయమాత్మా। ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా—తస్య దేహరూపస్య పురుషస్య ఇదం ప్రత్యక్షతో దృశ్యమానం శిరః. బాహుర్వ్యయం పక్షః. అథ స్తన్మధ్యే ప్రాయానాభిరూర్ధ్వం పరిదృశ్యమానోఽయం మధ్యమో దేహభాగ ఆత్మా. మధ్యం హ్యేషామంగానామాత్మేతి శ్రుతేః. ధారకత్వేన ప్రధానభూత ఇత్యర్థః. ఇదం నాభేరధస్తాత్పరిదృశ్యమానం చరణద్వయం పుచ్ఛవదా[illegible]త్వాత్పుచ్ఛమిత్యర్థః. అత్ర పురుషశబ్దితమనుష్యాదేః పక్ష్యాద్యాకారం ప్రతిపత్త్యాకార్యాకారమితి ద్రష్టవ్యమ్.

౯— తదప్యేష శ్లోకో భవతి—తత్ తస్మిన్నర్థే బ్రాహ్మణోక్తే అయం మన్త్రరూపశ్శ్లోకోఽపి భవతీత్యర్థః.

౧౦— అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే। యాః కాశ్చ పృథివీగ్ం శ్రితాః। అథో అన్నేనైవ జీవన్తి। అథైనదపియన్త్యన్తతః—పృథివ్యాం వర్తమానాస్సర్వాః ప్రజా అన్నాదేవోత్పద్యన్తే. ఉత్పన్నాశ్చాన్నేనైవ జీవన్తి. అన్తకాలే ఏతత్ విలయం యాన్తీత్యర్థః.

౧౧— అన్నగ్ం హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే— సర్వభూతోపకారకత్వాదన్నమేవ జ్యేష్ఠమ్. అత ఏవాశనాయాదివ్యాధినివర్తకత్వాత్తదేవ సర్వౌషధముచ్యత ఇత్యర్థః. ఓషధీభ్యోఽన్నమిత్యోషధిపరిణామత్వం నిమిత్తీకృత్యాన్నప్రయుక్తమౌషధత్వం దేహజాడ్యనివర్తకతయా శ్రుతిర్వ్యపదిశతీతి ద్రష్టవ్యమ్.

౧౨— సర్వం వై తేఽన్నమాప్నువన్తి। యేఽన్నం బ్రహ్మోపాసతే—అన్నే బ్రహ్మదృష్టిం కుర్వన్తి తే యావదన్నముపభోగ్యం తావదన్నం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థః.

౧౩. బ్రహ్మదృష్టిహేతుభూతం బ్రహ్మసాదృశ్యమాహ—అన్నగ్ం హి భూతానాం జ్యేష్ఠమ్। తస్మాత్సర్వౌషధముచ్యతే—బ్రహ్మణోఽపి సకలరోగనివర్తకతయా సర్వౌషధత్వస్య సత్త్వాదితి భావః.

౧౪— అన్నాద్భూతాని జాయన్తే। జాతాన్యన్నేన వర్ధన్తే— జననవృద్ధిహేతుత్వమన్నబ్రహ్మణోస్సమమిత్యర్థః.

౧౫— అన్నశబ్దస్య నిర్వచనమాహ— అద్యతేత్తి చ భూతాని। తస్మాదన్నం తదుచ్యత ఇతి—జీవనదశాయాం స్వయమద్యతే-నాశదశాయాముపభుజ్యమానతయా వా విపరీతపరిణామ [illegible] అన్నం మృత్యుంతము జీవాతు మాహురితి శ్రుత్యుక్తరీత్యా అన్న [illegible] ంహారత్వమ్ ద్రష్టవ్యమ్.

౧౬—ఏవమాకాశాదరన్నమయశబ్దితస్థూలశరీరపర్యంతస్య బ్రహ్మైవాత్మా ఉపాదానం చేత్యుక్త్వా స ఆత్మాఽఽ ఇత్యపేక్షాయామానందమయ ఏవ స ఆత్మేతి దర్శయితుం స్థూలారుంధతీన్యాయేన స్థూలదేహాంతర్వర్తినం ప్రాణమయమాత్మత్వేన దర్శయతి. సూక్ష్మారుంధతీం దర్శయితుం ప్రవృత్తాః ప్రథమత ఏవ సూక్ష్మాయా అసంభవాత్ ప్రదర్శనాసమ్భవం పర్యాలోచ్య తత్సమీపవర్తిస్థూలతారకాయాముయమారుంధతీతి ప్రదర్శయంతి. తస్యాం స్థూలతారాయాం శ్రోతురరుంధతీత్వబుద్ధౌ గృహీతాయాం తత్సమీపవర్తినీం వస్తుతోఽరుంధతీం సూక్ష్మామియమారుంధతీతి ప్రదర్శయంతి. సోఽయం స్థూలారుంధతీన్యాయః— తస్మాద్వా ఏతస్మాదన్నరసమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా ప్రాణమయః—దేహాంతర్వర్తీ దేహవ్యాపీ ప్రాణమయః సపవాత్మనఆకాశస్సంభూత ఇత్యాకాశాది సర్వోపాదానత్వేన తదంతర్యామిత్వేన నిర్దిష్ట ఆత్మేత్యర్థః. భగవతా భాష్యకృతా అన్వయాదితి చేత్స్యాదవధారణాత్ (3।3॥16) ఇతి సూత్రే అన్నమయాదంతరః ప్రాణమయః ప్రథమం పరమాత్మబుద్ధిరవతీర్ణా, తదనంతరం ప్రాణమయాదంతరో మనోమయః, తతో విజ్ఞానమయః, తత ఆనందమయ ఇతి భాష్యతే. అత్ర పంచవృత్తేః ప్రాణస్య ప్రాణవృత్తిప్రచురత్వాత్ప్రాణమయత్వమ్.

౧౭— తేనైష పూర్ణః— తేన ప్రాణమయేనాత్మనాఽయమన్నరసమయ ఆత్మా పూర్ణ ఇత్యర్థః. వ్యాప్త ఇత్యావత్. సర్వస్యాపి దేహస్య ప్రాణవ్యాప్తత్వాదితి భావః.

౧౮— సవా ఏష పురుషవిధ ఏవ— ప్రాణమయోఽపి పురుషాకృతిరేవేత్యర్థః.

౧౯— హస్తపాదాద్యంగత్వేన పురుషవిధత్వం ప్రాంతిం వ్యుదస్యతి— తస్య పురుషవిధతాం। అన్వయం పురుషవిధః— తస్యాన్నమయస్య పురుషవిధత్వమనుసృత్య ప్రాణమయోఽపి పురుషవిధ ఇత్యర్థః. తత్కృతేన స్వశరీరే పక్షపుచ్ఛాద్యుక్తా పురుషవిధ ఇత్యర్థః.

౨౦— తస్య ప్రాణ ఏవ శిరః। వ్యానో దక్షిణః పక్షః। అపాన ఉత్తరః పక్షః— స్పష్టార్థః.

౨౧—ఆకాశ ఆత్మా—యథాకాశస్థితో నిత్యం వాయుస్సర్వత్రగో మహాన్ ఇతి స్మృత్యుక్తరీత్యా వాయువికారభూతప్రాణాపానాద్యాధారకత్వాదాకాశస్యాత్మత్వమ్.

౨౨—పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా—పృథివ్యామాకాశస్య ప్రతిష్ఠితత్వాత్పుచ్ఛత్వమ్.

౨౩— [illegible] లోభవతి। ప్రాణందేవా అనుప్రాణంతి। మనుష్యాః పశవశ్చయే— ప్రాణమనుప్రాణంతి. ప్రాణాధీనచేష్టావన్తా ఇత్యర్థః.

౨౪— ప్రాణోహి భూతానామాయుః [illegible] స్మాత్సర్వాయుషముచ్యతే— యస్మాత్సర్వేషాం భూతానాం యావద్ [illegible] యురితి ప్రాణస్యైవ ఖననిర్యహణాదిలక్షణ తద్వభూతా [illegible] త ఏవ ప్రాణవేవసర్వేషామాయురిత్యుచ్యత ఇత్యర్థః.

౨౫— సర్వమేవత ఆయుర్యన్తి। యే ప్రాణం బ్రహ్మోపాసతే— ఏవంలక్షణప్రాణబ్రహ్మబుద్ధింకుర్వంతః సర్వమాయుః ప్రాప్నువంతీత్యర్థః.

౨౬— ఏవం ప్రాణమయ ఆకాశాద్యన్నమయాంత రాత్మత్వబుద్ధిమవతాగ్య తాంబుద్ధింనివర్తయతి— తస్యైషఏవశారీరఆత్మా। యః పూర్వస్య— పూర్వస్యాన్నమయస్యాఽఽత్మా ఏషఏవతస్య ప్రాణమయస్యాప్యాత్మేత్యర్థః. శారీరశ్శరీరప్రతిష్ఠంబంధ్యాత్మేత్యర్థః. అతనాత్మ శబ్దస్యాస్య యౌగికార్థత్వభ్రాంతి వ్యుదస్తా భవతి. తతశ్చాన్నమయప్రాణమయాంతరాత్మా సత్యన్నమయస్యాపి ప్రాణమయ ఆత్మేత్యర్థః.

౨౭— తథాహి అన్నమయ ప్రాణమయ రూపేభ్య ఆత్మా వ్యాఖ్యాంతరాయామా— తస్మాద్వా ఏతస్మాత్ప్రాణమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా మనోమయః— అత్రమనోమయఇత్యత్ర ప్రాచుర్యార్థేమయట్. మనోబుద్ధ్యహంకార చిత్తాఖ్యాంతఃకరణ వృత్తిషు మనోవృత్తేః ప్రచురత్వాత్.

౨౮— తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః— పూర్వవదర్థః.

౨౯— తస్య యజురేవ శిరః— తస్యాంతఃకరణస్య యజుర్వేదవిషయత్వా జ్ఞానాత్మనో వ్యాపారత్వాదిత్యర్థః. ముఖ్యార్థస్య యజుర్వేదస్య మనస్సంబంధాభావేన మనశ్శిరస్త్వరూపణాఽసంభవాదితి ద్రష్టవ్యం. ఏవముత్తరత్రాపి.

౩౦— ఋగ్దక్షిణః పక్షః। సామోత్తరః పక్షః। ఆదేశ ఆత్మా— ఇదంకురు ఇదంమాకార్షీరితి విధినిషేధరూపం తద్వాక్యానుశాసనమాదేశ ఇత్యర్థః. అత్రత జ్ఞానస్యాపి హేతుభూతాంతఃకరణస్య వృత్తిరాదేశశబ్దేనోచ్యతే.

౩౧— అథర్వాంగిరసః పుచ్ఛంప్రతిష్ఠా— అథర్వాంగిరా దృష్టాః మంత్రాః ప్రతిష్ఠా హేతుభూతం పుచ్ఛమిత్యర్థః. అత్రాప్యథర్వాంగిరసోః దృష్ట జ్ఞానహేతుభూతమనోవ్యాపారః.

౩౨— తదప్యేష శ్లోకో భవతి। యతో వాచో నివర్తంతే। అప్రాప్య మనసా సహ। ఆనందం బ్రహ్మణో విద్వాన్। న బిభేతి కదాచనేతి— యస్మాద్బ్రహ్మానందా వాఙ్మనసయోః [illegible] పరమప్రాప్య నివర్తంతే, తాదృశం బ్రహ్మానందం, [illegible] మనసా [illegible] [illegible] అత్ర బ్రహ్మానందస్య [illegible] [illegible]

33— తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య — పూర్వస్య ప్రాణమయస్య య ఆత్మా స ఏవ మనోమయస్య నాన్యస్యాత్మేత్యర్థః। ఏవం చాన్నమయప్రాణమయమనోమయానామేక ఆత్మేత్యుక్తం భవతి।

34 [illegible]— తస్మాద్వా ఏతస్మాన్మనోమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయః — అత్ర విజ్ఞానమయో జీవః। స బుద్ధిమాత్రస్య మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః।

35— తేనైష పూర్ణః। స వా ఏష పురుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః — పూర్వవదర్థః।

36— తస్య శ్రద్ధైవ శిరః। ఋతం దక్షిణః పక్షః। సత్యముత్తరః పక్షః — అత్ర శ్రద్ధాఋతసత్యశబ్దాః జ్ఞానవిశేషపరాః।

37— యోగ ఆత్మా — బ్రహ్మణైక్యానుసన్ధానమిత్యాత్మానం యుంజతేతి విహితజ్ఞానవిశేషో యోగశబ్దేన సూచ్యతే।

38— మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా — యోగవిరోధినిరసనసామర్థ్యలక్షణం మహః పుచ్ఛమిత్యర్థః। ఏతేషాం శ్రద్ధాదీనాం ఆత్మగుణత్వేన ప్రసిద్ధత్వాత్తత్తదవచ్ఛిన్నమాత్మస్వరూపం శిరః పక్షపుచ్ఛాదితయా ప్రతిపాద్యత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్। అతస్స్వస్మాదనతిరిక్తస్యైవ శిరః పక్షపుచ్ఛాదిరూపేణ పరికల్ప్యత్వేఽపి న విరోధః।

39—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తనుతేఽపి చ — అత్ర విజ్ఞానమయశబ్దనిర్దిష్టో జీవః విజ్ఞానశబ్దేన సూచ్యతే। ఆత్మస్వరూపస్య స్వప్రకాశతయా జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వేన చ విజ్ఞానశబ్దేనాభిధానసంభవాత్। కృత్యల్యుటో బహులమితి పాణినా కర్త్రర్థే ల్యుట్ ఆశ్రీయతే। నంద్యాదిత్వం వా నందిగ్రహీత్యాదినా కర్తరి ల్యురాశ్రీయతే। తేన కేవల విజ్ఞానమాత్రపరత్వే యజ్ఞం తనుతే కర్మాణి తనుతేఽపి చేతి ప్రతిపాదితకర్తృత్వాసంభవాత్, అంతర్యామి బ్రాహ్మణే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి మాధ్యందినపాఠగతాత్మశబ్దస్థానే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నితి కాణ్వపాఠదర్శనాచ్చ విజ్ఞానశబ్దో జీవాత్మపరః।

40—విజ్ఞానం దేవాస్సర్వే। బ్రహ్మ జ్యేష్ఠముపాసతే — సర్వే దేవా విజ్ఞానం జీవస్వరూపమేవ, ప్రధానభూతం ఫలప్రదచేతనాత్ప్రియాన్నాజ్యేష్ఠం, ప్రకృతివిద్యోక్తరీత్యా ఉపాసత ఇత్యర్థః।

41—విజ్ఞానం బ్రహ్మ చేద్వేద। తస్మాచ్చేన్న ప్రమాద్యతి। శరీరే పాప్మనో హిత్వా। సర్వాన్కామాన్సమశ్నుత ఇతి — యస్తు జీవరూపం బ్రహ్మ వేద తస్మాచ్చ జీవాంతర్యామిత్వాత్ ప్రమాద్యతి చేత్, శరీరే పాప్మనో హిత్వా పరమాత్మన ఏవ విజ్ఞానపూర్వోక్తాన్ సర్వాన్కామాన్ సమశ్నుతే।

౧ ఏవం జిజ్ఞాసితస్య బ్రహ్మణ శ్చేతనభోగ్యభూత జడరూప సత్త్వరజస్తమోమయ ప్రధానా ద్వ్యావృత్తి రుక్తా- ఇదానీం కర్మ వశ్యాత్త్రిగుణాత్మక ప్రకృతిసంసర్గ నిమిత్త నానావిధానన్త దుః ఖసాగరనిమజ్జనే నాశుద్ధా చ్ఛుద్ధాచ్చ ప్రత్యగాత్మనోఽన్య న్నిఖిలహేయ ప్రత్యనీక నిరతిశయానన్దం బ్రహ్మేతి ప్రతిపాద్యతే-

ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్ ॥౧౩॥

తైత్తిరీయా అధీయతే- సవా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇతి ప్రకృత్య, తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్ । అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి-

---

౧. అవాన్తరసంగతి మాహ॥ఏవమితి॥
ఆనన్దమయోభ్యాసాత్— తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాదే రుత్తర త్రోదాహరిష్యమాణత్వా దాత్మశబ్దవ్యాఖ్యా నోపక్రమవాక్యం సవా ఏష ఇ త్యాదిక ముపాత్తమ్.

తత్ర—తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య। తస్మాద్వా ఏతస్మాద్వి జ్ఞానమయాత్। అన్యోంతర ఆత్మానందమయః। తేనైష పూర్ణః॥ సవా ఏష పు రుషవిధ ఏవ। తస్య పురుషవిధతామ్। అన్వయం పురుషవిధః। తస్య ప్రియమేవ శిరః॥ మోదో దక్షిణః పక్షః॥ ప్రమోద ఉత్తరః పక్షః॥ ఆనంద ఆత్మా। బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్ర తిష్ఠా —ఇష్టవస్తుదర్శనజన్యం సుఖం ప్రియం. తల్లాభజన్యం సుఖం మోదః. ల బ్ధస్యోపభోగజన్యం సుఖం ప్రమోదః. సుఖాతిశయ ఆనన్దః. నచ మధ్యకాయ త్వేన రూపితస్యానందస్య పుచ్ఛత్వేన రూపిత బ్రహ్మణః పృథగ్భావేన త స్యైవా త్మత్వేన పుచ్ఛత్వేన చ రూపణం కథమితి వాచ్యమ్. ఏకస్యైవ బ్రహ్మణః బ్రహ్మత్వ వేషేణ పుచ్ఛత్వం, ఆనందత్వవేషేణాత్మశబ్దిత మధ్యకాయత్వ మిత్యుపపత్తేః. నచానందరూప బ్రహ్మస్వరూపస్య కథమానంద ప్రచురత్వ మతీవానంద మయత్వం; ఆనందస్యానంద ప్రచురత్వాభావాదితి వాచ్యమ్. అఖండస్వరూప స్యైవ బ్రహ్మణః ప్రియమోద ప్రమోదశబ్దవాచ్యైః పక్షశిరారూపితధర్మభూ తానందమయత్వస్యోపపత్తేః. అత్ర పూర్వోక్తేష్వన్నమయాదిషు చతుర్ష్వప ర్యాయేష్వనిరూపితస్య బ్రహ్మణోఽవయవత్వ స్యాస్మిన్నానందమయపర్యాయే నిరూపణం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రాంతస్య బ్రహ్మణ ఏతస్యానం దమయపర్యాయే సమాపనమితి జ్ఞాపనార్థమితి ద్రష్టవ్యం. అతోఽత్రానందమ యఏవ ప్రక్రాంతం బ్రహ్మ.

౨ తత్ర సన్దేహః- కిమయ మానన్దమయః బన్ధమోక్షభాగీ ప్రత్యగాత్మనో జీవశబ్దాభిలపనీయా దన్యః పరమాత్మా- ఉత స ఏవేతి-

౩ కింయుక్తమ్- ప్రత్యగాత్మేతి- కుతః- తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీరత్వశ్రవణాత్- శారీరో హి శరీరసంబన్ధీ జీవాత్మా- ననుచ జగత్కారణతయా ప్రతిపాదితస్య బ్రహ్మణ స్సుఖప్రతిపత్త్యర్థ మన్నమయాదీ ననుక్రమ్య తదేవ జగత్కారణ మానన్దమయ ఇత్యుపదిశతి- జగత్కారణంచ తదైక్షతే తీక్షణశ్రవణా త్సర్వజ్ఞ స్సర్వేశ్వరఇ త్యుక్తమ్- సత్య ముక్తమ్- సతు జీవా న్నాతిరిచ్యతే. అనేన జీవే నాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసి శ్వేతకేతో ఇతి కారణతయా నిర్దిష్టస్య జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాత్- సామానాధికరణ్యం హ్యైకత్వప్రతిపాదనపరమ్-

---

౨. తత్రేత్యాది స్పష్టమ్-

౩. శారీరత్వమస్తు, తతః కి మిత్యత్రాహ॥శారీరోహీతి॥ అధికరణారమ్భమాక్షిపతి॥ననుచేతి॥ ప్రకరణావిచ్ఛిత్తిమాహ॥అనుక్రమ్యేతి॥ ఈక్షావిశేషః క

౮౩—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। అసన్నేవ స భవతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేదచేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సంత మేనం తతో విదురితి— పూర్వేషు చతుర్షు పర్యాయేషూదాహృతానాం శ్లోకానాం పుచ్ఛవద్విషయత్వ దర్శనాదయమపి శ్లోకః పుచ్ఛవదానందమయ విషయక ఏవ- నతు బ్రహ్మపుచ్ఛమితి నిర్దిష్ట తదేకదేశవిషయః- తతశ్చ బ్రహ్మశబ్దే నానందమయ ఏవోచ్యతే- ఆనందమయ సదసత్త్వజ్ఞానాన్నేన సంసారా భవతీత్యర్థః-

౮౮ ఆనందమయరూపస్య బ్రహ్మణ ఆకాశాదివిజ్ఞానమయాంత పదార్థాంతర్యామితయా నిర్దిష్టస్యాప్యాత్మాంతరమస్తి కిమితి శంకాం వ్యుదస్యతి—తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా। యః పూర్వస్య—పూర్వస్య విజ్ఞానమయాంతపదార్థస్యాత్మాభూత ఏష ఆనందమయ ఆత్మా తస్యానన్దమయస్యాత్మేత్యర్థః- తతశ్చానన్యాత్మత్వముక్తం భవతి- నచ పూర్వేషు వాక్యేషు తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా ఇత్యస్యానన్యాత్మత్వ ప్రతిపాదకత్వాదర్శనాదస్మిన్ పర్యాయే తదాశ్రయేణ అర్థవైరూప్యం స్యాదితి శంక్యమ్- పూర్వేషు పర్యాయేషు అనుక్తస్య బ్రహ్మావయవత్వస్యేహ నిరూపణాత్ తస్మాద్వా ఏతస్మాదానందమయా దన్యోంతర ఆత్మేతి నిర్దేశనాభావాచ్చ ఏతత్పర్యాయగతస్య తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యస్యానన్యాత్మత్వ మేవార్థః-

యథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యాదౌ. ఉక్తాపూర్వ్యేణైవ సృష్టిశ్చైతన్యస్య జీవ స్యోపపద్యత ఏవ. అతః బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి జీవ స్యావిద్యాసంసర్గవియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయోపదిశ్యతే. అవిద్యాయుక్త స్వరూపస్య లక్షణమిద ముచ్యతే, సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి. తద్రూపప్రాప్తిరేవహి మోక్షః. నహ వై సశరీరస్య సతః ప్రియా[illegible]యో రపహతి రస్తి అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. అతో జీవ స్యావిద్యావియుక్తం స్వరూపం ప్రాప్యతయా పరిశాన్త్ర మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్యతే.

త మిత్యత్రాహ॥ ఉక్తేతి॥ ఏవకారోఽన్వారస్యసూచకః. సాక్షిత్వమ వేక్షిత్వ మితి భావః. నను జ్ఞాతస్య నలక్షణాపేక్షా, నిత్యప్రాప్తస్య జ్ఞాతస్య పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్య జీవస్య ప్రాప్యత్వం లక్షణోక్తి స్తద్విశేషరూపానన్త్యంచ న యుజ్యత ఇతి పరమాత్మత్వ సిద్ధి రిత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ సామానాధికరణ్యబలాల్లక్షణోక్తి రితి కల్ప్యమ్, ప్రాప్యత్వాది చావిద్యాయుక్త యుజ్యత ఇత్యర్థః. వియుక్త స[illegible]ప్రాప్యత్వంలక్షణోక్తంచేత్యాహ॥ తద్రూపేతి॥

---

౮౫ ఆనన్దమయ బ్రహ్మప్రతిపాదనానన్తరం బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యుపక్రమోక్త ప్రాప్తివిశదీకరణార్థం ప్రశ్నానుత్థాపయతి— అథాతో నుప్రశ్నాః। ఉతావిద్వానముం లోకం ప్రేత్య। కశ్చన గచ్ఛతీ౩। ఆహో విద్వానముం లోకం ప్రేత్య। కశ్చిత్సమశ్నుతా౩ ఉ— పూర్వప్రతిపాదనస్య ముఖ్యత్వాత్ త్వమత స్పష్ట మాచ్యతే. ఉతా ఇతి పాతస్య ఛాందసో దీర్ఘః. అథానన్తరా నితివత్. అవిద్వానితిపదమతి వ్యాప్యుదాత్తం స్యాత్. తత్పురుషేతుల్యార్థేతి స్వరణాత్. అన్తోదాత్తం చేదం పదమ్. ఉత విద్వానితిచ్ఛేదః. అవిప్రకృష్ట హృదయాదిస్థానస్థం అనవచ్ఛిన్నంచ బ్రహ్మ ఉపాసీనో విద్వాన్ ఇతః ప్రేత్యాముంలోకం పరమేవ్యోమన్నిత్యుక్తం గచ్ఛతీత్యేకః ప్రశ్నః. ఉత గత్యనన్తరమేవ బ్రహ్మ ప్రాప్నోతీత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఆహో విద్వానమ్ముం [illegible] ప్రాప్యత్వం [illegible]. [illegible] కశ్చిదహం గ్రహీష్యే [illegible] విద్వానముం లోకం [illegible] భోగ్యభూతం బ్రహ్మసుఖమశ్నుత ఇత్యేకః ప్రశ్నః. [illegible] బ్రహ్మస్వరూప[illegible]ధనిత్యర్థసిద్ధః ప్రశ్నః. ఏవం శాస్త్రైకవిజ్ఞేయాః గతిశేషస్వరూపభేదసద్భావవిషయాః ప్రశ్నా [illegible] ఏవక్షితాః— ఏతత్సర్వం జ్ఞాత్వా [illegible]రుపాసాన్తే విధ్యాద్యతి (౧॥౧॥౩[illegible]) [illegible]

౧ తథాహి— శాఖాచన్ద్రన్యాయేన ఆత్మస్వరూపం బోధయితుమ్ అన్నమయః పురుష ఇతి శరీరం ప్రథమం నిర్దిశ్య, తదన్తరభూతం తస్య ధారకం పఞ్చవృత్తి ప్రాణం, తస్యాప్యన్తరభూతం మన, స్తదన్తరభూతాం చ బుద్ధిం, ప్రాణమయో మనోమయో విజ్ఞానమయ ఇతి తత్ర తత్ర బుద్ధ్యవతరణక్రమేణ నిర్దిశ్య, సర్వాన్తరభూతం జీవాత్మానమ్ అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యుపదిశ్య, అన్తరాత్మపరమ్పరాం సమాపయతి. అతో జీవాత్మస్వరూపమేవ బ్రహ్మవిదాప్నోతీతి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ, తదేవానన్దమయ ఇత్యుపదిష్టమితి నిశ్చీయతే.

---

౧. న వియుక్తవిషయత్వమ్, అన్నరసమయాద్యన్తరత్వ విజ్ఞానమయాన్యత్వాపరిచ్ఛిన్నానన్దైః పరత్వసిద్ధిరిత్యత్రాహ ॥ తథాహీతి ॥ శరీరమేవ లక్షణమ్. అన్నమయాద్యుక్తిరుపబుద్ధ్యవతరణాయ. ప్రాణమయాది సాహచర్యాద్విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుత ఇత్యేతాభ్యాం చ మయట్ స్వార్థికః. విజ్ఞానసారథిః, బుద్ధింతు సారథిమితి ప్రయోగాత్ కరణే వ్యుత్పత్త్యా అన్తఃకరణం విజ్ఞానమితి నతిదాదన్యత్వమ్. అయితానన్దస్తు నిష్కృష్టస్వార్థః. అత ఇత్యుపసంహారః.

---

౧౬. ఏతాన్ప్రతివక్తుం జగత్కారణత్వే సత్యశేషగుణవిశిష్టస్యైవ బ్రహ్మణః ప్రాప్యత్వాదిజ్ఞాపనాయాహ— సోఽకామయత। బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి— స ఆనన్దమయ ఆత్మా దేవమనుష్యాదిరూపేణ బహుస్యాం, తదర్థమాకాశాదిరూపేణ ప్రజాయేయేతి, వ్యష్టిసమష్టిరూపచేతనాచేతనవిషయసంకల్పముక్తమిత్యర్థః.

౧౭—స తపోఽతప్యత—స పరమాత్మా సృష్టవ్యాలోచనరూపం తపః కృతవానిత్యర్థః. తప ఆలోచన ఇతి హి ధాతుః.

౧౮—స తపస్తప్త్వా। ఇదꣳ సర్వమసృజత। యదిదం కిఞ్చ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్. ననుసర్వదా సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః కథం సృష్టికాలానుప్రవేశ ఇతి చేదుచ్యతే— గోత్వతరగతవత్సర్వవ్యాప్తస్య బ్రహ్మణః ప్రత్యేకం సర్వవస్తుషు పుష్కలపరిత్యవస్థితి విశేష ఏవాను ప్రవేశః. అనేన సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ, యో వేద నిహితం గుహాయామితి మన్త్రోక్తమనన్తస్య బ్రహ్మణో హృదయగుహానిహితత్వముపపాదితం భవతి.

౧౯— తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవత్—సచ్ఛబ్దేన నిర్వికారతయా సత్త్వేన రూపశ్చేతన ఉచ్యతే. త్యచ్ఛబ్దేన పూర్వపూర్వావస్థాత్యాగపరా

౫ నను చ 'బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా' ఇత్యానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మేతి ప్రతీయతే. నైవమ్. బ్రహ్మణ ఏవ స్వస్వభావవిశేషేణ పురుషవిధత్వరూపితం శిరఃపక్షపుచ్ఛరూపేణ వ్యపదిశ్యతే. యథాఽన్నమయాదిషు దేహాదిష్వపి స్వస్మాదనతిరిక్తైః స్వావయవైరేవ 'తస్యేదమేవ శిర' ఇత్యాదినా శిరఃపక్షపుచ్ఛవత్తయా నిదర్శితః, తథా ఆనన్దమయం బ్రహ్మాపి స్వస్మాదనతిరిక్తైః ప్రియాదిభిర్నిదర్శితమ్. తత్రావయవత్వేన రూపితానాం ప్రియమోదప్రమోదానన్దానామాశ్రయతయాఽఖణ్డరూపమానన్దమయం బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుచ్యతే. యది చానన్దమయాదన్యద్బ్రహ్మాభవిష్యత్, తస్మాద్వా ఏతస్మాదానన్దమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మా బ్రహ్మేత్యపి నిరదేక్ష్యత్. న చైవం నిర్దిశ్యతే.

---

౫. ఆనన్దమయస్య నిరుక్తప్రవృత్తిపరత్వాదినం సాక్ష్యం బ్రహ్మత్వసా ధయతి॥ నను చేతి॥ అవయవినోఽవయవభూత మన్యదితి భావః. పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ఆనన్దమయస్య బ్రహ్మత్వే హేత్వన్తరమాహ॥ యది చేతి॥

స్పదముచ్యతే. బ్రహ్మైవ చేతనాచేతనాత్మరూపభాగ్భవతీత్యర్థః.

౫౦ నను బ్రహ్మణ ఏవ సర్వోపాదానతయా సర్వభావవికారాస్పదత్వం స్యాదిత్యాశఙ్క్యాహ — నిరుక్తం చానిరుక్తం చ। నిలయనం చానిలయనం చ — జాతిగుణక్రియావత్తయా జాతిగుణాభిధాయిశబ్దవాచ్యమచేతనం నిరుక్తం. జాతిగుణాదిశూన్యం చేతనజాతమనిరుక్తం. ఏతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితా ఇత్యుక్తరీత్యా అచేతనవర్గాధారభూతం చేతనజాతం నిలయనం. ఆశ్రితం అచేతనజాతం త్వనిలయనం.

౫౧ — విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ — అజడస్వరూపం జడస్వరూపం చ.

౫౨ — సత్యం చానృతం చ సత్యమభవత్ — నిర్వికారతయా సత్యత్వం చేతనస్య. ఇతరస్యానృతత్వం. తతశ్చ నిరుక్తత్వానిరుక్తత్వనిలయనత్వానిలయనత్వవిజ్ఞానత్వావిజ్ఞానత్వయుక్తసత్యానృతశబ్దిత చేతనాచేతనసామాన్యరూపభాగ్భవదపి బ్రహ్మ సత్యమేవాభవత్. అజహన్నిర్వికారత్వలక్షణస్వస్వభావమేవాభవదిత్యర్థః.

౫౩ — యదిదం కించ। తత్సత్యమిత్యాచక్షతే — యస్మాచ్చేతనాచేతనవర్గానుప్రవిష్టతయా సత్యశబ్దితస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వం, అత ఏవ సర్వమపి చేతనాచేతనాత్మకం జగత్, శాస్త్రదృష్టిమన్తః పురుషాః పరాశరాదయః, నాతః కించిద్వ్యతిరిక్తమస్తి, జ్యోతీంషి విష్ణుర్భువనాని విష్ణుః, ఇత్యాచక్షత ఇత్యర్థః.

౬ ఏత దుక్తం భవతి- బ్రహ్మవి దాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి లక్షణతః సకలేతరవ్యావృత్తాకారం ప్రతిపాద్య, తదేవ తస్మాద్వా ఏతస్మా దాత్మన ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దిశ్య, తస్య సర్వాన్తరత్వే నాత్మత్వం వ్యఞ్జయ ద్వాక్యమ్, అన్నమయాదిషు తత్తదన్తరతయా ఆత్మత్వేన నిర్దిష్టాన్ ప్రాణమయాదీ నతిక్రమ్య అన్యోన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇత్యాత్మశబ్దేన నిర్దేశ మానన్దమయే సమాపయతి- అత ఆత్మశబ్దేన ప్రక్రాన్తం బ్రహ్మానన్దమయ ఇతి నిశ్చీయత ఇతి-

---

౭. నహ్యన్తరేవ వచనవ్యక్త్యా వాచ్య మన్యత్వ మిత్యత్రాహ॥ఏతదుక్తమితి॥ ప్రకరణవశాత్తత్రైవ భవితవ్యమి త్యర్థః- సోఽవక్తస్యైవ వ్యాఖ్యానసంభవ జ్ఞాపనాయ బ్రహ్మవిదాప్నోత్యుపాత్తమ్- మన్త్రోఽపి తద్వివరణమ్- ఆత్మన్తరానన్దమయే సమాప్యతాం, తస్య కథం బ్రహ్మత్వమితి శఙ్కా నిరస్యతే॥తదవతి॥ తదేతచ్ఛబ్దా ప్రకృత బ్రహ్మ పరావితి భావః-

---

౫౪— తదప్యేష శ్లోకో భవతి—స్పష్టార్థః.

౫౫— అసద్వా ఇదమగ్ర ఆసీత్। తతో వై సదజాయత—ఇదం స్థూలచేతనాచేతన శరీరకం బ్రహ్మ అనభివ్యక్తనామరూపం బ్రహ్మ, సృష్టేః ప్రాగాసీత్- తస్మాదిదం జగదభివ్యక్తనామరూపమభవదిత్యర్థః-

౫౬ నన్వసత్పక్షే తస్య బ్రహ్మణ ఉపాదానత్వే కర్త్రన్తరమపేక్షితం నిమిత్తోపాదానయో ర్భేదావశ్యం భావాదిత్యాశంక్యాహ—తదాత్మానగ్ స్వయమకురుత—ఆత్మానముపాదానత్వేన స్వీకృత్య స్వయమేవాకురుత-

౫౭—తస్మాత్తత్సుకృతముచ్యత ఇతి—యస్మాత్స్వయమేవ స్వస్య కార్యం అతఏవ బ్రహ్మ సుష్ఠు కార్యం యస్య తత్సుకృతం- కార్యస్య సౌష్ఠవంచ్ఛానతి క్లేశరూపత్వం స్వభిన్నస్య కార్యస్య నిర్మాణే హి క్లేశ ప్రసక్తిః- తత శ్చాక్లిష్టకార్యం బ్రహ్మణి నిశ్వసిత మేతస్య మహతో భూతస్యేత్యాది శ్రుతయో వదంతీత్యర్థః.

౫౮ భవతు తత్సుకృతం తస్యోపాస్యత్వ ప్రాప్యత్వయోః కిమాయాతమిత్యత్రాహ—యద్వై తత్సుకృతం। రసో వై సః—సుకృతమితి నిర్దిష్టం బ్రహ్మ, రసః ఆనన్దః-

౫౯—రసగ్ హ్యేవాయం లబ్ధ్వానందీ భవతి—లబ్ధాద స్యానందిత్వమ్-తతశ్చ తస్యానందత్వాత్ప్రాప్యత్వోపాస్యత్వయుక్తమితి భావః.

౬౦ తదేవోపపాదయతి— కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్। యదేష ఆకాశ ఆనందో న స్యాత్। ఏష హ్యేవానందయాతి—యద్యయమపరిచ్ఛిన్నానందమయః పరమాత్మా న స్యాత్, సాంసారికమాపవర్గికం వా సుఖం కః ప్రాప్నుయాత్- అ

౬ నను చ బ్రహ్మ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యుక్త్వా, అసన్నేవ స భ
వతి। అసద్బ్రహ్మేతి వేద చేత్। అస్తి బ్రహ్మేతి చేద్వేద। సన్తమే
నం తతో విదురితి, బ్రహ్మజ్ఞానాజ్ఞానాభ్యా మాత్మన స్సద్భా
వాసద్భావౌ దర్శయతి. నానన్దమయ జ్ఞానాజ్ఞానాభ్యామ్. న
చానన్దమయస్య ప్రియమోదాదిరూపేణ సర్వలోకవిదితస్య స
ద్భావాసద్భావ జ్ఞానాశఙ్కా యుక్తా. అతో నానన్దమయ మధి
కృత్యాయం శ్లోక ఉదాహృతః. తస్మాదానన్దమయా దన్య

---

౮. ॥ననుచేతి॥ యదానన్దమయః ప్రధానః, తస్మిం శ్శ్లోకః స్యాత్ విక్రా
న్తః, తదా తయో స్తన్తతశబ్దేన నిర్దేష్టవ్యం, తదభావా చ్ఛ్లోకః పుచ్ఛవి
షయః, నచ పర్యాయత్వా దవిరోధః, ప్రసిద్ధ స్యార్థస్య శబ్దానుపపత్తేరితి

తపస్యేవానందయతి. అతస్తస్య సర్వవిధానన్ద హేతుత్వాత్తస్య ప్రాప్య
త్వముక్తమితి భావః.

౨౧—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నదృశ్యేఽనాత్మ్యేఽనిరుక్తేఽనిలయనేఽభయం ప్రతిష్ఠాం విన్దతే। అథ సోఽభయం గతో భవతి—అదృశ్యే చక్షురాద్యగ్రహణయోగ్యే. అదృశ్యం దృశ్యం- శరీరమిత్యర్థః. అనాత్మ్యే అశరీర ఇత్యర్థః. అత ఏవానిరుక్తే, జాతిగుణాదివాచి శబ్దాప్రవాచ్యే, అనిలయనే, అనాధారే. అభయం అభయాయ నాస్య యథాభావాదితి చతుర్థ్యా అమ్భావః. అథవా భావేఽవ్యయ మిత్యవ్యయీభావసమాసః. అభయసాధనభూతాం ప్రతిష్ఠాం నైరన్తర్య స్మృతి లక్షణాం నిష్ఠాం యదా విన్దతే, అథ తే, సః, అభయం ప్రాప్నోతి. అత్ర దృశ్యా త్మ్య ఇత్యచిద్వ్యావృత్తిః, అనాత్మ్య ఇతి బద్ధవ్యావృత్తిః, సహి పరమా త్మనాత్మవాన్, యద్వా ఆత్మ్యం వ్యాప్యం, కర్మకృతశరీరం, తద్రహితో నా త్మ్యః, అనిరుక్త ఇతి ముక్తవ్యావృత్తిః, సహి బద్ధావస్థాయాం దేవాదిశబ్దైరు క్తః, అనిలయన ఇతి నిత్యముక్తవ్యావృత్తిః, తేషాం హి భగవానాధారః, ఇత్యుక్తం.

౨౨ ఏవం విహితాయాః ప్రతిష్ఠాయా విచ్ఛేదే అనర్థం దర్శయతి—యదా హ్యేవైష ఏతస్మిన్నుదరమన్తరం కురుతే। అథ తస్య భయం భవతి—ఏష ఉపాసక ఏతస్మిన్ పరమాత్మని ధ్యానస్యాన్తరం విచ్ఛేదమరమల్పమపి యః కురుతే, తస్య భయం భవతీత్యర్థః. పూర్వవాక్యే ప్రతిష్ఠాశబ్దేన నిరన్తర ధ్యానవాచినా ధ్యానగత నైరన్తర్యస్యాభిహితత్వాత్ అత్రాన్తరశబ్దేనాపి తస్యైవ ధ్యానగత నైరన్తర్యస్య విరోధి ధ్యానవిచ్ఛేదస్య గ్రహణముచితమ్. నతు పరోక్షరీత్యా బ్రహ్మణి అన్తరం భేదం యః కురుతే నానాత్వదర్శీతి ద్రష్టవ్యం. వస్తుతస్తు బ్రహ్మత్వాదినామకస్య బ్రహ్మణి నానాత్వ నిషేధో న ప్రతిపాద్యః. అస్మాభిర్నానా బ్రహ్మవాదస్యానభ్యుపగమాత్. తథా

ద్బ్రహ్మ... నైవమ్- ఇదం పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, పృథివీ పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, అథర్వాఙ్గిరసః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠా, మహః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేత్యస్య, తత్ర తత్రోదాహృతాః అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్తే ఇత్యాది శ్లోకా, యథా న పుచ్ఛమాత్రప్రతిపాదనపరాః, అపి త్వన్నమయాది పురుష ప్రతిపాదనపరాః, ఏవ మత్రా ప్యానన్దమయ స్యాయం అసన్నేవేతి శ్లోకః- నానన్దమయ వ్యతిరిక్తస్య పుచ్ఛస్య- ఆనన్దమయస్యైవ బ్రహ్మత్వేపి ప్రియమోదాదిరూపేణ రూపిత స్యాపరిచ్ఛిన్నానన్దస్య సద్భావాసద్భావజ్ఞానాశఙ్కా యుక్తైవ- పుచ్ఛబ్రహ్మణో వ్యవచ్ఛిన్నానన్దతయైవ హ్యప్రసిద్ధతా- శిరఃప్రభృత్యవయవిత్వాభావా ద్బ్రహ్మణో నానన్దమయో బ్రహ్మేతి చేత్, బ్రహ్మణః పుచ్ఛత్వ ప్రతిష్ఠాత్వాభావాత్ పుచ్ఛమపి బ్రహ్మ నభవేత్- అథావిద్యాపరికల్పితస్య వస్తునస్తస్యాశ్రయభూత

త్యర్థః- పరిహరతి-నైవమితి॥ పుచ్ఛవద్వ్యవయవత్వం ప్రకరణాదుక్తమ్- అన్నా నాశఙ్కాసంభవ మాహ॥ ఆనన్దమయస్యేతి॥ ప్రతిబన్ధ ముక్తిప్రయన్నాహ॥ అద్భుతి॥ అసన్నేవ బ్రహ్మత్యుక్తై రానన్దస్యచ ప్రసిద్ధత్వాది త్యర్థః- అవయవిత్వాయోగ మాశఙ్క్యావయవత్వాయోగ ప్రతిబన్ధ్యా పరిహరతి॥ శిరఇతి॥ స

తి ప్రకరణాను గుణ్యాదుక్త ఏవార్థ ఉచిత ఇతి ద్రష్టవ్యమ్-

౨౩ కింభయం తత్రాహ— తత్త్వతో భయం విదుషో మన్వానస్య— విదుషో బ్రహ్మోపాసననిష్ఠస్య తదతిరిక్తవిషయస్పృహయా నిరంతరం మననమకుర్వతః తదిదమననభయం. సహోతదప్యేకయా స్వయత్నయమస్తి- ఉక్తంచమహర్షిభిః- యన్ముహూర్తం క్షణం వాపి వాసుదేవో నచింత్యతే। సాహానిస్తన్మహచ్ఛిద్రం సాంభ్రాన్తిస్సాచవిక్రియా॥ వరంహుతవహజ్వాలాపంజరాంతర్వ్యవస్థితిః। నశౌరిచింతావిముఖ జనసంవాసవైశసమితి.

౨౪—తదప్యేష శ్లోకో భవతి। భీషాస్మాద్వాతః పవతే। భీషోదేతి సూర్యః। భీషాస్మాదగ్నిశ్చేన్ద్రశ్చ। మృత్యుర్ధావతి పంచమ ఇతి—అగ్నివాయుసూర్యేన్ద్రముఖాస్సర్వేపి దేవప్రవరాః పరమాత్మశాసనాతివృత్తౌ కింభవిష్యతీతి భీత్యాస్వస్వ కర్మసు జాగరూకా భవన్తి- అతశ్చ బ్రహ్మవ్యతిరిక్తం కృత్స్నమపిపదం దుఃఖోదర్కత్వా దనర్థరూపమేవ- అతశ్చతద్వ్యవధానమనయా మననవిచ్ఛేదస్యాత్యంత భయావహత్వాత్తత్రానభయం కించిదస్తీత్యర్థః.

త్వాత్ బ్రహ్మణః పుచ్ఛం ప్రతిష్ఠేతి రూపణమాత్ర మిత్యుచ్యేత, హన్త తర్హి తస్యాసుఖాద్వ్యావృత్తస్యానన్దమయస్య బ్రహ్మణః ప్రియశిరస్త్వాదిరూపణం భవిష్యతి. ఏవం చ సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మేతి వికారాస్పద జడ పరిచ్ఛిన్న వస్త్వన్తరవ్యావృత్తస్యాసుఖా ద్వ్యావృత్తి రానన్దమయ ఇ త్యుపదిశ్యతే. అత శ్చాఖణ్డైకరసానన్దరూపే బ్రహ్మ ణ్యానన్దమయ ఇతి మయట్ ప్రాణమయ ఇవ స్వార్థికో ద్రష్టవ్యః.

౧ తస్మా దవిద్యాపరికల్పిత వివిధ విభక్త దేవాదిభిన్నస్య జీవాత్మన స్స్వాభావికం రూప మఖణ్డైకరసం సుఖైకతాన మానన్దమయ ఇ త్యుచ్యత ఇ త్యానన్దమయః ప్రత్యగాత్మా.

౨ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే. ఆనన్దమయోఽభ్యాసాత్. ఆనన్దమయః పరమాత్మా. కుతః. అభ్యాసాత్. సైషానన్దస్య మీమాంసా భవతీత్యారభ్య, యతో వాచో నివర్తన్తే ఇత్యేవమన్తేన వాక్యేన శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయదశాశిర స్సౌఖ్యస్యా

త్యాదివాక్యేన కృత్స్న వ్యావృత్తిసిద్ధా ॥ మత్ర క్రియత ఇత్యత్రాహ॥ ఏవం చేత్॥ బ్రహ్మణః కథంవికారత్వ మిత్యత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ తతః అనుపపత్తీనాం పరిహృతత్వాత్.

౧ అపరిచ్ఛిన్నానన్దరూపస్య ప్రత్యగాత్మనః కథం దుఃఖిత్వ సుఖితారతమ్యే ఇతిశఙ్కాం చ పరిహరన్ పూర్వపక్ష ముపసంహరతి॥ తస్మాదితి॥ కథ్యన్తా మిత్యుక్తే శోధ్యత్వం యథావస్థ్వతి, తత్పరమాత్మని ప్రసాదనీయత్వరూప మనుసన్ధేయమ్. అన్యత్ర కల్పితే. తస్యైవ పరికరణం తచ్ఛరణాగతిశ వేతిహి వక్ష్యతే.

౨ అస్మి న్పూర్వపక్షే ప్రాప్తే సూత్ర మవతారయతి॥ ఏవం ప్రాప్త ఇతి॥ ఉత్తరాధికరణసూత్ర స్థానన్యశబ్దసమ్బద్ధ లబ్ధార్థమాహ॥ పరమాత్మేతి॥ హేతుపదం వ్యాచష్టే॥ సైషేతి॥ యతోవాచ ఇత్యాదివాక్య మభిప్రేత్య॥ నిరతిశ

---

౭౫ ఏవం బ్రహ్మ వేదనస్య జగత్కారణత్వ తదుపయిక సార్వజ్ఞ్యాదిగుణవిశిష్ట విషయ కత్వ మవిచ్ఛిన్నత్వం చ విధాయ ప్రాప్యస్యానందమయస్య బ్రహ్మణః ఆనందమయ శబ్ద ప్రవృత్తి నిమిత్త మానంద ప్రాచుర్యం దర్శయతి— సైషానందస్య మీమాంసా భవతి—వక్ష్యమాణానంద విషయక విచారో భవతీత్యర్థః.

న ఆనన్దోఽనన్తదుఃఖమిశ్రపరిమితసుఖలవ భాగిని జీవాత్మని సమ్భవ న్నిఖిలహేయప్రత్యనీకం కల్యాణైకతానం సకలేతరవిలక్షణం పరమాత్మానమేవ స్వాశ్రయ మావేదయతి- యథాహ, తస్మాద్వా ఏతస్మా ద్విజ్ఞానమయాత్। అన్యోఽన్తర ఆత్మాఽఽనన్దమయ ఇతి-

౧౦ విజ్ఞానమయోహి జీవః- న బుద్ధిమాత్రమ్- మయట్ప్రత్యయేన వ్యతిరేకప్రతీతేః- ప్రాణమయే త్వగత్యా స్వార్థికః క్రియతే- ఇహ తు తద్వతో జీవస్య సంభవా న్నానర్థక్యం న్యాయ్యమ్- బద్ధో ముక్తశ్చ ప్రత్యగాత్మా జ్ఞాతైవేత్య భ్యధిష్మహి- ప్రాణమయాదౌ చ మయడర్థసమ్భవో నన్తరమేవ వక్ష్యతే-

---

టీ|| అభ్యస్యమానః= అభ్యాసో గుణనమ్- స ఏషః ఏకో బ్రహ్మణ ఆనన్ద ఇతి గుణ్యమాన ఇత్యర్థః- అస్య వాక్యస్య కథం సచతుర్ముఖానన్దపరత్వ మితి చేత్- ఉచ్యతే—ముఖ్యత్వా త్పరమాత్మని ప్రకరణా చ్ఛబ్దస్య సన్నిధేః శత, స్తుత్యత్వా త్ప్రతిశ్రుతోపసంహారణతః పుంలిఙ్గతచ్ఛబ్దతః। పతిస్థా ద్ధ్రుణనాత్ ప్రజాపతిపదా త్ప్రాగ్వ ద్భహుత్వ శ్రుతే, ర్గత్యాన న్య పరేషువాక్యనయతో బ్రహ్మైవ స ఏకో గుణ ఇతి- ముక్తే సంభవతీత్య త్రాహ॥నిఖిలహేయేతి॥ స్వతస్త్వభావాత్ పృథగ్భావమహాత్ తేః జగద్వ్యాపారాభావాచ్చ నేతిభావః- సపరం వస్తు సామ్యాః జీవవైలక్షణ్యం, కణ్ఠోక్తం చే త్యాహ॥యథాహేతి॥

౧౦ అన్తఃకరణపరత్వం వ్యుదస్యతి॥విజ్ఞానేతి॥ యోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషు హృద్యన్తర్జ్యోతి రిత్యాది ద్యోతకోహిశబ్దః- ప్రకృత్యసాధారణ్యం బాధిత్రేరమ్- ప్రత్యయవైయర్థ్యం కణ్ఠోక్తమ్- నాత్ర మయడర్థసంభవః ధీమాత్రం ద్యోతిత్యత్రాహ॥బద్ధ ఇతి॥

ఉ. ౨— యువా స్యాత్సాధుయువాఽధ్యాయకః। ఆశిష్ఠో ద్రఢిష్ఠో బలిష్ఠః। తస్యేయం పృథివీ సర్వా విత్తస్య పూర్ణా స్యాత్। స ఏకో మానుష ఆనన్దః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— అత్ర వ్యాఖ్యా, సాధుయువాఽధ్యాయకః- సాధు, యథావిధి, సమ్యక్త్వం ప్రదాయనిర్ధతయా స్వరవర్ణాదిభ్రమరహితం వా- యువశబ్దేన ప్రత్యగ్రత్వం వివక్షితం- అవిస్మరణాన్నిత్యనవం యథాభవతి తథాధ్యయనవానిత్యర్థః- యద్వా స్వసమవయస్కానాం సర్వేషామధ్యాయకః అధ్యాపకః తదధికజ్ఞాన ఇత్యర్థః- ఆశిష్ఠః- ఆశుతరక్రియః- యద్వా అతిశయేన అరోగ ఇత్యర్థః- యద్వా ఆశీర్వాదవిషయభూతః- సర్వాశీర్భాజన ఇత్యర్థః- సర్వాన్ దేవాన్ ఋషీం శ్చ తర్పయతీతి వా- బలిష్ఠః- బలవాన్- ద్రఢిష్ఠః

౧౧ కథం తర్హి విజ్ఞానమయవిషయశ్లోకే విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతఇతి కేవలవిజ్ఞానశబ్దోపాదాన ముపపద్యతే. జ్ఞాతరి వాత్మన స్స్వరూపమపి స్వప్రకాశతయా విజ్ఞానమి త్యుచ్యతఇతి న దోషః. జ్ఞానైకనిరూపణీయత్వాచ్చ జ్ఞాతు స్స్వరూపస్య. స్వరూపనిరూపణధర్మశబ్దాహి ధర్మముఖేన ధర్మిస్వరూపమపి ప్రతిపాదయన్తి. గవాదిశబ్దవత్. కృత్యల్యుటో బహుళమితివా కర్తరి ల్యుడాశ్రీయతే. నన్ద్యాదిత్వం వాశ్రిత్య నన్దిగ్రహ్యాదినా కర్తరి ల్యుః. అతఏవచ విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతే। కర్మాణి తను

---

౧౧ శ్లోకస్థ విజ్ఞానపదం వ్యాఖ్యాతుం పృచ్ఛతి॥కథమితి॥ స్వాత్మా నిర్వాహా దర్శయతి॥జ్ఞాతరీతి॥ శాబ్దప్రక్రియయా ద్విధా నిర్వక్తి॥కృత్యేతి॥ ప్రథమే కర్తృతాత్వం కల్ప్యమ్. ద్వితీయేతు గుణాన్తర్భావని త్యాశ్రయణశక్తిః. విశేషణస్య విశేష్యనిఘ్నత్వేపి నపుంసకత్వంతు వక్ష్యతే. జ్ఞాతృపరత్వనిశ్చాయకే ఘటితాస్యాపం నిర్వాహా ఇత్యత్రాహ॥అతఏవచేతి॥ అతః జ్ఞాతృ

తి శరీరబలవత్త్వస్యోక్తత్వాత్. యద్వాదృఢిష్ఠః దృఢతరః. సత్వవ్యవస్థితస్వభావఇత్యర్థః. బలిష్ఠః శారీరమానస సర్వవిధబలవాన్. విత్తస్యపూర్ణా విత్తపూర్ణా. పూరణగుణసుహితార్థేతి షష్ఠ్యనుజ్ఞానాత్. ఏవం గుణసముదాయం విభూతిపౌష్కల్యం చోక్త్వా సఏకోమానుష ఆనందఇతి ప్రత్యేకత్వైకానందత్వముక్తం. నచజ్ఞానభిన్నస్య గుణవిభూత్యాదేః కథమానందత్వమితి శంక్యమ్. అనుకూలత్వం హ్యానందత్వం. తచ్చస్వతఏవాస్త్వత్వమ్. తచ్చ గుణవిభూత్యోరపిసంభవతి. తద్విషయజ్ఞానస్యాప్యనుకూలత్వం విషయానుకూలత్వాన్వయవ్యతిరేకసిద్ధమ్. అత్రశ్రుతిస్వారస్యాదు గుణవిభూత్యోరేవానందత్వమ్. శ్రోత్రియః బ్రహ్మనిష్ఠః. అకామహతః సకలసాంసారికభోగానుస్పృహః. అతోముక్తప్రాయ ఇత్యుక్తమ్. ఏవంచయువత్వ దృఢగాత్రత్వ ప్రాంతత్వ జ్ఞానబలైశ్వర్యాదయస్సంభూయయత్రభవంతి, సమానుష ఆనందః, అకామహత శ్రోత్రియస్య ముక్తస్యాపిసభవంత్యేవ, ముక్తస్యతదానందానుభవకాలికతయా తత్రమానుషానందస్యాంతర్గతత్వాదితిభావః.

౨౩— తేయేశతంమానుషాఆనందాః। సఏకోమనుష్యగంధర్వాణామానందః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య। తేయేశతంమనుష్యగంధర్వాణామానందాః। సఏకోదేవగంధర్వాణామానందః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య। తేయేశతందేవగంధర్వాణామానందాః। సఏకఃపితౄణాంచిరలోకలోకానామానందః॥ శ్రోత్రియస్యచాకామహతస్య। తేయేశతంపితౄణాంచిరలోకలోకానామానందాః।

తేఽపి చేతి యజ్ఞాదికర్తృత్వం విజ్ఞానస్య శ్రూయతే. బుద్ధిమాత్రస్య హి న కర్తృత్వం సంభవతి. అచేతనేషు హి చేతనోపకరణభూతేషు విజ్ఞానమయాత్ప్రాచీనేష్వన్నమయాదిషు న చేతనధర్మభూతం కర్తృత్వం శ్రూయతే. అతఏవ చేతనమచేతనంచ సాపా

పరత్వాత్. కర్తృత్వ మౌపచారిక మిత్యత్రాహ ॥అచేతనేష్వితి॥ ఔపచారికత్వ ఏవ దోషః, ప్రకరణస్య తథావిధత్వే సత్యాః, తచ్చ న, శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వ స్యౌపచారికస్యాదర్శనా దిత్యర్థః. అన్నమయాద్యపి హి యజ్ఞోపకరణమ్. అద్యతేత్తీతి న శ్రేయస్సాధనకర్తృత్వమ్. జ్ఞాతృపరత్వే వాక్యస్వారస్యం ప్రయోగం దర్శయతి ॥అతఏవేతి॥ న తత్రాన్తఃకరణపరత్వమ్, అపిత

స ఏక ఆజానజానాం దేవానామానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతమాజానజానాం దేవానామానందాః। స ఏకః కర్మదేవానాం దేవానామానందః। యే కర్మణా దేవానపియంతి। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం దేవానామానందాః। స ఏక ఇంద్రస్యానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతమింద్రస్యానందాః। స ఏకో బృహస్పతేరానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య। తే యే శతం బృహస్పతేరానందాః। స ఏకః ప్రజాపతేరానందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— యే మనుష్యాః సంతః కర్మవిశేషేణ వా విద్యావిశేషేణ వా అంతర్ధానాదిశక్త్యుపేతతయా గంధర్వత్వం ప్రాప్తాః, తే మనుష్యగంధర్వాః. అంతరిక్షలోకవాసినో దేవగంధర్వాః. చిరకాలస్థాయీ లోకః పితృలోకః. చిరలోకః లోకో యేషాం తే చిరలోకలోకాః పితరః. ఆజానో దేవలోకః. తత్ర జాతా ఆజానజాః. స్మార్తకర్మవిశేషతో దేవస్థానేషు జాతా ఇత్యర్థః. అగ్నిహోత్రాదికర్మణా అగ్నీంద్రాదిసాయుజ్యం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః. దేవాస్తు వసురుద్రాదయః త్రయస్త్రింశద్ధవిర్భుజః. ఇంద్రబృహస్పతీ ప్రసిద్ధౌ. ప్రజాపతిశ్చతుర్ముఖః. నతు దక్షాదయః. ఏకవచనశ్రవణాత్.

ఉ౮— తే యే శతం ప్రజాపతేరానందాః। స ఏకో బ్రహ్మణ ఆనందః। శ్రోత్రియస్య చాకామహతస్య— అత్ర బ్రహ్మశబ్దః బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమితి ప్రక్రాంత బ్రహ్మపరః. న చ బ్రహ్మానందస్య శతగుణితమితి పరిచ్ఛిన్నత్వం కథమితి వాచ్యం. కాకార్థానవబోధానిరతో నానిరతో గచ్ఛతి, ఇషువద్గచ్ఛతీతి ఇషుసామ్యప్రతిపాదక వచనస్య గతిమాంద్యనివృత్తిపరత్వవత్, శతగుణితమితి వాక్యస్యాపి చతుర్ముఖానందాధిక్యమాత్రపరత్వేన శతగుణిత చతుర్ముఖానందానుమానాధికపరత్వాభావాత్.

ఉ౯ ఏవంభూతఆనందమయః యతోవచననివర్తంతే ఇతి వాక్యోక్తగుణానిశతశ్శోపాస్యమానః, శిరఃపక్షాదివిగ్రహవిశేషవిశిష్టః కామాదేవసాది

ధారత్వై ర్నిలయనత్వానిలయనత్వాదిభి ర్ధర్మవిశేషై ర్విభజ్య నిర్దేశ ద్వాక్యం విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చేతి విజ్ఞానశబ్దేన తద్గుణం చేతనం వదతి. తథాఽన్తర్యామిబ్రాహ్మణే యో విజ్ఞానే తిష్ఠన్నిత్యస్య కాణ్వపాఠగతస్య పర్యాయస్య స్థానే య ఆత్మని తిష్ఠన్నితి పర్యాయ మధీయానా మాధ్యందినాః కాణ్వపాఠగతం విజ్ఞానశబ్దనిర్దిష్టం జీవాత్మేతి స్ఫుటీకుర్వన్తి. విజ్ఞానమితిచ నపుంసకలిఙ్గం వస్తుత్వాభిప్రాయమ్.

స్తస్య నిలయనత్వ సత్యత్వాయోగాత్, నచ పరమాత్మపరత్వమ్, వ్యాప్యత్వాయోగా దితిభావః. శాఖాన్తరస్థప్రయోగంచ దర్శయతి॥ తథేతి॥ తత్రాపి నాన్తఃకరణపరత్వమ్, ఆత్మశబ్దస్థానీయత్వాత్, నచపరమాత్మపరత్వమ్, అన్యనియామ్యత్వాయోగా దితి భావః.

పఞ్చత్యాగాంశ్చోయామాహ—సయశ్చాయంపురుషే। యశ్చాసావాదిత్యే। సఏకః—య ఏషోఽన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుండరీక మేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామేత్యాదిత్యమండలాంతర్వర్తీ కమనీయవిగ్రహయుక్తో యః పుండరీకాక్షః, స ఏవ హృదయగుహావర్తీ విజ్ఞానమయాదంతరః. తతశ్చ పుండరీకాక్షత్వాదివిగ్రహయోగేన నారాయణ ఏవేత్యర్థః. తతశ్చ తాదృశవిగ్రహవిశిష్టస్య హృదయగుహావర్తినో భగవతో ధ్యానం కర్తవ్యమితి ఫలితోఽర్థః. అత్ర సచ్చ త్యచ్చాభవదితి చిదచిచ్ఛరీరకత్వే నానుసంధాన ముక్తమ్. సత్యంజ్ఞానమితి స్వరూపేణానుసంధానముక్తం. తచ్చ స్వరూపేణానుసంధానమాదిత్య మండలాంతర్వర్తీ పుండరీకాక్షవిగ్రహవిశిష్టతయాచోక్తమ్. జీవముఖ్యప్రాణలింగాన్నేతి చేన్నోపాసాత్రైవిధ్యా (౧॥౧॥౩౧) దితిసూత్రే భగవతాభాష్యకృతా ఇదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసంధానం ప్రకరణాంతరేష్వప్యాశ్రితం, సత్యంజ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపేణానుసంధానం, తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చత్యచ్చాభవదితి భోక్తృశరీరకతయా భోగ్య భోగోపకరణశరీరకతయా చానుసంధానమిత్యుక్తమ్.

౩౦ ఏవమస్య ప్రాప్యత్వోపయుక్తం రూపముక్తం. ఉతావిద్వానముం లోకమిత్యాదినోపక్షిప్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరమాహ— సయఏవంవిత్। అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్య। ఏతమన్నమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం ప్రాణమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం మనోమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతం విజ్ఞానమయమాత్మానముపసంక్రామతి। ఏతమానందమయ మాత్మానముపసం

౧౨ తదేవం విజ్ఞానమయా జ్జీవా దన్య స్తదన్తరః పరమాత్మా ఆనన్దమయః-

౧౩ యద్యపి విజ్ఞానం యజ్ఞం తనుతఇతి శ్లోకేన జ్ఞానమాత్రమే వోపాదీయతే, న జ్ఞాతా, తథాపి అన్యోన్తర ఆత్మా విజ్ఞానమయ ఇతి తద్వాక్య జ్ఞాతై వోపదిశ్యతే- యథా అన్నాద్వై ప్రజాః ప్రజాయన్త ఇత్యత్ర శ్లోకే కేవలాన్నోపాదానేపి స వా ఏష పురుషోన్నరసమయ ఇత్యత్ర నాన్నమాత్రం నిర్దిష్టమ్- అపితు తన్మయః, తద్వికారః- ఏతత్సర్వం హృది నిధాయ సూత్రకార స్స్వయమేవ భేదవ్యపదేశాది త్యనన్తరమేవ వదతి-

---

౧౩ జ్ఞానమాత్రపరత్వ ముపగమ్యాహ॥యద్యపీతి॥ బ్రాహ్మణేన శ్లోకస్యైకార్థ్యేంతు తదుక్తైకదేశవిషయతయాఽపి యుక్తమితి భావః- ఉక్తార్థస్య పౌత్రతా మాహ॥ఏతదితి॥ సాధ్యాపయికత్వా త్సర్వ మభిప్రేతమిత్యర్థః-

---

క్రామతీతి— అత్రసయఏవంవిత్, అస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యేత్యనేనసర్వేషాం బ్రహ్మవిదాం అర్చిరాదిమార్గ ఉక్తో భవతి- ఆనందమయమాత్మాన ముపసంక్రామతీతి ముక్తిదశాయాం జీవబ్రహ్మణోరుపాస్యోపాసకయోర్భోక్తృభోగ్యభావప్రతిపాదనాన్ముక్తౌ బ్రహ్మణా ఐక్యపక్షో వ్యుదస్తో భవతి- ఏతమన్నమయమిత్యాదిపంచస్వపిపర్యాయేషు ఏతచ్ఛబ్దః పరమాత్మపరః- అన్నమయప్రాణమయమనోమయవిజ్ఞానమయశబ్దా స్తచ్ఛరీరకపరమాత్మపరాః- అత్రవ్యాసార్యస్సర్వోఽపి విద్వానస్మాల్లోకాత్ప్రేత్యాన్నమయాది సమష్టివ్యష్టివిభూతికం నిరతిశయానందం పరమాత్మానం భోగ్యభూతం భోక్తా సన్ననుభవతీతి ప్రశ్నస్యోత్తరముక్తమిత్యుక్తమ్-

౪౧ అథయం ప్రతిష్ఠాం విందతే, అథసోఽభయంగతో భవతీత్యుక్తార్థసాక్షిత్వేనశ్లోకం పఠతి— తదప్యేషశ్లోకోభవతి। యతోవాచోనివర్తంతే। అప్రాప్యమనసాసహ। ఆనందంబ్రహ్మణోవిద్వాన్। నబిభేతికుతశ్చనేతి—వాఙ్మనసే ఆనందస్య ఇయత్తాలక్షణం పారంగంతుం ప్రవృత్తే తదప్రాప్యైవ నివృత్తే భవతః- తాదృశానందగుణకబ్రహ్మోపాసనేన సర్వక్లేశభయాత్యంతనివృత్తిర్భవతీత్యర్థః-

౪౨ తదేవోపపాదయతి—ఏతగ్ంహవావనతపతి। కిమహంసాధునాకరవం। కిమహంపాపమకరవమితి— స్వర్గాదిహేతుం సుకృతం నాకార్షం నరకాదిహేతుభూతం పాపమకార్షం, ఇతీదృశచింతా బ్రహ్మవిదంనబాధతే- స్వర్గా

౧౮ యదుక్తం జగత్కారణతయా నిర్దిష్టస్య, అనేన జీవే నాత్మనానుప్రవిశ్య, తత్త్వమసీతిచ జీవసామానాధికరణ్యనిర్దేశాజ్జగత్కారణమపి జీవస్వరూపా న్నాతిరిచ్యతఇతి కృత్వా, జీవస్యైవ స్వరూపం బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితి ప్రక్రాన్త మసుఖాద్వ్యావృత్తత్వే నానన్దమయఇ త్యుపదిశ్యతఇతి- తదయుక్తమ్- జీవస్య చేతనత్వే సత్యపి తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయేతి, తత్తేజోసృజతేతి, స్వసఙ్కల్పపూర్వ కానన్తవిచిత్రసృష్టిరేయం గానుపపత్తే:- శుద్ధావస్థస్యాపిహి తస్య స్వర్గాది జగద్వ్యాపా రాసంభవో, జగద్వ్యాపారవర్జం, భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గా దిత్యత్రోపపాదయిష్యతే-

౧౯ కారణభూతస్య బ్రహ్మణో జీవస్వరూప త్వానభ్యుపగమే, అనేన జీవే నాత్మనా తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యనిర్దేశ: కథ ముపపద్యతఇతి చేత్, కథంవా నిరస్తనిఖిలదోషగన్ధస్య

---

౧౮ అస్యాధికరణస్య సద్విద్యోక్తేక్షణస్య చిద్వ్యావృత్త్యనిశ్చాయకత్వప్రతిబన్ధక సామానాధికరణ్యనిరూపణత్వాత్ సామానాధికరణ్యం శారీరత్వసమాపూర్వపక్షహేతుతయా సూత్రకృతాఽభిప్రేతమితి, తదుక్తపరిహారప్రకార శ్చోత్తరత్ర సూత్రసిద్ధ ఇహోపపాదేష్యత యాఽభిప్రేతఇ త్యభిప్రేత్య తదేవ పూర్వపక్షహేత్వో: ప్రథమద్వితీయక్రమేణ చరమం పరిహర్తు మనువదతి యదుక్తమితి॥ సృష్టిరేయోగానుపపత్తేరితి॥ ప్రకరణే కరణకతే బరవిరహా దితి భావ:-

౧౯ సమానవిభక్తిత్వవత్ ఐక్యం కథమితి చోదయతి॥ కారణేతి॥ ప్రాతిపది

దిలోకేష్విచ్ఛయాఽభావాత్- బ్రహ్మజ్ఞానదగ్ధపాపతయా నరకాదిభయస్యాప్యభావాత్-

౪౩ ఏతాదృశంబ్రహ్మవిద్యాప్రయుక్త మాహాత్మ్యమపిద్యోతయతీత్యాహ—నయఏవంవిద్వానితిఆత్మానగ్ంస్పృణుతే— ఏతేఏతాభ్యాం ఉంతాభ్యాం ఆత్మానం స్పృణుతేరక్షతీత్యర్థ:- పుణ్యపాపఫలాసుఖానాప్తిత్యుక్తంభవతి.

౪౪—ఉభేహ్యేవైషఏతేఆత్మానగ్ంస్పృణుతే। యఏవంవేద—పునర్వచనం పుణ్యపాపధూననధ్యానసాంతత్య తాత్పర్యద్యోతనాయ అనువాకసమాప్తిద్యోతనాయచ-

౪౫—ఇత్యుపనిషత్ — ఇత్థంపరమరహస్యోపదేశ:- తాదృశాధికారియోగ్యైవవక్తవ్యేతిభావ:-

సత్యసఙ్కల్పస్య సర్వజ్ఞస్య సర్వశక్తేరనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ
కల్యాణగుణగణస్య సకలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః నానావిధాన
న్తదుఃఖాకరకర్మాధీనచిన్తిత నిమిషితాది సకలప్రవృత్తి జీవస్వరూ
పత్వమ్-అన్యతరస్య మిథ్యాత్వేనోపపద్యత ఇతిచేత్ - కస్యభోః- కిం
హేయసమ్బద్ధస్య, కింవా హేయ ప్రత్యనీక కల్యాణైకతాన స్వ
భావస్య- హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానస్య బ్రహ్మణోఽనాద్య
విద్యాశ్రయత్వేన హేయసమ్బద్ధమిథ్యాప్రతిభాసామిథ్యారూపఇతి
చేత్, విప్రతిషిద్ధమిదమభిధీయతే. బ్రహ్మణో హేయప్రత్యనీక క
ల్యాణైకతానత్వ, మనాద్యవిద్యాశ్రయత్వేనానన్తదుఃఖవిషయ మి
థ్యాప్రతిభాసాశ్రయత్వం చేతి- అవిద్యాశ్రయత్వం తత్కార్యదుః
ఖప్రతిభాసాశ్రయత్వం చైవహి హేయసమ్బన్ధః- తత్సమ్బన్ధిత్వం
తత్ప్రత్యనీకత్వం చవిరుద్ధమేవ. తథాపితస్యమిథ్యాత్వాన్నవిరోధఇ
తిహావోచః- మిథ్యాభూతమప్యపురుషార్థఏవ- యన్నిరసనాయ స
ర్వే వేదాన్తా ఆరభ్యన్త ఇతిబ్రూషే. నిరసనీయాపురుషార్థయోగశ్చ
హేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానతయా విరుధ్యతే. కించ *యే
నాశ్రుతంశ్రుతం భవతీత్యేక విజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానంప్రతిజ్ఞాయ,
సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదినా నిఖిలజగదేక కారణతాం*తదై
క్షత బహుస్యామితి సత్యసఙ్కల్పతాం చప్రతిపాద్య,తస్యైవ బ్రహ్మ
ణః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనానన్తదుఃఖాశ్రయజీవైక్యంప్ర
తిపాదితమ్-తదన్యథానుపపత్త్యాబ్రహ్మణ ఏవావిద్యాశ్రయత్వాదిక

తావద్గతవిశేషణాన్వయః కథమితి ప్రతివక్తి ॥కథంచేతి॥ శంకతే॥ అన్యతరస్యే
తి॥ కస్యేత్యాదినా వికల్ప్య ప్రథమం దూషయతి॥ విప్రతిషిద్ధమితి॥ తదుపపాద
యతి॥ అవిద్యేతి॥ తతః॥మిథ్యాత్వా॥ తదితి॥ మిథ్యాత్వాదవిరోధమాశంక్యా
హ॥ తథాపీతి॥ పరిహరతి॥ మిథ్యేతి॥ తతః॥కిం త్యాత్రా॥ నిరసనీయేతి॥మిథ్యా
త్వమత్యన్తాభావశ్చేన్న శాస్త్రైరమ్భః, జ్ఞానబాధ్యత్వంచేత్తత్రాపి పురుషా
ర్థరూపత్వే శాస్త్రానారంభణీయతా, అపురుషార్థత్వే నిరసనీయహేయసంబం
గాద్విప్రతిషేధ ఏవత్యర్థః॥ తర్కావిరోధకి శాస్త్రబలాత్స్వకార్యత్వంశఙ్క్య
తే॥ కించేత్యాది॥ దూషయతి॥ శ్రుతేతి॥ అనుపపన్నంతర్కపరాహతమ్- విరు

రికల్పనీయమితి చేత్. శ్రుతోపపత్త్యాప్యనుపపన్నం విరుద్ధం చ న కల్పనీయమ్. తథా హి యస్సమ్బన్ధ ఏవ పారమార్థికః, కల్యాణైకస్వభావతా తు మిథ్యాభూతా. హన్తైవం తాపత్రయాభిహతచేతనోజ్జీవయిషయా ప్రవృత్తం శాస్త్రం, తాపత్రయాభిహతిరేవ తస్య పారమార్థికీ, కల్యాణైకస్వభావస్తు భ్రాన్తిపరికల్పిత ఇతి బోధయత్, తన్సమ్యగుజ్జీవయతి. అత్రైతదోషపరిజిహీర్షయా బ్రహ్మణో నిర్విశేషచిన్మాత్రస్వరూపాతిరిక్తజీవత్వ దుఃఖిత్వాదికం, సత్యసఙ్కల్పత్వ కల్యాణగుణాకరత్వ జగత్కారణత్వాద్యపి మిథ్యాభూతమితి కల్పనీయమితి చేత్. అహో మహాభవతాం వాక్యార్థపర్యాలోచనకుశలతా. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞానం సర్వస్య మిథ్యాత్వే సర్వస్య జ్ఞాతవ్యస్యాభావాన్న సేత్స్యతి. యత్రైకవిజ్ఞానం పరమార్థవిషయం, తత్రైవ సర్వవిజ్ఞానమపి యది పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతం చ, తదా తజ్జ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానమితి శక్యతే వక్తుమ్. న హి పరమార్థశుక్తికాజ్ఞానేన తదాశ్రియమపరమార్థరజతం జ్ఞాతం భవతి.

౧౬. అథోచ్యేత. ఏకవిజ్ఞానేన సర్వవిజ్ఞానప్రతిజ్ఞాయా అయమర్థః. నిర్విశేషవస్తుమాత్రమేవ సత్యమన్యదసత్యమితి. న తర్హి యేనాశ్రుతం శ్రుతం భవత్యమతం మతమవిజ్ఞాతం విజ్ఞాతమితి శ్రూయేత. యేన శ్రుతేనాశ్రుతమపి శ్రుతం భవతీతి వ్యాస్యవాక్యస్యా

ద్ధంమానవిరుద్ధమ్. పూర్వవికల్పద్వితీయం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ శాస్త్రస్యాపురుషార్థపర్యవసాయిత్వేనాప్రామాణ్యమాపద్యత ఇత్యర్థః. ఉభయప్రమాణం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ సోపాలమ్భం దూషయతి॥ అహో మహాభవతామితి॥ పదద్వయవాక్యతత్ప్రకరణప్రకరణాన్తరోపనిషదన్తర మానాన్తర తర్కసామానాధికరణ్య పర్యాలోచనాసాధ్వీత్యర్థః. ప్రథమమాత్రప్రకరణోపక్రమవిరోధం దర్శయతి॥ ఏకేతి॥ పరమార్థవిషయం తదన్తర్గతమిత్యుక్తమర్థం వ్యతిరేకేణోపపాదయతి॥ న హీతి॥

౧౬ శఙ్కతే॥ అథేతి॥ పరిహరతి॥ నేతి॥ కార్యస్యైకవిజ్ఞానవిషయతయాన్తర్భావోఽభిమతశ్చేన్మిథ్యాత్వేనేత్యధ్యాహారోద్ధృతరూప్యం చ, అనన్తర్భావే, అజ్ఞాతజ్ఞాతత్వోక్తిర్లాక్షణికీ స్యాదితి భావః. నన్వేతద్దోషస్స్వపక్షే సన్త్యేకధర్మివిషయత్వాత్. సాక్షాదర్థమాహ॥ యేనేతి॥ న తు సర్వశబ్దకారేణ

ర్థః- కారణతయోపలక్షిత నిర్విశేషవస్తుమాత్రస్యైవ సద్భావశ్చ ప్రతిజ్ఞాతః, *యథాసోమ్యైకేన మృత్పిణ్డేన సర్వం మృణ్మయం విజ్ఞాతమితి దృష్టాన్తోపి న ఘటతే- మృత్పిణ్డవిజ్ఞానేన హి తద్వికారస్యజ్ఞాతతా నిదర్శితా- తత్రాపి వికారస్య సత్యతాఽభిప్రేతేతి చేత్- మృద్వికారస్య రజ్జుసర్పాదివదసత్యత్వం శుశ్రూషోరసిద్ధమితి ప్రతిజ్ఞాతార్థ సమ్భావనాప్రదర్శనాయ* యథాసోమ్యేతి ప్రసిద్ధవదుపన్యాసో న యుజ్యతే- న చ *తత్త్వమస్యాదివాక్యజన్యజ్ఞానోత్పత్తేః ప్రాగ్వికారజాతస్యాసత్యతామాపాదయత్తర్కానుగృహీతమననుగృహీతం వా ప్రమాణముపలభామహే ఇతి- అయమర్థః* తదనన్యత్వమారమ్భణశబ్దాదిభ్య ఇత్యత్ర వక్ష్యతే-

౧౭. తథా *సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయం* తదైక్షత బహు స్యాం ప్రజాయేయేతి। తత్తేజోఽసృజత *హన్తాహమిమాస్తిస్రో దేవతా అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకరవాణి* సన్మూలాస్సోమ్యేమాస్సర్వాః ప్రజాస్సదాయతనాస్సత్ప్రతిష్ఠాః, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమిత్యాదినాఽస్య జగతస్సదాత్మకతా, సృష్టేః పూర్వకాలే నామరూపవిభాగప్రహాణం, జగదుత్పత్తౌ సచ్ఛబ్దవాచ్యస్య బ్రహ్మణస్స్వవ్యతిరిక్తనిమిత్తాన్తరాపేక్షత్వం, సృష్టికాలేఽహమేవానన్తస్థిరత్రసరూపేణ బహు స్యామిత్యనన్యసాధారణసఙ్కల్పవిశేషః, యథాసఙ్కల్పమనన్తవిచిత్రతత్త్వానాం విలక్షణక్రమవిశేషవిశిష్టా సృష్టిః, సమస్తచిదచేతనేషు వస్తుషు స్వాత్మకజీవానుప్రవేశేనానన్తనామరూపవ్యాకరణం, స్వవ్యతిరిక్తస్య సమస్తస్య స్వ

జ్ఞాతత్వం, కిం తు జ్ఞాతత్వసర్వత్వే ఏకాశ్రయనిష్ఠే, సోఽయం ప్రాగేవ జ్ఞాత ఇతివత్, న హి ప్రాగిదన్తయా జ్ఞాతమ్- న పరం ప్రతిజ్ఞావాక్యం, దృష్టాన్తవాక్యమపి న ఘటత ఇత్యాహ॥ కారణేతి॥ తదుపపాదయతి॥ మృత్పిణ్డేతి॥ న హి వస్త్వైక్యయారూప్యనివృత్తిర్నిదర్శితేతి భావః- తత్రాపి మిథ్యాత్వం శఙ్కతే॥ తత్రాపీతి॥ పరిహరతి। మృదితి॥ అనుమానాదినాఽసిద్ధమిత్యాహ॥ న చేతి॥ అననుగృహీతమితి దృష్టాన్తతయోక్తమ్-

౧౮ దార్ష్టాన్తికవాక్యాన్యనుగుణాన్యాహ॥ తథేతి॥ స్వాయతనత్వేనాఽర్థ

మూలత్వం, స్వాయతనత్వం, స్వప్రవర్త్యత్వం, స్వేనావతి వనం, స్వవశీకృతత్వ, మిత్యాద్యనన్త విశేషాశ్శాస్త్రైకసమధిగమ్యాః ప్రతిపాదితాః- తత్సమ్బన్ధితయా ప్రకరణాన్తరేష్వప్యపహతపాప్మత్వాది నిరస్తనిఖిలదోషతా సర్వజ్ఞతా సర్వేశ్వరత్వ సత్యకామత్వసత్యసఙ్కల్పత్వ సర్వానన్దకరణనిరతిశయానన్దయోగాదయస్సకలేతర ప్రమాణావిషయాస్సహస్రశః ప్రతిపాదితాః- ఏవమసఙ్ఖ్యేయగోచరానన్తవిశేషవిశిష్ట ప్రకృతబ్రహ్మపరామర్శితచ్ఛబ్దస్య నిర్విశేషవస్తుమాత్రోపదేశపరత్వమసఙ్గతత్వాన్నాత్రోపలపితాయేత.

౧౮. త్వంపదం చ సంసారిత్వ విశిష్టజీవవాచి- తస్యాపి నిర్విశేషస్వరూపోపస్థాపనపరత్వే స్వార్థః పరిత్యక్తస్స్యాత్- నిర్విశేషప్రకాశస్వరూపస్య చ వస్తునో హ్యవిద్యయా తిరోధానం స్వరూపనాశప్రసఙ్గాదిభిర్నసమ్భవతీతి పూర్వమేవోక్తమ్-

౧౯ ఏవం చ సతి సమానాధికరణవృత్తయోస్తత్త్వమితిద్వయోరపి పదయోర్ముఖ్యార్థపరిత్యాగేన లక్షణా చ సమాశ్రయణీయా.

౨౦ అథోచ్యేత- సమానాధికరణవృత్తీనామేకార్థప్రతిపాదనపరతయా విశేషణాంశే తాత్పర్యాసమ్భవాదేవ విశేషణ నిష్ప

సిద్ధం స్వవశీకృతత్వాది- ప్రత్యన్తరా న ఇత్యాదిగుణత్వమాహ॥ తత్సంబన్ధితయేతి॥ అమాదిత్వనిరాసాయ సకలేతర ప్రమాణావిషయా ఇత్యుక్తమ్- పదద్వయాపర్యాలోచనమాహ॥ ఏవమితి॥ పూర్వం పదయోర్నిర్విశేషపరత్వే ప్రకరణవిరోధః- ఇహ తు తయోర్నిర్విశేషవస్త్వనభిధాయకత్వమ్-

౧౮ తత్పర్యాలోచనమాహ॥ నిర్విశేషేతి॥

౧౯ సామానాధికరణ్యానాలోచనమాహ॥ ఏవం చ సతీతి॥ విశిష్టస్యముఖ్యార్థత్వాత్తత్త్యాగే న లక్షణేత్యర్థః-

౨౦ పరమతం శఙ్కతే॥ అథోచ్యేతేతి॥ సమానేత్యాదిగ్రన్థః పక్షవిషయః- యోర్యోర్ధర్మవానేష సోఽగ్నిమానితివత్ సామాన్యవిషయో వా॥ తాత్పర్యాసంభవాదితి॥ అన్యథా విశేషణబహుత్వాత్ తత్ తద్ధర్మసిద్ధిరితి భావః- లక్షణాముఖ్యయతన్త్రస్యాదోషత్వాభావ యోః హేతుస్స ఏవ లక్షణాశక్యవగమోఽపి హేతురితి స్యాద్యత్యేవకారః- అస్వల్లంఖనం వా॥ సంకేతా ప్రసంగ ఇతి॥ వాక్యప్రధానాం

త్రైగ్వప్తమాత్రైకత్వప్రతిపాదనాన్న లక్షణాప్రసఙ్గః, యథా నీల ముత్పలమితిపదద్వయస్య విశేష్యైకత్వప్రతిపాదనపరత్వేన నీలత్వోత్పలత్వరూపవిశేషణద్వయం న వివక్ష్యతే. తద్వివక్షాయాం హి నీలత్వవిశిష్టాకారేణోత్పలత్వవిశిష్టాకారస్యైకత్వ ప్రతిపాదనం ప్రసజ్యేత. తత్తు న సంభవతి. న హి నైల్యవిశిష్టాకారేణ తస్యోత్పలపదేన విశేష్యతే. జాతిగుణయోరన్యోన్యసమవాయప్రసఙ్గాత్. అతో నీలత్వోత్పలత్వోపలక్షితవస్త్వైకత్వమాత్రం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. తథా సోఽయం దేవదత్త ఇత్యతీతకాలవిప్రకృష్ట దేశవిశిష్టస్యైతన్నైవరూపేణ సన్నిహితదేశవర్తమానకాల విశిష్టతయా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరుభయదేశకాలోపలక్షితస్వరూపమాత్రైక్యం సామానాధికరణ్యేన ప్రతిపాద్యతే. యద్యపి నీలమిత్యాద్యేక పదశ్రవణే ప్రతీయమానం విశేషణం సామానాధికరణ్యవేళాయాం విరోధాన్న ప్రతిపాద్యతే తథాపి వాక్యార్థప్రధానాంశస్య ప్రతిపాదనాన్న లక్షణా. అపి తు విశేషణాంశస్యావివక్షామాత్రమ్. సర్వత్ర సామానాధికరణ్యస్యైతదేవ స్వభావ ఇతి న కశ్చిద్దోష ఇతి.

౨౧ తదిదముపారమ్. సర్వేష్వేవ వాక్యేషు పదానాం వ్యుత్పత్తిసిద్ధార్థసంసర్గవిశేషమాత్రం ప్రత్యాయ్యమ్. తత్ర సమానాధి

గోక్తరీతివక్ష్యమాణహేతురభిప్రేతః- ఉపపాదయతి॥ యథేతి॥ కథమవివక్షేత్యత్రాహ॥ తద్వివక్షాయామితి॥ ప్రసక్తస్యానిష్టత్వమాహ॥ తత్త్వితి॥ యాగపస్యపక్షే ఉక్తదోషాపాదేయ విభాగాభావప్రసంగం సిద్ధం కృత్వా క్రమపక్షేప్యాన్యసమవాయ ప్రసంగ ఉక్తః- విశేషణావివక్షాయాః స్ఫుటతరత్వాయోదాహరణాన్తరమాహ॥ తథేతి॥ తర్హి లక్షణేత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ తథాప్యస్వారస్యమిత్యత్రాహ॥ సర్వత్రేతి॥ సామానాధికరణ్యవ్యుత్పత్తేరిత్థంభూతత్వాన్నాస్వారస్యమిత్యర్థః.

౨౧ ఏతన్నిరస్యతి॥ తదిదమసార మిత్యాదినా॥ ప్రథమంతరమోక్తతయాధీనం వ్యుత్పత్త్యన్తరం వ్యాదస్యతి॥ సర్వేష్వితి॥ సర్వేషు, సమానాధికరణేష్వవ్యధికరణేషు చేత్యర్థః- కిం ప్రవృత్తివ్యుత్పత్త్యా స్వార్థబోధసంభవతి నాన్యక్లృప్తి స్స్యాదిత్యర్థః- తర్హి వాక్యభేదః కథమితి శఙ్కాప్రాకరణార్థసంసర్గవిశేషశబ్దః- తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ ఐక్యధీరేవ శాబ్దీ, విశేషణాన్వయధీస్త్వైన్ద్రియకీ, అతీన్ద్రియేషు తు నసా, తత్ర త్వైక్యస్యైవేతి శఙ్కాయా దాసాయ ప్రత్యక్షవిషయం పరోక్షవిషయం చోదాహరణద్వయం దర్శయ

తరణత్వాత్తావదపి నీలాదిపదానాం నైల్యాదివిశిష్టపదార్థో వ్యు
త్పత్తిసిద్ధపదాన్తరార్థసంసృష్టోఽభిధీయతే. యథా నీలముత్పల
మానయేత్యుక్తే నీలిమాది విశిష్టమేవానీయతే, యథాచనిష్కట
వాట్యాం మదముదితో మాతఙ్గగణస్తిష్ఠతీతి పదద్వయావగతవిశేషణవిశి
ష్టపదార్థః ప్రతీయతే, ఏవం వేదాన్తవాక్యేష్వపి సమానాధికరణని
ర్దేశేషు తత్తద్విశేషణవిశిష్టమేవ బ్రహ్మ ప్రతిపత్తవ్యం. నచవిశేషణ
వివక్షాయామితరవ్యావృత్తాకారం వస్త్వన్యేన విశేష్టవ్యమ్-అపితు సర్వ
ర్వ్యశేషత్వేన స్వరూపమేవ విశేష్యమ్. తథాహి భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తా
నాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సామానాధికరణ్యమ్. అన్వయేన
నివృత్త్యావా పదాన్తర ప్రతిపాద్యాకారాదాకారాన్తరయుక్తతయా త
స్యైవవస్తునః పదాన్తరప్రతిపాద్యత్వం సామానాధికరణ్యకార్యమ్.
యథాదేవదత్తశ్శ్యామో యువా లోహితాక్షో దీనో కృపణో నవ
ద్యశ్చేతి. యత్రత్వేకస్మిన్ వస్తుని సమన్వయాయోగ్యం విశేషణ ద్వ
యం సమానాధికరణపదనిర్దిష్టమ్, తత్రాన్యతరస్యపదస్యాముఖ్యవృ
త్తిమాశ్రీయతే, నద్వయమ్, యథా గౌర్వాహీక ఇతి. నీలోత్పలాదిషు

తి॥ యథేతి॥ అనియత విశేషణప్రతీతా వనీలమప్యానీయేతేతి భావః. లోక
వేదాధికరణ మువతిష్ఠాహ॥ ఏవమితి॥ మితస్పచపాం ప్రసంగం పరిహరతి॥ న
చేతి॥ ఉత్తరత్ర విస్తరేణ వక్ష్యమాణత్వాదత్ర పరిహారస్సంక్షిప్తః. యథానుప
పత్తిస్తథావాచ్యమిత్యర్థః. పృథక్ప్రవృత్తానామర్థానాం పదానాం యథా
యోగ్యం పరామర్శనీయత్వాత్ స్మరణపరామర్శదశయోర్న తత్ప్రసంగః,
వాక్యార్థాభిధానంతు యుగపదితి నతత్రాపి ప్రసంగః, జ్ఞాతాజ్ఞాతవిశేష
స్యపరామృష్టావిద్ధ ఇతిభావః. వ్యావృత్త్యనుగుణ లక్షణగ్రన్థమాహ॥ తథాహీ
తి॥ నహి విశేషణాన్తరవిశిష్టేపి విశేషణాన్తరాన్వయోక్తిస్సామానాధికరణ్యమి
త్యుక్తమితి భావః. అతఏవయుగపత్పక్షే విశేషణవిశేష్యైక్యప్రసక్తిః పరిహృ
తా. నహివిశేషణ విశేష్యయోరైక్యబోధనం సామానాధికరణ్య మిత్యుక్తమితి
భావః. విశేష్యమాత్రైక్యస్య ప్రత్యక్షసిద్ధత్వాత్తన్మాత్రప్రతిపత్తిశ్చనవిశేష
ణవిశేష్యైక్యవిషయేతి సాత్రనియామికాపర్యాప్త లక్షణగ్రన్థం వివృణోతి॥
అన్వయేనేతి॥ నాన్వయానుపపన్నార్థస్య నివృత్తిపరత్వం కల్ప్యమిత్యర్థః. తత్ర
త్ర తథాన్యత్వప్రతీత్యర్థశ్చేత్ వృత్త్యంతరం త్యక్త్వాత్ప్రత్యన్తరం వాక్యభేద
పి నసాధ్యదిత్యత్రాహ॥ యత్రత్వితి॥ ముఖ్యాసంభవే వృత్త్యన్తరం, తదసంభ
వే త్యక్త్వాత్యన్తరం, వృత్త్యన్తరేపద్వయ తదన్యైవముఖ్యత్వం, నద్వయోః,

తుదిశేషణస్వయోరన్వయావిరోధాదేకమేవోభయవిశిష్టం ప్రతిపాద్యతే.

౨౨ అథమతమ్- ఏకవిశేషణప్రతిసమ్బన్ధిత్వేన నిరూప్యమాణం విశేషణాన్తరప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్విలక్షణమితి ఘటపటయోరివైకవిభక్తినిర్దేశేప్యైక్యప్రతిపాదనా సమ్భవాత్సామానాధికరణశబ్దస్య న విశిష్టప్రతిపాదనపరత్వమ్, అపితు విశేషణముఖేన స్వరూపముపస్థాప్య తదైక్యప్రతిపాదనపరత్వమేవేతి. స్యాదేతదేవం, యది విశేషణద్వయప్రతిసమ్బన్ధిత్వమాత్రమేవైక్యం నిరున్ధ్యాత్. న త్వేతదస్తి. ఏకస్మిన్నర్థిన్యుపసంహర్తుమయోగ్యధర్మద్వయవిశిష్టత్వమేవ హ్యైక్యం నిరుణద్ధి. అయోగ్యతా చ ప్రమాణాన్తరసిద్ధా ఘటత్వపటత్వయోః. నీలముత్పలమిత్యాదిషు తు దణ్డిత్వకుణ్డలిత్వవద్రూపవత్త్వరసవత్త్వగన్ధవత్త్వాదివచ్చ విరోధో నోపలభ్యతే. న కేవలమవిరోధ ఏవ - ప్రవృత్తినిమిత్తభేదేనైకార్థనిష్ఠత్వరూపం సామానాధికరణ్యముపపాదయత్యేవ ధర్మద్వయవిశిష్టతాం. అన్యథా స్వరూపమాత్రైక్యే అనేకపదప్రవృత్తినిమిత్తాభావాత్సామానాధికరణ్యమేవ న స్యాత్. విశేషణానాం స్వసమ్బన్ధానాదరేణ వస్తుస్వరూపోపలక్షణపరత్వే సత్యేకేనైవ వస్తూపలక్షితమిత్యుపలక్షణాన్తరమనర్థకమేవ. ఉపలక్షణాన్తరోపలక్ష్యాకారభేదాభ్యుపగమే తేనాకారేణ సవిశేషత్వ

ఇతరవ్యవచ్ఛేదవిశేషార్థత్వం, వ్యక్త్యన్తరోపస్థాపకవిశేషసముచ్చయత్వాదితి భావః. గౌరాశ్వికఇతివదత్రాపి స్యాదిత్యత్రాహ॥ నీలోత్పలేతి॥

౨౨ విశేషణభేదే విశేష్యభేదం శంకతే॥ అథేతి॥ విశేషణాన్తర ప్రతిసమ్బన్ధిత్వాద్వ్యాకృతస్య స్వాత్మనీతి సంబంధినిరూపితమిత్యర్థః॥ ఏకవిశేషణ ప్రతిసంబంధిత్వేనేతి॥ ఘటత్వస్య యన్నపటత్వాన్వయిత్వేన భేదాత్ ఘటపటయోర్యథా నైక్యం తద్వదత్రాపీతి భావః. తర్హి కిం పరత్వమిత్యత్రాహ॥ అపితు॥ పరిహరతి॥ స్యాదేతదితి॥ అత్రాప్యయోగ్యతా స్యాదిత్యత్రాహ॥ అయోగ్యతా చేతి॥ ఉపపాదకత్వం వివృణోతి॥ అన్యథేతి॥ ఉపలక్షణతయాని మిత్తమిత్యత్రాహ॥ విశేషణానామితి॥ అనాదరస్తాత్పర్యాభావః. తర్హి త్వత్పక్షేపి జన్మాదిషు బ్రహ్మోపలక్షకేష్వేకతరనైయత్యం స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఉపలక్షణేతి॥ తత్ర జన్మాదీనాముపలక్షణానాం కార్యాణ్యుపలక్ష్యాకారభేదాక్షేపకత్వం, న తథా త్వయాభ్యుపగతం, సవిశేషణత్వాపత్తేరిత్యర్థః.- సా

ప్రసజ్యేత. సోఽయం దేవదత్త ఇత్యత్రాపి లక్షణాగన్ధో న విద్యతే- విరోధాభావాత్, దేశాన్తరసమ్బన్ధితయాఽతీతస్య సన్నిహితదేశసమ్బన్ధితయా వర్తమానత్వావిరోధాత్- అతఏవ హి సోఽయమితి ప్రత్యభిజ్ఞయా కాలద్వయసమ్బన్ధినో వస్తున ఐక్యముపపాద్యతే, వస్తునస్స్థిరత్వవాదిభిః- అన్యథా ప్రతీతివిరోధే సతి సర్వేషాం క్షణికత్వమేవ స్యాత్- దేశద్వయసమ్బన్ధవిరోధస్తు కాలభేదేన పరిహ్రియతే-

౧౩ యతస్సమానాధికరణపదానామనేకవిశేషణవిశిష్టైకార్థవాచిత్వమ్- అతఏవ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీత్యారుణ్యాదివిశిష్టైకహాయన్యాః క్రయసాధనతయా విధీయతే- తదుక్తమ్, అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకకర్మ్యాన్నియమస్స్యాదితి-

౧౪ తత్రైవం పూర్వపక్షిమన్యతే- యద్యప్యరుణయేతిపదమా

యమిత్యాదౌ విరోధం పరిహరతి॥ సోయమితి॥ దేశకాలాన్తరసంబంధినస్సన్నికృష్టదేశకాలసంబంధిత్వమేవ విరోధ ఇతి శంకాయామేకస్య కిం కాలద్వయసంబంధో విరుధ్యతే, ఉత దేశద్వయసంబంధ ఇతి వికల్పం మత్వా ప్రథమం శిరో దూషయతి॥ అతఏవహీతి॥ అతఏవ, ఏకస్య కాలద్వయసంబంధావిరోధాదేవ- ప్రతీతివిరోధే, కాలద్వయసంబంధప్రతీతివిరోధే- ద్వితీయం వ్యుదస్యతి॥ దేశద్వయేతి॥

౧౩ ఏవం సామానాధికరణ్యస్య ప్రవృత్తినిమిత్తభేదే సత్యేకార్థబోధకత్వం లోకసిద్ధమితి దర్శితమ్- వేదసిద్ధం చేత్యాహ॥ యతఇతి॥ యతః అత ఇత్యనేన ప్రాగుక్తన్యాయానామరుణాధికరణే వివక్షితత్వం సూచితమ్- అరుణయేత్యాది పదానాం ససామానాధికరణ్యమిత్యత్రాహ॥ తదుక్తమితి॥

౧౪ సూత్రం సత్వదుక్తార్థపరమిత్యాశంకాయాముఖాన్తరంత్వసమీచీనవ్యాఖ్యారోపితమ్, అస్మదుక్తావేవ పూర్వపక్షరాద్ధాంతౌ సూత్రస్యాభిమతావిత్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవమితి॥ అత్ర గుణపదస్య ద్రవ్యపరత్వం తత్త్వం పూర్వపక్షరాద్ధాంతయోరనుగామి- అక్లృప్త్యధికరణత్వాత్ప్రాతిపదికార్థత్వం తత్ర, ఇహ తు కర్తృత్వసమానవిభక్త్యర్థ ఇతి భిదా- కిమారుణ్యముపహాయ సమాఖ్యాయి, ఉత ప్రాకరణికసర్వద్రవ్యాన్వయి- తదర్థం కిమేకం వాక్యముత భిన్నవాక్యమ్- ఇదం చింతాద్వయం వ్యాఖ్యాంతరేపి తుల్యమ్- అధికం చింత్యతే- కిమరుణయేత్యాదిపదాని వ్యధికరణాని, ఉత న- తదర్థం కారకవిభక్త్యైకత్వం కిం సామానాధికరణ్యవిరోధి, ఉత నేతి- విరోధీతి పూర్వపక్షః- నేతి సిద్ధాన్తః- అరుణాపదస్య ద్రవ్యపర్యంతత్వే విశిష్టకర్తృకత్వేన క్ర

కృతేరివ గుణస్యాపి ద్రవ్యప్రకారతైకస్వభావత్వాద్ద్రవ్యపర్యన్త-
మేవారుణిమానమభిదధాతి. తథాప్యేకహాయన్యన్వయ నియమోఽ-
రుణిమ్నో న సమ్భవతి. ఏకహాయన్యా క్రీణాతి, తచ్చారుణయా, ఇత్యర్థ-
ద్వయవిధానాసమ్భవాత్. తతశ్చారుణయేతి వాక్యం భిత్త్వా ప్రకర-
ణవిహిత సర్వద్రవ్యపర్యన్తమేవారుణిమానమవిశేషేణాభిదధాతి.
అరుణయేతి స్త్రీలిఙ్గనిర్దేశః ప్రకరణవిహితసర్వలిఙ్గక ద్రవ్యాణాం
ప్రదర్శనార్థః. తస్మాదేకహాయన్యన్వయనియమోఽరుణిమ్నో న
స్యాదితి.

౨౫ అత్రాభిధీయతే. అర్థైకత్వే ద్రవ్యగుణయోరైకక-
ర్మ్యాన్నియమః స్యాత్. అరుణయైకహాయన్యేత్యారుణ్యవిశిష్టద్ర-
వ్యైకహాయనీద్రవ్యవాచిపదయోః సామానాధికరణ్యేనార్థైకత్వేసి-
ద్ధే సత్యేకహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయో రరుణయేతి పదేనైవ వి-

యస్య తత్సాపేక్షతారూపాభేదా దేకవాక్యత్వసిద్ధిరితి వాక్యభేదాధీన-
పూర్వపక్షోత్థితిర్న స్యాదిత్యత్రాహ॥ యద్యపీతి॥ సామాన్యేన ద్రవ్యమాత్రప-
ర్యన్తత్వేపి ద్రవ్యవిశేషపర్యన్తత్వ నియమో న స్యాదిత్యర్థః. కుత ఇత్యత్రా-
హ॥ ఏకేతి॥ ప్రాగుక్తవిశేషణవివక్షాధీనానుపపత్తిభిః క్రియాన్వయబోధోప-
స్థితాయాః కారకవిభక్తేర్మిథోఽన్వయాబోధకత్వాచ్చ విశేష్యైక్యం న సిధ్య-
తి. అతో మిథోఽన్వయయోర్హి విశేష్యైక్యమ్. తదభావాద్వైయధికరణ్యం స్యాత్. త-
త్రైకహాయన్యా క్రీణాతీత్యనేన ఏకహాయన్యాః క్రయసంబన్ధ ఉక్తః. తచ్చారు-
ణయేతి, వాక్యేన తస్యా అరుణిమసంబన్ధ ఉక్తః స్యాత్. అరుణిమ్నో ద్రవ్యవిశేషం
వినా క్రయసాధనత్వాయోగాత్. తతశ్చ ఏకహాయన్యాః క్రయసంబన్ధారు-
ణ్యసంబన్ధరూపార్థద్వయస్యైకవాక్యేన ప్రతిపాదయితుమశక్యత్వాదిత్యర్థః.
తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తతశ్చేతి॥ స్వవాక్యస్థత్వాభావాత్ప్రకరణేన ద్రవ్యవిశేష-
నిశ్చయే తస్య సర్వద్రవ్యసాధారణ్యాత్ ఆరుణ్యం తత్సర్వద్రవ్యాన్వయీ-
త్యర్థః. స్త్రీలింగత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ అరుణయేతి॥ పూర్వపక్షముపసం-
హరతి॥ తస్మాదితి॥

౨౫ సిద్ధాన్తపరం సూత్రముపపాదయతి॥ అర్థైకత్వ ఇత్యాది॥ సూ-
త్రస్యాక్షరార్థమాహ॥ అరుణయేత్యాదినా॥ అర్థైకత్వ ఇత్యస్య పూరకప-
దాం తరమధ్యాహృతమ్, ఆరుణ్యవిశిష్టద్రవ్యేతి. ద్వితీయపదం వ్యాచష్టే॥ ఏ-
కహాయనీద్రవ్యారుణ్యగుణయోరితి॥ పదేనైవ, తదువాక్యేనేత్యర్థః. ఏకకర్మ్య-

శేషణవిశేష్యభావేనసమ్బద్ధయోరభిహితయోః క్రియాత్మైకకర్మా న్వయావిరోధాదరుణిమ్నః క్రయసాధనభూతైకహాయన్యన్వయనియ మస్స్యాత్. యద్యేకహాయన్యాః క్రయసమ్బన్ధవదరుణిమసమ్బన్ధోఽపి వాక్యావసేయస్స్యాత్, తదా వాక్యస్యార్థద్వయవిధానం స్యాత్. న చైతదస్తి. అరుణయేత్యత్ర పదేనైవారుణిమవిశిష్టద్రవ్యమభిహితమ్. ఏకహాయన్యేతి పదసామానాధికరణ్యేన తస్యైకహాయనీత్వమాత్రమవగమ్య తే. న గుణసమ్బన్ధః. విశిష్టద్రవ్యైక్యమేవహి సామానాధికరణ్యస్యా ర్థః. భిన్నప్రవృత్తినిమిత్తానాం శబ్దానామేకస్మిన్నర్థే వృత్తిస్సా మానాధికరణ్యమితిహి సామానాధికరణ్యలక్షణం. అత ఏవ హి రక్తః పటో భవతీత్యాదిష్వేకాభ్యార్థదేకవాక్యత్వం. పటస్య భవనక్రి యాసమ్బన్ధోహి వాక్యవ్యాపారః. రాగసమ్బన్ధస్తు రక్తపదేనైవా భిహితః. రాగసమ్బన్ధిద్రవ్యం పట ఇత్యేతావన్మాత్రం సామానాధి కరణ్యావసేయమ్. ఏవమేకేనగుణేన ద్వాభ్యాం బహుభిర్వా తేనతేన పదేనసమస్తేన వ్యస్తేన వా విశిష్టముపస్థాప్య సామానాధికరణ్యే న సర్వవిశేషణవిశిష్టోఽర్థ ఏక ఇతి జ్ఞాపయిత్వా తస్య క్రియాసమ్బ

దిత్యేతద్వ్యాచష్టే॥ క్రియాత్మేతి॥ అవిరోధాత్, వాక్యభేదరూపవిరోధాభావా త్. నియమస్స్యాదిత్యంశం వ్యాచష్టే॥ అరుణిమ్న ఇతి॥ ప్రకరణసిద్ధత్వా భావాదితి భావః. గుణాన్వయః పదేనైవావసేయస్తు తతః కిం వాక్యభే దాయుక్తనియమపరిహారస్యేతి శఙ్కాయాం ప్రాక్సంక్షిప్తం వివృణోతి॥ య దీతి॥ తర్హి సామానాధికరణ్యకృత్యం కిమిత్యత్రాహ॥ ఏకహాయనీతి॥ కథం న గుణాన్వయస్సామానాధికరణ్యావసేయ ఇత్యత్రాహ॥ విశిష్టద్రవ్యైక్యమి తి॥ ద్రవ్యం విశేష్యమ్. విశేషణానామైక్యవ్యుదాసాయ ద్రవ్యశబ్దః. లక్షణ గ్రన్థస్సంవాదయతి॥ భిన్నేతి॥ నహి విశేషణవిశేష్యాన్వయే వృత్తిస్సామా నాధికరణ్యమిత్యుక్తమ్. ఏవం ప్రాతిపదికతత్సమానవిభక్తివాచ్యైర్గుణా న్వయమిథోన్వయక్రియాన్వయానాం బోధ్యత్వముక్తమ్. [illegible] మితి దర్శయతి॥ అత ఏవేతి॥ అత ఏవ, కృత్యతద్ధితయోః యథోక్తప్రకారత్వా దేవ. ఏకహాయనీపదస్య నిరాకాఙ్క్షత్వేఽపి ఇతరపదస్య క్రియమాణస్వార్థాభి సాకాఙ్క్షతయాఽన్వయోన్యాయ్యః. యథా రక్తపదస్య తిబాదిపాయః. ఉ క్తం వివృణోతి॥ పటస్యేత్యాదినా॥ అత్ర విశేషణాని, బహూని కారకవిభ క్త్యన్తానితి తద్వాక్యైకదేశమన్వయం సమస్తమిత్యత్రాహ॥ ఏవ

త్వాభిధానమవిరుద్ధమ్. దేవదత్తస్య హోయమవాలోహితాక్షోద ణ్డీకుణ్డలీతిపుత్రః, శుక్లేనవాససాయవనికాం సమ్పాదయేత్, నీల ముత్పలమానయ, నీలోత్పలమానయ, గామానయశుక్లాం శోభనా క్షీమ్, అగ్నయేపథికృతే పురోడాశమష్టాకపాలంనిర్వపేత్, ఇతి ప వమ్ అరుణయైకహాయన్యా పిఙ్గాక్ష్యా సోమం క్రీణాతీతి.

౨౬ ఏతదుక్తంభవతి. యథా శాస్త్రైః స్థాల్యామోదనం పచేది త్యనేకకారకవిశిష్టా క్రియా యుగపత్ప్రతీయతే. తథా సమానాధి కరణపదసఙ్ఘాతాభిహిత మేకైకంకారకంతత్తత్కారక ప్రతిపత్తిపే క్షాయామనేకవిశేషణవిశిష్టం యుగపత్ప్రతిపన్నం క్రియాయామన్వే తీతి నకశ్చిద్విరోధః. శాదిత్యైశ్చ స్థాల్యాం శాస్త్రైః సమపరిమాణభాణ్డ యామసంశాల్యోదనం సముత్తానపాచకః పచేదిత్యాదిష్వితి.

టీకా. దేవదత్త ఇతి॥ విద్యావచకత్వాద్విద్యావచకత్వేన ఇదం వైషమ్యం ప్రయోజకమితి భావః. దణ్డీతి దేవదత్తవిశేషణమ్. శుక్లేనేతి కరణకారకో దాహరణమ్. నీలోత్పలమితి సమస్తం కర్మవిభక్త్యన్తం చ. తత్రాప్యనేక ప దార్థాన్వయం దర్శయతి॥ గామితి॥ ద్వైతీకం సంప్రదానాద్యుదాహరణమ్ అ గ్నయ ఇతి. పచేదిత్యాది॥ ఏవమితి॥ కారకవిభక్తేః క్రియాన్వయబోధక త్వేఽపి ప్రథమావత్ సంఖ్యాన్వయబోధకత్వస్య సమానత్వాద్దర్శనా త్ పరస్పరాన్వయబోధకత్వంచ యుక్తమ్. కారకవిభక్తేరైకవచనత్వా ద్యాకారకభేదవత్ సమానవిభక్తిత్వరూపాకారకభేదాన్నయోన్వయో యుక్తః. పదాన్తరపరామర్శవిరహస్తు విరోధాభావాదకిఞ్చిత్కరః. తదభావస్త్వా ఖ్యాతాన్వయవాదిభిరుపేతవ్యః. కేవలమవిరోధమాత్రాదన్వయసిద్ధిః. ప్ర యోగస్తు నియామకః. కారకవిభక్త్యన్తానాం సంఖ్యాక్రియాన్వయబోధకం ప్రయోగసిద్ధమితిచేత్ మిథోన్వయశ్చ ప్రయోగసిద్ధ ఇతిచరమ ఇత్యభిప్రాయే ణ ప్రథమాన్త కారకవిభక్త్యన్త బహువాక్యోదాహరణమ్.

౨౭ అథ విశేషణ విశేష్యభావానుపపత్తేః ప్రాగేవ పరిహృతా ఇతి త త్రాన్యాన్యశఙ్కాయాపరిహారం ప్రాక్ సంక్షిప్తం విస్తరేణ వదన్ కరణకా రకరూప విషయనిరూపణస్య సర్వకారకవిభక్త్యన్తత్వం ఉక్తకృత్యద్వ యస్య క్రమభావిత్వావివక్షాం చ దర్శయతి॥ ఏతదుక్తమితి॥ యథేత్యాది॥ య థాప్యనేకకరణవాక్యేష్వన్యాన్యసముచ్చయాదిబోధ్యం యుగపదభిధానేన సత్త్వైః కారకైః క్రియాయా ఏవ విశేష్యత్వాత్ పరిహృతమ్, తథా సమానాధికరణ వాక్యేఽపి అనేకవిశేషణైః ఏకస్య యుగపద్విశేష్యత్వాదవిరోధ ఇత్యర్థః.

౨౭ యత్తూపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దః కేవలగుణాభిధాయిత్వాద్గుణమేతిపద్యతే న కేవలగుణస్యైవాభిధానమితి. తన్నోపపద్యతే. లోకవేదయోర్ద్రవ్యవాచిపద సమానాధికరణస్య గుణవాచినః క్వచిదపి కేవలగుణాభిధానాదర్శనాత్. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థం గుణపదం కేవలగుణాభిధాయిత్వస్యాసఙ్గతమ్. పటశ్శుక్ల ఇత్యాదిషూపాత్తద్రవ్యకేఽపి గుణవిశిష్టస్యైవాభిధానాత్. పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర శౌక్ల్యవిశిష్టపటాప్రతిపత్తిః సమానవిభక్తినిర్దేశాభావకృతా. న పునరుపాత్తద్రవ్యకత్వకృతా. తత్రైవ పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యాదిషు సమానవిభక్తినిర్దేశే శౌక్ల్యవిశిష్టద్రవ్యం ప్రతీయతే.

౨౮ యత్పునః క్రయస్యైకహాయన్యవరుద్ధతయా ఽరుణిమ్నః క్రయాన్వయో న సమ్భవతీతి. తదపి విరోధిగుణరహిత ద్రవ్యవాచిపద

---

౨౭ అథ పరోక్తం పూర్వపక్షం రాద్ధాన్తానుగతం తయోరసాధారణం వార్థం వ్యుదస్యతి॥ యత్త్విత్యాదినా॥ పరోక్తం ప్రయోజక ముపగమ్య ప్రయోజ్యం గుణమాత్ర పర్యవసితత్వం దూషయతి॥ తన్నేతి॥ తదపవాదకత్వాభ్యుపగత సామానాధికరణ్యస్యాత్ర సద్భావాదిత్యర్థః. ప్రయోజకం దూషయతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యేతి॥ అత్రైకాన్తికత్వాభావ ఇత్యర్థః. కిం ప్రయోజక మిత్యత్రాహ॥ పటస్యేతి॥ విషమవిభక్తినిర్దేశకృతేత్యర్థః. ఇదమపి న ప్రయోజకం పటస్య శుక్లో భాగ ఇత్యత్రాసమానవిభక్తినిర్దేశేఽపి గుణిపర్యవసితత్వాదిత్యాశయేన ప్రతిబన్ద్యభిప్రాయేణాహ॥ తత్రైవేతి॥ ఉపాత్తద్రవ్యక వాక్యస్థత్వస్య సామానాధికరణ్య మపవాదకం త్వయోక్తం తదస్య ప్రయోజకమ్. సామానాధికరణ్యాభావే ప్యుపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థగుణశబ్దస్య గుణిపర్యవసితత్వదర్శనాత్, తథైవమ్, భాగశబ్దేన సామానాధికరణ్యవిరహాత్, భాగశబ్దే సామానవిభక్తినిర్దేశోఽపి నాస్తీతి వ్యభిచారాభావాత్ గుణమాత్రవాచిత్వే నపర ప్రయోజక ఇత్యర్థః. ఉపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వం త్వనైకాన్తికమేవ. అతృతీయయోః. శ్వేతో ధావతి శ్వేత మాలభేతేత్యాదౌ గుణశబ్దా గుణిపర్యవసితాః, పటస్య శుక్ల ఇత్యత్ర ఉపాత్తద్రవ్యక వాక్యస్థత్వాత్ స గుణమాత్రపరః, పట శ్శుక్ల ఇత్యత్ర తదపవాదకం సామానాధికరణ్యమితి కల్పిత్రయమ్. అతృతీయయోః సమానవిభక్తిశ్చ త్యస్య కల్పనే లాఘవమ్॥

౨౮ అథ పరోక్తః పూర్వపక్షార్థః స్వసిద్ధాన్తయుక్త్యా పరిహ్రియత ఇత్యాహ॥ యత్పునరితి॥ అవరుద్ధతయా, నిరాకాఙ్క్షతయా. రాద్ధాన్తార్థః

సమానాధికరణగుణపదస్య తదాశ్రయగుణాభిధానేన క్రియాపదాన్వయానిరాకాఙ్క్షత్వాదసఙ్గతమ్. రాద్ధాన్తే చోక్తన్యాయే నారుణిమ్నశ్చ ద్రవ్యాన్వయే సిద్ధే ద్రవ్యగుణయోః క్రియాసాధనత్వానుపపత్త్యా అథాన్త్పరస్పరాన్వయస్సిధ్యతీత్యప్యసఙ్గతమ్. అతో యథోక్త ఏవార్థః.

౨౯ తస్మాత్ తత్త్వమస్యాదిసామానాధికరణ్యే పదద్వయాభిహితవిశేషణపరిత్యాగేనైవైక్యప్రతిపాదనం వర్ణనీయమ్. తత్త్వనాద్యవిద్యోపహితానవధికదుఃఖభాగినశ్శుద్ధ్యబుద్ధ్యభయావస్థాచ్చేతనాన్తరభూతమశేషహేయప్రత్యనీకానవధికకల్యాణైకతానం పరమాత్మానమనభ్యుపగచ్ఛతో న సమ్భవతి. అభ్యుపగచ్ఛతోపి సమానాధికరణపదానాం యథావస్థితవిశేషణవిశిష్టైక్య ప్రతిపాదనపరత్వాచ్చ యణే త్వమ్పదప్రతిపన్న సకలదోషభాగిత్వం పరస్య ప్రసజ్యేతేతి చేత్, నైతదేవమ్. త్వమ్పదేనాపి జీవాన్తర్యామిణః పరస్యైవాభిధానాత్.

౩౦ ఏతదుక్తం భవతి. సచ్ఛబ్దాభిహితం నిరస్తనిఖిలదోషగ

దూషయతి॥ రాద్ధాన్తే చేతి॥ శాబ్దాన్వయే సిద్ధే సప్తాశ్వ దగ్ధరథన్యాయార్థత్వమనుపపన్నమిత్యర్థః. వాక్యభేదేన పూర్వపక్షోక్తేః, కథముపాత్తద్రవ్యకవాక్యస్థత్వమ్. అతో౽తిదుస్థః పూర్వపక్షః. స్త్రీలిఙ్గాద్యయోగాచ్చ రాద్ధాన్తస్త్వతిదుస్థః. కరణద్వయాకాఙ్క్షాకల్పకదశాద్యభావాత్. స్వోక్తాధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౨౯ ఏవమస్తు తతః కిం ప్రస్తుత సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ తస్మాదితి॥ తస్మాత్, సామానాధికరణ్యస్యానేకవిశేషణ విశిష్టైకార్థపరత్వస్య లోకవేదసిద్ధత్వాదిత్యర్థః. తత్పరమతే న సమ్భవతీత్యాహ॥ తత్త్వ ఇతి॥ ప్రవృత్తినిమిత్తహానావిత్యర్థః. తచ్ఛబ్దావగతగుణవత్ త్వంశబ్దావగతగుణా అప్యభ్యుపేత్యాః. తదా పరస్య సదోషత్వమితి శఙ్కతే॥ అభ్యుపగచ్ఛతోపీతి॥ పరిహరతి॥ నైతదితి॥

౩౦ కథమన్యవాదిశబ్దస్యాన్యవాదిత్వమ్, ద్వారద్వారిభావవిపర్యయో వా కిం న స్యాదిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ సచ్ఛబ్దేతి॥ కారణవాచి సచ్ఛబ్దస్తదనుగుణగుణవిశిష్టపర ఇతి భావః. సామానాధికరణ్యనిర్దేశశ్రుత్యన్యథానుపపత్త్యా అన్తర్యామిపరత్వం కల్ప్యమితి ఫలితమిత్యభిప్రాయేణ నిరస్తేత్యాద్యుక్తమ్. బహుస్యామితి సామాన్యేన నామరూపయోః పరమాత్మీయత్వముపగత

న్యం సత్యసఙ్కల్పమిత్యానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణగ
ణం సమస్తకారణభూతం పరం బ్రహ్మ బహు స్యామితి సఙ్కల్ప్య, తే
జో-ఽబన్నప్రముఖం కృత్స్నం జగత్సృష్ట్వా, తస్మిన్ దేవాదివిచిత్రసం
స్థానసంస్థితే జగతి చేతనం జీవవర్గం కర్మానుగుణేషు శరీరేష్వా
త్మతయా ప్రవేశ్య స్వయం చ స్వేచ్ఛయైవ జీవాన్తరాత్మతయాఽను
ప్రవిశ్యైవమ్భూతేషు స్వపర్యన్తేషు దేవాద్యాకారేషు సఙ్ఘాతేషు
నామరూపే వ్యాకరోత్- ఏవంరూపసఙ్ఘాతస్యైవ వస్తుత్వం శబ్ద
వాచ్యత్వం చాకరోదిత్యర్థః- అనేన జీవేనాత్మనా, జీవేనమయే
తి నిర్దేశో జీవస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం దర్శయతి. బ్రహ్మాత్మకత్వం చ జీ
వస్య జీవాన్తరాత్మతయా బ్రహ్మణో ఽనుప్రవేశాదిత్యవగమ్యతే- ఇదం
సర్వమసృజత। యదిదం కిం చ। తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదను
ప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవత్ ఇత్యత్రేదం సర్వమితి నిర్దిష్టం చేతనాచే
తనవస్తుద్వయం సత్త్యచ్ఛబ్దాభ్యాం విజ్ఞానావిజ్ఞానశబ్దాభ్యాం
చ విభజ్య నిర్దిశ్య చిద్వస్తున్యపి బ్రహ్మణో ఽనుప్రవేశాభిధానాత్. అ
త ఏవం నామరూపవ్యాకరణాత్ సర్వే వాచకశబ్దా అచిజ్జీవ విశిష్టప
రమాత్మవాచిన ఇత్యవగతమితి.

మ్- సంనిధి సమామ్నాతానామివ పరమాపూర్వశేషత్వమ్. తత్ర త్రివృద్వ్యాదిద్వా
రా ప్రోక్షణాదేరివ తేజః ప్ర[illegible]తి నామరూపయోః స్వద్వారకత్వం నామరూప
వ్యాకరణ శ్రుత్యావగతమ్- ప్రముఖ శబ్దో వాయ్వాదిపరః- దేవాదీతి నానుప్ర
వేశపూర్వకతోక్తిః, కింతు వక్ష్యమాణ చిదచిద్విభాగార్థం జగదాకారకథన
మ్- ॥జీవవర్గమితి॥ శ్రుతిస్థవిజ్ఞానశబ్దః పారిభాషిక ఏతత్త్యర్థవివరణమ్-
వ జీవపరయోః తన్యతరత్వం శరీరత్వే ప్రయోజకమితి దర్శయితుం చేతన
శబ్దః- జీవవ్యావృత్త్యర్థం. స్వేచ్ఛయేత్యుక్తమ్- నామరూపవ్యాకరణస్య
స్వపర్యన్తత్వం స్పష్టయతి॥ ఏవమితి॥ సఙ్ఘాతపాఠే స్వశబ్ద ఈశ్వరపరః-
రూపశబ్దశ్చేదచిత్పరః- వస్తుత్వం దేవాదిత్వమ్- జీవేనాత్మనేత్యస్యార్థం
వక్తుం తత్ర ప్రతిపన్నాం శఙ్కామాహ॥ అనేనేతి॥ మయేత్యాత్మశబ్దం వ్యాఖ్యాన
మ్- మృదాత్మక ఇతివదాత్మ్య ఇత్యత్రాహ॥ బ్రహ్మేతి॥ కుత ఇత్యత్రాహ॥ ఇద
మితి॥ తతః కిం ప్రకృతస్యేత్యత్రాహ॥ అత ఇతి॥ అతః, తత్పర్యన్తగ(మనా)
తి సిద్ధత్వాత్-

౭౨ అకృతిశయం శరీరవాచకేషు సంచారయితుం చిదచితో శ్శరీర

౩౧ కించ- ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమితి చేతనమిశ్రం ప్రపఞ్చమిదం సర్వమితి నిర్దిశ్య తస్యైష ఆత్మేతి ప్రతిపాదితమ్.

౩౨ ఏవంచ సర్వం చేతనా చేతనం ప్రతి బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన సర్వం సచేతనం జగత్తస్యశరీరం భవతి. తథా చ శ్రుత్యన్తరాణి. అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, యః పృథివ్యాం తిష్ఠన్ పృథివ్యా అన్తరో యం పృథివీ న వేద యస్య పృథివీ శరీరం యః పృథివీమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇతి ప్రారభ్య య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి స త ఆత్మాన్తర్యామ్యమృత ఇత్యాది, యః పృథివీమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య పృథివీ శరీరం యోఽపామన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాపశ్శరీరమిత్యారభ్య యోఽక్షరమన్తరే సఞ్చరన్ యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యాదీని స చేతనం జగత్తస్య శరీరత్వేన నిర్దిశ్య తస్యాత్మత్వేన పరమాత్మానముపదిశన్తి.

౩౩ అతశ్చేతనవాచినోఽపి శబ్దాశ్చేతనస్యాప్యాత్మభూతం చేతనశరీరకం పరమాత్మానమేవాభిదధతి. యథా అచేతనదేవాదిసంస్థానపిణ్డవాచినశ్శబ్దాస్తచ్ఛరీరకజీవాత్మన ఏవ వాచకాః చత్వారః పఞ్చదశరాత్రా దేవత్వం గచ్ఛన్తీత్యాదిషు. దేవాభవన్తీత్యర్థః.

౩౪ శరీరస్య శరీరిణం ప్రతి ప్రకారత్వాత్, ప్రకారవాచినాంచ

త్వాక్షేపక వాక్యం దర్శయతి॥ కించేతి॥

౩౨ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ ఏవంచేతి॥ చేతనాచేతనమితి॥ సర్వశబ్దా సంకోచ పూర్వవాక్య శ్రుత్యన్తరాణ్యాహ పృథివ్యాదీని. శరీరత్వశరీరిత్వం దర్శయతి॥ తథా చేతి॥ అన్తరిత్యాది శరీరలక్షణమ్. విశేషణాభ్యాం స్పష్టం దర్శయతి॥

౩౩ తతః కిం సామానాధికరణ్యస్యేత్యత్రాహ॥ అతశ్చేతనేతి॥ తత్ర కిమిత్యత్రాహ॥ యథేతి॥

౩౪ తల్లక్షణమితి శఙ్కాయాం శాస్త్రీయమ విశేష్యత్వమాహ॥ శరీరస్యేతి॥ జాతిగుణవాచిపదానామివేతి హృదయమ్. తదుక్తం ద్రవ్యపరతన్త్రత్వం తథ్యత్వేఽప్యాం శాస్త్రీయసంబం వస్తుం ప్రకారం ప్రకారిణా విశిష్య

శబ్దానాం ప్రకారిణ్యేవపర్యవసానాత్, శరీరవాచినాం శబ్దానాం శరీరిపర్యవసానం న్యాయ్యమ్. ప్రకారో హి నామ ఇదమిత్థమితి ప్రతీయమానే వస్తుని ఇత్థమితి ప్రతీయమానోంశః. తస్య తద్వస్త్వపేక్షత్వేన తత్ప్రతీతేస్తదపేక్షత్వాత్ తస్మిన్నేవ పర్యవసానం యుక్తమితి తస్య ప్రతిపాదకోపి శబ్దస్తస్మిన్నేవ పర్యవస్యతి. అత ఏవ గౌరశ్వో మనుష్య ఇత్యాది ప్రకారభూతాకృతివాచినశ్శబ్దాః ప్రకారిణి పిణ్డే పర్యవస్యన్తి. పిణ్డస్యాపి చేతనశరీరత్వేన తత్ప్రకారత్వాత్, పిణ్డశరీరకచేతనస్యాపి పరమాత్మప్రకారత్వాచ్చ, పరమాత్మన్యేవ పర్యవస్యన్తీతి సర్వశబ్దానాం పరమాత్మైవ వాచ్య ఇతి పరమాత్మవాచిశబ్దేన సామానాధికరణ్యం ముఖ్యమేవ.

౩౫ నను ఖణ్డో గౌః ఖణ్డశ్శుక్ల ఇతి జాతిగుణవాదినామేవ పదానాం ద్రవ్యవాచిపదైస్సహ సామానాధికరణ్యం దృష్టమ్. ద్రవ్యాణాం తు ద్రవ్యాన్తర ప్రకారత్వమత్వర్థీయప్రత్యయో దృష్టః. యథా దణ్డీ కుణ్డలీతి. నైవమ్. జాతిర్వా గుణో వా ద్రవ్యం వా నైతేష్వేకమేవ సామానాధికరణ్యప్రయోజకమ్. అన్యోన్యస్మిన్ వ్యభిచారాత్. యస్య పదార్థస్య కస్యచిత్ప్రకారత్వమేవ సద్భావః, తస్య తదపృథక్సిద్ధిస్థితిప్రతీతిస్తద్వాచినాం శబ్దానాం స్వాభిధేయవిశిష్టద్రవ్యాభిధాయిత్వాద్ధర్మాన్తరవిశిష్టతద్ద్రవ్యవాచినా శబ్దేన సామానాధికరణ్యం యుక్తమేవ. యత్ర పునః పృథక్సిద్ధస్యైవ ద్రవ్యస్య కదాచిత్క్వచిద్ద్రవ్యాన్తర ప్రకారత్వమిష్యతే, తత్ర మత్వర్థీయ

దర్శయతి॥ ప్రకారో హీతి। శబ్దాదిభిః ప్రకారి పర్యవసాయిత్వ ముపపాదయతి॥ తస్యేతి॥ తద్వస్త్వపేక్షత్వేన, ప్రకారిసాపేక్షస్వరూపస్థితిత్వేన. తత్ప్రతీతేః, యథావస్థితప్రకారప్రతీతేః. ఏవం న్యాయసిద్ధతః. తత్ఫలమాహ॥ అత ఏవేతి॥

౩౬ నన్విత్యాదినోక్తం చోద్యం పరిహరతి॥ నైవమితి॥ ద్రవ్యం వేతి॥ అవిశిష్టః ప్రయోగ ఇతి భావః. ప్రయోజకమాహ॥ యస్యేతి॥ అననుగతం ప్రయోజకీకృత్య కార్యస్యానుగత్వాశ్రయణమయుక్తమితి భావః. అనుగతమాహ॥ యస్యేతి॥ ఉక్తవిపర్యయే ప్రయోజకమాహ॥ యత్రేతి॥ ఇతి నిరవద్యమ్. సర్వప్రయోగానుగతి తదవిషయ వ్యావృత్తిభ్యా మనవ్యాప్త్యతివ్యాప్తీ ఇత్యర్థః॥

ప్రత్యయ ఇతి నిరవద్యమ్.

౩౬ తదేవం పరమాత్మనశ్శరీరతయా తత్ప్రకారత్వాదపి ద్విశిష్టజీవస్యాపి జీవనిర్దేశవిశేషరూపా అహం త్వమిత్యాదిశబ్దాః పరమాత్మానమేవాభిదధతి ఇతి తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యేనోపసంహృతమ్.

౩౭ ఏవం చ సతి పరమాత్మానం ప్రతి జీవస్య శరీరతయాఽన్వయాజ్జీవగతా ధర్మాః పరమాత్మానం న స్పృశన్తి. యథా స్వశరీరగతా బాలత్వయువత్వాదయో ధర్మాః జీవం న స్పృశన్తి.

౩౮ అతః తత్త్వమసీతి సామానాధికరణ్యే తత్పదం జగత్కారణభూతం సత్యసఙ్కల్పం సర్వకల్యాణగుణాకరం నిరస్తసమస్తహేయగన్ధం పరమాత్మానమాచష్టే. త్వమితి చ తచ్ఛరీరకజీవశరీరకమాచష్ట ఇతి సామానాధికరణ్యం ముఖ్యవృత్తమ్, ప్రకరణావిరోధః, సర్వశ్రుత్యవిరోధో, నిర్దుష్టనిరవద్యకల్యాణైకతానే అవిద్యాదిదోషగన్ధాభావశ్చ.

౩౯ అతో జీవసామానాధికరణ్యమపి విశేషణభూతాజ్జీవాదన్యత్వమేవాపాదయతీతి విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవానన్దమయః పరమాత్మా.

౪౦ యదుక్తం తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మేత్యానన్దమయస్య శారీ

---

౩౬ ఉక్తం ప్రకృతేన ఘటయతి॥ తదేవమితి॥ సామాన్యేన వైయధికరణ్యసూత్రస్య సామానాధికరణ్యేన విశేష ఉపసంహార ఇత్యర్థః.

౩౭ తేన దోషస్పర్శచోద్యస్య పరిహృతత్వమాహ॥ ఏవం చేతి॥

౩౮ పరపక్షే యే దోషాః సన్తి స్వపక్షే న సన్తీత్యాహ॥ అత ఇతి॥ ప్రకరణేతి తద్గతశ్రుత్యాద్యవిరోధః. సర్వేతి భేదశ్రుతిఘటకశ్రుత్యవిరోధః. నిర్దుష్టేతి అర్థావిరోధాభావ ఉక్తః. ప్రాగుక్తజీవగతధర్మాస్పర్శఫలం దోషరూపావిద్యాద్యభావః.

౩౯ సామానాధికరణ్యస్య సద్వారకత్వేన భేదాపాదకత్వమాహ॥ అత ఇతి॥

౪౦ అథ పూర్వపక్షోక్తం దూష్యన్తరం యదుక్తమిత్యాదినాఽఽహ

రత్వశ్రవణాజ్జీవాదన్యత్వం న సమ్భవతీతి. తదయుక్తమ్. అస్మిన్ ప్రకర ణే సర్వత్ర తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి పరమాత్మన ఏవ శారీరాత్మత్వాభిధానాత్. కథమ్. తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆ కాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశాది సృష్ట్యవర్గస్య పరమకారణత్వేన ప్ర తిపాదితజీవవ్యతిరేకస్య పరస్య బ్రహ్మణ ఆత్మత్వేన వ్యపదేశాత్ తద్వ్య తిరిక్తాకాశాదీనామన్నమయపర్యన్తానాం తచ్ఛరీరత్వ మవగమ్యతే. యస్య పృథివీ శరీరం యస్యాపశ్శరీరం యస్య తేజశ్శరీరం యస్య వాయు శ్శరీరం యస్యాకాశశ్శరీరం యస్యాక్షరం శరీరం యస్య మృత్యుశ్శరీ రం ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాపహత పాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నా రాయణ ఇతి సుబాలశ్రుత్యా సర్వతత్త్వానాం పరమాత్మశరీరత్వం స్పష్టమభిధీయతే. అతః తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఇత్యారభ్యాన్న మయస్య పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ప్రాణమయం ప్రత్య త్యాహ, తస్యైష ఏవ శారీర ఆత్మా యః పూర్వస్యేతి. పూర్వస్యాన్న మయస్య యశ్శారీర ఆత్మా శ్రుత్యన్తరసిద్ధః పరమకారణభూతః పర మాత్మా, స ఏవ తస్య ప్రాణమయస్యాపి శారీర ఆత్మేత్యర్థః. ఏవం మ నోమయవిజ్ఞానమయయోర్ద్రష్టవ్యమ్. ఆనన్దమయే తు తస్యైష ఏవే తి నిర్దేశస్తస్యానన్యాత్మత్వం దర్శయితుమ్. కథమ్. విజ్ఞానమయ స్యాపి పూర్వోక్తయా నీత్యా పరమాత్మైవ శారీర ఆత్మేత్యవగతః. ఏ

పరిహరతి॥ తదయుక్తమితి॥ కథమ్. శారీరాత్మత్వం పరస్యేతి కథం జ్ఞాతమి త్యర్థః. అన్నమయే శారీరాత్మనో అశ్రుతత్వాత్ ప్రాణమయే యః పూర్వస్యే త్యయమాసో న యుక్త ఇతి తస్య ప్రాప్తిం దర్శయతి॥ తస్మాద్వా ఇతి॥ అతః. అత్రత శ్రుత్యన్తరాచ్చ ఇత్యర్థః. తస్యైష ఇతి వాక్యే ప్రాణమయస్యాశ్రుత త్వాత్ తద్విషయత్వం జ్ఞాపయతి॥ ప్రాణమయమితి॥ తదేవ వ్యాచష్టే॥ పూర్వ స్యేతి॥ ఉక్తం మనోమయాదావతిదిశతి॥ ఏవమితి॥ ఆనన్దమయస్యాన్త రశ్రవణాన్న పరమాత్మత్వమిత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయేత్వితి॥ ఆత్మాన్తరం న తస్యేతి ఇతి వదతీత్యాశయః. తత్కథమ్. ప్రకరణాద్యపాస్య మనోమయస్యాంశేతి భా వః. పరిహరతి॥ విజ్ఞానేతి॥ ఆనన్దమయం ప్రతి శ్రుతే యః పూర్వస్యేతి వాక్యే పూర్వశబ్ద వివరణరూపో విజ్ఞానమయశబ్దః. తతః కిమిత్యత్రాహ॥ ఏవమి

సంసారిణో విజ్ఞానమయస్య యశ్శారీర ఆత్మా స ఏవానన్దమయస్యాపి శారీ
ర ఆత్మేత్యుక్తే ఆనన్దమయస్యాభ్యాసావగత పరమాత్మభావస్య ప
రమాత్మన స్స్వయమేవాత్మేత్యవగమ్యతే. ఏవం చ సర్వవ్యతిరిక్తం చే
తనాచేతనవస్తుజాతం స్వశరీరమితి స ఏవ నిరుపాధికశ్శారీర ఆత్మా. అ
త ఏవేదం పరం బ్రహ్మాధికృత్య ప్రవృత్తం శాస్త్రం శారీరకమిత్యభియు
క్తైరభిధీయతే

౮౧ అతో విజ్ఞానమయాజ్జీవాదన్య ఏవ పరమాత్మానన్దమయః.

౧ ఆహ. నాయమానన్దమయో జీవాదన్యః. వికారశబ్దస్య మ
యట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాత్. మయడ్వైతయోరితి ప్రకృత్య, నిత్యం వృద్ధ
శరాదిభ్య ఇతి వికారార్థే మయట్ స్మర్యతే. వృద్ధశ్చాయమానన్దశ
బ్దః. నను ప్రాచుర్యేపి మయడస్తి. తత్ప్రకృతవచనే మయడితి స్మృతేః.
యథా అన్నమయో యజ్ఞ ఇతి. స ఏవాయం భవిష్యతి. నైవమ్. అన్నమయ

తి॥ ప్రకరణాదర్థసామర్థ్యప్రాబల్యమభిప్రేత్యాహ॥ అభ్యాసేతి॥ అభ్య
స్తానన్దస్యానన్దం బ్రహ్మణ ఇతి బ్రహ్మసంబన్ధిత్వశ్రవణాదానన్దో బ్ర
హ్మేతి బ్రహ్మణి ఆనన్దశబ్దవాచ్యత్వాన్నయదిన్న తత్ప్రతిహతయోరైకార్థ్యా
దానన్దానన్దమయశబ్దయోః పర్యాయత్వాత్ సిద్ధజీవభావ విజ్ఞానమయాన్త
రాత్మత్వాదినా చానన్దమయస్య పరమాత్మత్వం నిర్ణీతమ్. అతశ్శారీరాత్మ
న ఆనన్దమయస్య చ పరమాత్మత్వసిద్ధేః పరమాత్మన ఆత్మాన్తరవత్త్వ
స్యాయుక్తత్వాచ్చ తస్యైవ శారీరస్యథశ్చే నానన్యాత్మత్వ పరత్వం సిద్ధమిత్య
ర్థః. శారీరాత్మత్వం పరస్యైవ ముఖ్యమిత్యాహ॥ ఏవం చేతి॥ అకర్మకృత
త్వా న్నిరుపాధికత్వమ్. తదేవోపపాదయతి॥ అత ఏవేతి॥ అభియుక్తైః, బో
ధాయనాదిభిః. సంహితమేతచ్ఛారీరకమితిహ తదుక్తిః.

౮౧ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ ద్వితీయసూత్రస్య శఙ్కాం ప్రస్తౌతి॥ ఆహేతి॥ ప్రత్యయస్య వికా
రార్థత్వం కథమిత్యత్రాహ॥ మయడ్వేతి॥ వికారావయవపరామర్శినా ఏత
యోరితిపదేన వికారార్థత్వం జ్ఞాపితమ్. వృద్ధశరాదీనాం ప్రాగ్దీవ్యతోణి త
ద్ధితార్థనిర్దేశాత్ప్రత్యయం వ్యవస్యతా నిత్యం మయడ్విహితోऽనేన సూత్రేణ.
వృద్ధాచ్ఛిదిత్యాదానన్దశబ్దస్య వృద్ధత్వమ్. ఆకారస్య వృద్ధిః. ॥నన్వితా
ది॥ స ఏవేతి॥ జీవపరత్వేऽపి వికారార్థత్వమయుక్తమితి భావః. అగ్రిమగ్రా
య స్యాదేన పరిహారతి॥ నైవమితి॥ ప్రాచుర్యార్థే వ్యభిచారాసిద్ధిమాహ॥

ఇత్యుపక్రమే వికారార్థకత్వం దృష్టం. అతఏవ తద్వాదస్యాపి వికారా ర్థకత్వమేవయుక్తం. కించ. ప్రాచుర్యార్థకత్వేపి జీవాదన్యత్వం నసి ధ్యతి. తథాహి. ఆనన్దప్రచుర ఇత్యుక్తే దుఃఖమిశ్రత్వమవగమనీయమ్. ఆనన్దస్యహి ప్రాచుర్యం దుఃఖస్యాల్పత్వమవగమయతి. దుఃఖమిశ్రత్వ మేవహి జీవత్వమ్. అతఏవ తత్ప్రాప్తవికారార్థకత్వ మేవయుక్తం కించ. లోకే మృన్మయో హిరణ్మయం దారుమయమిత్యాదిషు, వేదే చ పర్ణమయీ జుహూః శమీమయ్యః స్రుచః దర్భమయీ రశనేత్యా దిషు, మయటో వికారార్థే ప్రయోగబాహుళ్యాత్స ఏవ ప్రథమతరం ధియమధిరోహతి. జీవస్యచానన్దవికారత్వమస్త్యేవ. తస్యహ్యసత ఆన న్దరూపస్య సతస్సంసారిత్వావస్థా తద్వికారస్యైవేతి. అతో వికార వాదినో మయట్ప్రత్యయస్య శ్రవణాదానన్దమయో జీవాదనతిరిక్త ఇతి. తదేతదపి భాష్యపరిహారః.

సూ. వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్ ॥౧౩॥

నైతద్యుక్తం. కుతః. ప్రాచుర్యాత్. పరస్మిన్ బ్రహ్మణ్యానన్దప్రా చుర్యాత్, ప్రాచుర్యార్థకమయటస్సమ్భవాత్.

౧ ఏతదుక్తం భవతి. శతగుణితోత్తరక్రమేణాభ్యస్యమాన స్యానన్దస్య జీవాశ్రయత్వాసమ్భవాద్బ్రహ్మాశ్రయమానన్ద ఇతి నిశ్చితే సతి తస్మిన్ బ్రహ్మణి వికారాసమ్భవాత్ ప్రాచుర్యేపిమ

ప్రాచుర్యేతి॥ ప్రయోగప్రాచుర్యమాహ॥ కిఞ్చేతి॥ అవయవావయవిభావేన వికారః ప్రసిద్ధ ఇతి తద్వ్యపేక్షత్వాత్ ప్రథమతరమిత్యుక్తమ్. జీవస్య వికారత్వా సమ్భవమాశఙ్క్యాహ॥ జీవస్యేతి॥ అవస్థాన్తరయోగో హి వికార ఇతి భావః. నిగమయతి॥ అత ఇతి॥ తద్వ్యాచష్టే॥ సూత్రస్యార్థమాహేత్యుక్తమ్.

వికారశబ్దాన్నేతి చేన్న ప్రాచుర్యాత్— కస్మిన్ కస్య ప్రాచుర్యమి త్యత్రాహ॥ పరస్మిన్నితి॥ సంభవతు ప్రాచుర్యం, తథాపి వికారశబ్దస్య త ద్వ్యాపకత్వం బాధకమిత్యత్రాహ॥ ప్రాచుర్యార్థేతి॥

౧ వికారార్థత్వే కో బాధక ఇత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ అర్థవిరోధో బాధక ఇత్యర్థః. బాధకం ప్రదర్శ్య తాత్పర్యమాహ తత్ప్రకృత సదాభాసా త్ప్రవృత్తి

యుక్తిర్ధిక్షమ్య వాక్యాన్నమయాదిపరం బ్రహ్మేతి. ఔచిత్యాత్ప్రియాది-గప్రాధాన్యానన్దమయశబ్దే వికారార్థత్వ ముఖ్యార్థవిరోధాన్న సమ్భవతి. కిం చ. ఔచిత్యం ప్రాణమయపదే పరిత్యక్తమ్. తత్ర వికారార్థత్వాసమ్భవాత్. అతస్తత్ర పఞ్చవృత్తేర్వాయోః ప్రాణవృత్తిమాత్రేణ ప్రాణమయత్వమ్. ప్రాణాపానాదిషు పఞ్చసు వృత్తిషు ప్రాణవృత్తేః ప్రాచుర్యాద్వా. నచ ప్రాచుర్యే మయట్ప్రత్యయస్యాప్రసిద్ధిరస్తి. అన్నమయో యజ్ఞః శకటమయీ యాత్రేత్యాదిషు దర్శనాత్.

3 యదుక్తమానన్దప్రాచుర్యమల్పదుఃఖసద్భావమవగమయతీతి. తదసత్. తత్ప్రియతరత్వం హి తత్ప్రియతరత్వమ్. తచ్చేతరస్య సత్త్వం నావగమయతి. అపితు తస్యాల్పత్వం నివర్తయతి. ఇతరసద్భావాసద్భావౌ తు ప్రమాణాన్తరావసేయౌ. ఇహ చ ప్రమాణాన్తరేణ తదభావోఽవగమ్యతే అపహతపాప్మేత్యాదినా. తత్రేతావ

యుక్తా ఇత్యత్రాహ॥ ఔచిత్యాదితి॥ ప్రకరణం లిఙ్గాద్దుర్బలమ్, అర్థవిరోధే ప్రాథమ్యం దుర్బలం, యథా గఙ్గాపదాదావితి భావః. ఔచిత్యం చ నేత్యాహ॥ కిఞ్చేతి॥ అథార్థాన్మయటో వికారార్థత్వం వివక్షితమితి శఙ్కాం శమయన్ ప్రాణమయశబ్దార్థమాహ॥ అతస్తత్రేతి॥ ప్రథమయోజనాయాం ప్రాణవృత్తిమాత్రనిష్ఠత్వాత్. ద్వితీయయోజనాయామపి సాక్షీయపి. ప్రత్యయార్థే తయోర్థవృత్తిమాత్రపరత్వమాశ్రితం ప్రాణశబ్దస్య. ప్రాచుర్యేఽపి ప్రయోగదర్శనమాహ॥ నచేతి॥ అవయవబాహుల్యాపేక్షయా ప్రసిద్ధం ప్రాచుర్యమ్.

3 యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్త్యన్తరమనూద్య పరిహరతి॥ తదసదితి॥ సమానాశ్రయవిజాతీయాల్పత్వమత్ర తద్ధితయా ప్రతియోగిత్వం గ్రాహ్యమితి వచనస్య భావః. తద్బోధయతి॥ తత్ప్రియతరత్వం హీతి॥ ప్రాచుర్యం, ప్రమాణాన్తరసిద్ధం మానాన్తరసిద్ధం ప్రతియోగితయాఽపేక్షతే, నతు స్వయం ప్రతియోగివిశేషసాధకమిత్యర్థః. తత్సద్భావః కేనావగమ్యత ఇత్యత్రాహ॥ ఇతరేతి॥. పరాభిమతప్రతియోగినః పక్షే బాధితత్వమాహ॥ ఇహ చేతి॥ తర్హి కిమత్ర ప్రతియోగిత్యత్రాహ॥ తత్రేతి॥ యథా తేజః ప్రచురో గగనమానిత్యుక్తే న తద్గత తిమిరాల్పత్వం ప్రతియోగి, కింతు చన్ద్రాదిగత తేజ

దేవవక్తవ్యమ్. బ్రహ్మణ ఆనన్దస్వరూపభూతత్వమన్యానన్దస్యాల్పత్వమపి శ్రుతమితి. ఉచ్యతే చ తత్ స ఏకో మానుష ఆనన్ద ఇత్యాదినా జీవానన్దాపేక్షయా బ్రహ్మానన్దో నిరతిశయదశాపన్నః ప్రభూత ఇతి.

౪ యచ్చోక్తం జీవస్యానన్దవికారత్వం సమ్భవతీతి. తదపి నోపపద్యతే. జీవస్య జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కేనచిదాకారేణ మృదివ ఘటాద్యాకారేణ పరిణామస్సకలశ్రుతిస్మృతిన్యాయవిరుద్ధః. సంసారదశాయాం తు కర్మణా జ్ఞానానన్దౌ సఙ్కుచితావిత్యుపపాదయిష్యతే. అతశ్చానన్దమయో జీవాదన్యః పరం బ్రహ్మ.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః

సూ. తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ ॥౧౫॥

కో హ్యేవాన్యాత్కః ప్రాణ్యాత్ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఏష హ్యేవానన్దయాతీతి, ఏష ఏవ జీవానానన్దయతీతి జీవానామానన్దహేతురయం వ్యపదిశ్యతే. అతశ్చానన్దయితవ్యాజ్జీవాదానన్దయితాయమన్య ఆనన్దమయః పరమాత్మేతి విజ్ఞాయతే. ఆనన్దమయ ఏవాత్ర ఆనన్దశబ్దేనోచ్యత ఇతి చానన్తరమేవ వక్ష్యతే.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః

సూ. మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే ॥౧౬॥

సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేతి మన్త్రవర్ణోదితం బ్రహ్మైవానన్దమయ ఇతి గీయతే. తచ్చ జీవస్వరూపాదన్యత్ పరం బ్రహ్మ. తథాహి.

మాన్ద్యమేవ, తద్వివిధాపి జీవానన్దాల్పత్వం ప్రతియోగీతి న పరం న్యాయసిద్ధం, శ్రౌతం చేత్యాహ॥ ఉచ్యతే చేతి॥

౪ ॥యచ్చేతి॥ మయడ్వ్యావృత్తవికారః స్వరూపాన్యథాభావరూప ఏవ, స చాత్ర నేత్యర్థః. జ్ఞానానన్దస్వరూపస్య కథం దుఃఖాజ్ఞానసమ్భవ ఇత్యత్రాహ॥ సంసారేతి॥ సూత్రార్థం పరముపరిష్కృతేన సంగమయతి॥ అత ఇతి॥

తద్ధేతువ్యపదేశాచ్చ — కర్మణి తైత్తిరీయసమ్భవ ఉక్తిః. ఆనన్దయిత్రానన్దయి లోక్తిః, న త్వానన మయ ఇత్యత్రాహ॥ ఆనన్దమయ ఏవేతి॥
ఉపక్రమగతం హేతుమాహ — మాన్త్రవర్ణికమేవ చ గీయతే — మాన్త్రవ

బ్రహ్మవిదాప్నోతిపరమితిజీవస్య ప్రాప్యతయాబ్రహ్మనిర్దిష్టమ్, తదేషాభ్యుక్తేతి, తత్ బ్రహ్మ, అభిముఖీకృత్య, ప్రతిపాద్యతయా పరిగృహ్య, ఋగేషా, అధ్యేతృభిరుక్తా. బ్రాహ్మణోక్తస్యార్థస్య వైశద్యమనేనమన్త్రేణక్రియతఇత్యర్థః. జీవస్యోపాసకస్యప్రాప్యం బ్రహ్మతస్మాద్విలక్షణమేవ. అనన్తరంచ తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశస్సమ్భూతఇత్యారభ్యోత్తరోత్తరే బ్రాహ్మణేమన్త్రేప్య తదేవవిశదీక్రియతే. అతోజీవాదన్యఆనన్దమయః.

అత్రాహ. యద్యప్యుపాసకాత్ప్రాప్యస్య భేదేనభవితవ్యమ్, తథాపినవస్త్వన్తరంజీవాన్మాన్త్రవర్ణికం బ్రహ్మ. కిన్తుతస్యైవోపాసకస్యనిరస్తసమస్తావిద్యాగన్ధనిర్విశేషచిన్మాత్రైకరసం శుద్ధం స్వరూపమ్. తదేవ సత్యంజ్ఞానమనన్తంబ్రహ్మేతి మన్త్రేణవిశోధ్యతే. తదేవచ యతోవాచోనివర్తన్తే అప్రాప్యమనసాసహేతివాఙ్మనసాగోచరతయానిర్విశేషమితిగమ్యతే. అతస్తదేవ మాన్త్రవర్ణికమితితస్మాదనతిరిక్తఆనన్దమయఇతి. అతఉత్తరంపఠతి.

సూ. నేతరోనుపపత్తేః॥౧౬॥

పరమాత్మనఇతరోజీవశబ్దాభిలప్యోముక్తావస్థోపి నభవతిమాన్త్రవర్ణికః. కుతః. (అనుపపత్తేః) తథావిధస్యాత్మనోనిరుపాధికం వి

ర్ణికస్య జీవా దన్యత్వం కథమి త్యత్రాహ॥ తథాహీతి॥ తతః కిమి త్యపేక్షాయాం మన్త్రబ్రాహ్మణయో ర్ఘటకవాక్య మాహ॥ తదేషేతి॥ అభిముఖీకరణస్య చేతనధర్మత్వవ్యుదాసాయాహ॥ ప్రతిపాద్యతయేతి॥ ఉక్తేత్యుక్తే పౌరుషేయత్వశఙ్కాం వుదస్యతి॥ అధ్యేతృభిరితి॥ కిముక్త మిత్యత్రాహ॥ బ్రాహ్మణేతి॥ నిత్యనిర్దోషత్వావిశేషే న ప్రాబల్యదౌర్బల్యోక్తిర్యుక్తేతి భావః॥ మన్త్రవర్ణేన భేదసిద్ధిం దర్శయతి॥ జీవస్యేతి॥ మాన్త్రవర్ణికం జీవా దన్యదస్తు, తస్యైవానన్దమయత్వం కథ మిత్యత్రాహ॥ అనన్తరంచేతి॥

అనన్తరసూత్రస్య శఙ్కా మాహ॥ అత్రాహేతి॥ అద్యాదినా విశేషితా చ నమస్తార్థః. జ్ఞానత్వం వాఙ్మనసనివృత్తిశ్చ నిర్విశేషత్వే హేతుః. అనన్తాభేదేనా ప్యుపాసకప్రాప్యత్వోపపత్తే ర్న జీవాన్యత్వ మిత్యర్థః.

నేతరోనుపపత్తేః —ఉపాస్య సుక్తస్య నిరుపాధికత్వం సిద్ధమ్. బ్ర

పశ్చిత్త్వంనోపపద్యతే. ఇదమేవహినిరుపాధికంవిపశ్చిత్త్వం సో కామయతబహుస్యాం ప్రజాయేయేతి సత్యసఙ్కల్పత్వ ప్రదర్శనేనవివ్రియతే. వివిధంపశ్యచ్చిత్త్వం హివిపశ్చిత్త్వం. పృషోదరాదిత్వాత్పశ్యచ్ఛబ్దావయవస్య యచ్ఛబ్దస్యలోపంకృత్వావ్యుత్పాదితోవిపశ్చిచ్ఛబ్దః. యద్యపిముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వంసమ్భవతి, తథాపితస్యైవాత్మన స్సంసారదశాయామవిపశ్చిత్త్వమప్యస్తీతి నిరుపాధికవిపశ్చిత్త్వం నోపపద్యతే. నిర్విశేషచిన్మాత్రతావాదినస్తు ముక్తస్యవివిధదర్శనాభావాత్సుతరాం విపశ్చిత్త్వం నసమ్భవతీతి. నకేనాపిప్రమాణేననిర్విశేషం వస్తుప్రతిపాద్యతఇతిచ పూర్వమేవోక్తమ్- యతోవాచోనివర్తన్తఇతివాక్యం యదివాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణోనివృత్తిమభిదధీత, నతతోనిర్విశేషతాం వస్తునోఽవగమయితుంశక్నుయాత్- అపితువాఙ్మనసయోస్తత్రాప్రమాణతాంవదేత్- తథాచసతితస్యతుచ్ఛత్వమాపద్యతే. బ్రహ్మవిదాప్నోతీత్యారభ్య బ్రహ్మణోవిపశ్చిత్త్వం, జగత్కారణత్వం, జ్ఞానానన్దైకతానతా, మితరానన్దయితృత్వం, కామాదేవచిదచిదాత్మకస్యజగతస్స్రష్టృత్వం, సృజ్యవర్గానుప్రవేశకృత తదాత్మకత్వం, భయాభయహేతుత్వం, వాయ్వాదిత్యాదీనాంప్రశాసితృత్వం, శతగుణితోత్తరక్రమేణ నిరతిశయానన్దత్వ. మిత్యాద్యనేకం, ప్రతిపాద్య, వాఙ్మనసయోర్బ్రహ్మణిప్రవృత్త్యభావేన నిష్ప్రమాణకం బ్రహ్మే

తిసిద్ధంచేత్యాహ॥ ఇదమేవేతి॥ విపశ్చిచ్ఛబ్దార్థమాహ॥ వివిధమితి॥ విపశ్యచ్చిదితి వాచ్యమిత్యత్రాహ॥ పృషోదరేతి॥ స్వమతేన ముక్తస్యవిపశ్చిత్త్వానుపపత్తిరుక్తా. పరమతేపి తామాహ॥ నిర్విశేషేతి॥ ఇతిశబ్దస్సత్రపక్షసమాప్తి వ్యాఖ్యానమ్- నపరం విపశ్చిత్త్వవిరోధః, సర్వప్రమాణవిరోధశ్చేత్యాహ॥ నకేనాపీతి॥ జ్ఞానస్వరూపస్య గుణనిషేధః ప్రాగేవ పరిహృతః. వాఙ్మనసనివృత్తిరూపస్త్వత్ర పరిహ్రియత ఇత్యాహ॥ యతోవాచ ఇత్యాదినా॥ తతః కిమిత్యత్రాహ॥ తథాచేతి॥ బ్రహ్మణస్తుచ్ఛత్వం పూర్వాపరవిరుద్ధమితిచేత్, నిర్విశేషత్వమపి తథేత్యభిప్రాయేణాహ॥ బ్రహ్మవిదితి॥ ప్రకరణవిరోధ ఉక్తః. స్వ

త్యుచ్యత ఇతి భ్రాన్తజల్పితం. యతో వాచో నివర్తన్త ఇతి యచ్ఛబ్ద నిర్దిష్టమానన్దం ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానిత్యానన్దశబ్దేన ప్రతినిర్దిశ్యతస్య బ్రహ్మసమ్బన్ధిత్వం బ్రహ్మణ ఇతి వ్యతిరేకనిర్దేశేన ప్రతిపాద్యత ఏవ వాఙ్మనసాగోచరం విద్వానితి తద్వేదనమభిదధద్వాక్యం జరద్గవాదివాక్యవదనర్థకం వాచ్యనన్తర్గతం చ స్యాత్. అతశ్శతగుణితోత్తరక్రమేణ బ్రహ్మానన్దస్యాతిశయేయత్తాం వక్తుముద్యమ్యత స్యేయత్తాయా అభావాదేవ వాఙ్మనసయోస్తతో నివృత్తిర్యతో వాచో నివర్తన్త ఇత్యుచ్యతే. ఏవమియత్తారహితం బ్రహ్మణ ఆనన్దం విద్వాన్ న బిభేతీత్యుచ్యతే. కించ అస్య మాన్త్రవర్ణికస్య విపశ్చితః సోऽకామయత ఇత్యారభ్య వక్ష్యమాణ స్వసఙ్కల్పాత్ స్రష్టృజగజ్జన్మస్థితిజగదన్తరాత్మత్వాదేర్గ్ళ కర్తృత్వ స్వరూపాదన్యత్వం సుస్పష్టమేవ.

ఇతశ్చోభయావస్థప్రత్యగాత్మనోऽన్య ఆనన్దమయః.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చ ॥౧౭॥

తస్మాద్వా ఏతస్మాదాత్మన ఆకాశ ఇత్యారభ్యాన్తర్వర్ణితం బ్రహ్మవ్యతిష్ఠ యద్వాక్యమన్నప్రాణమనోభ్య ఇవ జీవాదపి తస్య భేదం వ్యపదిశతి తస్మాద్వా ఏతస్మాద్విజ్ఞానమయాదన్యోऽన్తర ఆత్మానన్దమయ ఇతి. అతో జీవాద్భేదస్య వ్యపదేశాచ్చాయం మాన్త్రవర్ణిక ఆనన్దమయోऽన్య ఏవేతి జ్ఞాయతే.

వాక్యవిరోధమాహ॥ యతో వాచ ఇతి॥ విద్వానితి మనోనివృత్తిర్వ్యాహతిః. అనర్థకం వ్యాహతార్థమ్. వ్యాహతిః పరిజిహీర్షితా చేత్ సముద్రఘోషవద్వాక్యత్వైవ న స్యాత్. వాక్యత్వవ్యాహతి రపర్జనీయేత్యర్థః. స్వయం తదర్థమాహ॥ అత ఇతి॥ శతేతి॥ నిర్విశేషత్వేऽభిమతే క్రమేణ గుణోపచయో వాచ్యః, నత్వతిశయ ఇతి భావః. వాఙ్మనసనివృత్తి రస్తి చేత్, కథం వేదనవచనమిత్యత్రాహ॥ ఏవమితి॥ అనుపపత్త్యన్తరం సౌత్రపదస్యార్థాన్తరమాహ॥ కిఞ్చేతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చ — ॥అన్నప్రాణమనోభ్య ఇవేతి॥ నహి తత్రావస్థాభేదే నాన్యత్వమితి వాచ్యమ్, ఇహాపి తద్వదితి భావః. అత్ర వక్తవ్యమన్యత్ర ప్రపఞ్చితమ్.

ఇతశ్చ జీవాదన్యః.

సూ. కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా ॥౧౯॥

జీవస్యావిద్యాపరవశస్య జగత్కారణత్వే హ్యవర్జనీయా ఆనుమానికప్రధానాదిశబ్దాభిధేయాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా. తథైవహి చతుర్ముఖాదీనాం కారణత్వమ్. ఇహ చ సోఽకామయత బహు స్యాం ప్రజాయేయేత్యచిత్సంసర్గరహితస్యాస్య కామాదేవ విచిత్ర చిదచిద్వస్తునస్సృష్టిః ఇదం సర్వమసృజత యదిదం కిఞ్చేత్యామ్నాయతే. అతోఽస్యానన్దమయస్య జగత్సృజతో నానుమానికాచిద్వస్తుసంసర్గాపేక్షా ప్రతీయతే.

ఇతశ్చ జీవాదన్య ఆనన్దమయః.

సూ. అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి ॥౨౦॥

అస్మిన్ ఆనన్దమయే, అస్య జీవస్య, తద్యోగం ఆనన్దయోగం, శాస్తి శాస్త్రం, రసో వై సః। రసం హ్యేవాయం లబ్ధ్వానన్దీ భవతీతి. రసశబ్దాభిధేయానన్దమయలాభాదయం జీవశబ్దాభిలపనీయ ఆనన్దీ భవతీత్యుచ్యమానే, యల్లాభాద్య ఆనన్దీ భవతి స ఏవేత్యనుష్ఠాతుః కో బ్రవీతీత్యర్థః. ఏవమానన్దమయః పరం బ్రహ్మేతి నిశ్చితే సతి యదేష ఆకాశ ఆనన్దః, విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వానన్దశబ్దేనానన్దమయ ఏవ పరామృశ్యతే. యథా విజ్ఞానశబ్దేన వి

కామాచ్చ నానుమానాపేక్షా— స్థూలశరీరావస్థాచిత్సంసర్గాపేక్షేత్యర్థః. కర్మకృతత్వాభావాదపేక్షాశబ్దస్త్రయథార్థశ్చ న ప్రధానవ్యావృత్తిపరత్వం యుక్తమితి భావః.

అస్మిన్నస్య చ తద్యోగం శాస్తి — ఇదమశేయపరమితి భిదా. కస్మిన్ కస్య కేన యోగ ఇత్యత్రాహ॥ అస్మిన్నితి॥ కిం శాస్త్రమ్, శాస్త్రార్థః కః, కథం సూత్రార్థస్య హేతుత్వమిత్యత్రాహ॥ రసో వై స ఇతి॥ ఉచ్యమాన ఇతి శాస్త్రార్థోక్తిః. హేతుత్వం దర్శయతి॥ యల్లాభాదితి॥ కో బ్రవీతి సర్తమాన వ్యపదేశ సుస్ఫుటతరత్వాదితి భావః. నాత్రానన్దమయే ఆనన్దయోగం శాస్తి శాస్త్రమ్, అపి త్వానన్ద ఇత్యాశంక్య, ఆనన్దానన్దమయశబ్దయోరైకార్థ్యమాహ॥ ఏవమితి॥ యథేతి॥ అపర్యవసానాదనుకూలస్య

జ్ఞానమయః. అతఏవ ఆనన్దం బ్రహ్మణో విద్వానితి వ్యతిరేకనిర్దేశః. అతఏవచ ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామతీతి ఫలనిర్దేశశ్చ. ఉత్తరే చానువాకే పూర్వోక్తానామన్నమయాదీనాం అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ మనో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ విజ్ఞానం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్ ఇతిప్రతిపాదనాత్ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యుపాస్యానన్దమయస్యైవ ప్రతిపాదనమితి విజ్ఞాయతే. తత ఏవచ తత్రాపి ఆనన్దమయమాత్మానముపసఙ్క్రామేత్యుపసంహృతమ్- అతః ప్రధానశబ్దాభిలప్యాదర్థాన్తరభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణో జీవశబ్దాభిలపనీయాదపి వస్తునోఽర్థాన్తరత్వం సిద్ధమ్.

ఆనన్దమయాధికరణం సమాప్తమ్.

౧ యద్యపి మన్దపుణ్యానాం జీవానాం కామాజ్జగత్సృష్టికర్తృత్వమానన్దయోగో భయాభయ హేతుత్వమిత్యాదిన సమ్భవతి- తథాపి విలక్షణ పుణ్యానామాదిత్యేన్ద్ర ప్రజాపతి ప్రభృతీనాం సమ్భవత్యేవేతి మాశఙ్కాం నిరాకరోతి.

సూ. అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్ ॥౨౧॥

౨ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే యఏషోఽన్తరాదిత్యే హిర

ద్ధిరూపత్వాచ్చేతి భావః- వ్యతిరేకనిర్దేశం హేతుమాహ॥ అతఏవేతి॥ అతః- ఆనన్దానన్దమయప ద్దాభ్యామ్- హేత్వన్తరమాహ॥ అతఏవచేతి॥ ప్రధాన- ప్రమాణ మాహ॥ ఉత్తరేచేతి॥ అధికరణార్థ ముపసంహరతి॥ అతఇతి॥

౧— అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్— అవాన్తరసంగతి మాహ॥ యద్యపీతి॥ జీవమాత్రస్య జగత్సృష్ట్యాద్యయోగేఽపి జీవవిశేషస్య తదుక్తమ్, ఆనన్దవత్త్వం ప్రతిపాద్యస్యాపి యశ్చాసావాదిత్య ఇత్యాదావాన్తర్యస్యాత్ర ముక్తస్య తస్యచ కరచరణాదిలక్షణ దేహవిశేషః శ్రుతః, సచకర్మకృత ఇతి శఙ్కనయాత్ పూర్వాధికరణశేషత్వే నాన్తరధికరణ మారభ్యత ఇతి సంగతిరితి భావః-

౨ విషయమాహ॥ ఇదమితి॥ శేషాగానవిశేషః- అముష్యాదిత్యస్య దేవ

విషయ వాక్యదీపికా

౧— అథయ ఏషోన్తరాదిత్యే హిరణ్మయః పురుషో దృశ్యతే— ఆదిత్యమణ్డలే

ణ్మయః పురుషో దృశ్యతే హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః తస్య యథా కప్యాసం పుణ్డరీకమేవమక్షిణీ తస్యోదితి నామ స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః ఉదేతి హ వై సర్వేభ్యః పాప్మభ్యో య ఏవం వేద తస్యర్క్చ సామ చ గేష్ణౌ ఇత్యాదినైవ తమధ్యాత్మమపి అథ య ఏషోఽన్తరక్షిణి పురుషో దృశ్యతే సైవర్క్తత్సామ తదుక్థం తద్యజుస్తద్బ్రహ్మ తస్యైతస్య తదేవ రూపం యదముష్య రూపం యావముష్య గేష్ణౌ తౌ గేష్ణౌ యన్నామ తన్నామేతి. తత్ర సన్దిహ్యతే- కిమయమక్ష్యాదిత్యమణ్డలాన్తర్వర్తీ పురుషః పుణ్యోపచయనిమిత్తైశ్వర్య ఆదిత్యాదిశబ్దాభిలప్యో జీవ ఏవ- ఆహోస్విత్తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి.

తాయాముపాసనమధిదైవతమ్- దేహ ఉపాసనమధ్యాత్మమ్- ఆదిత్యాదీత్యాదిశబ్దేన కరచరణాదిమద్దేహసంబన్ధపర వాక్యాన్తరాణామపి తుల్యన్యాయతా ద్యోతితా- సూత్రే అన్తశ్శబ్దో ఽక్ష్యాదిత్య మణ్డల సాధారణః-

---

స్య మధ్యే హిరణ్మయో యః పురుషో యోగిభిర్దృశ్యత ఇత్యర్థః- దృశ్యత ఇత్యగ్ర్యయా బుద్ధ్యా సూక్ష్మయా సూక్ష్మదర్శిభిరితి శ్రుతేశ్చ తాత్పర్యం- హిరణ్మయ ఇతి రూపసామాన్యాచ్చన్ద్రముఖవదితి వాక్యకారః- తతశ్చ హిరణ్మయశబ్దస్య సముఖ్యార్థోఽత్ర గ్రాహ్య ఇతి వాక్యకారాభిప్రాయః- తతశ్చ హిరణ్మయత్వముజ్జ్వలత్వమిత్యర్థః- అతో నీలతోయదాభస్యాపి హిరణ్మయత్వే నానుపపత్తిః- యద్వా కథంచిన్న తద్ధి మసమానవర్ణం తస్యాననమితి శ్రీరామాయణప్రయోగాత్పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి శ్రుతేశ్చ నీలతోయదాభస్యాపి రుక్మవర్ణత్వం సంభవతి- తత్ర హేతుశ్చ సంప్రదాయగమ్యః- ఏతత్సర్వం వేదార్థసంగ్రహప్రకాశికాయాం స్పష్టమ్- తత ఏవావగన్తవ్యమ్- యదా పశ్యః పశ్యతే రుక్మవర్ణమితి ప్రకరణే మనసా తు విశుద్ధేనేతి రుక్మవర్ణవిగ్రహవిశిష్టస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వోక్తేరారోపితాకారస్య విశుద్ధమనోగ్రాహ్యత్వాభావాదనారోపితత్వం సిద్ధమ్- అధికరణవ్యపదేశాత్స ఇత్యత్రైతస్య పరమాత్మవిషయత్వం వక్తవ్యమితి పరైరప్యంగీకృతత్వాచ్చ- ఆదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాదితి తమః పారవర్తిన ఆదిత్యవర్ణవిగ్రహవిశిష్టత్వాభిధానేన కల్పితత్వాపరిసక్తేః- నహి కల్పితస్య తమః పారవర్తిత్వం సంభవతి-

౧— హిరణ్యశ్మశ్రుర్హిరణ్యకేశ ఆప్రణఖాత్సర్వ ఏవ సువర్ణః— రమణీయశ్మశ్రుకేశో రమణీయసర్వావయవ ఇత్యర్థః-

౨— తస్య యథా కప్యాసం పుండరీకమేవమక్షిణీ— కంపిబతీతి కపిరాదిత్యః

3 కిం యుక్తమ్. ఉపచితపుణ్యో జీవ ఏవేతి. కుతః. సశరీరత్వ
శ్రవణాత్. శరీరసమ్బన్ధో హి జీవానామేవ సమ్భవతి. కర్మానుగు

---

3 జీవానామేవ శ్యైత దుపపాదయతి॥ కర్మేతి॥ ప్రియాప్రియ యోగార్థ

తేనాప్యశరీరేష్వశే విశాప్యతే ఇతి కప్యాసమ్- తథాచ వాక్యకారః- ఆదిత్య ప్రసృతం వా శ్రీమత్త్వాదితి- యద్వా కం పిబతీతి కపిర్నాళమ్- తస్మిన్నాస్త ఇతి కప్యాసమ్-ఆపచితాదపి పంకజాన్నాళస్థస్య పుండరీకస్య శోభాతిశయవత్త్వాత్తాదృశమిహావివక్షితమ్- యద్వా కం జలమ్- ఆస ఉపవేశన ఇతి ధాతురపి వ్యార్యాతః- వష్టి భాగురిరల్లోపమవాప్యోరుపసర్గయోరితి వచనాదకారలోపః- కజలే అప్యాస్త ఇతి కప్యాసమ్- సలిలస్థమిత్యర్థః- ఏవమస్యార్థత్రయస్యోపపన్నతయా వాక్యకారేణ సిద్ధాంతితత్వమపి ప్రైత్య భగవతా భాష్యకారేణ వేదార్థసంగ్రహే గంభీరాంభస్సముద్భూతసుమృష్ట నాళరవికరవికసితపుండరీకదళామలాయతేక్షణ ఇత్యభిహితమ్- మర్కటజఘనసదృశ పుండరీకసాదృశ్యాద్యర్థాంతరం త్వశ్లీలత్వాదినా దుష్టతయా వాక్యకృదనాదృతత్వాద్భాష్యకారేణా ప్యనాదృతమ్- యద్యప్యమరకోశే పుండరీకం సితాంభోజమిత్యనుశిష్టం, తథాపి శబరస్వామినా నవమాధ్యాయే శ్యామాకం చరుం నిర్వపేచ్ఛ్వేత్రికామ ఇతి విహితాయామిష్టౌ పుండరీకాణి బర్హిః భవంతీతి స్తరణార్థత్వేన విహితేషు పుండరీకేషు అతిదేశతః ప్రాప్తస్య దర్భస్తరణబాధితహరి స్తరితిమంత్రస్య దర్భపదస్థానే పుండరీకపదం హరితపదస్థానే రక్తపదమూహితవ్యమిత్యుక్తత్వాద్రక్తాంభోజమేవ పుండరీకమితి ద్రష్టవ్యమ్-

౪— తస్యోదితినామ— వృష్టార్థః॥

౫ తస్యోన్నామకత్వే హేతుమాహ—సవఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదితః— సర్వపాపోద్గతత్వాదున్నామకత్వమిత్యర్థః- నేదాచ్ఛకుంతోద్గమనవత్ప్రాపకం జరాద్యుద్గమనరూపముఖ్యార్థస్య ముక్తాప్యభావాదుద్గమనిన తత్సంబంధరాహిత్యం లక్ష్యతే- నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతః నజరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతమ్ ఇతి పరమాత్మనస్సుకృతదుష్కృతసంబంధాభావో హి ప్రతిపాద్యతే- తరతేః ప్రాప్తివాచిత్వాత్- పాప్మశబ్దశ్చ పుణ్యపాపరూపోభయవిధకర్మపరః- పరమాత్మప్రకరణేషు నైనం సేతుమహోరాత్రే తరతో నజరా న మృత్యుర్న శోకో న సుకృతం న దుష్కృతం సర్వే పాప్మానోతో నివర్తంత ఇతి సుకృతేపి పాప్మశబ్దప్రయోగాత్- పాప్మానః కాలజరామృత్యుశోకాదయస్సంభావ్యతత్వాదితి వాక్యకారవచనాత్- అలౌకికశ్రేయస్సత్యానిష్టఫలసాధకత్వరూప ప్రవృత్తినిమిత్తయోగాత్పుణ్యస్యాపి పాపశబ్దాభిధేయత్వోపపత్తేః, ముముక్షోస్తేషాం స్వర్గాదీనామప్యనిష్టత్వాత్- ఏతేనైవ నిరయాత్స్థానస్య పరమాత్మనః, స్వర్గనాకపృష్ఠగమనం పునరావృత్తిలక్షణం, త్వజపోవాసుదేవేతి ముక్తిరేవానుత్తమమ్, ఇతి స్మరణాత్- సర్వపాపోదితత్వం నామకర్మవశ్యత్వాగంధ

ణ ప్రియాప్రియయోర్యోగాయ హి శరీరసమ్బన్ధః· అతఏవహి కర్మసమ్బ
త్వముపపాదయతి॥ అతఏవేతి॥ జ్ఞానాద్యతిశయ లోకకాముకత్వాది కథ
రాహిత్యమితి ఫలితార్థః· కృతానామపికర్మణాం ఫలజననశక్తిప్రతిభటలక్షణః
కశ్చిదైశ్వరస్వభావవిశేషోపహతపాప్మత్వాఖ్యస్సర్వ పాపోదితశబ్దార్థ ఇతి ద్ర
ష్టవ్యమ్॥

౬ ఉన్నామకవిశిష్టస్య ధ్యానస్యఫలమాహ— ఉదేతి హవైసర్వేభ్యః పా
ప్మభ్యోయఏవంవేద— స్పష్టోర్థః॥

౭— తస్యర్క్చసామచగేష్ణౌ— ఋక్సామే తద్గానరూపే· అగ్నింద్రాదిప్ర
తిపాదక ఋక్సామగేయత్వోక్త్యా సర్వాత్మకత్వముక్తం భవతి॥

౮— తస్మాదుద్గీథః— యస్మాత్పరమాత్మన ఉన్నామకత్వం తద్గేష్ణత్వం
చ ఋక్సామయోః, అతఋక్సామాత్మకద్వితీయ భక్తిరుద్గీథత్వమ్॥

౯—తస్మాత్త్వేవోద్గాతాఏతస్యహిగాతా— ఉన్నామక పరమాత్మగాతృ
త్వాదేవఋత్విగ్విశేషస్య ఉద్గాతృసంజ్ఞత్వమ్॥

౧౦— సఏషయేచాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టేదేవకామా
నాంచ— సఏషహిరణ్మయఃపురుష ఆదిత్యమండలాదూర్ధ్వవర్తిలోకానాందేవ
భోగ్యభోగోపకరణ భోగస్థానానాంచ నియంతేత్యర్థః॥

౧౧— ఇత్యధిదైవతమ్— ఉపదిష్టమితిశేషః॥

౧౨— అథాధ్యాత్మమ్— ఉపదిశ్యతఇతిశేషః॥

౧౩— అథయఏషోఽన్తరక్షిణిపురుషోదృశ్యతే సైవఋక్ తత్సామతదుక్థం
తద్యజుః తద్బ్రహ్మ— సఏవఋగ్యజుస్సామాత్మా ఉక్థాదిశస్త్రాత్మా బ్రహ్మా
చేత్యర్థః· అత్రోక్థస్యత్రయ్యపేక్షయా పృథక్పరిగణనం గోబలీవర్దన్యాయే
నద్రష్టవ్యమ్॥

౧౪— తస్యైతస్య తదేవరూపం యదముష్యరూపం యావముష్యగేష్ణౌతౌ
గేష్ణౌయన్నామతన్నామ—ఏతస్యాక్షిస్థస్య తద్వర్తిన ఆదిత్యం తద్వర్తినోహి
హిరణ్మయత్వాదిరూపముదితి నామఋక్సామరూపగేష్ణౌచతాని సర్వాణిభవంతీ
త్యర్థః॥

౧౫— సఏషయేచైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తేషాం చేష్టే మనుష్యకా
మానాంచేతి—ఏతస్మాదక్షిస్థానాదధోవర్తినాం లోకానాం మనుష్యభోగా
దీనాం చనియంతేత్యర్థః॥

౧౬— తద్యఇమేవీణాయాం గాయంత్యేతంతే గాయంతి—యస్మాదయ
మీశ్వరస్తస్మాల్లౌకికాగాయకాస్సర్వేపి ఇమమేవగాయంతీత్యర్థః· త
స్యసర్వాత్మకత్వేన వేదమనుష్యాదికర్తృకగానస్యాపి పరమాత్మవిషయత్వా
దితి భావః॥

౧౭—తస్మాత్తేధనసనయః—ధనిత్వాభః· ధనానాం ధనిత్వాభోగయుక్తా తే

న్ధరహితస్య మోక్షస్య ప్రాప్యత్వమశరీరత్వేనోచ్యతే. న హ వై సశరీరస్య సతః ప్రియాప్రియయోరపహతిరస్తి, అశరీరం వావ సన్తం న ప్రియాప్రియే స్పృశత ఇతి. సమ్భవతి చ పుణ్యాతిశయాజ్జ్ఞానాధిక్యం శక్త్యాధిక్యం చ. అత ఏవ లోకకామేశత్వాదికం తస్యైవోపపద్యతే. అత ఏవోపాస్యత్వమ్, ఫలదాయిత్వం చ. పాపక్షపణకరత్వేన మోక్షోపయోగిత్వం చ. మనుష్యేష్వప్యుపచితపుణ్యాః కేచిజ్జ్ఞానశక్త్యాదిభిరధికతరా దృశ్యన్తే. తతశ్చ సిద్ధగన్ధర్వాదయః. తతశ్చ దేవాః. తతశ్చేన్ద్రాదయః.

౮ అతో బ్రహ్మాదిష్వన్యతమ ఏవైతస్మిన్ కర్మే పుణ్యవిశే

షిత్యత్రాహ॥ సంభవతి చేతి॥ తత్సంభవముపపాదయతి॥ మనుష్యేష్వపీతి॥

౮ జీవబహుత్వాద్వ్యాహతిః కర్మకృతత్వాత్ క్షయిత్వం చేత్యత్రా

ధనసనయః — ఈశ్వరగాయకత్వాదేవ వీణాగాయనానాం ధనలాభవత్త్వమ్. న హ్యనీశ్వరగాతృత్వే ధనప్రసక్తిరస్తీతి భావః॥

౧౮— అథ య ఏవం విద్వాన్సామ గాయత్యుభౌ స గాయతి— అధ్యాత్మాధిదైవతభిన్నవిద్యాయుక్తస్సన్నుద్గీథం యో గాయతి స చాక్షుషమాదిత్యస్థం చ పరమాత్మానం గాయతీత్యర్థః. ఉద్గీథస్య చాక్షుషేణ పరమాత్మనా ఆదిత్యాన్తర్వర్తినా చ పరమాత్మనా ఐక్యాధ్యాసవిశిష్టతయా తాదృశోద్గీథగాయకస్యైవ పరమాత్మగాయకత్వాదితి భావః॥

౧౯ తస్యైవం విదః ఫలముచ్యతే— సోఽమునైవ స ఏష యే చాముష్మాత్పరాఞ్చో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి దేవకామాంశ్చ, అథానేనైవ యే చైతస్మాదర్వాఞ్చో లోకాస్తాంశ్చాప్నోతి మనుష్యకామాంశ్చ— స విద్వానమునైవాదిత్యాన్తర్వర్తినా ఉపాసితేన తదుపాసనావిశిష్ట ఏవ తదూర్ధ్వలోకాన్ దేవకామాంశ్చాప్నోతి. అనేనాక్ష్యన్తర్వర్తినా మనుష్యలోకాధస్తనలోకాన్మనుష్యకామాంశ్చాప్నోతి. చక్షురాదిత్యస్థానవర్తిపరమాత్మోపాసనయా సర్వలోకావాప్తిర్భవతీత్యర్థః॥

౨౦— తస్మాదు హైవంవిదుద్గాతా బ్రూయాత్కం తే కామమాగాయానీతి— ఏతాదృశవిద్యాయుక్త ఉద్గాతా యజమానం ప్రతి హే యజమాన తే కం కామం దేవకామం మనుష్యకామం వా గానేన సంపాదయానీతి బ్రూయాదిత్యర్థః॥

౨౧ నన్వేతాదృశోద్గాతృత్వమాత్రేణ కథం సామర్థ్యమిత్యత్రాహ— ఏష హ్యేవ కామాగానస్యేష్టే య ఏవం విద్వాన్ సామ గాయతి సామ గాయతి— ఏవం విదుషస్సామగస్య కామసంపాదకగాన సామర్థ్యమస్తీత్యర్థః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

ష్ఠితైవమూర్తామైశ్వర్యం ప్రాప్తో జగత్సృష్ట్యాద్యపి కరోతీతి జగత్కా-రణత్వ జగదన్తరాత్మత్వాదివాక్యమస్మిన్నేవోపచితపుణ్యవిశేషే సర్వజ్ఞే సర్వశక్తౌ వర్తతే. అతో న జీవాదతిరిక్తః పరమాత్మా నామ కశ్చిదస్తి. ఏవం చ సతి అస్థూలమనణ్వహ్రస్వమిత్యాదయో జీవాత్మనస్స్వరూపాభిప్రాయా భవన్తి. మోక్షశాస్త్రాణ్యపి తత్స్వరూప తత్ప్రాప్త్యుపాయోపదేశపరాణీతి.

౫ ఏవం ప్రాప్తే ఽభిధీయతే- అన్తస్తద్ధర్మోపదేశాత్- అన్తరాదిత్యేఽన్తరక్షిణి చ యః పురుషః ప్రతీయతే, స జీవాదన్యః పరమాత్మైవ. కుతః. తద్ధర్మోపదేశాత్- జీవేష్వసమ్భవంస్తదతిరిక్తస్యైవ పరమాత్మనో ధర్మోఽయమపహతపాప్మత్వాదిః, స ఏష సర్వేభ్యః పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యాదినోపదిశ్యతే. అపహతపాప్మత్వం హ్యపహతకర్మత్వమ్- కర్మవశ్యతాగన్ధరహితత్వమిత్యర్థః. కర్మాధీనసుఖదుఃఖభాగిత్వేన కర్మవశ్యా హి జీవాః- అతోఽపహత పాప్మత్వమ్ జీవాదన్యస్య పరమాత్మన ఏవ ధర్మః- తత్పూర్వకం స్వరూపోపాధికం లోకకామేశత్వమ్, సత్యసఙ్కల్పత్వాదికమ్, సర్వభూతాన్తరాత్మత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. యథాహ ఏష ఆత్మాపహతపాప్మా

హ॥ అత ఇతి॥ కారణశోధనోపాయోఽయం కేయం వరగిరాం జీవపరత్వమాహ॥ జగదితి॥ ఉపచిత పుణ్యవిశేష ఇతి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇతి పాపమాత్రం హి నిషిద్ధమ్, నతు పుణ్యమితి భావః-

౫ రాద్ధాన్తమాహ॥ అన్తరితి॥ పరమాత్మనిషిద్ధం హి తద్ధర్మత్వమితి హేతో స్సాధ్యావిశిష్టత్వ వ్యుదాసాయాహ॥ జీవేష్వితి॥ పాప్మభ్య ఉదిత ఇత్యుక్తేషు ద్వాక్యే అపహతపాప్మత్వమిత్యుక్తి రాపనిషద వాక్యాన్తరస్మారణార్థా- పాప్మశబ్దం వివృణ్వన్ బద్ధవ్యావృత్తి మాహ॥ అపహతేతి॥ అపహతకర్మత్వమ్- పాప్మశబ్దో ముముక్షోరేషణయా నిష్ఫలద పుణ్యపాపాత్మక కర్మపర ఇత్యర్థః- నసుకృతం నదుష్కృతమ్, సర్వే పాప్మానోఽతో నివర్తన్తే, స న సాధునా కర్మణా భూయాన్నో ఏవాసాధునా కనీయాన్, ఇత్యాది శ్రుతి ప్రసిద్ధి ద్యోతకో హి శబ్దః- అపహతశబ్దం వివృణ్వన్ ముక్తవ్యావృత్తిమాహ॥ కర్మేతి॥ జీవవ్యావృత్తిం స్ఫుటయతి॥ కర్మాధీనేతి॥ తత్పూర్వకమ్- అపహతపాప్మత్వ పూర్వకత్వాత్ తన్నిబన్ధనమిత్యర్థః- సఙ్కల్ప స్యాన్తరాత్మత్వస్య చ తత్పూర్వకత్వే వాక్యద్వయం దర్శయతి॥ యథాహేతి॥ తత్పూ

విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసః సత్యకామస్సత్యసఙ్క-
ల్ప ఇతి. తథా ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏ
కో నారాయణ ఇతి. సోఽకామయత బహుస్స్యాం ప్రజాయేయేతి త్యాది
సత్యసఙ్కల్పత్వ పూర్వకసమస్త చిదచిద్వస్తుసృష్టియోగో, ని
రుపాధికతయా తయా హేతుత్వమ్, వాఙ్మనసపరిమితిశూన్య పరిచ్ఛేద
రహితానవధికాతిశయానన్దయోగ, ఇత్యాదయః ౭ కర్మసమ్బా
ద్యస్సాస్వభావికధర్మా జీవస్య న సమ్భవన్తి.

౬ యత్తు శరీరసమ్బన్ధాన్న జీవాతిరిక్త ఇత్యుక్తమ్. తదసత్. న
హి శరీరత్వం కర్మవశ్యతాం సాధయతి. సత్యసఙ్కల్పస్యేచ్ఛ
యాపి శరీరసమ్బన్ధసమ్భవాత్. అథోచ్యేత. శరీరం నామ త్రిగుణా
త్మకప్రకృతి పరిణామరూపభూతసఙ్ఘాతః. తత్సమ్బన్ధశ్చాపహతపా
ప్మనస్సత్యసఙ్కల్పస్య పురుషస్యేచ్ఛయా న సమ్భవతి. అపురుషార్థ
త్వాత్. కర్మవశ్యస్య తు స్వస్వరూపానభిజ్ఞస్య కర్మానుగుణఫ
లోపభోగాయానిచ్ఛతోఽపి తత్సమ్బన్ధోఽవర్జనీయ ఇతి. స్యాదేత
దేవం, యది గుణత్రయమయః ప్రాకృతోఽస్య దేహస్స్యాత్. న తు
స్వాభిమతస్వానురూపోఽప్రాకృత ఏవేతి. సర్వముపపన్నమ్.

త్వకత్వ కల్పితత్వాభావేఽపి సర్వకాలాప్రత్యయనయాత్ తత్పూర్వక సత్యసం
కల్పపూర్వకత్వాచ్చాన్యత్రాపి తత్పూర్వకత్వసిద్ధిమభిప్రేత్యాహ॥ సోఽ
కామయతేతి॥ వాఙ్మనసేతి॥ పరిచ్ఛేదకపరిమితిశూన్యత్వం పరిచ్ఛేద్యస్య పరిమిత
త్వమిత్యర్థః.

౬ యత్త్వితి పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్య పరిహరతి॥ తదసదితి॥ తత్పూ
ర్వకత్వేన ప్రతిపాదనాద్యన్తరామివ దేహస్యాప్యకర్మకృతత్వం కిన్తు
కార్యమిత్యర్థః. అన్యథానిద్ధత్వాచ్చ జీవస్సాధక ఇతి యావత్. ఇచ్ఛా
యా అసంభవం శఙ్కతే॥ అథేతి॥ కర్మాచరణహేతుః స్వరూపానభిజ్ఞత్వమ్.
పరిహరతి॥ స్యాదితి॥ అభిమతత్వే అననురూపత్వం అనురూపత్వే అనభిమత
త్వం చ వ్యావర్తయతి॥ స్వాభిమతస్వానురూపఇతి॥ విగ్రహాదర స్వరూపానా
న్దవైకల్యసూచక ఇత్యత్రాహ॥ సర్వమితి॥

౧ 'ఏతదుక్తం భవతి- పరస్యైవ బ్రహ్మణో నిఖిలహేయ ప్రత్యనీకానన్తజ్ఞానానన్దైకస్వరూపతయా సకలేతరవిలక్షణస్య స్వాభావికానవధికాతిశయాసంఖ్యేయకల్యాణగుణగణాశ్చ సన్తి- తద్వదేవ స్వాభిమతానురూపైకరూపాచిన్త్యదివ్యాద్భుతనిత్యనిరవద్యనిరతిశయౌజ్జ్వల్యసౌన్దర్యసౌగన్ధ్యసౌకుమార్యలావణ్యయౌవనాద్యనన్తగుణగణనిధిదివ్యరూపమపి స్వాభావికమస్తి. తదేవోపాసకానుగ్రహేణ తత్తత్ప్రతిపత్త్యనురూపసంస్థానం కరోత్యపారకారుణ్యసౌశీల్య వాత్సల్యౌదార్యజలనిధిర్నిరస్తనిఖిలహేయగన్ధోఽపహతపాప్మా పరమాత్మా పరం బ్రహ్మ పురుషోత్తమో నారాయణ ఇతి.

౨ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే, సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీత్, ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్, ఏకో హ వై నారాయణ ఆసీన్న బ్రహ్మా నేశానః ఇత్యాదిషు నిఖిలజగదేకకారణతయాఽవగతస్య పరస్య బ్రహ్మణః సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ విజ్ఞానమానన్దం బ్రహ్మేత్యాదిష్వేవమ్భూతం స్వరూపమిత్యవగమ్యతే. నిర్గుణం నిరఞ్జనమ్, అపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాసస్సత్యకామస్సత్యసఙ్కల్పః, న తస్య కార్యం కరణం చ విద్యతే న త

---

౧ కథం తర్హి ముపపన్న మిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ స్వరూపవద్గుణవచ్చ మానసిద్ధత్వాద్విగ్రహోఽప్యేవ ఇత్యభిప్రాయేణాహ॥ పరస్యైవేతి॥ హేయప్రతిభటత్వ మంగళగుణాకరత్వైకరూపస్య ముఖరూపత్వమ్- అనిత్యత్వాది విరుద్ధ జ్యోత్స్నమూలతరాగ్గోచరత్వ మచిన్త్యత్వమ్- దివ్యకర్మ ప్రవృత్తసంస్థాన త్రైలక్షణ్య పరా- తస్య కథం నికృష్ట దేవాది సాజాత్య మిత్యత్రాహ॥ తదేవేతి॥ స్వరూపానన్త్రైకల్యముకిన, స్వసంబన్ధి భోగ్యతాయాః స్వభాగ్యతాతిశయ నిబన్ధనత్వాదితి భావః- నిరస్తేత్యాదేః ప్రాగ్గాలత్వపరయోగి గుణాన్తః- నిర్దోషత్వ తదుపపాదక తద్విగ్రహరూప కర్మసంబన్ధ ప్రత్యనీకత్వ నిషిద్ధమోక్షకార్యత్వపరం నిరస్తేత్యాది పదత్రయమ్- పరబ్రహ్మేతి సామాన్యశబ్దః- వేదశ్రుతి ఘటకశ్రుత్యర్థగర్భం విశేషసంస్థానత్వ స్యోపపత్త్యర్థమ్-

౨ ఉక్తార్థే మానాని దర్శయతి॥ యతో వా ఇతి॥ కారణస్వరూపశోధ

త్వమాస్థాయేత్యధీయతే। పరాస్య శక్తిర్వివిధైవ శ్రూయతే స్వాభావికీ జ్ఞానబలక్రియా చ। తమీశ్వరాణాం పరమం మహేశ్వరం తం దైవతానాం పరమం చ దైవతమ్। స కారణం కరణాధిపాధిపో న చాస్య కశ్చిజ్జనితా న చాధిపః। సర్వాణి రూపాణి విచిత్య ధీరో నామాని కృత్వాభివదన్యదాస్తే। వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసః పరస్తాత్ సర్వే నిమేషా జజ్ఞిరే విద్యుతః పురుషాదధీత్యాదిషు పరస్య బ్రహ్మణః ప్రాకృతహేయగుణాన్ ప్రాకృతహేయదేహసమ్బన్ధం తన్మూలకర్మవశ్యతాసమ్బన్ధం చ ప్రతిషిధ్య కల్యాణగుణాన్ కల్యాణరూపం చ వదన్తి.

స తు ఇదం స్వాభావికమేవ రూపముపాసకానుగ్రహేణ తత్ప్రతిపత్త్యనుగుణాకారం దేవమనుష్యాదిసంస్థానం కరోతి స్వేచ్ఛయైవ పరమకారుణికో భగవాన్. తదిదమాహ శ్రుతిః అజాయమానో బహుధా విజాయత ఇతి. స్మృతిశ్చ అజోఽపి సన్నవ్యయాత్మా భూతానామీశ్వరోఽపి సన్। ప్రకృతిం స్వామధిష్ఠాయ సమ్భవామ్యాత్మమాయయా। పరిత్రాణాయ సాధూనాం వినాశాయ చ దుష్కృతామితి. సాధవో హ్యుపాసకాః. తత్పరిత్రాణమేవోద్దేశ్యమ్. అనుషఙ్గికస్తు దుష్కృతాం వినాశః. సఙ్కల్పమాత్రేణాపి తదుపపత్తేః. ప్రకృతిం స్వామితి. ప్రకృతిః స్వభావః. స్వమేవ స్వభావమాస్థాయ. న సంసారిణాం స్వభావమిత్యర్థః. ఆత్మమాయయేతి. స్వసఙ్కల్పరూపేణ జ్ఞానేన

కమానోక్తి దృష్టాన్తాభావ-గుణవిభాగోక్తి ప్రదర్శన వివాదకమనాభావాచ్చ ప్రాకృతహేయ దేహసంబన్ధం కల్యాణరూపం చేతి సామాన్యవిశేష రూపేణ వర్ణనయా వర్ణితా.

స ప్రాగుక్తస్య తదిదమిత్యాదినా శ్రుతేః కథనం వక్ష్యమాణ వాక్యస్య తదర్థస్య జ్ఞాపనార్థమ్. ఉపాసకానుగ్రహార్థత్వప్రతీతిః కథమిత్యత్రాహ॥ సాధవ ఇతి॥ అనుషఙ్గికస్త్వితి॥ చరితో న్యాయతయా ఇతి భావః. అనుషఙ్గికత్వముపపాదయతి॥ సఙ్కల్పేతి॥ త్రిగుణాత్మకవ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ ప్రకృతిః స్వభావ ఇతి॥ అవిద్యత్వవ్యావృత్త్యర్థమాహ॥ మాయా వయునమితి॥ తత్త్వం

నేత్యర్థః. మాయావయునం జ్ఞానమితి జ్ఞానపర్యాయమపి మాయాశబ్దం నైఘణ్టుకా అధీయతే. ఆహ చ భగవాన్ పరాశరః- సమస్తాశ్శక్తయశ్చైతా నృప యత్ర ప్రతిష్ఠితాః। తద్విశ్వరూపవైరూప్యం రూపమన్యద్ధరేర్మహత్। సమస్తశక్తిరూపాణి తత్కరోతి జనేశ్వర। దేవతిర్యఙ్మనుష్యాఖ్యా చేష్టావన్తి స్వలీలయా। జగతాముపకారాయ న సా కర్మనిమిత్తజేతి. మహాభారతే చావతారరూపస్యాప్యప్రాకృతత్వముచ్యతే, న భూతసఙ్ఘసంస్థానో దేహోఽస్య పరమాత్మన ఇతి.

౧౦ అతః పరస్యైవ బ్రహ్మణ ఏవంరూపరూపవత్త్వాదయమపి తస్యైవ ధర్మః. అత ఆదిత్యమణ్డలాద్యధికరణ ఆదిత్యాదిజీవవ్యతిరిక్తః పరమాత్మైవ.

సూ. భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః॥ ౨౨॥

ఆదిత్యాదిజీవేభ్యో భేదో వ్యపదిశ్యతేఽస్య పరమాత్మనః. య ఆదిత్యే తిష్ఠన్నాదిత్యాదన్తరో యమాదిత్యో న వేద యస్యాదిత్యశ్శరీరం య ఆదిత్యమన్తరో యమయతి, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోఽన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి, యస్యాక్షరం శరీరం యమక్షరం న వేద, యో మృత్యుమన్తరే సఞ్చరన్ యస్య మృత్యుశ్శరీరం యం మృత్యుర్న వేద, ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మాఽపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇతి చాపహతపాప్మనః పరమాత్మనః సర్వాన్ జీవాన్ శరీరత్వేన వ్యపదిశ్య, తేషామన్తరాత్మత్వేనైనం వ్యపదిశతి. అతస్సర్వేభ్యో హిరణ్యగర్భాది జీవేభ్యోఽన్య ఏవ పరమాత్మేతి సిద్ధమ్. అన్తరధికరణం సమాప్తమ్.

స్ఫుటయితుమాహ॥ ఆహ చేతి॥ ఈదృగ్రూపత్వమపి సూత్రాభిప్రేతమిత్యాహ॥ అత ఇతి॥

౧౦ సూత్రార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

భేదవ్యపదేశాచ్చాన్యః— ఆదిత్యాత్ పార్థక్యం జీవత్వలక్షణాదాహ॥ య ఆత్మనీతి॥ కారణదశాయామపి భేదం దర్శయతి॥ యస్యాక్షరమితి॥ మృత్యుశ్చేతనం స్పష్టాదిత్యముద్దిశ్య॥ అధికరణార్థముపసంహరతి॥ అత ఇతి॥

౧ యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇతి జగత్కారణం బ్ర

౧ ఏతదధికరణస్య తదన్తవిషయత్వనిశ్చయాయోత్తరాధికరణానామనారమ్భణీయత్వశఙ్కాం వ్యుదస్యన్ సంగతిమాహ॥ యతో వా ఇతి॥ పాదశే

విషయవాక్యదీపికా

౧— త్రయో హోద్గీథే కుశలా బభూవుః, శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనో దాల్భ్యః ప్రవాహణో జైబలిరితి — శాలావత్పుత్రశ్శిలకనామా, దాల్భ్యో దల్భగోత్రశ్చైకితాయనసుతః, ప్రవాహణనామా జైవలసుతశ్చ, త్రయ ఏతే ఉద్గీథవిజ్ఞానే నిపుణా బభూవురిత్యర్థః. శాలావచ్ఛబ్దాదపత్యార్థే అణి తదన్తాత్స్వార్థే అత ఇఞ్ ద్వ్యచశ్ఛాలావదిత్యాదినా యఞ్ప్రత్యయః. దల్భశబ్దాద్గోత్రాపత్యే గర్గాదిత్వాద్యఞ్. చికితాయనశబ్దాదపత్యార్థే ఋష్యణ్త్వాదణి చైకితాయనః. జీవలశబ్దాదత ఇఞ్ జైవలిః॥

౨— తే హోచుః ఉద్గీథే వై కుశలాః స్మో హన్తోద్గీథే కథాం వదామ ఇతి — వయముద్గీథవిజ్ఞానే కుశలా భవామః. అతో విద్యావైశద్యాయ వాదకథాం పరస్పరం ప్రవర్తయామ ఇత్యూచురిత్యర్థః॥

౩— తథేతి హ సముపవివిశుః — ఏతే తత్రోపవిష్టవన్త ఇత్యర్థః॥

౪— స హ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ — ప్రవాహణః క్షత్రియః, తౌ బ్రాహ్మణౌ ప్రాగల్భ్యాదువాచేత్యర్థః॥

౫— భగవన్తావగ్రే వదతాం బ్రాహ్మణయోర్వదతోర్వాచం శ్రోష్యామీతి — భగవన్తౌ పూజావన్తౌ, బ్రాహ్మణావగ్రే వాదకథాం కురుతామ్. తత్ప్రకారం శ్రోష్యామీతి॥

౬— స హ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ హన్త త్వా పృచ్ఛానీతి పృచ్ఛేతి హోవాచ — స్పష్టోఽర్థః॥

౭— కా సామ్నో గతిరితి — గతిరయనం ప్రాప్యమిత్యర్థః॥

౮— స్వర ఇతి హోవాచ — స్వరాత్మకత్వాత్సామ్న ఇతి భావః॥

౯— స్వరస్య కా గతిరితి, ప్రాణ ఇతి హోవాచ — ప్రాణనిర్వర్త్యత్వాత్ప్రాణాధీనత్వాత్స్వరస్యేతి భావః. ఏవముత్తరత్రాప్యౌచిత్యమనుసన్ధేయమ్॥

౧౦— ప్రాణస్య కా గతిరితి అన్నమితి హోవాచ, అన్నస్య కా గతిరితి ఆప ఇతి హోవాచ, అపాం కా గతిరితి, అసౌ లోక ఇతి హోవాచ — ద్యులోకాద్వృష్టిప్రభవాదితి భావః॥

౧౧— అముష్య లోకస్య కా గతిరితి న స్వర్గం లోకమతినయేదితి హోవాచ — స్వర్గం లోకమతీత్య పరమాశ్రయాన్తరం సామ న నయేత్, స్వర్గలోకస్యైవాశ్రయాన్తరం సామ న ప్రాపయేదిత్యర్థః. నయేదితి యావత్॥

హ్యేత్యవగమ్యతే. కింతజ్జగత్కారణమిత్యపేక్షాయాం, సదేవ

పాదోఽధికరణచతుష్టయాత్మకః. తత్ర ప్రథమే అర్థాన్తరసాధారణశబ్దస్య ప్ర

౧౨— స్వర్గం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః స్వర్గసంస్థావం హి సామేతి— అతో వయమపి సామాభి, సామ ప్రతి, ఆశ్రయత్వేన స్వర్గం లోకం సమ్యక్ స్థాపయామః. స్వర్గో వై లోకస్సామవేద ఇతి శ్రుత్యా స్వర్గత్వేన సామ్నస్స్తూయమానత్వాదిత్యర్థః॥

౧౩— తంహ శిలకశ్శాలావత్యశ్చైకితాయనం దాల్భ్యమువాచ, అప్రతిష్ఠితం వై కిల తే దాల్భ్య సామ, యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి— హే దాల్భ్య అప్రతిష్ఠితం స్వర్గలోకం సామగతిపరం పరావిశ్రాంతి భూమిం వదతస్తవ మతే సామ అప్రతిష్ఠితమేవ స్యాదేతస్మిన్సమయే యః కశ్చిదాగత్య వాదకథాయాముక్తమర్థం ప్రతిజానానస్య తే మూర్ధా విపతిష్యతీతి యది బ్రూయాత్తదా విపతేదేవ తే మూర్ధా న సంశయః. మయా తు సౌహార్దాత్తథా నోక్తమితి శిలక ఉక్తవానిత్యర్థః॥

౧౪— హన్తాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— తర్హ్యముం సామగతిపరం పరావిశ్రాంతి భూమిం త్వత్తో జానీయామితి ప్రార్థితస్తథేత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౫— అముష్య లోకస్య కా గతిరిత్యయం లోక ఇతి హోవాచ— యాగదానహోమాదిభిర్భూర్లోకస్య స్వర్గోపజీవ్యత్వాదితి భావః॥

౧౬— అస్య లోకస్య కా గతిరితి న ప్రతిష్ఠాం లోకమతినయేదితి హోవాచ ప్రతిష్ఠాం వయం లోకం సామాభిసంస్థాపయామః ప్రతిష్ఠాసంస్థావం హి సామేతి— పృథివీలోకస్య కా గతిరితి దాల్భ్యేన పృష్టశ్శిలకః ప్రతిష్ఠాం పృథివీలోకమతిక్రమ్య సామగతిపరం పరావిశ్రాంతి భూమిమన్యం న కశ్చిదపి నయేత్- అతో వయమపి తదేవ వదామః. ఇయం వై రథంతరమితి శ్రుత్యా సామ్నః ప్రతిష్ఠాలోకత్వేన స్తూయమానత్వాత్స్వర్గస్య జ్యోతిశ్చక్రలగ్నతయా భ్రామ్యమాణత్వేన ప్రతిష్ఠాత్వాభావేపి పృథివ్యాస్తు స్థిరత్వాత్ప్రతిష్ఠాత్వమిత్యుక్తవానిత్యర్థః॥

౧౭— తంహ ప్రవాహణో జైవలిరువాచ, అంతవద్వై కిల తే శాలావత్య సామ— అంతవతీం పృథివీం సామగతిపరం పరావిశ్రాన్తి భూమితయా ప్రతిజానానస్య తే మతే సామాంతవదేవ స్యాదిత్యర్థః॥

౧౮— యస్త్వేతర్హి బ్రూయాన్మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మూర్ధా తే విపతేదితి, హన్తాహమేతద్భగవత్తో వేదానీతి విద్ధీతి హోవాచ— పూర్వవదర్థః.

సోమ్యేదమగ్రఆసీత్, తత్తేజోఽసృజత, ఆత్మా వా ఇదమేకఏవాగ్రఆ సీత్, సఇమాఁల్లోకానసృజత, తస్మాద్వాఏతస్మాదాత్మనఆకాశస్స మ్భూతఇతిసాధారణైశ్శబ్దైర్జగత్కారణే నిర్దిష్టే, తల్లక్షణవిశే షానన్విశేషరూపవిశేషార్థ స్వభావాత్ప్రధానక్షేత్రజ్ఞాదివ్య తిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. ఇదానీమాకాశాదివిశేషశబ్దైర్నిర్దిశ్య జగత్కారణత్వ జగద్దేశ్యత్యాదివాదేష్వాకాశాది శబ్దాభిధేయత యాప్రసిద్ధచిదచిద్వస్తు నోఽర్థాన్తరముక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతిప్ర తిపాద్యతే, ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదిత్యాదినాపాదశేషేణ.

సూ. ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్ ॥౨౩॥

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే. అస్యలోకస్య కా గతిరితి ఆ కాశ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్తే ఆకాశంప్రత్యస్తం యన్తి ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యా యానాకాశః పరాయణమితి. తత్ర సన్దేహః-కిం ప్రసిద్ధాకాశ ఏవా త్రాకాశశబ్దేనాభిధీయతే ఉతోక్తలక్షణమేవ బ్రహ్మేతి.

త్యవస్థాన, పూర్వావిరోధేన పరిహారః. అవిరోధేన ప్రత్యవస్థానం, విరోధో ద్ఘాటనేన సిద్ధాన్తో ద్వితీయః. విరోధిలిఙ్గాభావే నాల్పానుకూలలిఙ్గేన చ ప్రత్య వస్థానం తృతీయః, విరోధిలిఙ్గదర్శనేన సిద్ధాన్తః. అనుకూలలిఙ్గభూయస్త్వేన ప్రత్యవస్థానం చతుర్థం, తన్నిరాసేన సిద్ధాన్త ఇతి ద్విధా. సంగతిశ్చా నేన ఘటితా.

౧ సిద్ధాన్తపరయోగాదస్యేత్యాదికముపాత్తమ్.

౯— అస్యలోకస్య కాగతిరితి ఆకాశ ఇతి హోవాచ— అస్య పృథివీలోక స్య కాగతిరితి శాలావత్యేన పృష్టః ప్రవాహణ ఆకాశ ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః. అత్రాకాశత ఆకాశయతీతి వా వ్యుత్పత్త్యా ఆకాశశబ్దో బ్రహ్మపరః. ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితా ఇత్యాదావాకాశశబ్దస్య బ్రహ్మణ్యపి ప్రసి ద్ధత్వాచ్చ తు భూతాకాశపర ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౦ తదేవగతిత్వం ప్రపఞ్చయతి— సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యా కాశాదేవ సముత్పద్యన్తే, ఆకాశం ప్రత్యస్తం యన్తి— చిదచిదాత్మకః ప్రప ఞ్చ ఆకాశాదేవోత్పద్యతే, తత్రైవ విలీయత ఇత్యర్థః॥

౩ కింప్రాప్తమ్. ప్రసిద్ధాకాశ ఇతి- కుతః- శబ్దైకసమధిగ
మ్యేఽత్ర నియతపదార్థాన్ వ్యుత్పత్తిసిద్ధశబ్దేన ప్రతీయత ఏవ గ్రహీ
తవ్యః- అతః ప్రసిద్ధాకాశ ఏవ చరాచరభూతజాతస్య కృత్స్నస్య
కారణమ్. అతస్తస్మాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ-

---

౩ పూర్వపక్షహేతుమాహ॥ శబ్దాత్॥ ఏకశబ్దేన యోగాపాదిత్వాద్యా
వృత్తేః॥ ప్రసిద్ధాకాశ ఏవేతి॥ రూఢిర్యోగాత్ ప్రబలేతి భావః-

౨౧—ఆకాశో హ్యేవైభ్యో జ్యాయాన్— జ్యాయస్త్వం నామ సర్వేభ్యః క
ల్యాణగుణైః సర్వేభ్యోఽతిశయ నిరుపాధికోత్కర్షః॥

౨౨—ఆకాశః పరాయణం— పరాయణత్వం పరమగతిత్వమ్-పరమప్రా
ప్యత్వమితి యావత్॥

౨౩—స ఏష పరోవరీయానుద్గీథః—పరః ఉత్కృష్టః వరీయసామపి వర
ఇత్యర్థః- అత్ర పరత్వం పురస్తాత్ ద్రష్టవ్యః- ఏవం రూప ఆకాశ ఉద్గీ
థః పరమాత్మదృష్టి విశిష్ట ఉద్గీథ ఇత్యర్థః- ఉద్గీథ ఏతాదృశాకాశదృష్టిః
కర్తవ్యేతి యావత్॥

౨౪—స ఏషోఽనన్తః— ఉద్గీథ అర్థస్య మానమేయమాకాశోఽనన్తః
అపరిచ్ఛిన్న ఇత్యర్థః- తత్త్వానన్తస్యాకాశశబ్దితస్య పరమాత్మన ఏవ సామగ
తివరం పరావిశ్రాన్తి భూమిత్వాన్నత్వేన అనన్తద్రవ్యకీలిత సామాన్యతన్త్వం
తవత్త్వదోషప్రసర ఇతి భావః॥

౨౫—పరోవరీయో హాస్య భవతి పరోవరీయసో హ లోకాన్ జయతి య ఏత
మేవం విద్వాన్పరోవరీయాంసముద్గీథముపాస్తే— యః పరోవరీయాంసమే
తమాకాశశబ్దితం పరమాత్మానం విద్వానాకాశేనోద్గీథముపాస్తే తస్య
పరోవరీయస్త్వగుణకం జీవనం భవతి పరోవరీయస్త్వగుణకసకలలోకావాప్తి
శ్చ భవతి॥

౨౬ ప్రధానాంగస్యోత్కర్షం ప్రతిపాదయతి — తం హైతమతిధన్వా శౌ
నక ఉదరశాండిల్యాయోక్త్వోవాచ — అతిధన్వనామా శౌనకః ఉదరశాం
డిల్యాయ బుభుక్షవే- ఉదరశబ్దస్సమనన్తరప్యుచ్యతే- సంతతిశాండిల్య ఇత్య
ర్థః- ఏతముద్గీథముక్త్వా అస్యఫలముచేత్యర్థః-

౨౭ కింతదిత్యత్రాహ — యావంతఏనం ప్రజాయాముద్గీథం వేదిష్యం
తే పరోవరీయో హాస్యాస్తావదస్మిన్ లోకే జీవనం భవిష్యతి తథాఽముష్మిన్ లో
కే లోక ఇతి — లోకే లోక ఇతి విప్సాయాం ద్విరుక్తిః- యావంతః పురుషాః

౪ నన్విత్థాపూర్వకసృష్ట్యాదిభిరచేతనాజ్జీవాచ్చ వ్యతిరిక్తం బ్రహ్మేత్యుక్తమ్. సత్యముక్తమ్- అయుక్తం తు తత్. తథాహి- యతో వా ఇమాని భూతాని జాయన్తే తద్బ్రహ్మేత్యుక్తే, యత ఇమాని భూతాని జాయన్త ఇత్యాది విశేషాపేక్షాయాం సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇత్యాదినా విశేషప్రతీతేర్జగజ్జన్మాదికారణమాకాశ ఏవేతి నిశ్చీయతే. సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వపి సదాదిశబ్దాః సాధారణాకారాస్తమేవ విశేషమాకాశమభిదధతి. ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీదిత్యాదిష్వాత్మశబ్దోఽపి తత్రైవ వర్తతే- తస్యాపి హి చేతనైకాన్తత్వం న సమ్భవతి- యథా మృదాత్మకో ఘట ఇతి. ఆప్నోతీత్యాత్మేతి వ్యుత్పత్త్యా సుతరామాకాశే హ్యాత్మశబ్దో వర్తతే. అత ఏవమాకాశ ఏవ కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చీయతే. సత్యజ్ఞానాదయస్తదనుగుణా గౌణా వర్ణనీయాః. యది హి సాధారణశబ్దైరేవ సదాదిభిః కారణమభ్యధాయిష్యత, ఈక్షణాద్యర్థానురోధేన చేతనవిశేష ఏవ కారణమితి నిరచేష్యత- ఆకాశశబ్దేన తు విశేష ఏవ నిశ్చిత ఇతి నార్థస్వాభావ్యాన్నిర్ణేతవ్యమస్తి॥.

---

౪ అర్థవిరోధేన చోదయతి॥ నన్వితి॥ పరిహరతి॥ సత్యమిత్యాదినా॥ ఆకాశ ఏవేతి॥ యతో వా ఇమానీతి ప్రకరణస్థానన్యశబ్దస్యాకాశసామానాధికరణ్యాదనిశ్చాయకత్వాదిత్యతదనుగుణ ఇత్యభిప్రాయః- తమేవ విశేషమితి ఛాగపశున్యాయోఽభిప్రేతః- ఆత్మశబ్దో విశేషసమర్పక ఇత్యాశఙ్క్య రూఢ్యా వ్యవకత్వాచ్చ సాధారణ్యమాహ॥ ఆత్మా వా ఇత్యాదినా॥ ఈక్షణాది గౌణత్వమాహ॥ అత ఇతి॥ ఈక్షణాదీన చిదచిద్వ్యావృత్తనిశ్చయానుగుణమాకాశశబ్దేనేయమిత్యత్రాహ॥ యదిహీతి॥ విలమ్బితాల్లిఙ్గాత్ శీఘ్రప్రవృత్తా శ్రుతిర్బలీయసీతి భావః-

---

ద్ధిభముపాసిష్యంతే తేషామురస్పృష్టమిహాలోకే జీవనం భవిష్యతి తథా సర్వస్మిన్నపి పరలోకే భవిష్యతి- తే ఉపాస్యం తదిత్యేతద్వ్యత్యయేనాన్వయపదమ్- ఇతి అతిధన్వా ఉవాచేతి పూర్వేణాన్వయః- .

౨౮ అత ఇదానీం తనానాయుపి తద్విదాం తత్ఫలమప్యాహ — స య ఏతదేవం విద్వానుపాస్తే పరోవరీయ ఏవ హాస్యాస్మిన్ లోకే జీవనం భవతి తథాముష్మిన్ లోకే లోక ఇతి లోకే లోక ఇతి — లోకే లోక ఇతి ద్విరుక్తిర్విద్యాపరిసమాప్త్యర్థా॥

౫ నన్వాత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాకాశస్యాపి కార్యత్వం ప్రతీయతే. సత్యమ్- సర్వేషామేవాకాశవాయ్వాదీనాం సూక్ష్మావస్థా స్థూలావస్థా చేత్యవస్థాద్వయమస్తి- తత్రాకాశస్య సూక్ష్మావస్థా కారణమ్-స్థూలావస్థా తు కార్యమ్. ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇతి, తస్మాదేవ సూక్ష్మరూపాత్స్వయం స్థూలరూపస్సమ్భూత ఇత్యర్థః. సర్వాణి హవా ఇమాని భూతాన్యాకాశాదేవ సముత్పద్యన్త ఇతి సర్వస్య జగత ఆకాశాదేవ ప్రభవాప్యయాదిశ్రవణాత్తదేవ హి కారణం బ్రహ్మేతి నిశ్చితమ్. యత ఏవం ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మ, అత ఏవ చ యదేష ఆకాశ ఆనన్దో న స్యాత్ ఆకాశో హ వై నామరూపయోర్నిర్వహితేత్యేవమాదినిర్దేశోప్యుపపన్నతరః॥

౬ అతః ప్రసిద్ధాకాశాదనతిరిక్తం బ్రహ్మేతి॥

౭ ఏవం ప్రాప్తే బ్రూమః- ఆకాశస్తల్లిఙ్గాత్- ఆకాశశబ్దాభిధేయః ప్రసిద్ధాకాశాదచేతనాదర్థాన్తరభూతో యథోక్తలక్షణః పరమాత్మైవ. కుతః. తల్లిఙ్గాత్-నిఖిలజగదేకకారణత్వం, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం, పరాయణత్వమిత్యాదీని పరమాత్మలిఙ్గాన్యుపలభ్యన్తే. నిఖిలకారణత్వం హ్యచిద్వస్తునః ప్రసిద్ధాకాశశబ్దాభిధేయస్య నోపపద్యతే. చేతనవస్తునస్తత్కార్యత్వాసమ్భవాత్. పరాయణత్వం చ, చేతనానాం పరమప్రాప్యత్వమ్. తచ్చాచేతనస్య హేయస్య సకలపురుషార్థవిరోధినో న సమ్భవతి, సర్వస్మాజ్జ్యాయస్త్వం చ నిరుపాధికం, సర్వైః కల్యాణగుణైస్సర్వేభ్యో నిరతిశయోత్కర్షః. తదప్యచితో నోపపద్యతే॥

---

౫ నన్వితిచోద్యం పరిహరతి॥ సత్యమితి॥ వాయూత్పత్తిర్వ్యాప్త్యా స్థూలరూపా ఆత్మశబ్దస్స్వరూపపర ఇతి తదర్థః- కథమస్యాకాశస్యేన నిర్వాహకత్వత్రాహ॥ సర్వాణీతి॥ అవకాశదానేన స్థితి రాదికర్తృత్వం- నిర్వహితేత్యేవమాదిత్యత్ర తం బ్రహ్మేత్యాది వివక్షితమ్-

౭ ఆకాశస్తల్లిఙ్గాదితి- అనాదిత్వాద్యభిధానాదిత్యుక్తిః- లిఙ్గసంబన్ధి తయామహా శాస్త్రతత్త్వ ధర్మాణి లిఙ్గమ్- నిఖిలకారణత్వాద్యనుపపత్తిం వివృణోతి॥ నిఖిలేతి॥ అత్ర నిమిత్తత్వానుపపత్తిర స్యభిప్రేతా-

౮ యదుక్తం జగత్కారణవిశేషాకాఙ్క్షాయామాకాశశబ్దేనవిశేషసమర్పణాదన్యత్సర్వం తదనురూపమేవవర్ణనీయమితి, తదయుక్తమ్. సర్వాణిహవా ఇమానిభూతాన్యాకాశాదేవసముత్పద్యన్త ఇతిప్రసిద్ధవన్నిర్దేశాత్. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశో హి ప్రమాణాన్తరప్రాప్తిమపేక్షతే. ప్రమాణాన్తరాణిచ సదేవసోమ్యేదమగ్రఆసీదిత్యేవమాదీన్యేవ వాక్యాని. తానిచ యథోదితప్రకారేణైవ బ్రహ్మ ప్రతిపాదయన్తీతి తత్ప్రతిపాదితం బ్రహ్మాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవన్నిర్దిశ్యతే. సమ్భవతిచ పరస్య బ్రహ్మణః ప్రకాశకత్వాదాకాశశబ్దాభిధేయత్వమ్ ఆకాశతే, ఆకాశయతి, చేతి. కించ, అనేనాకాశశబ్దేనవిశేషసమర్పణక్షమేణాపి చేతనాంశప్రత్యస్తమితకారణభావమచేతనవిశేషమభిదధానేన తదైక్షత బహుస్యాం ప్రజాయేయ సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదివాక్యశేషావధారితసార్వజ్ఞ్యసత్యసఙ్కల్పత్వాదివిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థవాక్యాన్యథాకరణం న ప్రమాణపదవీమధిరోహతి. ఏవమపూర్వానన్తవిశేషణవిశిష్టాపూర్వార్థప్రతిపాదనసమర్థానేకవాక్యగతి సామాన్యమాత్రైకేనానువాదరూపేణాన్యథాకర్తుం నశక్యతే.

౯ యత్త్వాత్మశబ్దశ్చేతనైకాన్తోనభవతి, మృదాత్మకోఘట ఇత్యాదిదర్శనాదిత్యుక్తం, తత్రోచ్యతే: యద్యపి చేతనాదన్యత్రాపి

---

౮ యదుక్తమిత్యాదినా పూర్వపక్షయుక్తిమనూద్యదూషయతి॥ తదయుక్తమితి॥ అనువాదవతః పరోవాదికవిరుద్ధం వక్తుం నార్హమిత్యర్థః॥ ఆకాశతఇతి॥ స్వయమిత్యర్థః. ఆకాశయతి సర్వం స్వాత్మనేత్యర్థః. యాధిప్రాబల్యస్య యథార్థవిరోధసదితిభావః. అస్యప్రసిద్ధవన్నిర్దేశస్య యదాగ్నేయ ఇత్యాది వాక్యసామ్యమాశఙ్క్యయోగ్యత్వసాదివ్యం వైషమ్యమాహ॥ కించేతి॥ విశేషణసమర్పణక్షమేణాపీతి॥ ఏకపదశ్రవణదశాయామిత్యర్థః. పరామర్శదశాయాం త్వయోగ్యత్వం ప్రతీయతే. అయోగ్యార్థత్వనిరూపణాభ్యాం సహ భూయస్త్వం చాహ॥ ఏవమితి॥ అయోగ్యార్థత్వాత్ శ్రుత్యాభాసోయం నేతనపదసమభివ్యాహృతాగ్నిపదవదితి ఫలితమ్.

౯ ఆత్మశబ్ద సాధారణ్యమనూద్య స్వతః ప్రాప్త్యా విశేషపరత్వేన పరిహరతి॥ తత్రేతి॥ న పరమథాన్తరసాధకాభావః, స్వతః ప్రాప్తస్య సాధకత్వ

క్వచిదాత్మశబ్దః ప్రయుజ్యతే. తథాపి శరీరప్రతిసమ్బన్ధిన్యాత్మశబ్దస్య ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ ఆత్మా వా ఇదమేక ఏవాగ్ర ఆసీత్ ఆత్మన ఆకాశస్సమ్భూత ఇత్యాదిషు శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతన ఏవ ప్రతీయతే. యథా గోశబ్దస్యానేకార్థవాచిత్వేపి ప్రయోగప్రాచుర్యాత్ సాస్నాదిమానేవ స్వతః ప్రతీయతే. అర్థాన్తరప్రతీతిస్తు తత్తదసాధారణనిర్దేశాపేక్షా. తథా స్వతః ప్రాప్తం శరీరప్రతిసమ్బన్ధిచేతనాభిధానమేవ స ఈక్షత లోకాన్నుసృజా ఇతి సోకామయత బహుస్యాం ప్రజాయేయేత్యాదితత్తద్వాక్యవిశేషా ఏవ స్థిరీకుర్వన్తి.

౧౦ ఏవం వాక్యశేషావధారితానన్యసాధారణానేకాపూర్వార్థవిశిష్టం నిఖిలజగదేక కారణం సదేవ సోమ్యేత్యాదివాక్యసిద్ధం బ్రహ్మైవాకాశశబ్దేన ప్రసిద్ధవత్ సర్వాణి హవా ఇమాని భూతానీత్యాదివాక్యేన నిర్దిశ్యత ఇతి సిద్ధమ్.

సమాప్తమాకాశాధికరణమ్.

సూ. అత ఏవ ప్రాణః॥౨౩॥

ఛా॥ స ఈక్షతేతి॥ నిగమయతి॥ ఏవమితి॥

విషయవాక్యదీపికా

౧— మటచీహతేషు కురుష్వాటిక్యా సహ జాయయా ఉషస్తిర్హ చాక్రాయణ ఇభ్యగ్రామే ప్రద్రాణక ఉవాస— చక్రస్య సుత ఉషస్తిర్నామ కశ్చన ఋషిరశ్మవృష్టికృతదుర్భిక్షదూషితేషు కురుదేశేషు ఆటిక్యా అనుపజాతపయోధరాదివ్యంజనయా భార్యయా సహ ఇభ్యానాం గజారోహాణాం గ్రామే ప్రద్రాణకః అనశనేన దుర్గతిం గతిమాపన్నః బ్రహ్మవిద్యాసంప్రవృత్తయే ప్రాణానామనవసాదమాకాంక్షమాణః ద్రా కుత్సాయాం గతావితి ధాతుః. చక్రస్య గోత్రాపత్యమిత్యర్థే అశ్వాదిత్వాత్ఫఞి చాక్రాయణ ఇతి రూపమ్॥

౨— స హేభ్యం కుల్మాషాన్ ఖాదన్తం బిభిక్షే— సోన్నార్థీ పర్యటన్ కుత్సితాన్ మాషాన్ ఖాదన్తమిభ్యం యాచితవాన్. కుల్మాషాదశనినిర్దేశాత్కుత్సితమాషార్థే కుల్మాషశబ్దస్య సాధుత్వమ్॥

౩— తం హోవాచ నేతోన్యే విద్యన్తే యచ్చ యే మ ఇమ ఉపనిహితా ఇతి— ఇతో మయా భక్ష్యమాణాదుచ్ఛిష్టాదన్యే కుల్మాషా న విద్యన్తే. యద్యస్మాత్ పాత్రే మే కుల్మాషాః మే చ యే మదీయే భక్ష్యపాత్రే ఉచ్ఛిష్టరూపా ఉపనిహితాః

౧ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- ప్రస్తోతర్యాదేవతాప్రస్తా

౧— అతఏవప్రాణః ఉక్తన్యాయాతిదేశ ఇతి సంగతిః

ప్రతిష్ఠాః అతః కింకరోమీత్యుషస్తిరిభ్యముదావాచేత్యర్థః॥

౪—ఏతేషాం మే దేహీతి హోవాచ— ఉచ్ఛిష్టానామపి మధ్యే మహ్యమపి కించిద్దేహీతి ప్రార్థితవానిత్యర్థః॥

౫— తానస్మై ప్రదదౌ— తాన్ కుల్మాషానుషస్తయే దత్తవానిత్యర్థః॥

౬— హన్తానుపానమిత్యుచ్ఛిష్టం వై మే పీతం స్యాదితి హోవాచ— సమీపస్థముదకం గృహీత్వా గృహాణానుపానమితీభ్యేనోక్తః తదుదకపానే ఉచ్ఛిష్టోదకపానం మే స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౭— నస్విదేతేప్యుచ్ఛిష్టా ఇతి న వా అజీవిష్యమిమానఖాదన్నితి హోవాచ— కిమేతే కుల్మాషా అనుచ్ఛిష్టా ఇతీభ్యేన పర్యనుయుక్తః కుల్మాషాఖాదనే సత్యస్యజీవనం న భవతి తావన్మాత్రఖాదనేన ధృతప్రాణస్య స్వస్యోచ్ఛిష్టోదకపానం కామచారితం నిషిద్ధం స్యాదిత్యువాచేత్యర్థః॥

౮— స హ ఖాదిత్వాఽతిశేషాన్ జాయాయా ఆజహార— ఉషస్తిస్తద్భక్షయిత్వా అతిశిష్టాన్ జాయాయై దత్తవానిత్యర్థః

౯—సాగ్ర ఏవ సుభిక్షా బభూవ తాన్ ప్రతిగృహ్య నిదధౌ—సా జాయా ప్రాగవలబ్ధాన్నా బభూవ తథాపి స్త్రీస్వభావాదనవజ్ఞాయ తాన్ పత్యుర్హస్తాత్ప్రతిగృహ్య నిక్షిప్తవతీ॥

౧౦— స హ ప్రాతస్సంజిహాన ఉవాచ యద్బతాన్నస్య లభేమహి లభేమహి ధనమాత్రామ్— స హోషస్తిశ్శయనం పరిత్యజన్ స్వపత్న్యాం శృణ్వన్త్యాం యద్యన్నస్య స్తోకమపి లభేమహి తేన ప్రాణాన్ ధృత్వా అల్పం ధనం లభేమహీత్యర్థః॥

౧౧ కథం ధనమాత్రాలబ్ధిరిత్యత్రాహ — రాజాసౌ యక్ష్యతే స మా సర్వైరార్త్విజ్యైర్వృణీతేతి — రాజాసౌ నాతిదూరే యజతే. స మాం దృష్ట్వా సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని త్వయా కారయితవ్యానీతి ప్రార్థయేతేత్యువాచేత్యర్థః.

౧౨— తం జాయోవాచ హన్త పత ఇమ ఏవ కుల్మాషా ఇతి — హే పతే యుష్మద్ధస్తనిక్షిప్తాస్త్వయా కుల్మాషాస్తే ఇమ ఏవ తాన్ గృహాణేత్యుక్తవతీత్యర్థః.

౧౩— తాన్ ఖాదిత్వాఽముం యజ్ఞం వితతమేయాయ — తానేవ పర్యుషితోచ్ఛిష్టాన్ కుల్మాషాన్ భక్షయిత్వా విస్తీర్ణం యజ్ఞవాటం గతవానిత్యర్థః.

౧౪— తత్రోద్గాతౄనాస్తావే స్తోష్యమాణానుపోపవివేశ — ఆస్తువన్త్యస్మిన్నిత్యాస్తావః స్తోత్రస్థానమ్. సదసి స్తోతుం ప్రవృత్తానాముద్గాతృప్రస్తోతృప్రతిహర్తౄణాం సమీపే ఉపవిష్టవానిత్యర్థః.

౧౫— స హ ప్రస్తోతారమువాచ, ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా

వమన్వాయత్తేతి ప్రస్తుత్య, కతమా సా దేవతేతి ప్రాణ ఇతి హోవాచ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదితి॥

౨ అత్ర ప్రాణశబ్దః పూర్వవదాకాశశబ్దవత్ప్రసిద్ధప్రాణవ్యతిరిక్తపరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి వర్తతే. తదసాధారణనిఖిలజగత్ప్రవేశనిర్గమనాదిలిఙ్గప్రసిద్ధసన్నిధానాత్॥

3 అధికాశఙ్కాతు. కృత్స్నస్య భూతజాతస్య ప్రాణాధీనస్

---

3 అతిదేశఫలం దర్శయతి॥ అధికాశఙ్కాత్వితి॥ అధికశబ్దాన్నివృత్తేయా॥

త్తాతాం చేదవిద్వాన్ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతి — హే ప్రస్తోతః ప్రస్తావభక్తౌ అన్వాయత్తా దేవతా ఉపాస్యా, తామవిదిత్వా యదివిద్వాన్ మమ సమీపే ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీత్యర్థః. యద్యపి తే నూషస్తిశ్చాక్రాయణోఽయమృత్విగేవం వేదయిష్యన్ వేదార్థవిదుషో హ్యార్త్విజ్యాధికారోఽస్తి, తథాపి విద్వత్సన్నిధావవిదుషః కర్మాధికారో నాస్తీతి భావః.

౧౨— ఏవమేవోద్గాతారమువాచోద్గాతర్యా దేవతోద్గీథమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వానుద్గాస్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి, ఏవమేవ ప్రతిహర్తారమువాచ ప్రతిహర్తర్యా దేవతా ప్రతిహారమన్వాయత్తా తాంచేదవిద్వాన్ప్రతిహరిష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి — స్పష్టోఽర్థః.

౧౩— తే హ సమారతాస్తూష్ణీమాసాంచక్రిరే — తే హ ప్రస్తోత్రాదయ ఉపరతాస్సన్తః మూర్ధపాతభయాత్తూష్ణీమేవాస్థితా ఇత్యర్థః.

౧౪— అథ హైనం యజమాన ఉవాద, భగవన్తం వా అహం వివిదిషాణీతి — బోధవానితి భగవన్తం జ్ఞాతుమిచ్ఛామీత్యుషస్తిం యజమాన ఉక్తవానిత్యర్థః.

౧౫— ఉషస్తిరస్మి చాక్రాయణ ఇతి హోవాచ — స్పష్టోఽర్థః.

౧౬— స హోవాచ భగవన్తం వా అహమేభిస్సర్వైరార్త్విజ్యైః పర్యైషిషం, భగవతో వా అహమవిత్త్యాన్యానవృషి భగవాం స్త్వేవ మే సర్వైరార్త్విజ్యైరితి — భగవన్తం సర్వగుణోపేతం శ్రుత్వా సర్వాణ్యార్త్విజ్యాని భగవద ధీనాని కర్తుం భగవతో న్వేషణం కృతవానస్మి. భగవతః అవిత్త్యా విదిర్లాభః అవిత్తిః అవిదిః ఇత్యప్రాప్త్యాదిభ్య ఇతిక్. అవిత్త్యాలాభే సత్యన్యానివృతవానస్మి ఇతః పరమపి భగవానేవ సర్వైరార్త్విజ్యైః కర్మాధికర్త్వెతి ఇత్యువాచేత్యర్థః. సర్వార్త్విజ్యానాం నృతత్వమిత్యావర్.

తిప్రవృత్త్యాదిదర్శనాత్ ప్రసిద్ధ ఏవ ప్రాణో జగత్కారణతయా నిర్దేశమర్హతీతి. పరిహారస్తు శిలాకాష్ఠాదిషు చేతనస్వరూపే చ తదభావాత్ సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహత ఇతి నోపపద్యత ఇతి. అతః ప్రాణ ఇతి సర్వాణి భూతానీతి కృత్స్నపరం బ్రహ్మైవ ప్రాణశబ్దేనాభిధీయతే॥

జగత్కారణతయేతి॥ స్థిత్యాదిహేతుత్వాజ్జనిహేతుత్వమపి సిద్ధమితి భావః॥ శిలాకాష్ఠాదీతి॥ ఆదిశబ్దాదాకాశాదిః॥

౧౧— తథేత్యథ తర్హ్యేత ఏవ సమతిసృష్టాః స్తువతాం యావత్త్వేభ్యో ధనం దద్యాస్తావన్మమ దద్యా ఇతి — తథేత్యభ్యుపగమానన్తరం త్వయా పూర్వం వృతా ఏత ఏవ మయా సమ్యక్ప్రసన్నేన సమ్యగనుజ్ఞాతా ఉపదిష్టదేవతాస్సన్తః స్తువతాం స్తువన్తు, తేభ్యో యావద్ధనం ప్రయచ్ఛసి తావద్ధనం మమ దద్యా ఇత్యుక్తవానిత్యర్థః.

౧౨— తథేతి హ యజమాన ఉవాచ — స్పష్టోఽర్థః.

౧౩— అథ హైనం ప్రస్తోతోపససాద — ఉషస్తివచనం శ్రుత్వా ప్రస్తోతా వినయేన సమీపమాగతవానిత్యర్థః॥

౧౪— ప్రస్తోతర్యా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మా భగవానవోచత్ కతమా సా దేవతేతి — భగవాన్ మాం ప్రతి ప్రస్తోతర్యా దేవతేత్యాదినా యాం దేవతాం పృష్టవాన్ సా దేవతా కేతి ప్రపచ్ఛేత్యర్థః॥

౧౫— ప్రాణ ఇతి హోవాచ — అత్ర ప్రాణ ఇతి సర్వత్ర గుణయోగాత్ ప్రాణశబ్దేన పరమాత్మోచ్యతే॥

౧౬— ప్రాణశబ్దస్య ముఖ్యప్రాణపరత్వం వ్యావర్తయతి — సర్వాణి హ వా ఇమాని భూతాని ప్రాణమేవాభిసంవిశన్తి ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే సైషా దేవతా ప్రస్తావమన్వాయత్తా — ప్రాణమభిలక్ష్య సంవిశన్తి — సమిత్యేకీకారే — ఐక్యేన విశన్తి లీయన్త ఇత్యర్థః. ప్రాణమభ్యుజ్జిహతే ప్రాణాదేవోద్గచ్ఛన్తీత్యర్థః. సర్వభూతలయోత్పత్తిస్థానత్వేన వేదాన్తేషు ప్రసిద్ధా ప్రాణరూపా దేవతా ప్రస్తావభక్త్యనుగతా ప్రస్తావభక్తావధ్యస్యోపాస్యేత్యర్థః॥

౧౭— తాం చేదవిద్వాన్ ప్రాస్తోష్యో మూర్ధా తే వ్యపతిష్యత్తథోక్తస్య మమేతి — తాం చేదవిద్వాన్ ప్రస్తోష్యసి మూర్ధా తే విపతిష్యతీతి మదుక్త్యనన్తరమప్యుక్తమనాదృత్య తద్దేవతామనభిజ్ఞాయ యది ప్రాస్తోష్యః, తర్హి మూర్ధా తే వ్యపతిష్యదేవ అతస్సానుకూలం త్వయా మత్సమీపమాగత్య వినయేన పృష్టం

౪ అతః ప్రసిద్ధాకాశప్రాణాదేరన్యదేవ నిఖిలజగదేకకారణమపహతపాప్మత్వసార్వజ్ఞ్యసత్యసంకల్పత్వాద్యనన్తకల్యాణగుణగణం పరం బ్రహ్మైవాకాశప్రాణాదిశబ్దాభిధేయమితిసిద్ధమ్.

సమాప్తం ప్రాణాధికరణమ్.

౧ అతః పరం జగత్కారణత్వవ్యాప్తేన యేనకేనాపి నిరతిశ

---

౪ నిగమనే ఆకాశప్రాణసమభివ్యాహారాదధికరణద్వయస్యావాన్తరపేటికాత్వం సూచితమ్-

౧ పేటికాన్తరసంగతిం పేటికాద్వయం భావః॥ అతః పరమితి॥ యేనకే

భావః- అత్ర మూర్ధాభిషిక్తస్య పరిత్యక్తశోకస్య పురుషస్య వాన్త్యవిషప్రాయపరిత్యక్తస్యావిషవస్తుదనాపరితనకర్మాకరణే౽పి పాతకం ప్రత్యవాయః- నను విషప్రాయత్యక్తస్యాప్యవిషస ఇతి భావః- వ్యాసార్యస్తు మూర్ధాభిషిక్తపరిత్యక్తస్యేత్యస్య ఆత్మసత్తానిరపేక్షతత్త్వార్థ ఇత్యాత్మసత్తాహానిపర్యంతః ప్రత్యవాయో వర్ణితః॥

విషయవాక్యదీపికా

౧ చతుష్పాత్త్వషడ్విధాభ్యాం బ్రహ్మణో గాయత్రీసాదృశ్యానుసంధానరూపావిద్యా ప్రస్తూయతే- ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిః, ఇతి గాయత్రీ చతుష్పదా- ఏకైకస్య పాదస్య షడక్షరాత్మకతయా షడక్షరపాదవత్త్వేన షడ్విధా చ- ఏవం బ్రహ్మణో౽పి భూతం తావదేకః పాదః- కర్మార్జితభోగస్థానరూపః పృథివీలోక ఏకః పాదః- భోగోపకరణం శరీరమేకః పాదః- ఆత్మస్థిత్యనుగుణప్రదేశవిశేషరూపం హృదయమేకః పాదః- ఇతి భూతపృథివీశరీరహృదయానిచత్వారః పాదాః- తత్ర సర్వభూతలక్షణపాదస్య బ్రహ్మణస్తద్వాక్యోక్తగానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- పృథివీలక్షణస్య పాదస్య సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వసర్వభూతానతివర్తిత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- శరీరహృదయలక్షణయోః పాదయోః ప్రాణప్రతిష్ఠాత్వతదనతివర్తిత్వలక్షణం విధాద్వయమ్- ఏవం ద్వయోరపి విధాద్వయయోః భేదాభావాత్- తతశ్చ బ్రహ్మరూపా గాయత్రీ భూతపృథివీశరీరహృదయరూపపాదచతుష్టయవత్తయా చతుష్పదా- గానకర్తృత్వత్రాణకర్తృత్వసర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వ సర్వభూతానతివర్తిత్వ సర్వప్రాణప్రతిష్ఠాత్వ సర్వప్రాణానతివర్తిత్వలక్షణవిధాషట్కయుక్తతయా షడ్విధా- అతశ్చతుష్పాత్త్వషడ్విధాభ్యాం బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం కర్తవ్యమితి ప్రతిపాదయతి— గాయత్రీ వా ఇదం సర్వం భూతం యదిదం కించ— అత్ర గాయత్రీశబ్దేన ప్రసిద్ధా గాయత్ర్యభిధీయతే- తస్యా భూతాదిపాదచతుష్టయసంబంధా

రయిత్యుక్త్వా తదనన్తరం జ్యోతిరిన్ద్రాదిశబ్దైర్ధర్మాత్మతప్రసిద్ధ్యా త
ద్యభిధీయమానం పరం బ్రహ్మైవేత్యభిధీయతే జ్యోతిశ్చరణాభిధా
నాదిత్యాదినా.

నాదితి॥ అత్రైవ పరగుణ విశేషనియామకేతి భావః. పూర్వోక్తకారణత్వా
భిధాయి వాక్యవిషయా ఇయం తు తద్వ్యతిరిక్తవాక్యవిషయేతి భేదస్య
ర్థః. ఉభయోరనుగతాకారం దర్శయతి॥ అత్రాన్తరేతి॥

భావార్థ - ఏతావానస్య మహిమేతి పుంసూక్తమంత్ర ప్రతిపాద్యత్వాభావాచ్చ- అ
పి తు పరమాత్మా - యథా కుండపాయినామయనే మాసమగ్నిహోత్రం జుహోతీ
త్యగ్నిహోత్రశబ్దః నియుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యవిశిష్టానుసంధానార్థః, త
థా గాయత్రీశబ్దో బ్రహ్మణి ప్రయుజ్యమానస్తత్సాదృశ్యానుసంధానార్థః తత
శ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే. చతుష్పాత్త్వధారణార్థః. బ్రహ్మైవ
పరిదృశ్యమానసర్వభూతాత్మకమిత్యర్థః. తతశ్చ బ్రహ్మణో భూతచతుష్పాదత్వ
త్త్వముక్తమ్॥

౨ గాయత్రీశబ్ద ప్రవృత్తినిమిత్తమపి బ్రహ్మణ్యుపపాదయన్విధాన్తర
మాహ— వాగ్వై గాయత్రీ— గాయత్రీశబ్దితం బ్రహ్మైవ వాగ్రూపవిశిష్టం
భవతీత్యర్థః. శబ్దమూర్తిధరస్యైతద్రూపం విష్ణోర్మహాత్మనఃఇతి పరాశర
స్మృత్యనురోధేన బ్రహ్మణఏవ శబ్దరూపత్వమితి భావః॥

౩ తతశ్చ కిమిత్యత్రాహ— వాగ్వా ఇదం సర్వం భూతం గాయతి చ త్రా
యతే చ— వాగ్రూపమేవ బ్రహ్మ సర్వాణి భూతాన్యభిధత్తే, హితాహితవిధినిషే
ధముఖేన త్రాయతే చ. అతో బ్రహ్మణో వాగ్రూపస్య గానత్రాణకర్తృత్వాభ్యాం
గాయత్రీశబ్దవాచ్యత్వం, భూతాత్మకపాదవతో బ్రహ్మణో వాక్త్వేనాపి గాన
త్రాణకర్తృత్వాభ్యాం త్రైవిధ్యం చోక్తం భవతి॥

౪ ఉక్తార్థానువాదపూర్వకం ద్వితీయం పాదం సామానాధికరణ్యేనా
హ— యావై సా గాయత్రీ ఇయం వావ సా యేయం పృథివీ—ఉక్తరూపవిశిష్ట
ప్రకృతధర్మిపరో యచ్ఛబ్దః. యా సా సర్వభూతరూపైకపాదయుతా గాయత్రీ
గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ ప్రసిద్ధా పృథివీత్యర్థః॥

౫ కథం పృథివ్యా బ్రహ్మాత్మకత్వమిత్యత్రాహ— అస్యాం హీదం సర్వం
భూతం ప్రతిష్ఠితం— బ్రహ్మాత్మకత్వాదేవ హి సర్వభూతప్రతిష్ఠాత్వం నహి
కేవలం పృథివ్యాస్సర్వభూతధారణశక్తిరస్తీత్యర్థః॥

౬ ప్రతిష్ఠాత్వం చ నియతమిత్యాహ— ఏతామేవ నాతిశీయత ఇతి— పృ
థివీం భూతజాతం నాతివర్తతే తదనవస్థానాం హి ప్రతిష్ఠాత్వాదేవ పృథివీ
నియమేనాశ్రయతి క్రమగేత్యర్థః. పృథివీమయబ్రహ్మణోదర [illegible]

సూ- జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ ॥౨౪॥

౫ ఇదమామ్నాయతే ఛాన్దోగ్యే- అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్విదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిరితి. తత్ర

---

౬ విషయమాహ ॥ ఇదమితి ॥ విశ్వసర్వశబ్దౌ వ్యష్టిసమష్టి విషయౌ- పృష్ఠేషు ఉపరితనేషు- ఆదిత్యాదిజ్యోతిః కారణమితి వ్యాఖ్యాతిః- కృత్స్నకారణత్వం హి పరలిఙ్గమ్, న తు కారణత్వ మాత్రమ్- ఏతేన సమష్టి వ్యష్టి వివ

ర్తః పరివర్తితేన తతోऽన్యత్రేతి భావః- ఏవం ద్వితీయః పాదః, భూతప్రతిష్ఠత్వ తదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం ॥

౭ అథ తృతీయం పాదమాహ— యా వై సా పృథివీ ఇయం వావ సా యేదమస్మిన్పురుషే శరీరం— పురుషశబ్దః శరీరవిశిష్టజీవపరః- పృథివీరూపపాదవిశిష్టా యా గాయత్రీ గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ సా శరీరం- శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టేత్యర్థః- భూతపృథివ్యోర్గాయత్రీసామానాధికరణ్యేన నిర్దిష్టతయా భూతపృథివీశబ్దయోర్బ్రహ్మపరత్వస్యైవ తదుపస్థాపనసమర్థత్వాత్- అగ్నిప్రాయన్యాయాదత్ర శరీరశబ్దః పాదాన్తరస్య నిష్కర్షకశబ్దస్యాపి సామానాధికరణ్యేన నిర్దేశోయుక్తః ॥

౮ శరీరస్య బ్రహ్మాత్మకత్వం ప్రాణప్రతిష్ఠత్వతదనతివర్త్యత్వాభ్యాముపపాదయతి— అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— నాతివర్తన్త ఇత్యర్థః ॥

౯ చతుర్థం పాదమాహ— యద్వై తత్పురుషే శరీరం, ఇదం వావ తద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే హృదయం— శరీరాఖ్యపాదవిశిష్టం యద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మ తదేవ హృదయశరీరకం హృదయాఖ్యపాదకమిత్యర్థః ॥

౧౦ హృదయస్య బ్రహ్మాత్మకత్వముపపాదయతి— అస్మిన్హీమే ప్రాణాః ప్రతిష్ఠితాః, ఏతదేవ నాతిశీయన్తే— ప్రాణశబ్దః ప్రాణాపానాదయశ్చేన్ద్రియాణి వాచ్యన్తే- తేషాం హృదయసమ్బన్ధనాడీద్వారా హృదయప్రతిష్ఠితత్వం ॥

౧౧ ఏవం తృతీయచతుర్థపాదౌ ప్రాణప్రతిష్ఠత్వతదనతివర్త్యత్వరూపం విధాద్వయం చోక్తం- ఏవముక్తం చతుష్పాత్త్వం షడ్విధత్వం చ నిగమయతి— సైషా చతుష్పదా షడ్విధా గాయత్రీ—

౧౨ తదేవం చతుష్పాత్త్వే బ్రహ్మణః పరిచ్ఛిన్నత్వం ప్రాప్తమితి శఙ్కాయాముక్తస్య మహిమ్న ఏతావత్త్వ ప్రతిషేధకామృచముదాహరతి— తదేతదృచాభ్యనూక్తం— తదేతద్గాయత్ర్యాఖ్యం బ్రహ్మాభిముఖీకృత్యేత్యుక్తం ॥

సంశయః: కిమయం జ్యోతిశ్శబ్దనిర్దిష్టో నిరతిశయదీప్తియుక్తో ర్థః ప్రసిద్ధమాదిత్యాది జ్యోతిరేవ కారణభూతం బ్రహ్మ, ఉత సమస్త చిదచిద్వస్తుజాతవిసజాతీయః పరమకారణభూతోఽమితభాస్వాన్ సర్వజ్ఞస్సత్యసఙ్కల్పః పురుషోత్తమ ఇతి.

యయా సమస్త చిదచిద్వస్తుజాతేభ్యః. అమితభాః. కారణత్వవ్యాప్తిజ్ఞాపక పరవిద్యాప్రకరణోక్త విశేషణం సర్వజ్ఞ ఇతి. యస్సర్వజ్ఞః, నక్షత్ర సూర్య ఇతిహ శ్రూయతే. పుంసాక్ ప్రత్యభిజ్ఞానా దుక్తం పురుషోత్తమ ఇతి.

---

౧౩ తామేవచాంపదతి— తావానస్యమహిమా— పూర్వోక్తస్సర్వోఽపి తస్యమహిమానియాహ్యపర్థః॥

౧౪— తతో జ్యాయాంశ్చపురుషః— పూర్వోక్తమహిమాపేక్షయా పురుషో జ్యాయాన్ తతోఽధికమహిమశాలీత్యర్థః॥

౧౫— పాదోఽస్యసర్వాభూతాని— అత్రసర్వాభూతానీతి కార్యజగదంశ గతాచిత్వం స్పష్టీకృతనాఽచ్యంతే. సర్వా, సర్వాణి. పాదః అంశమాత్ర మిత్యర్థః. సర్వశబ్దాత్పరస్య జసశ్శ్యసాంసులుగితిలుకిసలోపరూపం॥

౧౬— త్రిపాదస్యామృతందివి — అత్రద్యుశబ్దస్సముష్టి వ్యష్టి తత్వబహిర్భూతాప్రాకృతస్థానవిశేషపరః. అప్రాకృతస్థానవిశేషేఽస్యపరమాత్మనోఽమృతం పాదత్రయమిత్యర్థః. త్రిపాత్త్వం చాప్రాకృతైశ్వర్యభోగస్థానస్య గోపురగణవిశేషైర్వాభూతమాసాదిరూపేణ జగదంతర్గతవస్తుభిర్మానిభిర్న్యైర్భోగసదమధమయాత్రపత్రైర్నిత్యైశ్చిద్భిర్ముక్తైశ్చాప్రాక్తనభిర్వాసంభవతి॥

౧౭ అనయతుర్థపాదత్వే మోక్తస్యాపార్థ్యతయావత్ప్రాణస్యహ్యాదయన్ని ష్వర్థగం తత్ప్రాణస్యవాహ్యాకాశభేదనమహత్త్వంవక్తుం బాహ్యాకాశస్య బ్రహ్మత్వం సామానాధికరణ్యేనాహ— యద్వైతద్బ్రహ్మేతీదం వావతత్ యోఽయం బహిర్ధా పురుషాదాకాశః యో వైసబహిర్ధా పురుషాదాకాశో యం వావసయోఽయమన్తః పురుషఆకాశః—స్వకార్యవ్యాప్తత్వామాగన్తవ్య ఇత్యాదిభిర్బ్రహ్మ త్వేనాహ్యాకాశాభిన్న పురుషాంతర్వర్త్యాకాశ ఇత్యర్థః. బాహ్యంతరాకాశయోరేకవత్త్వేఽపి తన్త్రత్వాభిప్రాయేణాభేదనిర్దేశః

౧౮— యోవైసాంతః పురుషఆకాశో యం వావసయోఽయమంతర్హృదయఆకాశః—

౧౯ ఏతం బ్రహ్మత్వేనాహ్యాకాశాభిన్న పురుషాంతర్గతాకాశాభేదం వ్యు త్పాదాకాశస్యైతస్యాదీశాన్యేకమహిమశాలిత్వకథాకాశ ఇతిస్తుతి — యోఽయ మన్తస్సాంతర్హృదయఆకాశః — అంతర్హృదయకమలకర్ణికామధ్యఆకాశః ॥

(౨౮౮) జ్యోతిరధికరణమ్-

3 కింయుక్తం- ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిరితి, కుతః. ప్రసిద్ధవన్నిర్దేశేప్యాకాశప్రాణాదివత్స్వవాక్యోపాత్త పరమాత్మసాధారణలిఙ్గ విశేషాదర్శనాత్ పరమపురుషప్రత్యభిజ్ఞానాసమ్భవాత్ కార్యే యజ్జ్యోతిష్యేకోపదేశాచ్చ ప్రసిద్ధమేవజ్యోతిః కారణత్వవ్యాప్తి నిరతిశయదీప్తియోగాజ్జగత్కారణం బ్రహ్మేతి-

---

3 ॥ప్రసిద్ధవదితి॥ అనాన్తరసంగతిశ్చ సూచితా- స్వవాక్యేతి విరోధలిఙ్గాభావోక్తిః- కార్యేయ ఇత్యాద్యనుమాలా లిఙ్గోక్తిః-

---

యంశః- తాదృశమహిమశాలీత్యర్థః- అనయాచతుష్పదయా గాయత్ర్యాచతుర్థపాదత్వసామ్యం హృదయంస్తుతంభవతి-

౨౦. ఏవంచతుష్పదః షడ్విధస్య బ్రహ్మణః ప్రపంచాంతర్భూతత్వేనపరిచ్ఛిన్నత్వాన్నిరతిశయత్వకాంక్షాప్రాప్త్యర్థం పూర్ణత్వాప్రవర్తిత్వగుణకతయోపాసనం శ్రుతిరభివిదధాతి — తదేతత్పూర్ణమప్రవర్తి — పూర్ణత్వమపరిచ్ఛిన్నత్వమప్రవర్తిత్వమచలత్వంస్థిరత్వమ్.

౨౧— పూర్ణామప్రవర్తినీం శ్రియంలభతే యఏవంవేద అనంతస్థిరాం శ్రియం ఐశ్వర్యమేవ తదుపాసీనోభుఙ్క్తే భజతీత్యర్థః-

... ...

. ౨౨ ఏవంగాయత్రీవిద్యాప్రకృతస్యద్యుసమ్బంధినస్సకలఫలప్రదస్యబ్రహ్మణ అభిరూప్యతీతి వాక్యోపక్రమలవిశేషార్థం కార్యేయజ్జ్యోతీరూపత్వ సోపాసనావిధానాయాహ — అథయదతఃపరోదివోజ్యోతిర్దీప్యతేవిశ్వతః పృష్ఠేషుసర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషులోకేషు — తథా దురాత్సంధవతీహావిశ్వమిత్యత్ర జగదంతర్వర్తి వ్యష్టిజాతే విశ్వశబ్దప్రయోగాద్విశ్వశబ్దో వ్యష్టిపరః, సర్వశబ్దః పరిశేషాత్సముష్టితత్త్వపర ఇతి వ్యాచఖ్యౌ రుతమ్- పృష్ఠేష్విత్యాదినా ప్రాకృతస్థానవిశేషస్యోపరిష్టాత్సముష్టివ్యష్టి బహిర్భావ్యశేషస్యావధిత్వాత్తమోత్తమస్థానవిశేషేషు తస్యధామ్నః సర్వమిదం విభాతి త్వవభాసకతయా జ్యోతిశ్శబ్దితః పరమాత్మా దీప్యత ఇత్యర్థః-

౨౩ అత్రయచ్ఛబ్దస్యసర్వనామత్వేన ప్రకృతపరామర్శితయా ప్రకృతం త్రిపాద్బ్రహ్మ పరామృశ్యతే — ఇదంవావతద్యదిదమస్మిన్నన్తః పురుషే జ్యోతిః — తత్ దివఃపరస్తాద్దీప్యమానం త్రిపాద్బ్రహ్మ, కార్యేయ జ్యోతిరేవ కార్యేయ జ్యోతిశ్శరీరకమిత్యర్థః- అహం వైశ్వానరోభూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రితః। ప్రాణాపానసమాయుక్తః పచామ్యన్నం చతుర్విధమిత్యన్తరకాద్ తతశ్చతదాత్మకత్వానుసంధానం కర్తవ్యమిత్యర్థః-

౧ ఏవం ప్రాప్తే ప్రచక్ష్మహే — జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్. ద్యుసమ్బన్ధితయా నిర్దిష్టం నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిః పరమపురుష ఏవ. కుతః? పాదోऽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి తస్యైవ ద్యుసమ్బన్ధినశ్చరణత్వేన సర్వభూతాభిధానాత్.

౨ ఏతదుక్తం భవతి — యద్యపి అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిరిత్యస్మిన్వాక్యే పరమపురుషాసాధారణలిఙ్గం నోపలభ్యతే, తథాపి పూర్వవాక్యే ద్యుసమ్బన్ధితయా పరమపురుషస్య నిర్దేశాదిదమపి ద్యుసమ్బన్ధి జ్యోతిస్స ఏవేతి ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి. కౌక్షేయజ్యోతిష్యుపదేశశ్చ ఫలాయ తదాత్మకత్వానుసన్ధానవిధిరితి న కశ్చిద్దోషః. కౌక్షేయజ్యోతిషస్తదాత్మకత్వం భగవతా వ్యాసేనో

౧— జ్యోతిశ్చరణాభిధానాత్ — ఇహ నిరతిశయదీప్తిః కారణత్వవ్యాప్తిరర్థః.

౨ చరణోక్తిర్హి పూర్వవాక్యే, తత్కథమస్య పరవిషయత్వమ్, అత ఆహ — ఏతదుక్తమితి॥ పూర్వపక్షయుక్తిం పరిహరతి కౌక్షేయేతి॥

౨౧— తస్యైషా దృష్టిః యదస్మిఞ్ఛరీరే సంస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతి — తస్య పరమాత్మశరీరభూతస్య జాఠరాగ్నేరేషా దృష్టిః దర్శనమిత్యర్థః. యత్ర యదా అస్మిఞ్ఛరీరే హస్తస్పర్శేనోష్ణిమానం విజానాతీతి యత్ యదౌష్ణ్యోపలంభనమిత్యర్థః. ఉపలభ్యమానోష్ణస్పర్శస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్ తత్స్పర్శసాక్షాత్కార ఏవ తత్సాక్షాత్కార ఇత్యర్థః.

౨౨— తస్యైషా శ్రుతిః యత్రైతత్కర్ణావపిగృహ్య నినదమివ నదథురివాగ్నేరివ జ్వలత ఉపశృణోతి — యత్ర యదా, కర్ణావంగులీభ్యాం పిధాయ నినదమివ రథఘోష ఇవ నదథురివ నదథుమివ వృషభకూజితమివ అభిజ్వలతోऽగ్నేశ్శబ్దమివ శృణోతీతి యత్ తదేవ జాఠరాగ్నిశ్రవణమ్. అంతరస్య శబ్దస్య జాఠరాగ్నిసంబంధిత్వాత్ తచ్ఛబ్దశ్రవణమేవ తచ్ఛ్రవణమిత్యర్థః.

౨౩— తదేతద్దృష్టం చ శ్రుతం చేత్యుపాసీత — తదేతత్పరమాత్మశరీరభూతం కౌక్షేయం జ్యోతిః, ఉక్తరీత్యా దృష్టత్వశ్రుతత్వాభ్యాముపాసీతేత్యర్థః॥

౨౪ చక్షుష్యశ్శ్రుతో భవతి య ఏవం వేద — చక్షుష్యః దర్శనీయః. చక్షుర్హిత ఇత్యర్థే శరీరావయవాచ్చేతి యత్. శ్రుతః ఖ్యాతః. ద్విరుక్తిర్విద్యాసమాప్త్యర్థా॥

త్రమ్, అహం వైశ్వానరో భూత్వా ప్రాణినాం దేహమాశ్రిత ఇతి;

సూ. ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతో
ర్పణనిగమాత్తథా హి దర్శనమ్॥ ౨౬॥

పూర్వస్మిన్వాక్యే గాయత్రీ వా ఇదం సర్వమితి గాయత్ర్యాఖ్యం ఛన్దోఽభిధాయ తదేతదృచాభ్యనూక్తమిత్యుదాహృతాయాః తావానస్య మహిమేత్యస్యా ఋచోఽపి ఛన్దో విషయత్వాన్నాత్ర పరమపురుషాభిధానమితి చేత్. తన్న. తథా చేతోర్పణనిగమాత్. న గాయత్రీశబ్దేన ఛన్దోమాత్రమిహాభిధీయతే. ఛన్దోమాత్రస్య సర్వాత్మకత్వానుపపత్తేః. అపి తు బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీ చేతోర్పణమిహాభిగమ్యతే. బ్రహ్మణి గాయత్రీసాదృశ్యానుసన్ధానం ఫలాయోపదిశ్యత ఇత్యర్థః. సంభవతి చ పాదోఽస్య సర్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి చతుష్పదో బ్రహ్మణశ్చతుష్పదా గాయత్ర్యా చ సాదృశ్యమ్. చతుష్పదా చ గాయత్రీ క్వచిద్దృశ్యతే. తద్యథా. ఇన్ద్రశ్శచీపతిః। వలేన పీడితః। దుశ్చ్యవనో వృషా। సమిత్సు సాసహిరితి. తథా హ్యన్యత్రాపి సాదృశ్యాచ్ఛన్దోఽభిధాయీ శబ్దోఽర్థాన్తరే ప్రయుజ్యమానో దృశ్యతే. యథా సంవర్గవిద్యాయాం తే వా ఏతే పఞ్చాన్యే పఞ్చాన్యే దశ సమ్పద్యన్తే ఇత్యారభ్య సైషా విరాడన్నాదీత్యుచ్యతే.

ఇతశ్చ గాయత్రీశబ్దేన బ్రహ్మైవాభిధీయతే.

సూ. భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్॥ ౨౭॥

భూతపృథివీశరీర హృదయాని నిర్దిశ్య సైషా చతుష్పదేతి వ్యపదే

ఛన్దోఽభిధానాన్నేతి చేన్న తథా చేతోర్పణనిగమాత్తథా హి దర్శనమ్— చేతోర్పణ ఇత్యత్రాహ॥ అపి త్వితి॥ నిగమ్యత ఇతి నిశ్చీయతే. యేనాకారేణ సాదృశ్యమిత్యత్రాహ॥ సంభవతి చేతి॥ త్రిపదా హి గాయత్రీత్యత్రాహ॥ చతుష్పదా చేతి॥ తథాహీత్యాది సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ తథా హీతి॥ అన్యత్రేత్యర్థాన్తరే.

భూతాదిపాదవ్యపదేశోపపత్తేశ్చైవమ్— ఉపక్రమానురోధేన సర్వాత్మకత్వసామరస్యం న్యాయ్యమితి శఙ్కాయాం తత్రాప్యస్వారస్యమిత్యాహ— అత్రోక్తం — గాయత్రీనామసేయం శ్రుతిశిరసి పరం జ్యోతి రధ్యా

శ్లో॥ బ్రహ్మణ్యేవ గాయత్రీశబ్దాభిధేయ ఉపపద్యతే.

సూ. ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ ॥ ౨౮॥

పూర్వవాక్యే త్రిపాదస్యామృతం దివీతి దివోఽధికరణత్వేన నిర్దేశాత్, అథ యదతః పరో దివ ఇత్యవధిత్వేన నిర్దేశాత్, ఉపదేశస్య భిన్నరూపత్వేన పూర్వవాక్యోక్తం బ్రహ్మ పరస్మిన్ప్రత్యభిజ్ఞాయత ఇతి చేత్; తన్న. ఉభయస్మిన్నపి ఉపదేశే అర్థస్వభావైక్యేన ప్రత్యభిజ్ఞాయా అవిరోధాత్. యథా వృక్షాగ్రే శ్యేనో వృక్షాగ్రాత్పరతః శ్యేన ఇతి. తస్మాత్పరమపురుష ఏవ నిరతిశయతేజస్కాదివః పరో జ్యోతిర్దీప్యత ఇతి ప్రతిపాద్యతే. ఏతావానస్య మహిమా అతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః। పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివీతి ప్రతిపాదితస్య చతుష్పదః పరమపురుషస్య వేదాహమేతం పురుషం మహాన్తమాదిత్యవర్ణం తమసస్తు పార ఇత్యభిహితా ప్రాకృతరూపస్య తేజో హ్యప్రాకృతమితి తద్వత్తయా స ఏవ జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయ ఇతి నిరవద్యమ్.

సమాప్తం జ్యోతిరధికరణమ్.

౧ నిరతిశయదీప్తియుక్తం జ్యోతిశ్శబ్దాభిధేయం ప్రసిద్ధవన్నిర్దిష్టం పరమపురుష ఏవేత్యుక్తమ్. ఇదానీం కారణత్వ వ్యాప్త్యమృతత్వ ప్రాప్త్యుపాయతయోపాస్యత్వేన శ్రుత ఇన్ద్రప్రాణాదిశబ్దాభిధేయోఽపి పరమపురుష ఏవేత్యాహ.

యన్నిర్దేశ్యశ్చాతుష్పద్యం తు భూతపృథివీశరీరహృదయైః షడ్విధం తద్విధాభిః। వాక్ప్రాణాభిధానం సదనుగుణతయా వర్ణ్యతే తత్రియద్వా పాద్విధ్యాధీత్వే పదుష్యక్షరనిగమనప్రత్యయనం తదేతదితి. ఏవం బ్రాహ్మణమన్త్రోక్తసర్వాత్మత్వచతుష్పాత్త్వానుపపత్తిరుక్తా.

ఉపదేశభేదాన్నేతిచేన్నోభయస్మిన్నప్యవిరోధాత్ — న హ్యాత్మస్వరూపే దీప్తిరస్తి, తత్కథం జ్యోతిర్దీప్యత ఇత్యుక్తిరిత్యత్రాహ॥ ఏతావానితి॥

౧ సంగతిమాహ॥ నిరతిశయేతి॥ కథం పరమపురుషస్య జ్యోతిష్ట్వోక్తత్వమ్, ఇన్ద్రో హి వేదాన్తవేద్యః ప్రతీయత ఇతి శఙ్కాయాం సంగతిః.

విషయవాక్యదీపికా

౧— ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ, యు

సూ: ప్రాణస్తథానుగమాత్ ॥౨౮॥

౧ కౌషీతకిబ్రాహ్మణే ప్రతర్దనవిద్యాయాం ప్రతర్దనో హ వై దైవోదాసిరిన్ద్రస్య ప్రియం ధామోపజగామ యుద్ధేన చ పౌరుషేణ చేత్యారభ్య, వరం వృణీష్వేత్యుక్త్వా ఇన్ద్రం ప్రతి, త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి ప్రతర్దనేనోక్తే స హోవాచ ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వేతి శ్రూయతే. తత్ర సంశయః- కిమయం హితతమోపాసనకర్మత్వేన ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవ ఏవ, ఉత తదతిరిక్తః పరమాత్మేతి-

౩ కిం యుక్తమ్. జీవ ఏవేతి. కుతః. ఇన్ద్రశబ్దస్య జీవవిశేష

---

౧ ప్రాణస్తథాఽనుగమాత్ — ఉపదిష్టమన్త్ర, తతః మిత్యత్రాహ ॥ హ

ద్ధేన చ పౌరుషేణ చ — దివోదాసస్యాపత్యం దైవోదాసిః నామ్నా ప్రతర్దనః- యుద్ధసాధనబలేన శౌర్యేణ చ యుక్తః- ఇంద్రస్య ప్రియం ధామ స్థానం స్వర్గముపగత ఇత్యర్థః ॥

౧— తం హేన్ద్ర ఉవాచ, ప్రతర్దన వరం తే దదానీతి— స్పష్టోఽర్థః ॥

౨— స హోవాచ ప్రతర్దనః త్వమేవ మే వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే— సర్వజ్ఞస్త్వం యం వరం మనుష్యాయ హితతమం మన్యసే తమేవ వృణీష్వ అహమజ్ఞః హితతమం వరం న వేద్మి ॥

౩— తం హేంద్ర ఉవాచ న వై వరః పరస్మై వృణీతే త్వమేవ వృణీష్వేతి— న హ్యన్యోఽన్యార్థం వరం వృణీతే- అతస్త్వదభిలషితం వరం త్వమేవ మత్తో వృణీష్వేత్యర్థః ॥

౪— అవరో వై తర్హి మమ ఇతి హోవాచ ప్రతర్దనః — యది హి త్వయాపి న ప్రదీయతే తర్హి మమ హితతమస్యాపరిజ్ఞానాద్వరాభావ ఏవ ప్రాప్త ఇతి ప్రతర్దన ఇంద్రమువాచేత్యర్థః ॥

౫— అథో ఖల్విన్ద్రః సత్యాదేవ నేయాయ — ఏవముక్తోఽపి వరం తే దదానీతి సత్యాద్వ్యత్యాసం నైత్ ॥

౬ తత్ర హేతుమాహ— సత్యం హీంద్ర ఇతి — ఇంద్రస్య సత్యప్రధానత్వాదిత్యర్థః- తతశ్చ వరం దదానీత్యుక్తం వాక్యమసత్యం మా భూదిత్యమన్యతేత్యర్థః ॥

౭— స హోవాచ మామేవ విజానీహ్యేతదేవాహం మనుష్యాయ హితతమం

ఏవ ప్రసిద్ధః, తత్ప్రకరణాధికరణస్య ప్రాణశబ్దస్యాపి తత్రైవ వృ
త్తిః, అయమింద్రాభిధానోఽపి ప్రతర్దనాయ త్వమేవ మే వరం వృ
ణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇత్యుక్తః మామేవ
విజానీహి ప్రాణోపాసనం హితతమముపదిశతి. హితతమత్వం చ మోక్ష
ప్రాప్త్యుపాయస్యైవ. జగత్కారణోపాసనస్యైవాముత్ర ముక్తిప్రాప్తి
హేతుతా, తస్య తావదేవ చిరం యావన్న విమోక్ష్యే అథ సంపత్స్య
ఇత్యవగతా. అతః ప్రసిద్ధజీవభావస్యాప్యేవ కారణం బ్రహ్మ.

తతమశ్చృతి॥

మామేవ విజానీహి — ఇతి హితతమముపదిష్టవ్యం తథా మదు
పాసనమేవ హితతమం మోక్షసాధనమితి మన్యతే. అత ఇతరత్పరిత్యాజ్యమాము
పాస్స్వేత్యర్థః. అత్ర ప్రసిద్ధజీవభావస్యేంద్రస్య హితతమత్వం మోక్షసాధన
త్వం చోపాసన కర్మత్వం చ కథం స్యాదితి శబ్దస్వారస్యభావేన పరమా
త్మానమభిదధాతి. యథా త్వమసి, అత్ర ప్రవిష్టస్యాస్య జనానాం సర్వా
త్మా ఇతి శాస్త్రే సర్వస్యాత్మత్వభావాత్ పరమాత్మా నిర్దిశ్యతే. అహం బుద్ధి
...పరమాత్మపర్యం తాత్త్వికాత్మత్వం చేంద్రస్య స్వాత్మభూతే పరమాత్మనిమా
మితి శబ్దప్రయోగోపపత్తేః. ననుస్వాయత్తశబ్దప్రయోగేఽసందిగ్ధం ప
రమాత్మవాచకమేవ పదం ప్రయుజ్యతాం కిం స్వాత్మశబ్దస్య పరమాత్మ పర్యవసా
నమాత్మవ్యవధానేన, స్యాదేవం యది పరమాత్మ స్వరూపమాత్రోపాసనం
విధిత్సితం స్యాత్. అపితు స్వశరీరకతయా. అతో మామితి నిర్దేశ ఉపపద్యతే॥

౯ తత్ర ...తుల్యోపాసనస్యోపాస్యోపాసకత్వం వక్తుం స్వస్యోపాస్య
త్వం దర్శయతి॥

— త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్— త్రిశిరస్కం త్వాష్ట్రం విశ్వరూ
పం హతవానస్మి॥

౧౦ — అరున్ముఖాన్ యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమ్— శాతిరుక్త్వ
తః [illegible] అరున్ముఖాః. వేదాంతవిముఖాన్ యతీన్
శ్వవిశేషేభ్యః ఖాదనాయ ప్రాయచ్ఛమ్॥

౧౧ — బహ్వీః సంధా అతిక్రమ్య దివి ప్రహ్లాదీనతృణమహమ్, అంతరిక్షే పౌ
లోమాన్ పృథివ్యాం కాలకంజాన్— బహ్వీః ప్రతిజ్ఞా అతిక్ర
మ్య దివి వర్తమానాన్ ప్రహ్లాదపుత్రాన్ అతృణమ్ అహనమ్. తృహ హింసాయా
మితి ధాతుః. అంతరిక్షే పౌలోమాన్ పులోమసుతాన్. పృథివ్యాం కాలకం[illegible]

౪ ఇత్యేతద్వాక్యముదాహ్రియతే, ప్రాణస్తథానుగమాదితి. అ యమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో న జీవమాత్రమ్. అపితు జీవాదర్థాన్తరభూతం పరం బ్రహ్మ. న చ ప్రాణపదప్రయోగాజ్జీవత్వం శఙ్క్యమ్ జీవాద్భిన్నస్య బ్రహ్మణ ఏవ శ్రుతత్వాత్ ఇన్ద్రప్రాణశబ్దాభ్యాం ప్రస్తుతస్యానన్దాజరామృతశబ్దసామానాధికరణ్యేనానుగమో హితతమత్వస్యోపపద్యతే.

---

౪ రాద్ధాన్తమాహ అయమిన్ద్రప్రాణః తథా పరం బ్రహ్మేతి ॥ తథా శబ్దార్థం తథాత్వే సానుగమాదితి సూత్రార్థః. అనుగమో ధర్మిణ ఉపపత్తిః.

తవురాంశ్చ హింసితవానస్మి ।

౧౨— తస్య మే తత్ర న లోమ చ మా మీయతే — ఏవం హింసితవతో మమ రోమాపి న హింస్యతే. బ్రహ్మవిద్యాప్రభావాదిత్యర్థః ॥

౧౩— స యో మాం వేద నహ వై తస్య కేనచ కర్మణా లోకో మీయతే న మాతృవధేన న పితృవధేన న స్తేయేన న భ్రూణహత్యయా నాస్య పాపం చ చకృషో ముఖాన్నీలం వేతీతి— య ఏతాదృశమాహాత్మ్యం పరమాత్మానముపాస్తే తస్య కేనాపి మాతృవధాదిపాపకర్మణా పరలోకప్రాప్తిర్న విరుధ్యతే. ఏవం పాపం కృతవతోఽపి ముఖాన్నీలం పాపం కృతమితి నిర్వేదజనితముఖవైవర్ణ్యమపి నాస్తీత్యర్థః. చకృష ఇతి ఛాన్దసః ॥

౧౪ ఏవం చేతనవిశేషరూపస్య విశిష్టపరమాత్మోపాసనముక్త్వా అచేతనవిశేషరూపప్రాణవిశిష్టోపాసనమాహ— స హోవాచ, ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ— ప్రజ్ఞారూప ఆత్మా ప్రజ్ఞాత్మా జీవః జీవశరీరక ఇత్యర్థః. జీవశరీరకోఽహం ప్రాణోఽస్మి ప్రాణశరీరకశ్చాహమస్మి. తాదృశం ప్రాణశరీరకం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ ॥

౧౫ కథం ప్రాణశరీరకస్యాయుష్ట్వమమృతత్వం చేత్యత్రాహ — ఆయుః ప్రాణః ప్రాణో వా ఆయుః ప్రాణ ఉ వా అమృతం యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః ప్రాణేన హ్యేవాముష్మిఀల్లోకేఽమృతత్వమాప్నోతి — శరీరే ప్రాణస్థితేరత్యన్తసన్నిహితాయుస్సాధనత్వాదాయుః ప్రాణః లోకాన్తరే చిరకాలస్థాయిత్వరూపామృతత్వప్రాప్తేః ప్రాణోఽమృతమిత్యుపపద్యతే సాధ్యసాధ్యాయుష్ట్వమృతత్వమ్. అతః ఆయుష్ట్వమమృతత్వం ప్రాణస్యోపపద్యతే తద్వ్యాప్యపరమాత్మన్యుపపత్తేః. ఆయుష్ట్వామృతత్వాభ్యాం ప్రాణశరీరకబ్రహ్మణ ఉపాసనముపపద్యతే. యద్వా ప్రజ్ఞాత్మా స్తోత్రియం తం మామాయురితి వాక్యమపి జీవవిశిష్టపరత్వేన. అయమితి ప్రాణవిశిష్టతా. ఆయుః ప్రాణ ఇతి వాక్య

సూ. నవక్తురాత్మోపదేశాదితిచేదధ్యాత్మ
సమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్ ॥౩౦॥

౧ యదుక్తమిన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య ఆనన్దోఽజరోఽమృత ఇత్యనేనైతాదృశ్యేదయం పరం బ్రహ్మేతి తన్నోపపద్యతే- మామేవ విజానీహి ప్రాణోఽస్మి ప్రజ్ఞాత్మా తం మామాయురమృతమిత్యుపాస్స్వ ఇతి వక్తుర్హీన్ద్రః త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమిత్యేవమాదినా స్వ

నవక్తు రాత్మోపదేశాదితిచే దధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్ — అధిక

సంగతమేవ ప్రవణాత్- అమృతమితి స్వరూపేణావస్థితిః- ఏవంచాస్మిన్నపరా క్యస్యైనరూపేణ చ దిదచిద్విశిష్ట తయా చ త్రివిధోపాసనం విధీయతే- అతో నోపాసనాత్రయవిధిపరత్వం వాక్యభేద ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥

౧౭ ప్రజ్ఞాత్మకత్వవిశిష్టోపాసనస్య ఫలమాహ— ప్రజ్ఞయా సత్యసంకల్ప మితి— అపహతపాప్మత్వాదిగుణాష్టకలక్షణం బ్రాహ్మం రూపమిత్యర్థః॥

... ...

౧౮ — యో వై ప్రాణస్సా ప్రజ్ఞా యా వై ప్రజ్ఞా స ప్రాణః—

౧౯ నను ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్య ప్రాణస్య చ కథమభేద ఇత్యత్రాహ — స హ్యేతావస్మిఞ్ఛరీరే వసతస్సహోత్క్రామతః—

౨౦ సహోత్క్రమణ ప్రతిజ్ఞాత్వాద కార్యకారిత్వాదభేదవ్యపదేశోఽయం ఇత్యర్థః — ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మా ఇదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవసహాయకస్య ముఖ్యప్రాణస్యైవ శరీరోత్థాపకత్వమితి ముఖ్యప్రాణస్య ముఖ్యప్రాణాపేక్షయా ... యత్రైతత్పురుషస్సుప్తస్స్వప్నం న కథంచన పశ్యతి అథాస్మిన్ప్రాణ ఏవైకధా భవతి- సుషుప్తిదశాయామపి ప్రాణవిశిష్టతయా జీవస్య లీనతయా సుషుప్తావపి జీవప్రాణయో స్సహావస్థానం ప్రదర్శ్య ప్రాణస్య సర్వభూతోపజీవ్యత్వముక్త్వా— అథ ఖలు యథా ప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి భూతాన్యేకీభవన్తి తదాఖ్యాస్యామః — ఇతి ప్రజ్ఞాశబ్దితజీవస్య సర్వభూతాశ్రయత్వప్రకారః కథ్యత ఇతి ప్రతిజ్ఞాయాహ — వాగేవాస్యా ఏకమఙ్గముదూఢం తస్యై నామ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా— అస్యాః ప్రజ్ఞాయాః ప్రజ్ఞయా ... వాగింద్రియమేకమంగముదూఢమ్- పరిగృహీతమిత్యర్థః- ఉదూఢం హారకత్వ భూతపత్నీవత్పరిగృహీతమిత్యర్థః- వస్తుతస్తస్యా నిర్ధారితస్యాకారః పరస్తాద్వాహ్యత్వేన ప్రతినియతతయా విహితా భూతమాత్రా నామ- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

ప్రభృతధర్మైః ప్రజ్ఞాతత్వధర్మవత్వస్యాప్యుక్తత్వాత్ ప్రాణశబ్దితాం ప్రతి
వక్తా దేవోపదిశతి- అతఏవ ప్రజ్ఞాతత్వమేవ ఇత్యవగమ్యతే అన
న్త్య పరో మృతత్వాద్యధికమసంగతత్వాదపి గుణపద వర్ణనీయ
ఇతి చేత్-

ద్వైత సాలావృకయుక్తిదానోక్తిః- ఉపక్రమ ప్రాబల్యాది ద్యోతకః-

౨౦— ప్రాణ ఏవాస్యైకమంగముదూఢం తస్య గంధః పరస్తాత్ప్రతివిహి
తా భూతమాత్రా, చక్షురేవాస్యైకమంగముదూఢం తస్య రూపం పరస్తాత్ప్రతి
విహితా భూతమాత్రా, శ్రోత్రమేవాస్యైకమంగముదూఢం తస్య శబ్దః పర
స్తాత్ ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, జిహ్వైవాస్యైకమంగముదూఢం తస్యా అ
న్నరసః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, హస్తావేవాస్యైకమంగముదూ
ఢం తయోః కర్మ పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, శరీరమేవాస్యైక
మంగముదూఢం తస్య సుఖదుఃఖే పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా, ఉపస్థ ఏ
వాస్యైకమంగముదూఢం తస్యానందో రతిః ప్రజాతిః ప్రతివిహితా భూతమా
త్రా— ప్రజాతిః ప్రజననమిత్యర్థః॥

౨౧— పాదావేవాస్యైకమంగముదూఢం తయోరిత్యాః పరస్తాత్ప్రతివి
హితా భూతమాత్రా— ఇత్యా గమనమిత్యర్థః॥

౨౨— ప్రజ్ఞైవాస్యైకమంగముదూఢం తస్యై ధియో విజ్ఞాతవ్యం కా
మాః పరస్తాత్ప్రతివిహితా భూతమాత్రా — అత్ర ప్రథమాంతః ప్రజ్ఞాశబ్దః
మనఃపరః- నతు ప్రజ్ఞారూపతత్త్వపరః- ఉత్తరత్ర సేత్యం విజ్ఞానీతవాచారం
వివాద్యవిత్యనంతరం నను నావిజ్ఞాతి ఇతి మనస్యత్ర ప్రయోగాత్ ఏవ ప్రథమాం
త ప్రజ్ఞాశబ్ద స్యమన ఏవార్థః- ధియో విజ్ఞాతవ్యం మనో జ్ఞేయజ్ఞానవిషయ ఇత్య
ర్థః- కామాః కామ్యమానా ఇత్యర్థః॥

౨౩ ఏవం నామగంధరూపశబ్ద రసకర్మ సుఖదుఃఖానందగతి విజ్ఞాతవ్యా
నాం దశానాం భూతమాత్రాణాం వాగాది ప్రాణేన విషయత్వముక్త్వా ప్రజ్ఞాశబ్దిత
స్యైతస్య నామాదిదశవిధభూతమాత్రాప్యాప్తిప్రకారమాహ— ప్రజ్ఞయా వాచం
సమారుహ్య వాచా సర్వాణి నామాన్యాప్నోతి— అత్ర ప్రజ్ఞాశబ్దః అన్యత్ర ప్ర
జ్ఞాశబ్ద ఇతి మనః పరః- తతశ్చ మనసా వాగింద్రియమధిష్ఠాయ తద్వారా
సర్వాణి నామాన్యధిగచ్ఛతి ప్రయోజ్యత్వాద్వాగాద్యాప్నోతి॥

౨౪— ప్రజ్ఞయా ప్రాణం సమారుహ్య ప్రాణేన సర్వాన్ గంధానాప్నోతి —
మనసా ప్రాణేంద్రియమధిష్ఠాయ తద్ద్వారా సర్వాన్ గంధాన్ జానాతీత్యర్థః॥ ఏ
వముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యం॥

౧ పరిహరతి- అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్- అస్మిన్నయి
సమ్బన్ధసౌ న్యాత్మసమ్బన్ధః- తస్యభూమా- భూయస్త్వమ్- బ
హుత్వమిత్యర్థః- అస్మన్న్యాధేయతయాసమ్బధ్యమానానాం బహు
త్వేనసమ్బన్ధబహుత్వమ్- తద్వాప్తిన్యక్తరిపరమాత్మన్యేవహిసమ్భవ
తి. తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితానాభావరాఅర్పితాఏవమేవై
తాభూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాఃప్రాణే

---

౧ గౌణత్వే స్వేతివ స్వథ్యో ప్రవణా త్పరిహరతీత్యుక్తమ్- నచేవలము

౨౫— ప్రజ్ఞయాచక్షుస్సమారుహ్య చక్షుషాసర్వాణిరూపాణ్యాప్నోతి, ప్ర
జ్ఞయా శ్రోత్రం సమారుహ్యశ్రోత్రేణసర్వాంశ్చశబ్దా నాప్నోతి,ప్రజ్ఞయాజిహ్వాం
సమారుహ్యజిహ్వయా సర్వానన్నరసానాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాహస్తౌసమారుహ్య
హస్తాభ్యాం సర్వాణికర్మాణ్యాప్నోతి, ప్రజ్ఞయాశరీరం సమారుహ్యశరీరేణసుఖ
దుఃఖేఆప్నోతి, ప్రజ్ఞయోపస్థం సమారుహ్యఉపస్థేనానందంరతిం ప్రజాతిమా
ప్నోతి, ప్రజ్ఞయాపాదౌసమారుహ్యపాదాభ్యాం సర్వాఇత్యాఆప్నోతి, ప్రజ్ఞ
యైవధియం సమారుహ్యధియైవిజ్ఞాతవ్యం కామానాప్నోతి॥

౨౬ నను మనోద్వారాకాగాదినియమనం కిమర్థమిత్యాశంక్యాహ—న
హిప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించనప్రజ్ఞాపయేత్ — నహిమనోనధిష్ఠితం వాగింద్రి
యం నామప్రజ్ఞాపనసమర్థం భవతీత్యర్థః॥

౨౭ అత్రలోకమేవసాక్షిత్వేనోదాహరతి — అన్యత్రమేమనోభూది
త్యాహ, నాహమేతం నామప్రాజ్ఞాసిషమితి —లోకోహిఅన్యత్రమేమనోభూది
త్యుక్త్వైవఏతన్నామనప్రాజ్ఞాసిషమితిహ్యాహ- మనోవ్యాసంగవశాజ్జ్ఞానపూ
ర్వకనామోచ్చారణలక్షణవాగింద్రియవ్యాపారోనాభూదితిలోకః ప్రత్యేతీత్యర్థః-
ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్॥

౨౮—నహిప్రజ్ఞాపేతా ఘ్రాణోగంధంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమే
మనోభూదిత్యాహ, నాహమేతం గంధం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం
చక్షూరూపంకించ నప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ, నాహమేత
ద్రూపం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం శ్రోత్రంశబ్దంకంచన ప్రజ్ఞాప
యేత్, అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ, నాహమేతంశబ్దం ప్రాజ్ఞాసిషమితి,
నహిప్రజ్ఞాపేతాజిహ్వాఅన్నరసంకంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్రమేమనోభూ
దిత్యాహ, నాహమేతమన్నరసం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతౌహస్తౌకర్మ
కించనప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ, నాహమేతత్కర్మప్రా
జ్ఞాసిషమితి, నహిప్రజ్ఞాపేతం శరీరం సుఖదుఃఖంకించనప్రజ్ఞాపయేత్, అ
న్యత్రమేమనోభూదిత్యాహ, నాహమేతత్సుఖందుఃఖం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి

ర్పితాః, స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దో జరో మృత ఇతి భూతమాత్రాశబ్దేనాచేతనవస్తుజాతమభిధాయ, ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన తదాధారతయా చేతనవర్గం చాభిధాయ, తస్య సర్వస్యాధారతయా ప్రకృతమిన్ద్రప్రాణశబ్దాభిధేయం నిర్దిశ్య, తమేవానన్దో జరో మృత ఇత్యుపదిశతి- తదేతచ్చేతనాచేతనాత్మకకృత్స్నవస్త్వాధారత్వం జీవాదర్థాన్తరభూతే స్మిన్ పరమాత్మన్యేవోపపద్యత ఇత్యర్థః.

పసంహారే, పూర్వమవ్యక్తి తి జ్ఞాపనాయ స ఏష ప్రాణ ఇత్యాద్యుపాత్తమ్- పూర్వవాక్యస్యార్థమాహ॥ భూతేతి॥ అవయుని ప్రాబల్యం ఫలితమ్-

---

ప్రజ్ఞాపేత ఉపస్థ ఆనందం రతిం ప్రజాతిం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేత్, అన్యత్ర మమ మనో భూదిత్యాహ, నాహమేతమానందం రతిం ప్రజాతిం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతౌ పాదావిత్యాం కాంచన ప్రజ్ఞాపయేతాం, అన్యత్ర మమ మనో భూదిత్యాహ, నాహమేతామిత్యాం ప్రాజ్ఞాసిషమితి, నహి ప్రజ్ఞాపేతా ధీః కాచన సిధ్యేత్—

౮౯ ఏవం ప్రజ్ఞాశబ్దితస్య జీవస్య భూతమాత్రావ్యాప్తిప్రకారకథనముఖేన ఆత్మానాత్మవివేకం ప్రదర్శ్య అన్యత్ర మే మనో భూదిత్యుక్తరీత్యా భూతమాత్రాశబ్దితానాత్మవిజ్ఞానం పరిహర్తవ్యమిత్యాహ — న ప్రజ్ఞాతవ్యం ప్రజ్ఞాయేత — జ్ఞాత్రాత్మవ్యతిరిక్తానాత్మభూతో విషయో న జ్ఞాతవ్య ఇత్యర్థః.

౯౦ తదేవ ప్రపంచయతి— న వాచం విజిజ్ఞాసీత, వక్తారం విద్యాత్— అత్ర వాక్ఛబ్దః ప్రకరణానుగుణ్యాన్నామపరః- వక్తారముక్తరీత్యా నామాధిష్ఠితవాగింద్రియజన్యాఖిలవచనక్రియయా నామవక్తారమాత్మానమేవ విద్యాత్- వక్తృజీవశరీరకపరమాత్మానం విద్యాదితి యావత్- ఏవముత్తరత్రాపి ద్రష్టవ్యమ్-

౯౧ న గంధం విజిజ్ఞాసీత ఘ్రాతారం విద్యాత్, న రూపం విజిజ్ఞాసీత రూపవిదం విద్యాత్ — రూపం పశ్యంతం విద్యాదిత్యర్థః-

౯౨— న శబ్దం విజిజ్ఞాసీత శ్రోతారం విద్యాత్, నాన్నరసం విజిజ్ఞాసీత అన్నరసవిజ్ఞాతారం విద్యాత్, న కర్మ విజిజ్ఞాసీత కర్తారం విద్యాత్, న సుఖదుఃఖే విజిజ్ఞాసీత సుఖదుఃఖయోర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నానందం రతిం ప్రజాతిం విజిజ్ఞాసీత ఆనందస్య రతేః ప్రజాతేర్విజ్ఞాతారం విద్యాత్, నేత్యాం విజిజ్ఞాసీత ఏతారం విద్యాత్, న మనో విజిజ్ఞాసీత మంతారం విద్యాత్, తా వా ఏతా దశైవ భూతమాత్రా అధిప్రజ్ఞం దశ ప్రజ్ఞామాత్రా అధిభూతం యది భూతమాత్రా న స్యుః న ప్రజ్ఞామాత్రాస్స్యుః యది వా ప్రజ్ఞామాత్రా న స్యుః న భూతమాత్రాస్స్యుః న హ్యన్యతరతో రూపం కించన సిధ్యేత్ — నామగంధరూపశబ్దరసకర్మసుఖదుఃఖానందరతిజ్ఞాతవ్యలక్షణా దశ భూతమాత్రాశ్చ తద్గ్రాహకాః

౩ -అథవా- అధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమాహ్యస్మిన్- పరమాత్మ
సాధారణధర్మసమ్బన్ధో ధ్యాత్మసమ్బన్ధః. తస్యభూమా, బహు

---

౩ ఫలితత్వాదపి కర్తృత్వం పరమితి స్వాభిమతయోజనా మాహ॥ అథ
వేతి॥ ఇదానీ మధ్యాత్మశబ్ద ఆత్మనివర్తమానపరః- ధర్మాభూయస్త్వం

ణ చక్షుశ్శ్రోత్రజిహ్వాహస్తశరీరోపస్థపాదమనోలక్షణాశ్చదశ ప్రజ్ఞామాత్రాశ్చ
సోఽన్యాన్యాధారాః వాగాదీంద్రియాణామభావేనామాదిసిద్ధారభావేన వాగాదిలక్ష
ణప్రజ్ఞామాత్రాధీనసిద్ధికత్వాన్నామాదిభూతమాత్రాణాం తేషాంచాభావే తద్వ్య
వహారఫలకప్రజ్ఞామాత్రశబ్దితేంద్రియాద్యనిష్పత్తేః- అతో గ్రాహ్యగ్రాహక
భయాధీనత్వాత్- సర్వలోకయాత్రాయా గ్రాహ్యవినాకృతం గ్రాహకం
గ్రాహకేణవినాకృతం గ్రాహ్యంవా కార్యక్షమం నభవతి॥

౩౩— సూత్రేతన్నానా— నానాశబ్దో వినార్థకః- ఏతద్గ్రాహ్యగ్రా
హకజాతం పరస్పరావినాభూతమిత్యర్థః- తస్మాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దితమపి
ఇంద్రియజాతం భూతమాత్రాం తద్గతమిత్యర్థః॥

౩౪ — తద్యథారథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితా ఏవమేవైతా భూ
తమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణఅర్పితాః — యథా
రథస్య నాభౌ రథచక్రమధ్యవర్తిసరంధ్రకాష్ఠే విశేషే అరశబ్దితాః కాష్ఠవి
శేషాః పరితోఽర్పితాః- తత్రచ నేమిశబ్దితం వలయాకారం కాష్ఠం యథార్
పితమ్- ఏవం ప్రాణశబ్దితపరమాత్మని ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టేష్వితరానా
ర్పితాస్తేషుచ భూతమాత్రాశబ్దితగ్రాహ్యగ్రాహకజాతం సర్వంసమర్పితమి
త్యర్థః- నన్వత్ర ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దే నయదిభూతమాత్రానస్యుః నప్రజ్ఞామా
త్రాస్స్యుః యదిప్రజ్ఞామాత్రానస్యుః భూతమాత్రానస్యురితిపూర్వవాక్యప్ర
జ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టానాం వాగాదీనాం గ్రాహకాణాం దశానామేవగ్రహణ
ముచితం, నతుయోక్తప్రాణసాన్నిధ్యవ్యవహితకేవలప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టజీవ
పరత్వమితిచేన్న- పూర్వవాక్యేఽన్యోన్యాధారాధేయభావప్రతిపాదనాత్ త
త్రప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దస్య వాగాదిపరత్వేఽపి ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దనిర్దిష్టస్య
భూతమాత్రాశ్రితత్వ ప్రతిపాదనాత్ప్రాణశబ్దితపరమాత్మాశ్రితత్వస్యైవ ప్ర
తిపాదనాత్ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దో జీవపర ఏవ- పూర్వవాక్యబాధకబలాత్ప్రజ్ఞా
శబ్దస్య ముఖ్యార్థత్యాగేఽపిహతత్త్యాగకారణాభావాత్- జడరూపస్యవాగా
దేః ప్రజ్ఞాశబ్దముఖ్యార్థత్వాసంభవాత్- యథాస్మిన్ప్రకరణే యావద్ధ్యస్మిన్
శరీరేప్రాణోవసతి తావదాయుః అథాస్మిన్ప్రాణఏవైకధాభవతి ఏతస్మాదా
త్మనః ప్రాణాయథాయతనం విప్రతిష్ఠంత ఇతి త్రిష్వపి వాక్యేషుముఖ్యప్రా
ణపరమాత్మజీవపరత్వేనభిన్నార్థకత్వమ్- ఏవం యథాప్రజ్ఞాయాం సర్వాణి
భూతాని, నహిప్రజ్ఞాపేతావాఙ్నామకించిత్ప్రజ్ఞాపయేత్, దశైవభూతమాత్రా
అధిప్రజ్ఞమితి వాక్యేషుజీవముఖ్యాభ్యాం ప్రియయాపార్థక్యం త్రయాణామపి

త్వం హి అస్మిన్ ప్రకరణే విద్యతే. తథాహి - ప్రతర్దనం త్వమేవ వరం వృణీష్వ యం త్వం మనుష్యాయ హితతమం మన్యస ఇతి మాముపాస్స్వేతి చ పరమాత్మాసాధారణ మోక్షసాధనోపాసనకర్మత్వం ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యేన్ద్రస్య ప్రతీయతే. తథా - ఏష ఏవ సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి ఏష ఏవాసాధు కర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతీతి సర్వస్య కర్మణః కారయితృత్వం చ పరమాత్మధర్మః. తథా, తద్యథా రథస్యారేషు నేమిరర్పితా నాభావరా అర్పితాః ఏవమేవైతా భూతమాత్రాః ప్రజ్ఞామాత్రాస్వర్పితాః ప్రజ్ఞామాత్రాః ప్రాణేఽర్పితా ఇతి సర్వాధారత్వం చ తస్యైవ ధర్మః. తథా, స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దో జరోమృత ఇత్యేతేపి పరమాత్మన ఏవ ధర్మాః. ఏష లోకాధిపతి రేష సర్వేశ ఇతి చ పరమాత్మన్యేవ సమ్భవతి. తదేవమధ్యాత్మ సమ్బన్ధభూమ్నోత్ర విద్యమానత్వాత్ పరమాత్మైవాత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః.

కారయతి॥ తథాహీతి॥ ఉపక్రమోక్తయా దౌర్బల్య మవయవ భూతోపసంహారస్య, సత్యవయవి స్వారస్యస్య, ఇత్యుక్తం ప్రబలయి త్యర్థః.

ప్రయోగస్య ప్రజ్ఞాశబ్దస్యార్థాన్తరే వ్యుత్పాదితత్వాత్ జీవార్థస్య వర్ణనీయత్వాత్. న చైకవచనాన్త ప్రజ్ఞాశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య బహువచనాన్త ప్రజ్ఞామాత్రాశబ్దేన పరామర్శో న యుక్త ఇతి వాచ్యమ్. తద్విద్యాయాం త్వమసి తో భవతీత్యేకవచనాన్తశబ్దనిర్దిష్టస్య జీవస్య సతి బంధత్వనిర్దేశే బహువచనాన్తశబ్దేన నిర్దేశదర్శనాత్. ఏతత్సర్వం శ్రుతప్రకాశికాయామింద్రప్రాణాధికరణే స్పష్టమ్॥

౩౫ — స ఏష ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మానన్దోఽజరోఽమృతః — ప్రజ్ఞ ఏవ ప్రాజ్ఞః నిరుపాధికసార్వజ్ఞ్యాశ్రయః నిరుపాధికానన్దత్వ విజరత్వ విమృత్యుత్వాశ్రయః॥

౩౬ — న సాధునా కర్మణా భూయాన్ నో ఏవాసాధునా కనీయాన్ — పుణ్యపాపకృతోత్కర్షాపకర్షశూన్య ఇత్యర్థః॥

౩౭ — ఏష హ్యేవైనం సాధు కర్మ కారయతి తం యమేభ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి — యం పురుషం ఏభ్యః అంతరాంతరగతేభ్యః లోకేభ్యః ఊర్ధ్వం భగవల్లోకం నేతుమిచ్ఛతి, తం పురుషం భగవల్లోకప్రాప్తయే సాధుకర్మ కారయతి. కర్మణాం భగవల్లోకప్రాప్త్యుపయోగిత్వంచ తద్ధేతుభూతవిద్యావిరో

౧ కథం తర్హి ప్రజ్ఞాత్మజీవభావస్యైవేన్ద్రస్య స్వాత్మన ఉపాస్య
త్వోపదేశస్సఙ్గంస్యతే- తత్రాహ-

సూ- శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ ॥౩౧॥

ప్రజ్ఞాత్మజీవభావేనేన్ద్రేణ మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వే
త్యుపాస్యస్య బ్రహ్మణస్స్వాత్మత్వేనోపదేశోఽయం న ప్రమాణాన్తర
ప్రాప్తస్వాత్మావలోకనకృతః- అపితు శాస్త్రేణ స్వాత్మదృష్టికృతః-
ఇత్యుక్తం భవతి- ౨ అనేన జీవేనాత్మనానుప్రవిశ్య నామరూపే వ్యాకర

---

౧ ఉత్తరసూత్రశఙ్కామాహ॥ కథం తర్హీతి॥ త్వాష్ట్రవధాదిప్రతిపా
దనయవకాశ్యం నిర్వాహ్యా నఘటత ఇతి భావః-

శాస్త్రదృష్ట్యా తూపదేశో వామదేవవత్ —నహి మానవిశేషేణ మయ
మన్య ఋభవః- తంత చ్ఛాస్త్రమిత్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ తత్ర స్వయం ప్రవేశ

ధిపాపనిరసనద్వారా॥

౩౮— ఏష ఉ ఏవైనమసాధుకర్మ కారయతి తం యమధో నినీషతి, యమే
భ్యో లోకేభ్య ఉన్నినీషతి — ఇతి పాఠద్వయమ్- యం పురుషమేభ్యో లోకేభ్య ఉ
ర్ధ్వం నేతుమిచ్ఛతి తమసాధుకర్మ కారయతి- యథాసాధుకర్మణాం బ్ర
హ్మోపాసననిష్పాదనద్వారా ఉన్నయనహేతుత్వమ్, ఏవమసాధుకర్మణామప్యు
పాసనప్రతిబంధద్వారా అధోనయనహేతుత్వమ్- ఉక్తంచ భగవతా భాష్యకృ
తా- పాపస్యజ్ఞానోదయవిరోధిత్వమ్, ఏష హ్యేవాసాధుకర్మ కారయతి తం య
మధో నినీషతీతి శ్రుత్యాఽవగమ్యత ఇతి- వివృతంచ వ్యాసార్యైః కర్మణాముఞ్ఞ
యనహేతుత్వముపాసననిష్పాదనరూపమితి, తద్విపరీతమధోనయనముపాసనప్ర
తిబంధరూపమితి స్ఫుటతరమవగమ్యత ఇతి॥

౩౯— ఏష లోకపాల ఏష లోకాధిపతిరేష సర్వేశః — లోకపాలో లోక
రక్షకః- అత్ర వ్యాసార్యాః- లోకాధిపతిః లోకస్వామీ సర్వేశస్సర్వనియన్తా-
ననుపారతన్త్ర్యమితి భావో? పతిశబ్దః తత్కృతమత్రశేషితావాచిత్వమ్- ఉచ్యతే-
నహి సర్వత్రావయవశక్తిరేవ నయూఢశక్తిరిత్యస్తి నియమః- అన్యథా గమడోరా
ఇత్యస్య గోశబ్దస్య జంగమవాచిత్వప్రసంగాత్- స్థిరతాయా గౌరవాచక
త్వప్రసంగాచ్చ- అతశ్శేషిణి పతిశబ్దో రూఢః- అన్యథా వృక్షాచ మాతుః
రా సాక్షీభార్యాసు తశ్శిక॥ అస్య తాత్పర్యం కృతాత్వభర్తా వ్యామసుత ప్రతి
న్యాయేన పితుస్సంరక్షకే తత్రైవ పతిశబ్దవ్యవహారప్రసంగాదిత్యాహుః॥

౪౦— స మ ఆత్మేతి విద్యాత్ — పూర్వోక్తవిశిష్టస్సర్వాన్తర్యామీ ప్ర
తిపత్తవ్యః- యద్వా అస్మిన్ వాక్యే పూర్వోక్తత్వాష్ట్రవధాదికృత...

వాణి, ఐతదాత్మ్యమిదం సర్వమ్, అన్తః ప్రవిష్టశ్శాస్తా జనానాం సర్వాత్మా, య ఆత్మని తిష్ఠన్నాత్మనోన్తరో యమాత్మా న వేద యస్యాత్మా శరీరం య ఆత్మానమన్తరో యమయతి ఏష సర్వభూతాన్తరాత్మా అపహతపాప్మా దివ్యో దేవ ఏకో నారాయణ ఇత్యేవమాదినా శాస్త్రేణ జీవాత్మశరీరకం పరమాత్మానమవగమ్య, జీవాత్మవాచినామహంత్వమాదిశబ్దానామపి పరమాత్మన్యేవ పర్యవసానం జ్ఞాత్వా, మామేవ విజానీహి మాముపాస్స్వేతి స్వాత్మశరీరకం పరమాత్మానమేవోపాస్యత్వేనోపదిదేశేతి.

౨ వామదేవవత్. యథా వామదేవః పరస్య బ్రహ్మణస్సర్వాన్తరాత్మత్వం, సర్వస్య తచ్ఛరీరత్వం, శరీరవాచినాం చ శబ్దానాం శరీరిణి పర్యవసానం, పశ్యన్నహమితి స్వాత్మశరీరకం పరం బ్రహ్మ నిర్దిశ్య తత్సామానాధికరణ్యేన మనుసూర్యాదీన్ వ్యపదిశతి, తద్ధైతత్పశ్యన్నృషిర్వామదేవః ప్రతిపేదేऽహం మనురభవం సూర్యశ్చాహం కక్షీవానృషిరస్మి విప్ర ఇత్యాదినా. యథా చ ప్రహ్లాదః, సర్వగత్వాదనన్తస్య స ఏవాహమవస్థితః। మత్తస్సర్వమహం సర్వం మయి సర్వం సనాతనే ఇత్యాదివదతి.

౧ అస్మిన్నధికరణే జీవవాచిభిశ్శబ్దైరచిద్విశేషాభిధాయిభిశ్చోపాస్యభూతస్య పరస్య బ్రహ్మణోऽభిధానే కారణం చోద్యపూర్వ

స్యస్సాపేక్ష్యయాహ॥ య ఆత్మనీతి॥

౨ సూత్రఖణ్డం వ్యాచష్టే॥ యథేతి॥ పశ్యన్నిత్యస్యైవ తద్ధైతత్పశ్యన్నిత్యేతద్వ్యాఖ్యానమ్. ఉక్తం విశదయతి॥ యథా చేతి॥

౧ అనన్తరసూత్రమవతారయతి॥ అస్మిన్నితి॥ శాస్త్రదృష్ట్యాద్యుక్తం చ కారణమిత్యభిప్రేతమ్. ఉపరితనగ్రన్థానుగుణ్యేన ప్రయోజనతయా కారణం వి

నృత్వవక్తృత్వప్రాణత్వాదిగుణకజీవవిశిష్టతయా. ఆయుష్ట్వం ప్రియని త్రయి సహేతుత్వశరీరోత్థాపకత్వాదిగుణవిశిష్టప్రాణవిశిష్టతయా అనన్దత్వామృతత్వాది స్వరూపేణ చ విశిష్టస్య స్వాత్మత్వేనోపాసనం విధీయతే. ఏవం సత్యుపకోపాసనావిధానకత్వేతరవాక్యభేదశఙ్కాయా నావకాశ ఇతి ద్రష్టవ్యమ్. ఇతి ప్రథమాధ్యాయే ప్రథమః పాదః॥

శ్రు.ప్రకా.

సూ- జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసా
త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ ॥౩౧॥

నవా వక్తారం విజిజ్ఞాసీత వక్తారం విద్యాత్ త్రిశీర్షాణం త్వాష్ట్రమహనమ్ అరున్ముఖాన్యతీన్ సాలావృకేభ్యః ప్రాయచ్ఛమిత్యాది జీవలిఙ్గాత్, యావద్ధ్యస్మిన్ శరీరే ప్రాణో వసతి తావదాయుః అథ ఖలు ప్రాణ ఏవ ప్రజ్ఞాత్మేదం శరీరం పరిగృహ్యోత్థాపయతీతి ముఖ్యప్రాణలిఙ్గాచ్చ నాధ్యాత్మసమ్బన్ధభూమేతి చేన్న- ఉపాసాత్రైవిధ్యాత్ హేతోః. ఉపాసనాత్రైవిధ్యముపదేష్టుం తత్తచ్ఛబ్దేనాభిధానం నిఖిలకారణభూతస్య బ్రహ్మణః స్వరూపేణానుసన్ధానం, భోక్తృవర్గశరీరకత్వానుసన్ధానం, భోగ్యభోగోపకరణశరీరకత్వానుసన్ధానం చేతి త్రివిధమనుసన్ధానముపదేష్టుమిత్యర్థః-

తదిదం త్రివిధం బ్రహ్మానుసన్ధానం ప్రకరణాన్తరేష్వప్యాశ్రితమ్ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మ ఆనన్దో బ్రహ్మేత్యాదిషు స్వరూపానుసన్ధానమ్- తత్సృష్ట్వా। తదేవానుప్రావిశత్। తదనుప్రవిశ్య। సచ్చ త్యచ్చాభవత్। నిరుక్తం చానిరుక్తం చ। నిలయనం చానిలయనం చ। విజ్ఞానం చావిజ్ఞానం చ। సత్యం చానృతం చ సత్యమభవదిత్యాదిషు భోక్తృశరీరతయా, భోగ్యభోగోపకరణశరీరతయా, చానుసన్ధానమ్- ఇహాపి ప్రకరణే తత్త్రివిధమనుసన్ధానం యుజ్యత ఏవేత్యర్థః.

వక్ష్యత ఇతి- ఉపదేష్టుమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ ॥ చోద్యపూర్వకమితి॥ న తూక్తప్రతిక్షేపార్థం చోద్యం, కిన్తు ప్రయోజనప్రశ్నచోద్యముఖేన కృత ఇత్యర్థః-

జీవముఖ్యప్రాణలిఙ్గాన్నేతి చేన్నోపాసా త్రైవిధ్యాదాశ్రితత్వాదిహ తద్యోగాత్ — ॥నవా ఇతి। నపరం మదుక్తార్థం, మాంచ విజానీహీత్యర్థః- ముఖ్యోక్తాది నిర్దిష్టప్రయోజ్యాదానః- త్రైవిధ్యం విన్యాసేతి॥ నిఖిలేతి॥ స్వరూపేణేతి॥ అవాన్తరకరణాదికమనుసన్ధానమిత్యర్థః-

త్రైవిధ్యమనభిధాయ సతి హ్యయం నిర్వాహ ఇతి శఙ్కయా ఆశ్రితత్వాదిత్యేతద్వ్యాచష్టే॥ తదిదమితి॥ బ్రహ్మవిదితి ప్రకరణే త్రైవిధ్యోక్తిర్దృశ్యత ఇతి భావః- ఇహేత్యాదికం వ్యాచష్టే॥ ఇహేతి॥ అనన్తరోక్తః, మాముపాస్స్వ ప్రాణోఽస్మీత్యుక్త్యా తదుపపద్యత ఇత్యర్థః-

3 ఏతదుక్తం భవతి- యత్ర హిరణ్యగర్భాదిజీవ విశేషా[illegible] స్వేతరాచేతన విశేషాణాంచ పరమాత్మాసాధారణధర్మ[illegible] సమ్బన్ధిత్వాభిధాయినాం శబ్దానాం పరమాత్మవాచిశబ్దసామానాధి- కరణ్యం వా, దృశ్యతే, తత్ర పరమాత్మనస్తత్తచ్చిదచిద్విశేషాన్తరాత్మత్వానుసన్ధానం ప్రతిపిపాదయిషితమితి. అతోఽత్రేన్ద్రప్రాణశబ్దనిర్దిష్టో జీవాదర్థాన్తరభూతః పరమాత్మైవేతి సిద్ధమ్-

సమాప్తమిన్ద్రప్రాణాధికరణమ్-

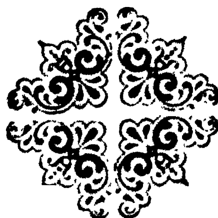
ఇతిశ్రీమద్భగవద్రామానుజవిరచితే శారీరకమీమాంసాభాష్యే

ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః-

---

3 సామాన్యేనచిదచిద్విశిష్టధీవ్యాఘ్ర్యత్ర ప్రకృతా, సత్ తద్విశేషవిశిష్ట విష [illegible]త్యత్రాహ॥ ఏతదుక్తమితి॥ యత్రేతి॥ నాంబసయ॥ కేవలం ప్రతర్దనవిద్యామాత్ర ఇతిభావః- విశిష్టధీవిషయాజ్ఞానకద్వంద్వం హ॥ పరమాత్మా సాధారణేతి॥ మానసిద్ధత్వా విశేషాచ్చిదచిద్విశిష్ట విషయకః శాస్త్రార్థః- అధికరణార్థం నిగమయతి॥ అత ఇతి॥

ఇతిహారితకులతిలక వాగ్విజయిసూనునా శ్రీరంగరాజదివ్యాజ్ఞాలబ్ధ వేద వ్యాసాపరనామధేయేన శ్రీమద్వరదరాజాచార్యపాదసేవాసమధిగత భగవద్రామానుజవిరచితశారీరక మీమాంసాభాష్యహృదయ సశ్రుతసుదర్శన సూరికావిలక్షణాయాం శ్రుతప్రదీపికాయాం ప్రథమస్యాధ్యాయస్య ప్రథమః పాదః॥

10615